SOSYAL BİLİMDE YÖNTEM

REALİST BİR YAKLAŞIM

KÜRE YAYINLARI

ANDREW SAYER

Andrew Sayer

Lancaster Üniversitesi'nde Sosyoloji profesörüdür. Sosyal bilimler teorisi ve metodolojisine önemli katkılarıyla bilinmektedir. Sosyal bilim felsefine ilişkin çalışmalarına ilaveten ekonomi-politik ve eşitsizlik konulu araştırmalar da yapmıştır. Sosyolojinin yanısıra diğer disiplinlerle, bilhassa –lisans ve yüksek lisans eğitimlerini aldığı– beşeri coğrafya ve kentsel ve bölgesel araştırmalarla da yakından ilgilidir ve kendisini "disiplinler-sonrası" (*post-disciplinary*) olarak tanımlamaktadır. Eserlerinden bazıları: *Realism and Social Science* (2000); *The Moral Significance of Class* (2005); *Why Things Matter to People: Social Science, Values and Ethical Life* (2011); *Why We Can't Afford the Rich* (2014).

SOSYAL BİLİMDE YÖNTEM

REALİST BİR YAKLAŞIM

ANDREW SAYER

TERCÜME
Sabri Gürses

KÜRE YAYINLARI

KÜRE YAYINLARI / 183. Kitap
Sosyal Teori 13

Sosyal Bilimde Yöntem
Realist Bir Yaklaşım

Andrew Sayer

Method in Social Science: A Realist Approach
London and New York: Routledge, 2010

© Routledge, Taylor & Francis Group, 1992, 2010

Türkçe yayım hakları
© Küre Yayınları, 2016

Tercüme
Sabri Gürses

Redaksiyon ve Yayın Hazırlık
Bilge Özel

Birinci Basım Ocak 2017

ISBN 978-605-9125-50-5
TC Kültür ve Turizm Bakanlığı
Sertifika no: 15813

Kapak uygulama **Zeyd Karaaslan**
Mizanpaj uygulama **Sibel Yalcın**

Baskı/Cilt Elma Basım
Sertifika No: 12058
Halkalı Cad. No: 164 B-4 Blok
Sefaköy-Küçükçekmece / İstanbul
Tel: 0212 697 30 30

KÜRE YAYINLARI

Vefa Cad. No: 48 Kat: 3
Vefa / İstanbul
Tel 0212 520 66 41-42
Faks 0212 520 74 00
www.kureyayinlari.com
kure@kureyayinlari.com
facebook.com/kureyayinlari
twitter.com/kureyayinlari

İÇİNDEKİLER

Gözden Geçirilmiş 2010 Baskısına Önsöz 9

1992 Baskısına Önsöz 19

Teşekkür 21

Giriş 23

1 • Bağlam İçindeki Bilgi 35

Bilgiyle İlgili Bazı Yanlış Kanılar 36
Bilgi, Çalışma ve İletişimsel Etkileşim 41
Özne ile Nesne Arasındaki İlişki 47
Özne-Nesne İlişkilerinin Bazı İçerimleri 54
Verstehen 61
Eleştirel Kuram ve Özneyle Nesne Arasındaki İlişki 65
Sonuçlar 70

2 • Kuram, Gözlem ve Pratik Uygunluk 73

Bilgi ve Nesne 75
"Kuram" 78
Algının Kavramsal Dolayımı 80
Anlam ve Gönderme, Kavramsal ve Ampirik 86
Doğruluk ve Pratik Uygunluk 96
Görececilik, Kuramlar-arası Tartışmalar ve Bilginin Gelişimindeki Kesintiler 104
"Kuramlaştırmak" ve Bilginin Gelişimi 114
Sonuçlar 118

3 • Kuram ve Yöntem I: Soyutlama, Yapı ve Neden 119

Soyutlama ve Yapısal Analiz 120

Yapı, Eylem ve Yeniden Üretme 131
İçeriksiz Soyutlamalar 134
Genelleme 135
Nedensellik ve Nedensel Analiz 140
Sonuçlar 154

4 • Kuram ve Yöntem II: Sistem Tipleri ve İçerimleri 157

Tabakalaşma ve Mümeyyiz Güçler 157
Kapalı ve Açık Sistemler ve Düzenlilikler 161
Bilimde Yasalar: Nedensel ve Araçsalcı 165
Öngörü 170
Rasyonel Soyutlamalar ve "Kaotik Kavrayışlar" 180
Soyuttan Somuta: Marksist Araştırma Örneği 181
Bir Kez Daha Teorik ve Ampirik 185
Uzamsal Biçim ve Soyut ve Somut Araştırma 188
Sonuç 194

5 • Bilim Felsefesinde Bazı Önemli Talihsizlikler 197

Tümevarım ve Nedenselliğin Sorunları ve Atomizm 197
Zorunluluk 204
"Özcülük" Suçlaması 208
Mantığın Sınırları 210
Popper ve Tümdengelimcilik 215

6 • Sosyal Bilimde Nicel Yöntemler 221

Nicelleştirme 223
Matematik: Nedensel Olmayan Bir Dil 225
Muhasebe Modelleri ve Yarı-Nedensel Modeller 227
"Teorik" ve "Ampirik" Modeller, Kapalı ve Açık Sistemler 229
Modellerde Varsayımların Rolü 234
İstatistiksel Yöntemler 239
Sonuçlar 249

7 • Doğrulama ve Yanlışlama 255

Felsefi Eleştiri 258
Varoluşsal Hipotezler 258
Öngörücü Testler 263
Nedensel Açıklamalar ve Açıklayıcı Testler 264

Yorumlar – Değerlendirmenin Ötesi? 272
Sonuçlar 277

8 • Popper'ın "Yanlışlamacılığı" 279

9 • Açıklama Sorunları ve Sosyal Bilimin Hedefleri 287

Açıklama ve Zorluk Sorunu I: Ortodoks Kavrayış 289
Araştırma Tasarımı: Yoğun ve Yaygın Araştırma 296
Açıklama ve Zorluk Sorunu II: Eleştirel Kuram Kavrayışı 308

Ek: Realizm, Yazmak ve Sosyal Bilimde Yöntemin Geleceği Üzerine 315

Anlatı Analize Karşı 316
Betimlemenin İhmali 320
Retoriğin Etkisi 322

Kaynakça 325

Dizin 337

Gözden Geçirilmiş 2010 Baskısına Önsöz

Seksenli yılların başında *Sosyal Bilimde Yöntem*'in ilk baskısı üzerinde çalıştığım sırada, sosyal bilimin felsefesine ve metodolojisine büyük ilgi gösteriliyordu. Hatta bugün şaşırtıcı bile olsa, bu aslında o dönemde moda haline gelmiş bir konuydu ve konuyla ilgili peş peşe kitaplar yayımlanıyordu. Bunların büyük kısmı sosyal bilim, onun doğası ve yöntemleriyle ilgili mevcut felsefi fikirlerin eleştirel değerlendirmeleriydi. *Yöntem* ise yapıcı bir yaklaşımı benimsedi; başkalarının fikirlerinin eleştirisini sunmakla yetinmek yerine, sosyal araştırmaya nasıl yaklaşmamız gerektiği konusunda bir öneri getirdi. Başkaları önvarsayımlarını sorunsallaştırmadan ya da sosyal araştırmada kavramsallaştırma ve kuramsallaştırmayı nasıl yaptığımızı düşünmeden "araştırma yöntemleri alet kutusu"nu sunarken, ben bu tür konuları önemli buldum. Diğer kitaplar konuya ilgi duyanlar ve bu alanda değerlendirme yazabilecekler için yazılmış gibiydi, bense öğrenci ve araştırmacılar için yazmak istedim. Kitabın 25 yıldır hâlâ sürekli kullanılıyor olması da bu reçetenin işe yaradığını gösteriyor. Birkaç küçük düzeltme dışında, bu baskının metninde son baskıya göre bir değişiklik yapmadım. Elbette, o zamandan bu yana konuyla ilgili çok şey yazıldı, bu yüzden burada bazı ek okumalar önereceğim. Ama önce, "yöntem" hakkında bazı genel şeyler söylemek istiyorum.

Daha önceki baskılardan bu yana bazı çevrelerde araştırma yöntemi reçetesi verme fikriyle ilgili kuşkular artmış durumda. Elbette sosyal araş-

tırma yapmak için tek bir yöntem yok, değil mi? Elbette bir şeyi nasıl araştırdığımız konuya ve ne bulmak istediğimize bağlı olacak, değil mi? Elbette hiçbir yöntem bize "doğruya giden en konforlu yolu" sunamaz, değil mi? Elbette tek bir yöntem yok. Eğer tek yol olduğunu düşünseydim, kitabı "*The* Method *of* Social Science" diye adlandırırdım. Ayrıca "yöntem"i de "yaklaşım" şeklindeki geniş anlamıyla kullanıyorum. Benim tam olarak savunduğum şey birçok yöntem ya da yaklaşımın olduğu, her birinin kendine özgü güçlü ve zayıf yönlere sahip olduğu, her birinin farklı hedeflere ve araştırma sorularına uygun olduğu ve birçok araştırma projesinin onların bir bileşimini kullanması gerekeceğidir. Ayrıca kuramlaştırma sürecinin mahiyeti hakkında düşünmemiz ve metaforun bilimsel kuram ve betimlemelerde önemli bir rol oynadığını, daha iyi metaforlar bulmak için yaratıcılık gerektiğini ve toplumda anlamın yorumlanmasının sosyal araştırmanın odağında olduğunu kabul etmemiz gerekiyor. Bunların hepsi zorunlu olsa da, inceleme nesnesine özen göstermenin yerini tutacak bir şey yok. Kaçınılmaz olarak nesnemizi yorumlamak için mevcut düşünme tarzlarını kullanmak zorunda olsak da ve önceki yazarların omuzları üstünde yükselmek genellikle işe yarasa da, nesneye ve özenli betimlemeye gösterilen dikkat –dünyaya *nasıl* baktığımız hakkında düşünmeyle birlikte– hayati önem taşımaktadır. Bu yüzden yöntem hakkında her şey yasalaştırılamaz.

Meslektaşım John Law kısa süre önce *After Method* adlı bir kitap yayımladı. Bu kitapta sosyal dünyanın karışıklığının, biçimsel yöntem ve kuramların birçok sosyal araştırma türünde sadece sınırlı biçimde uygulanabilmesine neden olduğunu söylüyor (Law 2004). Bunu belli ölçüde kabul ediyorum. Modernizmin büyük mitlerinden biri de bütün bilginin yasalara indirgenebileceği ve diğer bilgi türlerinin düşük ve gözden çıkarılabilir olduğudur. Biçimsel rasyonelliğe ve bütün konulara uygun standartlaşmış bir yönteme olan bu inanç 1960'larda pozitivizmin etkisindeki sosyal bilimde doruk noktasına ulaştı ve o zamandan itibaren ağır ağır inişe geçti. Eleştirel realistlerin de gösterdiği gibi, bu model sosyal bilim bir yana, doğa bilimi için bile uygun değildir; çünkü dünya açıktır ve nitel değişim, çeşitlenme ve farklı derecelerde düzensizlik normaldir. Aristoteles'in iki bin yıldan fazla zaman önce savunduğu gibi, teorik bilgiye ek olarak tekillerin bilgisine de ihtiyacımız var ve bu genellikle deneyimden ve pratik katılımdan gelir. Aristoteles ayrıca, konunun izin verdiğinden daha fazla kesinlik

beklememek konusunda da öğrencileri uyardı. Bazı konular bulanıktır ve sürekli değişir; kademeli geçişlerin olduğu yerde onları keskin basamaklar gibi ele almanın bir yararı yoktur. Bizler benzerlikler ve farklılıklar, istikrar ve değişim, yapılar, düzen ve karışıklık, zorunluluk ve olumsallık dünyasında yaşıyoruz. Genellikle daha soyut, "zayıf" kavramlarımız toplumun belli türlerinin bazı temel ortak özelliklerini saptayacaktır, ama onları somut durumlara uygulamak için daha somut, daha ayrıntılı kavramlara geçmemiz ve "ayrıntılı betimleme"yi (*thick description*) kullanmamız gerekecek gibi görünüyor. Bazen yeni gelişmeleri ele alabilmek için yeni kavramlar üretmemiz gerekecek. Bu yüzden, kavramlaştırma, soyuttan somuta geçme ve kuramın ampirikle olan ilişkisi sosyal bilimsel metodolojinin temel konuları olarak duruyor.

Elbette sosyal bilim, doğa bilimi gibi "doğruya giden konforlu bir yol" sunamaz. Yöntemlerimiz ne kadar iyi seçilmiş olursa olsun, düşünme tarzlarımız bizi yine de yarı yolda bırakabilir. Bilgi yanılabilir, yani kendi nesnesi hakkında hatalı olması mümkündür. Fikirlerimizin doğruluğu ya da uygunluğu pratik bir konudur ve bunu geliştirmeye çalışabiliriz. Kuşkusuz, bizler şeyleri sadece mevcut görme biçimleri aracılığıyla bilebiliriz ve fikirlerimizin dünya karşısında nasıl durduğunu görmek üzere asla bunlardan kaçıp "yana" geçemeyiz. Buna rağmen birçok durumda hâlâ inançlarımıza karşı-kanıtlar bulabiliriz; örneğin beklentilerimiz, olan şeyleri haber vermekte başarısız olunca ya da bir şeye tosladığımız zaman. Bu tür başarısızlıklara yanıt olarak geliştirilebilecek gözden geçirilmiş fikirlerin de ilke olarak yanlışlanabilir olması ilerleme diye bir şey olamayacağını göstermez. Söz gelimi, feminist sosyal bilim sürekli olarak iddialarını gözden geçirmiştir, ama bu onun havanda su dövdüğünü göstermez. Feminizm öncesi sosyal bilimin göremediği birçok şeyi görebilmemizi sağlayan, böylece toplumun daha doğru ve daha uygun değerlendirmelerinin gelişmesine katkıda bulunan şey, işte bu sürekli ampirik ve teorik değerlendirme ve eleştiridir. Realizmin en basit ve temel fikri dünyanın doğasının gözlemcinin onun hakkındaki fikirlerinden büyük ölçüde bağımsız olduğu düşüncesidir ve bu, mevcut bilgimizin hem uygunluğunu hem de yanlışlanabilirliğini açıklar. İklim değişikliğinin olup olmadığı benim bu konudaki görüşlerime bağlı değildir. Neomuhafazakârlık sosyal bir inşadır, onu kuranların fikirleriyle şekillenmiştir, ama *benim* inşam değildir ve ben onun üzerinde

herhangi bir fark yaratabilmiş değilim. Yani hakkında ne düşünürsem düşüneyim, o yine olduğu gibidir ve bu yüzden de benim onun hakkındaki inançlarım az çok doğru olabilir. Kadına yönelik şiddet açıkça kadın ve erkeklerle ilgili fikirlerden, genel olarak toplumda neyin meşru olduğuyla ilgili fikirlerden etkilenmiştir, ama sadece bir gözlemcinin konuyla ilgili görüşünün bir ürünü değildir; birçok kişi bunun ne kadar yaygın olduğunu fark etmez. Eğer hakkında yanılabileceğimiz herhangi bir nesnel durum olmasaydı, o zaman istediğimiz fikirleri uydurabilirdik ve onlar yanlışlanamaz olurdu. Holokost'u inkâr etmek en az Holokost'u onaylamak gibi bir anlama gelirdi. Realizm, birçoklarının sandığı gibi, mutlak, yanlışlanamaz bilgiyi elde edebileceğimiz iddiasını taşımaz. Tersine, realizm ve yanlışlanabilirlik birbirlerini koşul olarak gerektirir. Daha doğruya ya da pratik uygunluğa doğru ilerleme mümkündür, ama –ne anlama gelirse gelsin– kusursuzluk beklememeliyiz.

Araştırma öğrencileri bana seçtikleri konuları yorumlarken hangi kuram ve araştırma yöntemlerini kullanmaları gerektiğini soracak olursa, ben genellikle *bildiğiniz ne varsa hepsini* kullanın diyorum –sadece alanınızla ilgili öğrendiğiniz kuram ve yöntemleri değil, deneyimle edindiğiniz şeyleri de. Kuramlar seçicidir, tek yönlüdür, belli yapı ve özellikleri aydınlatırlar; bu onların gücü, ama aynı zamanda güçsüzlüğüdür. Dahası, belli bir alanla ilgili bütün kuramlar doğrudan rakip değildir, bilakis kısmen tamamlayıcı olabilirler, o halde bu olasılığa açık olmak ve farklı kuram ve perspektifleri karşılaştırmak genellikle işe yarar; ama birbiriyle çelişen fikirleri birleştirmekten de kaçınmalıyız. Gündelik bilgi ve deneyim genellikle incelenmeden bırakılır ve bazen yanıltıcı olur, ama her ne kadar bu yüzden dikkatle ele alınmaları gerekse de, daha en baştan onları değersiz ve ideolojik diye bir kenara iten kuramcı elitizm türünden kaçınmalıyız. Onların zenginlikleri ve pratik çok yönlülükleri onları yararlı bir içgörü kaynağı haline getirebilir. Bazı konular için, özellikle de öznel deneyimin doğası açısından yararlı içgörüler sağlayan kurgu ve edebiyat çalışmaları olabilir, ama elbette onların uygunluklarının konu çerçevesinde değerlendirilmesi gerekir (Stones 1996).

Sosyal dünyanın *Yöntem*'de ve daha sonraki eleştirel realizm yazılarında –ve daha genel olarak sosyal bilim felsefesinde– ele alınmamış temel bir özelliği daha vardır. Bu da sosyal bilimin açık ya da örtük olarak be-

nimsediği insan modeliyle ilgilidir. Eleştirel realizmin ayırt edici özelliklerinden biri sadece farklı değil aynı zamanda uyumsuz sayılan iki modeli birleştirmiş olmasıdır: bir şeylerin olmasını sağlayan nedensel fail olarak insan ve dünyayı sayısız biçimlerde yorumlayan "anlam üretici" olarak insan. Fakat bu her ne kadar bu modeller arasında seçim yapmamız gerektiğini varsayan yaklaşımlar açısından bir gelişme olsa da, bizim hayvansı insan –yani hayatta kalmak için yaşam koşullarını sürekli olarak yeniden üretmek zorunda olan ve *mutluluk ve acı yaşayabilen* varlıklar olarak– doğamızla yüzleşmekte yetersiz kalır. Tabir caizse buna, "sosyal varlığın ihtiyaç-temelli bir kavranışı" ve eylemi diyebilir, insanları sadece nedensel failler olarak ve kendi kendilerini yorumlayan, anlam üreticiler olarak görmeyip, ihtiyaç ve arzu sahibi, başkalarına bağımlı, ilgi ve özen dünyasına yönelimi olan (noksanlıkla nitelenen) varlıklar olarak görebiliriz. "İhtiyaçlar" burada eksikliği, talepleri ve arzuyu da içine alacak bir kısaltma olarak kullanılmıştır ve (dindar kişinin ibadet ihtiyacı gibi) belirli kültürel pratiklere katılım ve bağlılıktan türeyen "kültürel olarak intikal etmiş ya da mümeyyiz ihtiyaçlar" diye adlandırılabilecek olan şeyi de içerir. Elbette ihtiyaçlar ve talepler, gayret ya da talih yoluyla, bazen tatmin edilebilir, bazen de değişebilirler, böylece daha önce istemediğimiz şeyleri isteyip onlardan haz alabiliriz, ama bu geniş anlamıyla muhtaçlık hem biyolojik hem kültürel varlıklar olarak bizim için önemlidir. İnsanın muhtaç ve savunmasız oluşunu kabul etmekteki başarısızlık nedenselliğin ya da sorumluluğun yanlış nedenlere atfedilmesine davetiye çıkarır; böylece, söz gelimi, söylemlere *kendi başlarına* insanları teşvik edebilecek şeylermiş gibi davranılır. Hermenötik insanları anlam üreticiler olarak görmemizi sağlar, ama herhangi bir şeyin onlar için neden önemli olduğunu anlamamızı sağlamaz. İnsanlar, diğer nesneler gibi sadece nedensel güçlere, hatta anlayışlara sahip değildir; muhtaç, savunmasız ve bağımlı olmaları nedeniyle dünyayla yakın bağlantıları vardır.

İhtiyaca-dayalı model içinde anlamın ele alınışı hermenötik yaklaşımlar modelinin ötesine geçer; bu onun sadece gösterenler ve gösterilenle, paylaşılan anlayışlar ve kural takibiyle değil, *önem* ya da *anlamla* da ilgilenmesi münasebetiyledir. "Bir şeyin –örneğin dostlarının ya da göçmen olmanın– onlar için ne anlam taşıdığı"ndan bahsederken insanların kastettiği şey budur (Sayer 2006). Böyle durumlarda insanlar, sadece o şeylerin

tanımını ya da zorunlu olarak bir ayrıntılı betimlemeyi sunmazlar, onların kendileri açısından anlam ya da öneminin, onlara nasıl değer verdiklerinin, bu tür şeylerin onların refahına ya da önem verdikleri başka şeylere olan etkisinin bir göstergesini sunarlar (Taylor 1985). Böylelikle etnografik bir çalışma, belli bir grubun üyelerinin birbirlerini, öncelikle gelenekler ya da paylaşılan yorumlar olarak anlamlar açısından nasıl anladığını ve buna göre nasıl davrandığını açıklayabilir; ama neden bazı şeylerin aktörler için belli anlama ya da öneme sahip olduğu, yani onların özen gösterdiği şeyleri nasıl etkilediği konusunda çok az bulgu sağlayabilir. Sosyal bilimsel değerlendirmeler bunu göz ardı ederse sosyal yaşamın içeriden neye benzediği konusunda yeterli bir izlenim vermeyi başaramaz. Başka yerde savunduğum gibi, yabancılaşmış bir sosyal bilim üretirler (Sayer 2005; 2009). Bu, felsefe ve sosyal bilimin yüzleşmesi gereken önemli sorunlardan biridir.

Ek Okumalar

Sosyal bilimde realizm ve yöntem üzerine ikinci baskıdan bu yana çok şey yazıldı. Bu literatürün bir kısmı post-yapısalcılık, post-modernizm ve söyleme dönüş gibi rakip yaklaşımları ele alır; bunların ne ölçüde realizmle uyumlu olduğunu tartışır (örn. López ve Potter 2001; Pearce ve Fauley 2008; Joseph ve Roberts 2003). Benim *Realism and Social Science* (Sayer 2000) adlı eserim *Yöntem*'den daha geniş konuları ele alıyor: post-modernizme verilen yanıtlar, uzam, anlatı ve sosyal kuram tartışmaları, sosyal bilimde ve eleştirel sosyal bilimde değerler gibi konuları. Yapı ile eylemlilik arasındaki ilişki kuramları da çok yaygın bir şekilde Margaret Archer, Rob Stones ve Dave Elder-Vass'ın katkılarıyla tartışılmıştır (Archer, 1995, 2000, 2003; Elder-Vass 2005, 2008; Stones, 1996).

Belirli sosyal bilimler ve araştırma alanlarında realizmi "kullanma" konusunda çok sayıda kitap ve makale bulunmaktadır. Danermark vd.'nin açıklama üzerine olan kitabına (Danermark vd. 1997) ek olarak, birkaç disiplini kapsayan derlemeler bulunmaktadır (Cruickshank 2003; Carter ve New 2004). Realizmle antropoloji (Davies 2008), söylem analizi (Fairclough vd. 2003), iktisat (Lawson 1997; Fleetwood 1998), feminizm (New 1998, 2003, 2005), uluslararası ilişkiler (Patomaki 2001), hukuk (Norrie 2009), örgüt incelemeleri (Fleetwood ve Ackroyd 2004), ekonomi politik (Jessop 2005), psikoloji (Parker 1999) ve sosyoloji (New 1995) ilişkisi üzerine çeşitli

yayınlar mevcuttur. Başkaları realizmin daha özgül kuram ve başlıklarla bağlantısı hakkında yazmıştır; örneğin Marksizm (Brown vd. 2001), doğa kavramları (Benton 1993), hegemonya kuramı (Joseph 2002), 'ırk' (Carter 2000), nicel yöntemler (Morgan ve Olsen 2005) ve sağlık araştırmaları (Clark vd. 2007). Bunlar hızla büyüyen bir literatürden sadece birkaç örnektir. Okurlar sosyal bilimin hangi kısmında olurlarsa olsunlar, kendi ilgilerine uygun eleştirel realizm tartışmaları bulabileceklerdir.

Daha felsefi bir düzeyde, eleştirel realizmin temel savları üzerine tartışmalar devam etmektedir: nesnellik ve değerler (Collier 1994, 2003), nedensellik (Groff 2008), etik gibi yeni konular (Collier 1999; Norrie 2009) ve eleştirel realizmin asıl kurucusu olan Roy Bhaskar'ın geç dönem çalışmaları. The International Association for Critical Realism ve onun *Journal of Critical Realism* adlı dergisi bu tartışmaların birçoğu için bir zemin sağlıyor (ayrıca bkz. Archer vd. 1998).

Kaynakça

Archer, M. S. (1995) *Realist Social Theory: The Morphogenetic Approach*, Cambridge: Cambridge University Press.

———. (2000) *Being Human*, Cambridge: Cambridge University Press.

———. (2003) *Structure, Agency and the Internal Conversation*, Cambridge: Cambridge University Press.

Archer, M. S., Bhaskar, R., Collier, A., Lawson, T. ve Norrie, A. (ed.) (1998) *Critical Realism: Essential Readings*, Londra: Routledge.

Benton, T. (1993) *Natural Relations*, Londra: Verso.

Brown, A., Fleetwood, S. ve Roberts, J. R. (2001) *Critical Realism and Marxism*, Londra: Routledge.

Carter, B. (2000) *Realism and Racism*, Londra: Routledge.

Carter, B. ve New, C. (2004) *Making Realism Work*, Londra: Routledge.

Clark, M., MacIntyre, P. D. ve Cruickshank, J. (2007) "A critical realist approach to understanding and evaluating heart health programmes", *Health*, 11:4, 513-39.

Collier, A. (1994) *Critical Realism: An Introduction*, Londra: Verso.

———. (1999) *Being and Worth*, Londra: Routledge.

———. (2003) *In Defence of Objectivity*, Londra: Routledge. Cruickshank, J. (ed.) (2003) *Critical Realism: The Difference it Makes*, Londra: Routledge.

Davies, C. A. (2008) *Reflexive Ethnography*, Londra: Routledge.

Danermark, B., Ekström, M., Jakobsen, L. ve Karlsson, J. C. (1997) *Explaining Society: Critical Realism in the Social Sciences*, Londra: Routledge.

Elder-Vass, D. (2005) "Emergence and the realist account of cause", *Journal of Critical Realism*, 4, 315-38.

———. (2008) "Searching for realism, structure and agency in actor network theory", *British Journal of Sociology*, 59:3, 455-73.

Fairclough N., Jessop B. ve Sayer, A. (2003) "Critical realism and semiosis", J. Joseph ve J. R. Roberts (ed.) *Realism Discourse and Deconstruction*, Londra: Routledge, s. 23-42.

Fleetwood, S. (ed.) (1998) *Critical Realism in Economics: Development and Debate*, Londra: Routledge.

Fleetwood, S. ve Ackroyd, S. (2004) *Critical Realist Applications in Organisation and Management Studies*, Londra: Routledge.

Groff, R. (ed.) (2008) *Revitalizing Causality: Realism about Causality in Philosophy and Social Science*, Londra: Routledge.

Jessop, B. (2005) "Critical realism and the strategic relational approach", *New Formations*, 56, 40-53.

Joseph, J. (2002) *Hegemony: A Realist Analysis*, Londra: Routledge.

Joseph, J. ve Roberts, J. R. (ed.) (2003) *Realism Discourse and Deconstruction*, Londra: Routledge.

Law, J. (2004) *After Method: Mess in Social Science Research*, Londra: Routledge.

Lawson, T. (1997) *Economics and Reality*, Londra: Routledge.

López, J. ve Potter, G. (2001) *After Postmodernism: An Introduction to Critical Realism*, Londra: Athlone.

Morgan, J. ve Olsen, W. (2005) "Towards a critical epistemology of analytical statistics: realism in mathematical method", *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 35:3, 255-84.

New, C. (1995) "Sociology and the case for realism", *The Sociological Review*, 43:4, 808-27.

———. (1998) "Realism, deconstruction and the feminist standpoint", *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 28:4, 349-72.

———. (2003) "Feminisms, critical realism and the linguistic turn", Cruickshank, J. (ed.) *Critical Realism: The Difference that it Makes*, Londra: Routledge, s. 57-74.

———. (2005) "Sex and gender: a critical realist approach", *New Formations*, 56, 54-70.

Norrie, A. (2009) *Dialectic and Difference: Dialectical Critical Realism and the Grounds of Justice*, Londra: Routledge.

Parker, I. (1999) "Against relativism in psychology, on balance", *History of the Human Sciences*, 12:4, 61-78.

Patomaki, H. (2001) *After International Relations: Critical Realism and the (Re) Construction of World Politics*, Londra: Routledge.

Pearce, F. ve Fauley, J. (ed.) (2007) *Critical Realism and the Social Sciences: Heterodox Elaborations*, Toronto: University of Toronto Press.

Sayer, A. (2000) *Realism and Social Science*, Londra: Sage.

———. (2005) *The Moral Significance of Class*, Cambridge: Cambridge University Press.

———. (2006) "'Language and significance-or the importance of import: implications for critical discourse analysis", *Journal of Language and Politics*, 5:3, 449-71.

———. (2009) "Understanding lay normativity", Moog, S. ve Stones, R. (ed.) *Nature, Social Relations and Human Needs: Essays in Honour of Ted Benton*, Londra: Palgrave Macmillan, s. 128-45.

Stones, R. (1996) *Sociological Reasoning: Towards a Post-Modern Sociology*, Macmillan.

Taylor, C. (1985) *Human Agency and Language*, Cambridge: Cambridge University Press.

1992 Baskısına Önsöz

1980'lerde, realist felsefenin fikirleri sosyal bilimi etkilemeye başladı. Fakat daha felsefi tartışmalarla sosyal araştırmayı nasıl yapmamız gerektiği konusunda yazılanlar arasındaki uçurum hâlâ oldukça büyük ve sadece çok kaba bir köprüyle birleşiyor. Ne yazık ki birçok sosyal bilimci "yöntem" denen şeyi hâlâ sadece nicel teknikler olarak düşünüyor, kaldı ki bunlar artık genelde, katılımcı gözlem ve enformel görüşme gibi nitel tekniklerle tamamlansa bile, *kavramsallaştırma* gibi –kimsenin kaçamadığı– temel bir etkinlik incelenmemiş olarak duruyor. Elbette realizm son yıllarda felsefe ve metodolojideki yeniliklerde bir tekele sahip değildir. Dile, yazmaya ve retoriğe yönelik artan ilgi özellikle önemli oldu; çünkü bunlar sadece fikirleri başkaları için nasıl sunduğumuzu etkilemekle kalmaz, düşünürken kullandığımız terimleri de etkiler. Ne yazık ki bu ilerlemeler sosyal bilim üzerindeki herhangi bir ampirik denetim olasılığını iptal eder gibi görünen idealist akımlarca etkilenmiş ya da bozulmuştur.

Meseleye böyle bakınca realizm ve yöntem sorununun gündemde kalmaya devam edeceğine ve realist felsefenin ortaya koyduğu yapıcı bir yöntem tartışmasını geliştirme hususunda daha alınacak bir hayli yol olduğuna inanıyorum. Bu iş, kitabın bu ikinci baskısının görevi gibi görünüyor.

Bu kitap sosyal bilimle tanışık olsa da, felsefi ve metodolojik tartışmalara pek aşina olmayan ya da aşina olmakla birlikte realizmle ve yöntemle ilgilenen öğrenci ve araştırmacılar için hazırlandı. Bu iki okurun üslup ve

içerik konusunda farklı ilgileri ve tercihleri var. Bu kitapta benimsenen üslup ve düzen daha çok ilk kesime yönelik oldu. (Kitap eleştirmenleri buna dikkat etsin!) Bu yüzden metnin orasına burasına isim saçmaktan özenle kaçındım, çünkü bu ilk grubu yabancılaştıracak ama ikincisine güven verecekti. Konular modaya göre değil bilinmesi gerekenler içinden seçildi; yine felsefi öğretiler sadece sosyal bilim pratiğine önemli etkileri olmuşsa ya da olacaksa tartışıldı. Aynı zamanda işin ehlinin (*cognoscenti*) burada geliştirilen realist fikirleri konu ile ilgili literatürdeki hakim yaklaşımlardan köklü bir biçimde farklı bulacağına eminim.

Bahsi geçen iki okur tipi, bu duruma farklı sorular sorup farklı itirazlar getirebilir. İlk okur tipinden gelebilecek olanlar tahmin edilerek ana metinde yanıtlanıyor. *Cognoscenti*'nin getirebileceği itirazlara yanıtlar ise dipnotlarda ve özellikle bazı ortodoks fikirlere eleştiriler getiren 5. ve 8. bölümlerde veriliyor. Böylesi bir düzenleme, akademisyenlere has o alışkanlığa, yani sadece uzmanlar için (kitap eleştirmenleri de dahildir buna!) yazma alışkanlığına düşmekten kaçınmak amacını taşıyor. Ayrıca şunu belirtmeliyim ki her ne kadar savları çoğunlukla felsefi olsa da, bu kitap öncelikle sosyal araştırmada yöntem hakkındadır, sosyal bilimin felsefesi hakkında değil. Bu ikinci mevzuda birçok iyi kitap mevcuttur.[1] Bunlar harika felsefi eleştiriler getirdiler, ama sosyal bilim pratiği üzerine yapıcı çok az yorum yaptılar. Düzeltmeyi amaçladığım şey işte bu dengesizlik.

İlk baskıya aşina olanlar için düzeltmeler hakkında bir iki şey söylemeliyim: ikinci baskılar güncelleme için bir fırsat ve bir şeyleri düzeltmek için bir şanstır; bu kitapta da durum böyle. Günümüzde metinlerin ve nasıl yorumlanacaklarının yazarları tarafından asla tam olarak denetlenemeyeceği kabul edilir; muhaliflerin okumaları kadar beni destekleyenlerin okumaları da şaşırttı beni. Ama yazarlar kitaplarının algılanışı konusunda belli bir sorumluluğa sahiptir. Ben de bu yüzden yeni malzeme eklemenin yanı sıra kendi hatalarımı düzeltmeye ve ilk baskıya verilen tepkilerin ortaya koymuş olduğu yanlış okumaların bir kısmını engellemeye çalıştım.

---

1 Örneğin R. Keat ve J. Urry, *Social Theory as Science*, 2. bsm. (Londra 1982); P. Mattick Jr., *Social Knowledge* (Londra 1985); W. Outhwaite, *New Philosophies of Social Science* (Londra 1987); R. Bhaskar, *The Possibility of Naturalism*, 2. bsm. (Londra 1989) ve *Reclaiming Reality* (Londra 1989); P. Manicas, *A History and Philosophy of the Social Sciences* (Oxford 1987).

İlk baskının algılanışı konusunda beni en çok şaşırtan şey, ilginin seçiciliği oldu. Birincisi, hâlâ tam olarak anlamadığım nedenlerle, 3. Bölüm'de getirilen zorunlu-olumsal ayrımı kitabın geri kalan büyük kısmını neredeyse gölgede bıraktı. Bu ikinci baskıda bu ayrımı açıklamaya çalıştım, ama ilk baskının bazı yorumcularının ona realizm içinde verdiği önemi haklı çıkardığından hâlâ emin değilim. İkinci tür seçicilik, realizmi sosyal kuramdaki aşırı sınırlı eğilimlerle (örneğin Marksizme belirli bakışlar) ve sosyal araştırmanın aşırı sınırlı alanlarıyla (örneğin bölgesel araştırmalar) özdeşleştirme eğilimidir. Bu araştırmadan –iyi ya da kötü– nasıl yargılar çıkarılmış olursa olsun, o yargılar realizm algıları haline gelmiş görünüyor. Bu yüzden şunu vurgulamak isterim ki, bu alanda yazılanları bir kez olsun taramak bile realizmin doğa bilimleri ve sosyal bilimlerin *bütününün* bir felsefesi olduğunu gösterecektir.

Öğrencilerden gelen tepkiler daha yeni ve daha doyurucu bir Giriş metnine ihtiyaç olduğunu gösterdi. Bunun dışında, asıl değişiklikler kuramın doğası ve onun ampirik araştırma ile bağlantısı, pratik bilgi, uzam ve sosyal kuram, yorumlayıcı anlama (*interpretive understanding*), araştırma tasarımı hakkında oldu. Bir de realizm ve yazmak üzerine bir ek koyduk. Diğer değişiklikler son altı yılda yapılan ampirik araştırmalar ışığında yapıldı. Sayısız küçük değişiklik de savları düzeltip açıklamak, şekiller eklemek ve anlaşılırlığı artırmak için yapıldı.

Teşekkür

The University of Sussex'e araştırmamı yazıya dökmemi kolaylaştıran ücretli izin için; University of California (Los Angeles), Ohio State University, Copenhagen, Roskilde ve Lund üniversiteleri ve Copenhagen Business School'a bana yeni ufuklar sağlayan konukseverlikleri için; buralarda bulunan birçok lisans öğrencisine ve Sussex'teki "Concepts, Methods and Values" dersinin öğrencilerine benim metodoloji takıntıma katlandıkları için; John Allen, Bjørn Asheim, Roy Bhaskar, Eric Clark, Kevin Cox, Simon Duncan, Steen Folke, Frank Hansen, Torsten Hägerstrand, Peter Maskell, Doreen Massey, Kevin Morgan ve Dick Walker'a destekleri, teşvikleri ve eleştirileri için teşekkür ederim. Son olarak, Lizzie Sayer ve Hazel Ellerby'ye de sevgi ve şükranlarımı sunarım.

Giriş

Sosyal bilimin durumu ciddi bir şekilde endişe vericidir. Alan dışındakiler ona genellikle kuşkuyla, hatta düşmanca bakıyorlar ve sosyal bilimciler de sosyal araştırmaya düzgün bir yaklaşımın ne olacağı konusunda ciddi şekilde bölünmüş durumdalar. Bu belirsizlik felsefe içinde geleneksel bilimsel nesnellik ve ilerleme görüşlerine yönelik kuşkuların artmasıyla birlikte güçlendi. Sosyal bilimin doğa bilimi gibi olması gerekip gerekmediğiyle ilgili tartışmalar artık doğa biliminin yapısı ve yöntemleri üzerinde bir uzlaşı temelinde yürütülmüyor. Fakat realist felsefedeki son gelişmeler iki alanda da tartışmanın temelini tamamıyla değiştiren yeni ve üretken perspektifler sundu. Bu kitapta bunları açıklamaya ve bunların sosyal bilimcilere sıkıntı veren bazı sorunları nasıl çözebileceğini göstermeye çalışacağım.

Sosyal kuram ve sosyal bilimler felsefesi üzerine mevcut literatürün temel güçlüklerinden biri ampirik araştırmada yöntem konusunda çok az *yapıcı* katkı sağlanmış olmasıdır. Buna karşılık yöntem konulu metinler bu ilgi yoksunluğuna felsefî düzeydeki ve sosyal kuramdaki gelişmeleri göz ardı ederek karşılık vermiştir. Söz gelimi bilgi kuramları konusunda çok şey yazılırken, onların ampirik araştırmalarda kullanımları hakkında yazılanların aynı düzeyde olduğunu söyleyemeyiz. Bunun sonucunda felsefi eleştiriler prensipte kabul edildikleri durumlarda bile, pratikte pek bir fark yaratmayı başaramadılar. Aslında alternatif yöntemler üzerine çalışmaların yokluğu, kimi eleştirmenleri ve onları destekleyenleri ampirik araştırmaya girişmekten dahi alıkoymuştur. Bu arada, çalışmaları sal-

dırıya uğrayan birçok ampirik araştırmacı tartışmanın aslında onları ilgilendirmediği ya da genel olarak felsefî tartışmaların ampirik araştırmayı tehdit ettiği, bu yüzden de onlardan kaçınmak gerektiği gibi bir sonuca vardılar. Bu çıkmazı aşmak için karar vermemiz gereken şey şudur: eleştiriler, hipotez oluşturma ve sınamaya, genelleme arayışlarına vs. yönelik alışılmış ampirik yöntemleri kullanmayı sürdürebileceğimizi mi söylüyor, yoksa onların çok farklı yöntemlerle değiştirilmesi ya da tamamlanması gerektiğini mi? Bu kitabın başlıca hedeflerinden biri bu sorulara yanıt vermektir.

Sosyal araştırmada birçok şey çalışma alanımızın ilk tanımına ve temel konuları nasıl kavramsallaştırdığımıza bağlıdır. Bu ilk yönelimlerin örnekleri arasında sosyolojide sıradan kategorilerin ve sınıflandırmaların benimsenmesi, iktisatta denge varsayımı, psikolojide özne kavramı, politikada "çıkar grubu" gibi kavramlar ve beşeri coğrafyada uzamsal birimlerin seçimi sayılabilir. Bütün bu başlangıç noktaları, fark edilse de edilmese de, bilgiyi elde edip yorumlamaya yönelik teknikler olarak dar bir çerçevede tanımlayacağımız "yöntemler" seçilmeden çok daha önce araştırmanın rotasını şekillendiren sorunlarla yüklüdür. Bu kavramsallaştırma sorunları çözüldüğünde ise –ve çoğu kez yanıtlar düşünmekten çok alışkanlığa dayanır– araştırmanın olası sonuçlarının kapsamı genellikle çok sınırlı kalır. Bu meseleler, kavramlarımızın genellikle başka kavramlar –incelediğimiz topluma ilişkin kavramlar– hakkında olduğu sosyal bilimde çok daha zorludur.

Bu durum göz önünde bulundurulursa sosyal bilim derslerinde istatistiksel teknikler, görüşme ve anket yöntemleri vb. gibi dar anlamıyla "yöntemler"e gösterilen ilgiyi, kavramsallaştırma, kuramlaştırma ve soyutlamayı nasıl yaptığımızla ilgili sorulara karşı gösterilen vurdumduymazlıkla kıyaslamak oldukça sıra dışı bir şeydir. (Slogan, "Kavramları boşver, tekniklere bak" olabilir.) Belki de bazıları bu konuları yöntem sorunları olarak değil paradigma, sosyal kuram ya da sezgi sorunları olarak görmezden gelmekle yetinecektir. Oysa ben sadece ampirik araştırmada değil kuramsallaştırmada da bir yöntem olduğuna ve bu konuda düşünmemiz gerektiğine inanıyorum.

Sosyal bilimde etkili bir yöntem geliştirilmesinin önündeki ikinci önemli engel nedensellikle ilgilidir. Açıklama yöntemleri hakkında yazılan bir-

çok şey nedenselliğin olaylar arası ilişkilerdeki düzenliliklerle ilgili bir konu olduğunu ve bu düzenliliklerin bir modeli olmadıkça, elimizde sözde kalitesiz, "ad hoc" anlatılar kaldığını varsayar. Ama sosyal bilim yasa-benzeri düzenlilikler keşfetmekte şaşırtıcı biçimde başarısız olmuştur. Yakın dönemdeki realist felsefenin başlıca başarılarından biri de bunun hatalı bir nedensellik görüşünün kaçınılmaz bir sonucu olduğunu göstermesidir. Realizm, düzenlilik modelinin yerine, nesnelerin ve toplumsal ilişkilerin düzenlilik üretebilen ya da üretmeyebilen nedensel güçlere sahip olduğu ve onlardan bağımsız olarak açıklanabilecekleri bir model getirir. Bu çerçevede, düzenlilikleri keşfedip değerlendirmek için nicel yöntemlere daha az ağırlık verilirken nedensel mekanizmaların bağlı olduğu sosyal nesnelerin ve ilişkilerin nitel doğasını ortaya koyma yöntemlerine daha çok ağırlık verilir. Ve bu da hayati bir görev olan kavramsallaştırmayı yeniden gündemimize getirir.

Sosyal bilimciler sürekli olarak birçok şeyin aynı anda süregittiği durumlarla karşılaşırlar ve birçok doğa bilimcisine açık olan, deneylerde belli süreçleri ayrıştırma olasılığından yoksundurlar. Bir seminer gibi basit bir sosyal olayı ele alalım. Bir seminer bazı konuların bir grup insan tarafından tartışılmasından daha fazlasını içerir: genellikle iktisadi bir ilişki vardır (eğitmen geçimini kazanır); öğrenciler eğitimlerine katkı için oradadır; eğitim kurumları bu tür olayların yapılmasıyla kendini canlı tutar; statü, cinsiyet, yaş ve belki de ırk ilişkileri insanların birbirleriyle konuşma, birbirlerine müdahale etme ve boyun eğme tarzına göre teyid edilir ya da sarsılır; katılımcılar genellikle "kendilerini temsil"le de uğraşır, saygı elde etmeye ya da en azından aptal görünmemeye çalışırlar. Bu çok boyutluluk sosyal bilimin nesneleri açısından oldukça tipiktir. Kurucu süreçlerin her birinin doğasını, onları deneysel olarak ayrıştırma imkânından yoksun olarak değerlendirme görevi, soyutlamaya büyük bir sorumluluk yükler –soyutlama belirli bileşenleri ve onların etkilerini tanımlama faaliyetidir. Yöntemle ilgili birçok metinde bu göz ardı edilmiş ya da sorgulamaksızın kabul edilmiş olsa da bunun merkezi önemde olduğuna inanıyorum.

Bundan dolayı açıklama ve anlama tarzları, soyutlamanın doğası, araştırma tasarımı ve analiz yöntemleri gibi konuların berraklaştırılmasını kapsayan geniş bir "yöntem" görüşünü benimseyeceğim. Tartışma saha-

sı bu yüzden yöntem, sosyal kuram ve sosyal bilim felsefesinin örtüştüğü alan olacak.

Bu örtüşme açısından savların büyük kısmının felsefi bir karakteri var, düşünme üzerine düşünmeyi içeriyor. Ama her ne kadar sosyal bilimcilerin felsefeden bir şeyler öğrenebileceğine inansam da bence onu gözlerinde çok büyütmemeleri gerekir, çünkü kendileri de ona katkı yapabilirler. (Sosyal bilimin neyi içerdiğini hiç bilmeyen ya da çok az bilen filozofların buyruklarının çok zararı oldu.) Yöntembilimciler şunu unutmamalıdır: Yöntem rehberlik demek olsa bile, araştırma yöntemleri araştırma pratiğinin aracı ve sonucudur;[1] eğitmenlerin de, takviye derslerle eğitilmesi gerekir. Bu yüzden felsefe ve metodoloji temel bilimlerin üzerinde yer almaz, bilakis realist filozof Roy Bhaskar'ın dediği gibi, "yardımcı işçi ve bazen de ebe" olarak onlara hizmet eder.[2] Ve sosyal bilimciler felsefi düşünmenin ampirik araştırmayı bozacağından kesinlikle korkmamalıdır, her ne kadar felsefi düşünme bazı araştırmaları ağır şekilde eleştirebilse de.

Yöntem aynı zamanda pratik bir konudur. Yöntemlerin incelediğimiz nesnenin doğasına ve soruşturmamızın amacına ve beklentilerine uygun olması gerekir, ama aralarındaki ilişkiler bazen sıkı değil gevşektir. Eğer köşeleri yöntem, nesne ve amaç olan bir üçgen düşünürsek, her köşenin diğer ikisiyle bağlantılı olarak düşünülmesi gerekir. Söz gelimi, sosyal ve doğal bilimler tarafından incelenen nesneler arasındaki farklar onların kullandığı yöntemler ve onların sonuçlarından beklentilerimiz hakkında ne söyler? Öngörü hedefi ideoloji gibi bir nesne için uygun mudur? Sosyal bilimsel yöntem incelediği nesnelerin anlayışlarını göz ardı edebilir mi? Yorumlayıcı, etnografik bir yöntem makro-iktisadi değişimi değerlendirmek için ne kadar uygun olabilir? Bu tür soruları yanıtlamak için üçgenin üç köşesini birden ele almamız gerekir.

Metodolojinin sadece betimleyici değil eleştirel de olması gerekse de, ben farklı metodolojik emperyalizm biçimlerine karşı çıkmak istiyorum. Bunların en önemli türü olan "bilimcilik", saçmalık derecesinde sınırlı bir bilim görüşü kullanır; genellikle daha iyi alternatifleri bulunmayan etnografya, tarihsel anlatı ya da gözlem araştırması gibi pratikleri küçümsemek

1 R. Pawson, *A Measure for Measures* (Londra 1989).
2 R. Bhaskar, *Reclaiming Reality* (Londra 1989).

ya da yetersiz göstermek için düzenlilik arayışını ve hipotez sınamasını merkeze alır. Buna tepki olarak oluşan bir başka tür emperyalizm de sosyal bilimi tümüyle anlamın yorumuna indirgeyen türdür. Eleştirel bir metodolojinin sosyal bilimi sadece kısıtlı sayıda araştırma için uygun dar bir alanla sınırlamaması gerekir.

Sosyal bilimdeki olası araştırma nesnelerinin çeşitliliği tek bir araştırma modelinin kapsamının ötesine uzanır. Buna bağlı olarak, bu kitap yöntem hakkında olmasına rağmen, bir yemek tarifi kitabı değildir; ama araştırmaya yönelik reçetelerin inşasını, ampirik araştırmanın ve kuramsallaştırmanın sorunları üzerine düşünme tarzları önererek etkilemeye niyetlidir. Dolayısıyla örnekler de bu doğrultuda seçilmiştir –bütün realist araştırmaların uyması gereken biricik sınırlayıcı kalıplar olarak değil.

Peki realizm nedir? Öncelikle, Weber'inki ya da neoklasik iktisattaki gibi asli bir sosyal kuram değil, bir felsefedir. Bazı sosyal kuramlarla diğerlerinden daha uyumlu olabilir (örneğin neoklasik iktisattan çok Marksizm ile), ama ahenk içindeymiş gibi göründükleri için de bir sağlama sunmaz. "Enflasyona sebep olan nedir?" gibi temel sorular "Açıklamanın doğası nedir?" gibi felsefi sorulardan farklıdır.

Realizmin içeriğini tanımlamaya çalıştığımız zaman olaylar daha da zorlaşır. Yeni bir felsefi konumla ilk kez karşılaştığımız zaman, onun özelliklerinin birkaç kısa açıklamasından hareketle onun ne kadar ayırt edici ve önemli olduğunu yakalamak olanaksızdır. Bazı felsefeler basit ve kendi içine kapalı değildir, bilakis bir dizi alternatif konuma karşıtlıklarıyla var olurlar. Daha geniş felsefi söylem alanları boyunca dokudukları gevşek sav kümelerine sahiptirler. Buna rağmen, okurlar realizmin doğasıyla ya da benim bu konudaki görüşümle ilgili en azından birkaç yol göstericiye sahip olmayı isteyebilir (bu yol göstericilerin anlamı bu aşamada sınırlı olsa bile). Aşağıda yer alan bazı karakteristik realizm iddiaları bahsetmeye bile değmeyecek kadar aşikâr görünebilir, ama önemli rakip felsefelere muhalefet ettikleri için burada onlara yer verildi. Bazıları müphem görünebilir, ama en azından realizmle yeni tanışanlar için bir miktar yönlendirme sunarlar. Daha doyurucu açıklamalar daha sonra yapılacak. Anlatım biçimi, felsefi söylemi tanıyanlar açısından kabul edilebilir olan bir tarz ile onunla yeni tanışanlar için erişilebilir olacak olan tarz arasındaki uzlaşmayı temsil eder.

1) Dünya, onun hakkındaki bilgimizden bağımsız olarak var olur.
2) Dünya hakkındaki bilgimiz yanılgıya açıktır ve kuram-yüklüdür. Doğruluk ve yanlışlık kavramları, bilgi ve onun nesnesi arasındaki ilişkinin tutarlı bir görünümünü sunmayı başaramaz. Yine de bilgi ampirik denetimden muaf değildir ve onun başarılı maddi pratiği bildirip açıklamak konusundaki verimliliği sadece tesadüf değildir.
3) Bilgi ne –sabit bir kavramsal çerçeve içinde olguların istikrarlı birikimi şeklinde– tümüyle kesintisiz gelişir, ne de –kavramlardaki eş zamanlı ve evrensel değişiklikler aracılığıyla– tümüyle kesintili olarak.
4) Dünyada zorunluluk vardır; nesneler –ister doğal ister sosyal olsunlar– zorunlu olarak belli nedensel güçlere ya da davranma tarzlarına ve belli hassasiyetlere sahiptir.
5) Dünya farklılaşmış ve katmanlaşmıştır; sadece olayları değil, –yapılar da dahil olmak üzere– olay yaratması mümkün güçleri ve kapasiteleri olan nesneleri de içerirler. Bu yapılar, sosyal dünyada ve doğal dünyanın büyük kısmında olduğu gibi, düzenli olay kalıpları yaratmadıkları yerde bile mevcut olabilir.
6) Eylemler, metinler ve kurumlar gibi sosyal fenomenler kavram-bağımlıdır. Bu yüzden onların üretimini ve maddi etkilerini açıklamamız yetmez, ne anlama geldiklerini de anlamak, okumak ve yorumlamak zorundayız. Bunlar, bizzat araştırmacının anlam çerçevelerinden başlayarak yorumlanmaları gerekse de, genellikle araştırmacıların onlar hakkındaki yorumlarından bağımsız olarak var olurlar. Bu yüzden yukarıdaki 1. maddenin nitelikli bir versiyonu sosyal dünya için de geçerlidir. 4. ve 6. maddeler göz önüne alındığında, sosyal bilim ve doğa biliminin yöntemleri hem farklı hem benzerdir.[3]
7) Bilim ya da başka herhangi bir bilginin üretimi sosyal bir pratiktir. İyisiyle kötüsüyle (sadece kötüsüyle değil) bilgi üretiminin koşulları ve toplumsal ilişkileri onun içeriğini etkiler. Bilgi aynı zamanda –münhasıran

3 Bazı realistler farklılıklara karşı benzerlikleri vurgulamaktaki yetersizliğimin benim konumumu, Bhaskar'ın *Possibility of Naturalism*'indeki "yetkin naturalizm"den mülhem "yetkin anti-naturalizm" yaptığını savunabilir. Eğer öyleyse, pekiyi; doğa bilimlerinin yöntemleri etkileyici olsa da, onların statüsünün bizi sosyal bilim yöntemlerinin ne kadar farklılık gösterdiğini önemsizleştirmeye sevk etmemesi gerektiğine inanıyorum.

olmasa da– büyük ölçüde dilbilimseldir; dilin doğası ve iletişim tarzımız bilinen ve iletişim yoluyla aktarılan şey için önemsiz değildir. Bu ilişkilerin farkında olmak bilgiyi değerlendirmede hayati önem taşır.

8) Sosyal bilimin, nesnesi hakkında eleştirel olması gerekir. Sosyal fenomenleri açıklamak ve anlayabilmek için onları eleştirel olarak değerlendirmeliyiz.

Bu noktalar birçok kitabı dolduracak denli çoğaltılabilir fakat listenin amacı sadece belirli ölçüde yönlendirme sağlamaktır.

Bu türden bir kitap sosyal bilimle ilgili metodolojik konular silsilesi ya da onların bağlantılı olabileceği sosyal araştırma tiplerinin toplamı konusunda eksiksiz olmayı umut edemez. Sosyal araştırma tipleri konusunda, sosyolojinin literatürde aslan payını almış olması çok sıra dışıdır. (Bazı yazarlar sosyal bilimin sosyolojiye, sosyolojinin de Durkheim, Weber ve Marx'ın çalışmalarına indirgenmesi mümkünmüş gibi bir izlenim vermektedir!) Bu durum ekonomi, kalkınma araştırmaları, psikoloji ve beşeri coğrafya gibi başka disiplinlerdeki sosyal araştırma pratiği konusunda sağır edici bir sessizliğe yol açmıştır. Bütün bunları ele alamam belki, ama sosyal bilimde yöntemle ilgili birçok kitapta görülen alışılmış sosyolojik emperyalizme karşı koymaya çalışacağım.

Bu alanda faaliyet gösteren bütün yazarlar sosyal araştırmanın belli alanlarının örtük örnekleriyle çalışır. Benimkiler mevcut metinlerdekilerden biraz farklı; çoğunlukla ekonomi-politik kuramından ve kentsel ve bölgesel sistemler ve sanayi konulu disiplinlerarası araştırmalardan geliyorlar, bu alanlarda araştırmacılar coğrafya, sosyoloji, iktisat, siyaset bilimi ve antropoloji kökenli olma eğilimi sergiler. Fakat kullandığım örnekleri anlamak için bu alanların özel bilgisi gerekmiyor; hatta bu örneklerin birçoğu gündelik sav ve olaylardan alınmıştır. Felsefecilerin önemsiz örnekler kullanma ('bahçedeki ağaç' vb.) şeklindeki rahatsız edici alışkanlığından kasten kaçındım. Eğer felsefi bir nokta vurgulanmayı hak ediyorsa, bu sadece açıklık getirmekle kalmayıp aynı zamanda onun sosyal ve pratik önemine de işaret eden bir örnekle yapılabilir.

Terminoloji konusunda birkaç söze gerek var. Sosyal bilimin iç krizinin merkezinde genellikle "pozitivist" ya da "ampirist" gibi terimlerle anılan ortodoks kavramlara yönelik saldırılar yer alıyor. Bu terimler o kadar çok farklı öğreti ve pratiği tanımlamak için kullanılmıştır ki, artık değersiz-

leşmiş ve aşırı muğlak, hatta açıkça küçültücü terimler haline gelmiştir. Onları kullanmayı sürdürmek isteyenler savlarından önce "pozitivizmin gerçek anlamı" konusunda yorucu giriş cümleleri kaleme almak zorunda kalırlar ve bu girizgâhlar genellikle onları izleyen ifadelerden çok daha fazla ilgi görür. Bu yüzden bu terimleri kullanmaktan genellikle kaçındım. Bu, onların kapsadığı bazı konuları tartışmamıza engel değil ve aslında bu terimlerin taşıdığı istenmeyen çağrışımların her zamanki yükünden kaçınmak özgürleştirici olacaktır. Genel olarak teknik terminoloji kullanımını en aza indirdim. (Bunu herkes söylüyor, biliyorum, ama en azından niyet bu yönde!)

"Bilim" sözcüğünün özel yoruma ihtiyacı var. Bilimi hangi tür yöntemlerin karakterize ettiği konusunda, bilimin ampirik, sistemli, kesin ve öz, eleştirel olduğu, fizik ve kimyanın da bunun bir örneğini oluşturduğu şeklindeki oldukça mülayim bir vurgunun ötesinde pek fazla bir anlaşma söz konusu değil. "Bilim" teriminin birçok kullanıcısı onun güçlü saygınlık çağrışımları olduğunu düşünür, çünkü çok az kimse onu kullanmayı rakiplerine bırakmayı kabullenir. Betimleme açısından belirsiz olan ama beğenilen bu etiketi kendi tercih ettikleri yaklaşımlar için sahiplenip tekeline almak şeklindeki faydasız akademik oyuna mesafeli durmak isteyenler, bilime ve bu çerçevede, kesinliğe ve diğer erdemlere aldırmama sapkınlığıyla suçlanmaya açık olurlar. Kimse erdeme karşı gelmez, ama fizik gibi örneklerle bir arada ele alınmak işe yaramaz. Hem onların yöntemlerinin ne olduğu konusunda pek bir uzlaşma sağlanmamıştır, hem de onların toplumun incelenmesi için uygun olduğu açık değildir; hatta bu soru felsefi tartışmaların merkezinde yer alır. Bu güçlü anlamıyla "bilim" sözcüğünü kullanmak birçok yazarın tam olarak neyin savunulması gerektiği konusunda peşin hükümlü olmasını sağlamıştır. Bu yüzden "bilim", "doğa bilimi" ve "sosyal bilim"in bu kitapta doğayı ve toplumu inceleyen disiplinler için eş anlamlı olarak kullanıldığını belirtmek istiyorum. En fazlası, bu konuların gündelik bilgiden kendilerini denetleyici ve sorgulayıcı karakterleriyle ayırt edildikleri farz edilebilir; ama bu çok fazla şey söylemez ve beşeri bilimleri savunanlar kendilerini de bu betimlemeye katmak isteyebilir. Başka deyişle, "bilim" sözcüğünü kullanmaya gönülsüzlüğüm, elbette kesinlik ve verimli inceleme yöntemleri aramaya gönülsüzlüğü beraberinde getirmez; bilakis bu onların keşiflerinin önündeki önemli bir engeli kaldırmak üzere düşünülmüştür.

Yöntem tartışmalarının sosyal kuram ve bilim felsefesinden uzak tutulmasına karşı çıkmama bakarak, okurlar, doğrudan belli yöntem ya da tekniklerin tartışmasına girmemi beklemesin. 1. Bölüm'de bilgiyi bağlam içinde ele alıyor, sosyal bilimsel bilgiyi diğer tür bilgilerle ve pratikle ilişkisi içine konumlandırıyoruz. Herhangi bir bilgi kuramı, eğer bu bağlamı göz ardı edecek olursa, daha en baştan yetersiz hale gelir, çünkü bu konumun bilimin içyapısını ve pratiklerini nasıl şekillendirdiğini göz ardı etmiş olur. Bu da toplum incelemeleri için özellikle önemli bir etmendir, çünkü gündelik bilgi hem onların konusunun parçasıdır hem de rakip bir açıklama kaynağıdır. Sosyal bilim ve doğa biliminde özne ile nesne arasındaki ilişkinin doğasının tartışılması, sosyal bilimin zorunlu olarak yorumlayıcı ve eleştirel karakterine bir giriş yapmak için temel sağlar.

Bilginin bağlamına baktıktan sonra, 2. Bölüm onun statüsü ve güvenilirliği konusunda hakim olan bazı görüşleri ele alıyor. Bilimin tarafsız bir gözlem aracılığıyla nesnel bilginin istikrarlı bir birikimi olduğuna inanılan devirler çoktan geçti. Onun yerini görececiliğin (*relativism*), ampirik değerlendirmenin ve bilimsel ilerlemenin olasılığına ilişkin kuşkuların hüküm sürdüğü bir güven bunalımı aldı. Biz en popüler tartışmaların sorunla yüzleştiği noktadan başlıyoruz: olguların, gözlemin ve kuramın doğası ve aralarındaki ilişki. Bu konuda ilerleme kaydetmek ve yönteme ilişkin anlamlı bir şey söylemek için, (ne yazık ki felsefi ve metodolojik literatürde yeterince incelenmemiş olan) "kuram"ın mahiyetine, bilginin dilbilimsel ve pratik karakterine özel ilgi göstermek gerekiyor. Geleneksel olarak, nesnellik ve bilimsel bilginin statüsüyle ilgili kuşkular doğrunun doğasıyla ve onun nasıl elde edilebileceğiyle ilgili tartışmalar içermiştir. Biz çalışmamızda bu konulara farklı şekilde yaklaşacağız, bilginin dilbilimsel ve pratik karakterinin ihmal edilmesini dengelemeye çalışacağız, doğruluk (ve yanlışlık) kavramının tutarsız olduğunu, bilginin "pratik uygunluk" açısından değerlendirilmesi gerektiğini savunacağız. Bölüm görececilik sorununun ve kuramlar-arası tartışmaların çözüme kavuşturulmasının bir değerlendirmesiyle sona erecek.

Bu da sonraki bölümlerde daha odaklanmış bir yöntem tartışması için zemin hazırlıyor. Bu bölümlerde sürekli olarak yöntem, nesnenin doğası ve incelemenin amacı üçgenimizin üç noktası arasında gidip geliyoruz. Kavramsallaştırma ve kuramsallaştırma etkinliğine yönelik vurgumuzun ar-

dından, 3. Bölüm'de onun önemli ama üzerinde çok durulmamış bir yönüyle en "ilkel" düzeyde işe başlıyoruz: soyutlama ve soyut ile somut araştırma arasındaki ilişki. Ardından toplumsal ilişkilerin ve yapıların doğasını ve soyutlamanın onları nasıl aydınlatabileceğini ele alıyoruz. Sonra, genellikle soyutlama ile karıştırılan genellemenin doğasını açıklığa kavuşturuyoruz. Bölüm sosyal bilimde realist bir nedensellik kavrayışı ve bunun nedensel analiz yöntemleri üzerindeki içerimlerinin tartışılmasıyla sona eriyor.

4. Bölüm, yöntemi ontoloji ya da sosyal ve doğal dünyanın tabiatı ve yapısıyla bağlantılı olarak ele alıyor: birincisi, onun "tabakalaşmış" olması, dolayısıyla kurumlar gibi belirli bazı nesnelerin kendi bileşenlerinden ortaya çıkan ya da onlara indirgenebilen güçlere sahip olması açısından; ikincisi, olaylardaki düzenliliklerin en iyi haliyle yaklaşık ve geçici olduğu "açık sistemler" içermesi açısından. Sonra sosyal bilimde yasa keşfetme olasılığı, açıklama ve öngörü için bu özelliklerin içerimleri değerlendiriliyor. Ayrıca ontolojik konuların yönteme yönelik içerimleri de ele alınıyor: "rasyonel soyutlama" ve soyutlamaları nesnelerinin yapısına duyarlı kılma ihtiyacı; kuram ve ampirik araştırmanın dünyadaki zorunluluğun keşfiyle bağlantısı; sosyal bilimde uzam ve zamandan yapılan soyutlamaların tehlikeleri ve sonuçları.

5. Bölüm kitabın ana savı açısından konu haricinde bir "ara söz" niteliğindedir. Bu bölüm felsefe ve metodolojideki daha ortodoks konumlara aşina olan ve bunların ortaya koyduğu bazı itirazlara –daha fazla ilerlemeden– cevap bekleyen okurlar için düşünüldü. Kitabı 6. Bölüm'e "ileri sarmak" isteyenler olabilir. Temel konular ana akım bilim felsefesinin birbiriyle bağlantılı bir sorunlar kümesini içeriyor ve bu kümenin büyük kısmı sosyal bilim üzerinde özellikle etkili olan Karl Popper'ın eserleriyle yakından ilgilidir: tümevarım, atomist ontoloji, nedensellik, zorunluluk, özcülük, mantık ve tümdengelimcilik.

6. Bölüm'de nicel yöntemlere dönüyoruz. Daha önceki gibi ve yöntemle ilgili metinlerdeki alışılmış yaklaşıma ters düşerek, bunlar inceleme nesnesinin doğasına, nicelleştirmenin kapsamına ve modellemeye yönelik açık sistemlerin içerimlerine uygunluklarıyla bağlantılı olarak değerlendiriliyor. Tartışma bundan sonra modellerin kullanılmasının ve varsayımların rolünün eleştirel bir değerlendirmesine geçiyor. Son olarak niceliksel tavırların ve toplumun belli görüşlerinin atomist şekilde kullanılması ile yanlış

bir şekilde düzenlilik arayışına odaklanan ve kavramlaştırmayı da yorumlayıcı anlamayı da ihmal eden yöntem görüşleri arasındaki yansımaları inceliyorum.

Sosyal bilimsel açıklama ve kuramların değerlendirilmesi ya da doğrulanıp yanlışlanması 7. Bölüm'ün konusunu oluşturuyor. Uygun yöntemlerin çeşitliliğine yaptığımız vurgu çerçevesinde, değerlendirmenin karmaşık ve farklar içeren bir iş olduğunu, farklı inceleme nesnelerine ve iddia tiplerine göre değiştiğini savunuyoruz. Poppercı yanlışlama görüşlerinin bir eleştirisini yapan 8. Bölüm ise ortodoks bilim felsefesini tanıyan okurlar için ikinci kez konudan uzaklaşma oluyor.

9. Bölüm'de, sosyal bilimdeki açıklama sorunlarına dönüyoruz. Açıklamaların karakteristik bir şekilde eksik ve yaklaşık olduğu gösteriliyor; yöntem, inceleme nesnesi ve araştırma amacı üçgenimizin ilişkilerine göre değiştiği ortaya konuyor. Fakat araştırmacılar genellikle belli yaklaşımları aşırı genişletir ve bunu, örneğin genellemelerden çok fazla şey beklentisiyle yapar. Bu yüzden temel araştırma tipleri arasındaki iç ilişkileri ve sınırları tartışıyor, farklı türden araştırma yöntemlerinin olanaklarını karşılaştırarak onları aydınlatmaya çalışıyorum. Bu bölüm başlangıçtaki daha geniş bilgi bağlamına dönerek sona eriyor. Son aşamada açıklama sorunlarıyla ilgili yargılarımız kısmen sosyal bilimin eleştirel ve özgürleştirici rolünü kabul etmemize ya da ona direnmeye çalışmamıza bağlıdır.

Son olarak, Ek kısmında, yakın zamanda bilimsel bilginin genellikle *metinler* biçiminde sunulmasına gösterilen ilginin bazı içerimlerini yorumluyorum. Herhalde, kullandığımız retorik ve bilgiyi sunma biçimi anlamın nötr taşıyıcıları değildir, içeriği etkiler. Bunun hangi şekillerde olabileceğine kısaca değiniliyor. Birçok yorumcunun tersine, bu konuların gerçekten de daha fazla ilgi görmesi gerekmekle birlikte, bunların realizme tehdit anlamına gelmediğini savunuyorum.

1.

Bağlam İçindeki Bilgi

> Muhtemel bütün bilimsel sorular yanıtlanmış olsa bile, yaşamın sorunlarının hiç ele alınmadan kalacağını hissediyoruz. (Wittgenstein, 1922, 6.52)[1]

"Yöntem" dünyaya dikkatle düşünülmüş bir tarzda yaklaşmayı ifade eder; böylelikle dünyayı daha iyi anlayabiliriz. Yöntemle ilgili yargılarda bulunmamıza, kendimiz ile anlamak istediğimiz şey arasındaki ilişkinin doğası konusunda belli bir fikre sahip olmamız çok yardımcı olur. Fakat tam da bu temel düzeyde yöntemle ilgili birçok sav yanılır, çünkü bilgiyi bağlamı içinde ele almazlar.

Sosyal bilim toplumdaki gündelik bilgiyle ve doğa bilimiyle nasıl bir ilişki içindedir? Gündelik bilgiyi gizemli hale getirmek ya da yeniden üretmekle mi yetinir? Doğa bilimini taklit etmesi gerekir mi? Sosyal bilime bulgularının güya önemsiz olduğunu ve pratik konularla alakasının olmadığını söyleyerek saldıranların bir kısmı, bunun nedeninin onun doğa biliminin "kanıtlanmış" yöntemlerini kullanmaktaki başarısızlığı olduğunu iddia etmiştir. Başkaları da bu önemsizliğin tam da böyle yöntemler kullanmaktan kaynaklandığını savunmuştur. Sosyal bilimin pratik karşısında "kayıtsız" bir tutum mu benimsemesi, yoksa sosyal gelişme sürecine etkin bir şekilde katılması mı gerektiği konusunda anlaşmazlık vardır. Bazıları sosyal bilimi toplumun –toplum mühendisliği aracılığıyla uygulanabilecek– doğa bilimi olarak görür. Başkaları sosyal bilimcilerin rolünü

1 L. Wittgenstein, *Tractatus Logico-Philosophocus*, 1922.

mühendise değil terapiste yakın bulur, onların amacı daha kapsamlı bir kendini-anlama sağlamaktır. Daha da başkaları sosyal bilimin rolünün toplumu eleştirmek olduğuna inanmaktadır.

Bu bölümde bilginin, özellikle de sosyal bilimin hangi bağlamda geliştiğini, pratikle ve kendi nesneleriyle nasıl bir ilişki kurduğunu soyut terimlerle[2] inceleyeceğim. Bunun yukarıdaki sorunların bu ve sonraki bölümlerde tartışılması için bir temel oluşturacağını umut ediyorum. Burada ortaya atılan soruların bir kısmı, felsefi tartışmalar için bile tuhaf biçimde geniş görülebilir ve yüzeysel olarak bakıldığında yanıtların bir kısmı aşikâr gelebilir. Ama bu noktalar göz ardı edilir ya da olduğu gibi kabul edilirse, bunların sosyal bilim pratiğinin altında yatan bazı varsayımlara nasıl meydan okuduklarını fark edemeyebiliriz. Hatta onların önemi akademinin de ötesinde gündelik yaşama kadar uzanır, çünkü toplumun bazı açılardan kendini sistemli bir şekilde yanlış anladığını öne sürerler.

Bilimin metodolojisi ve felsefesiyle ilgili literatürün en sıra dışı özelliklerinden biri bu literatürün hem pratiği, hem de bilginin bilim adamlarının ve sıradan insanların *yaptığı* şeyle ne şekilde ilgili olduğunu büyük ölçüde göz ardı etmesidir. Eğer, bu literatürün geleneği üzere, pratiği bilgiye, bilgiyi bilime ve bilimi de gözleme ve düşünmeye indirgersek, sosyal bilim ve doğa biliminin nesneleriyle olan ilişkisini değerlendirmekte güçlük çekilmesine şaşmamak gerekir. Bilginin pratik bağlamının içerimlerine dair daha yapılacak çok şey olsa da, ben en azından bu yola çıkmış olmak istiyorum.[3]

Bilgiyle İlgili Bazı Yanlış Kanılar

Konuya aşağıdaki (birbiriyle bağlantılı) yanlış kanılara karşı çıkarak başlayacağım:

---

2 "Soyut terimlerle" dememin sebebi, müteakip metni, bilgi sosyolojisinin daha somut kaygılarından ayırmaktır.

3 Doğanın ve toplumun bilgisinin pratik karakteriyle ilgili güçlü örnekleri Ian Hacking doğa bilimine göndermeyle (*Representing and Intervening*, Cambridge 1983), Pierre Bourdieu da toplumsal bilgiye göndermeyle vermektedir (*Towards a Theory of Practice*, Cambridge 1977; *Distinction*, Londra, 1986). Ayrıca bkz. G. Lakoff, *Women, Fire and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind* (Chicago 1987).

1) Bilgi yalnızca düşünmeyle ya da dünyanın gözlenmesiyle elde edilir;
2) Bildiğimiz şey söyleyebildiğimiz şeye indirgenebilir;
3) Bilgiye, üretimini ve sosyal etkinlik içindeki kullanımını dikkate almadan, bağımsız olarak değerlendirilebilecek bir *şey* ya da *ürün* olarak bakabiliriz;
4) Bilimin bilginin en yüksek biçimi olduğu *varsayılabilir* ve diğer biçimlerden vazgeçilebilir ya da onların yerine bilim konulabilir.

1 ve 2 birbiriyle fazlasıyla bağlantılıdır ve birlikte "entelektüalist yanılgı" ya da "önyargı"yı oluştururlar. Dört yanlış kanının hepsi de sosyal bilimle toplum arasındaki ilişkiyi sorunlu hale getirir.

1'e karşı, bilginin öncelikle hem çevremizi (emek ya da çalışma yoluyla) değiştirmeye çabalayarak, hem de başka insanlarla –ortak kaynakları, özellikle de ortak bir dili kullanmak suretiyle kurulan– etkileşim aracılığıyla elde edildiğini savunacağım.[4] Bilginin gelişimi münzevi bir tefekkürle ilerletilebilse de, bu hep bu iki bağlamın varlığını varsayar ve bu bağlamlar, içinde ve yardımıyla düşündüğümüz bir dil ve fikirlerimiz için bir tür geri besleme ya da sınama sağlar. Bireyler, içinde düşünmeyi ve davranmayı öğrenebildikleri bir toplumdan bağımsız olarak bilgi geliştiremezler. İnsan deneyimi içerisinde sosyalleşmemiş bireye en yakın örnek "kurt-çocuk"tur; bu çocuk büyük ölçüde insan toplumunun dışında büyümüş olmakla iki ayağı üzerinde yürümekte güçlük çeker, konuşamaz ya da en basit akıl yürütme işlerini yapamaz.

İnsanlar ve onların fikirleri bizim bilgi nesnelerimiz arasına dahil edildiği ölçüde, bilginin pratikle olan ilişkisi edilgen ve sırf düşünmeye dayalı olmaktan çıkıp etkileşimli olabilir. Kendimiz *hakkında* düşünürken "nesnemizi" değiştirebilecek oluşumuz bilhassa öz-düşünümde besbellidir. Belli koşullarda sosyal bilim de nesnesi üzerinde benzer bir etki bırakabilir. Dahası, doğruluk arayışı ve toplumsal bilgiyi yanılsamadan kurtarma çabası düşünmeye dayalı, denetlenmiş bilgiyi sahte inançlarla ve onların toplum içindeki etkileriyle eleştirel bir ilişki içine sokar. Bu açıdan sosyal bilimin ve belki beşeri bilimlerin rolü eleştirel, sağaltıcı ve hatta özgürleşti-

4 Bu sav Habermas'ın eserlerinden, özellikle de onun *Knowledge and Human Interests* (Londra 1972) adlı kitabından çıkarılmıştır.

rici olabilir. Örneğin, erkeklik ve kadınlığın anlamıyla, iktisadi resesyonun doğası ya da uluslararası politikayla ilgili tartışmalar, toplumun dışında, birbiriyle rekabet eden dış betimlemeler olarak gerçekleşmez; bunlar sosyal sürecin bir parçasıdır. Kısa kısa bu noktalar üzerinde duracağım.

Tefekküre dayalı bilgi anlayışının başka bir yönü de bilginin ve dilin tek işlevinin "önerme üretmek"[5] (dünya hakkında önermelerde bulunmak) ya da "gönderme yapmak"la ilgili olduğu varsayımıdır. Bu görüşte gözden kaçırılan şey bilginin sadece "durumun ne olduğu"yla ya da "bunu bilmek"-le değil "nasıl olduğunu bilmek"le yani bir şeyin –bu ister fiziksel davranış ister başkalarıyla başarılı iletişim kurmak olsun– *nasıl yapılacağını* bilmekle de ilgilendiğidir.

2. yanlış kanı, yani entelektüalist yanılgının ikinci bileşeni de bunu yakından izler. Burada sözlü ya da yazılı bilgi biçimlerini yüceltme ve sadece bu yollarla anlamın iletilebileceğini ve bilginin "taşınıp" uygulanabileceğini zannetme eğilimi söz konusudur. Çok fazla dilsel beceri gerektirmeyen, buna mukabil pratik beceriler içeren pratik bilgi tiplerini önemsizleştirme eğilimi de buna eşlik eder. Gündelik bilginin büyük kısmı bu pratik biçimi alır: küçük bir çocuk bir dil edinmeden önce birçok şey öğrenir; farkında olduğumuz ama dille tarif edemeyeceğimiz, ayrıca genellikle farkında olmadığımız birçok becerimiz vardır. Bütün sosyal davranışlar dilsel olarak elde edilmiş ve dolayımlanmış değildir, kafamızın içinde içselleştirilmiş konuşma biçiminde olsa bile. Yaptığımız şeylerin büyük kısmı "rasyonel seçim" modeli temelinde ilerlemez; tanıdık koşullara öğrenilmiş uyum sağlamayı içerir ki bu da Bourdieu'nun ifadesiyle,

> ... ne bilinçli olarak peşine düşülen hedeflere belirgin yönelimin, ne de dışsal nedenler aracılığıyla olan birtakım mekanik belirlenimlerin sonucudur... [bilakis] oyunu hissetmek diyebileceğimiz pratik bir bakımdan yönlendirilir.[6]

Sosyal bilimsel bilgi pratikten çok önerme ya da göndermelere dayanan bilgidir; bu da onun, nasıl yaşamamız gerektiğine karar verme konusunda

5 J. Lyons, *Language, Meaning and Context* (Londra 1981).

6 P. Bourdieu, "Vive la crise!: for heterodoxy in the social sciences", *Theory and Society*, 17 (1988), s. 780.

–çok dolaylı bir yol gösterme dışında– neden yardımcı olamadığına dair bazı ipuçları verir. Sosyal bilimde "değer yükleme" şeklinde bir tehlike olduğuna ilişkin yaygın korku, elbette, onun pratik uygulamasını kısıtlar.

Bu entelektüalist önyargıyı dayatan bazı maddi koşullar da vardır. Akademisyenler genellikle, bilginin önermesel biçimlerle ve dünyayla düşünmeye dayalı bir ilişki içinde gelişmesinin tuhaf bir üstünlük sahibi olduğu bir toplumsal işbölümü içinde yer edinirler. Bu sınırlı ama ayrıcalıklı bağlamda, konuşma ve yazma etkinlikleri yapıp etme eylemlerinden daha üstün tutulur, sanki sadece önermesel bilgiye ve dilsel iletişime dayanarak yaşamak mümkünmüş gibi. Göreceğimiz üzere, sosyal bilimciler, filozoflar ya da entelektüellerin bu özellikleri sık sık inceleme nesneleri olan topluma yansıtmaları şaşırtıcı değildir; bu, sosyal davranışın muğlak ve incelenmemiş bir pratik bilinç tarafından ne ölçüde yönetildiğini göz ardı eder.[7] Sosyal bilimciler onu inceleyebilir ama bu incelemenin sonuçları orijinali ile karıştırılmamalı, tekrar ona yansıtılmamalı ya da pratik ortamından koparılmamalıdır. Bu sorunlar üzerine 3. Bölüm'de daha çok şey söyleyeceğiz. Akademisyenlerin hemen her şey üzerine düşünme özgürlüğüne rağmen, onların toplumsal işbölümü içindeki yerlerinin sınırlılığı, pratik ve zımni becerilerin söz konusu olduğu kör bir noktaya yol açar. Eğitim sistemimizin entelektüalist ve dilsel bir zekâ ve beceri üzerinde tek yanlı bir vurgu yapmaya meyilli olması kısmen buna bağlı olabilir.

Bunu yazmakla, bir *kitabın* içinde bu önyargıyla belli ki ancak içeriden mücadele edebilirim!

Üçüncü yanlış kanı, bilgiyi bizim dışımızda var olan, "sahip" olabileceğimiz ve tamamlanmış biçimiyle kafalarımızda ya da kütüphanelerimizde saklanan bir ürün ya da bir şey olarak düşünmek gibi yaygın bir eğilimdir. Meydana geliş sürecindeki, (bilinç gibi) "çözelti halindeki" *bilme* çerçevesinde değil, zaten "tortulaşmış" bir şeymiş gibi düşünme eğiliminde olu-

7 Söylemsel ve pratik bilinç arasındaki ayrım için bkz. A. Giddens (*Central Problems in Social Theory*, Londra 1979). Akademisyenlerin konumunun içerimlerini ve onların pratik bilgiyi söylemsel bilgi olarak yanlış yorumlamalarını herkesten çok Bourdieu araştırmıştır, özellikle de *Outline of a Theory of Practice* (Cambridge 1977)'de.

ruz.[8] Bilgiyi geliştirmek ve paylaşmak için yapılan çalışmaya rağmen, bu etkin yön (belki de entelektüalist önyargının eseri olarak) genellikle gözden kaçırılır. Bu haliyle, sosyal dünyayı *şeyleştirme* gibi yaygın bir eğilimin bir örneğidir; yani etkin, bilinçli toplumsal ilişkileri ve süreçleri bizden bağımsız biçimde var olan şeylere dönüştürmek, böylece onları "olmak" yerine "sahip olmak" çerçevesinde düşünmeye başlamamızı sağlamak eğiliminin.[9] Kolaylık olsun diye, şeyleşmemiş ama yabancı ve muğlak "bilme" yerine onun şeyleşmiş isim-biçimi olan "bilgi"yi kullandım, ama bu tercihin yol açabileceği yanlış kanıları önlemeye çalışacağım.

Bu durağan görüşle mücadele etmek için bilginin *üretimini sosyal bir etkinlik* olarak düşünmek şarttır.[10] "Bilgi"yi geliştirmek için üzerinde ve birlikte çalışabileceğimiz hammadde ve araçlara ihtiyacımız vardır.[11] Bunlar maddi olmanın yanı sıra dilsel, kavramsal ve kültüreldir. Dünyayı anlamaya çalışırken, ulaşılabilen bütün kültürel kaynaklardan derlenmiş mevcut bilgi ve becerileri, (veri biçimindeki bilgi, eski tartışmalar, bilgi gibi) diğer "ham" maddeler üzerinde çalışmak için kullanırız. Ancak bu etkinlik ve bu süreç sayesinde bilgi çoğaltılır ve dönüştürülür; asla hiç yoktan yaratılmaz. Bhaskar'ı tekrarlayacak olursak, bir ürün, bir kaynak, bir beceri olarak bilgi, farklı *tüm* biçimleriyle, "insanın eylemliliğinin hem ebedi koşulu hem de sürekli çoğaltılan sonucudur."[12] Bilim sosyal bir etkinlikten başka bir şey değildir.

Bilgiyle ilgili dördüncü yaygın yanlış kanı *bilimcilik*le ilgilidir.[13] Her ne kadar felsefe genellikle sorgulayabileceği şey konusunda bir sınır kabul etmiyormuş gibi görülse de, Anglo-Amerikan bilim felsefesinde ve sosyal biliminde bilimin en yüksek bilgi biçimi olduğunu, her şeyin buna özenmesi gerektiğini varsaymak gibi bir eğilim vardır. Bu da yine entelektüalist önyargıyla örtüşür ve onu güçlendirir. Bilim felsefesi konulu birçok metin

8 R. Williams, *Marxism and Literature* (Oxford 1977), s. 133 vd.

9 E. Fromm, *To Have or To Be* (Londra 1976).

10 Krş. B. Barnes, *Interests and the Growth of Knowledge* (Londra 1977), 1. Bölüm.

11 R. Bhaskar, *The Possibility of Naturalism* (Hassocks 1979).

12 *a.g.e.*, s. 43. Krş. A. Giddens, *Central Problems of Social Theory* (Londra 1979), "yapılaştırma" üzerine.

13 Krş. Habermas, *Knowledge and Human Interests* ve onun "The analytical theory of science and dialectics", T. Adorno vd., *The Positivist Dispute in German Sociology* (Londra 1976).

bunu başlangıç noktası olarak alıp hemen bunun iç yordamlarını betimlemeye ya da tavsiye etmeye geçer. Ama bilimin statüsü ve onun diğer bilgi türleriyle ilişkisine yönelik bu kayıtsız şartsız tutum, ampirik araştırma yordamlarının iç sorunlarını, çıkarım tarzlarını, açıklama ve sınama modellerini vb. kapsayan bütün bir tartışmaya halel getirebilir.

Farklı bilgi türlerinin farklı işlev ve bağlamlar için uygun olduğunu savunacağım; söz gelimi, mühendislik doğanın bizim tasarımlarımıza uyarlanması işi için gereklidir, etik ise toplum içinde insanların hareketlerinin uyumlu hale getirilmesi için. Ama bu bağlamlar birbirlerini dışlamaz, örtüşürler. Bilimsel pratik birçok bilgi türünü kucaklar, bunlar arasında bilimcilik tarafından genellikle bilim sayılmayan hatta bilim zıttı sayılanlar da vardır. Söz gelimi, bu "bilimcilik" tavrını benimsemiş olan birçok filozof etik kararları rasyonel olmayan, tümüyle duygulara dayalı ve bilimin bir parçası olmayan kararlar şeklinde ele almıştır. Bilim onlara göre sadece vakalarla, rasyonel ve nesnel "vaka nedir?" sorularıyla ilgilenir. Buna rağmen bilim aynı zamanda sosyal etkinliğin özelleşmiş bir türüdür ve bu şekliyle uygun olan ve olmayan davranışı yöneten kurallara ihtiyaç duyar; aktarımın dürüstlüğü ve mantıksız bir savın reddedilmesindeki gibi *etik* ilkeler olmasa, bilim var olamazdı. Başka deyişle bilimsel bilgi, temelleri arasında "bilimciliğin" inkâr etmeye, dışlamaya ya da küçültmeye çalıştığı bir bilgi türünün bulunduğunu varsayar.[14] Dışlanmış ama çakışan diğer bilgi biçimlerine birazdan döneceğiz.

Farklı bilgi türlerinin bir kısmını ele almışken, şimdi de bilginin hangi bağlamda geliştiğini ve nasıl bir etkiye sahip olduğunu görelim.

Bilgi, Çalışma ve İletişimsel Etkileşim

Bilgi iki temel bağlam türünde geliştirilir ve kullanılır: çalışma (ya da "emek") ve iletişimsel etkileşim.[15] Bu bağlamlar son derece ilintilidir ama birbirlerine tümüyle indirgenemezler. "Çalışma" ya da "emek" derken, doğanın herhangi bir parçasını (ister bakir ister zaten büyük ölçüde değişti-

14 *a.g.e.*

15 *Knowledge and Human Interest*; ayrıca bkz. Sayer, "Epistemology and conceptions of people and nature in geography", *Geoforum*, 10 (1979).

rilmiş olsun) dönüştürmek, değiştirmek, taşımak ya da işlemek niyeti olan herhangi bir insani etkinliği kastediyorum; yani bu madencilik, taşımacılık, makine yapmak ve kullanmak ya da zarfın içine mektup koymak olabilir. Bütün bu etkinlikler maddenin insanın amaçları için işlenmesini içerir.

Hayvanların davranışının tersine, insan emeği bilinçlidir; işçinin, hedefi ve emeğinin ürünü konusunda bir fikri vardır.[16] Emeğin iyice alışkanlık haline geldiği durumlarda bile, bu hedef korunabilir. Maddi işlerimizin gelişimini sadece izlemeyiz; izlediğimiz şeyleri kaydedip onlar üzerine düşünebilir, onları başkalarıyla tartışabilir ve çalışmak için yeni yöntem, hedef ya da projeler yaratabiliriz. Bu bağlamda "bilme" süreci çalışmanın sonuçlarından gelen geri bildirim aracılığıyla bir tür denetim sağlar; bu denetim sadece dünyayı, sanki o bizim dışımızdaymış gibi edilgen bir şekilde, bilgimizin onu başarılı bir şekilde "yansıtıp yansıtmadığını" görmek üzere gözlemlemek yoluyla olmaz, aynı zamanda doğanın içinde hareket eden, doğanın kuvvetlerinden biri olarak maddi *etkinliğin* sonuçlarından gelen geri bildirimle de olur. Doğa bilimi kesinlikle sadece bir gözlem ve kavramsallaştırma konusu değildir; onu uygulayanlar vakitlerinin büyük kısmını doğaya *müdahale ederek*, ona bir şeyler yaparak, deneyleri işler hale getirmeye çalışarak geçirir.[17] Çalışma sırasında kullandığımız pratik bilgiyi gözler ve denetlerken, asıl mesele bu *dönüşüm*ün –bilginin bu etkin "nesneleştirilmesinin"– başarısı ya da başarısızlığıdır, dünyanın edilgen bir "yansıtılması" ya da "temsili" değil. Bu da bilgiyi nasıl değerlendirdiğimizi ya da sınadığımızı etkiler: "İnsan düşüncesine nesnel doğruluk atfedilip edilemeyeceği sorusu, bir kuram sorusu değil *pratik* bir sorudur. Pratikte insan, düşüncesinin doğruluğunu, yani gerçekliğini ve gücünü... kanıtlamalıdır."[18]

İnsan hayatının ona bağlı olduğu düşünülürse, çalışma, yani insan amaçları için doğanın dönüştürülmesi anlamında çalışma, felsefe ve hatta sosyal bilimde şaşırtıcı derecede az ilgi görmüştür. Bu da akademisyenlerin

16 Çalışma üzerine bu yorumlar, iletişimsel etkileşim hakkındakiler daha az olmakla birlikte, Marx'ın eserinden türetilmiştir. Örneğin bkz. *Early Writings* (Londra 1975); *Grundrisse* (Londra 1973); ayrıca A. Schmidt, *The Concept of Nature in Marx* (Londra 1971).

17 Hacking, *Representing and Intervening*.

18 Marx, "Second thesis on Feuerbach", C. Arthur (ed.), *The German Ideology* (Londra 1974), s. 121.

kendi yaşam tarzlarını, inceledikleri kişilerin hayatlarına yansıtmasının bir örneği olabilir. İnsanların hayatlarını nasıl kazandığı sadece filmlerde ve popüler edebiyatta ihmal edilen bir şey değildir. Çoğu sosyal kuram toplumun nasıl örgütlendiğine ve nasıl bir arada bulunduğuna büyük ilgi gösterir, ama insanların geçim araçlarını nasıl (yeniden) ürettiğine aldırmaz. Yine de çalışma insanlarla doğa arasındaki en dönüştürücü ilişkidir. Hem maddi hem de bilinçli bir süreçtir: saf fiziksel davranışa ya da münzevi tefekküre indirgenemez.[19] Bilgiyle dünya arasındaki uçurumu –hem entelektüalist önyargı hem de kapitalizmin çalışma ile "yaşamayı" gerçek biçimde ayırması sonucunda büyüyen bir uçurumu– kapatan "kayıp halkadır".

Emek ayrıca insanın gelişiminin ya da "kendini değiştirmesinin" anlaşılması açısından önemlidir. Sosyal ve doğal çevremizi değiştirirken toplumun ve onun insanlarının karakterini şekillendiren güçleri ve koşulları değiştiririz. Yeni iş ve toplumsal ilişki türleri gelişirken, insanlar yeni ihtiyaçlar geliştirir. Başka deyişle, insanların "kendi kendini değiştirme", kendi tarihlerini yapma olanağı vardır, ama Marx'ın da belirttiği gibi, "bunu canlarının istediği gibi, kendi seçtikleri koşullarda yapmazlar; doğrudan karşılaştıkları, geçmişten bugüne taşınmış verili koşullarda yaparlar".[20] Başka deyişle, tarih yalnızca insanları etkilemez, aynı zamanda insanlar tarafından, bilerek bilmeyerek, yapılır. İnsanları fail ya da üretici olarak değil de, tarihin edilgen nesneleri ve basit bilgi taşıyıcıları olarak ele alan –ister sıradan ister bilimsel– herhangi bir toplum fikri hem kendisini hem nesnesini yanlış temsil etmeye mahkûmdur.

Bilginin ikinci temel bağlamı "iletişimsel etkileşim"dir. Bununla insanlar arasında gerçekleşen, anlamın paylaşılması ya da aktarılmasını içeren herhangi bir etkileşim türünü kastediyorum. Bu asla sözlü ya da yazılı iletişimle sınırlı değildir; göstergelerin, adetlerin, kavramların, resimlerin, kuralların ve eylemlerin anlaşılmasını koşul olarak gerektiren birçok etkinlik türünü içerir. İletişimin dilsel olduğu yerde bile, genellikle sözel olmayan önemli bir boyut vardır. Bunun açık bir örneği iş görüşmeleridir, orada görüşmeyi yapan ve görüşülen kişi, konuşmayla ilgili becerilerin dı-

19 *a.g.e.*
20 K. Marx, *The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte* (Londra 1926).

şında, yorum, kendini temsil ve "izlenim yönetimi"[21] gibi geniş bir sosyal beceri yelpazesinden yararlanır.

Paradoksal bir şekilde, dil aracılığıyla ifade edilmeyen bilgiyi göz ardı etmek yaygın olsa da, yakın zamana dek sosyal bilimciler ve yöntembilimciler kendi bilgilerinin dilsel karakteri üzerine düşünmemiştir, sanki dil saydam ve sorunsuz bir aracıdan başka bir şey değilmiş gibi. Düşününce, metodolojinin, dili etkin kullanma yeteneğine, dünyayı anlama ve açıklama yeteneğimizle ilgisiz bir şeymiş gibi davranması sıra dışı bir durum olarak görünüyor. Normalde teknik analiz yöntemlerine gösterilen ilgiyle, dünyayı betimlememizi sağlayan dile gösterilen ilgi arasında çok büyük bir oransızlık var. Bu yüzden dilin devreye sokulması, bugünkü ihmal edilmişliğinden kurtarılması, ama bağlamından da soyutlanmaması gerekiyor.[22]

Öncelikle dilin kendine has etkileri vardır, bunlar kullanıcıların niyet ettiği etkilerin ötesine geçer. Dilin çeşitli bileşenleri bünyesindeki ilişki oyunlarıyla bağlamlar arasındaki etkileşimden doğan olası anlamlar kısmen dilin yapısına bağlıdır. Dili biz kullanıcıların konuşurken kullandığı ve onun aracılığıyla konuştuğu bir şey olarak düşünmeye alışkınız. Ama bunun tersinin de geçerli olması söz konusudur: ben bu kitabın tek yazarı değilim, dilin ve söz gelimi akademik metinler gibi anlatı biçimlerinin –sadece kısmen farkında olduğum– yapısı benim aracılığımla konuşur. Bir anlamda bunun herhangi bir üretim eylemine, örneğin bir ev inşa etmeye benzediğini söyleyebiliriz, çünkü malzemelerin doğası ve inşaatı yapanın çalışması sonucun özelliklerini belirler. Ama dilin etkileri tuğla ve çeliğin etkileri kadar sabitlenmiş değildir. Yeni yorumlar hep mümkündür, asla engellenemezler.

---

21 E. Goffman, "The presentation of self", D. Potter vd., *Society and the Social Sciences* (Londra 1981).

22 Ne yazık ki dile ve onun etkilerine yönelik ilginin gelişmesine yapısalcı ve post-yapısalcı yazılarda dilin bağlamdan tuhaf ve saçma bir şekilde soyutlanması eşlik etmiştir. Bu soyutlamada aktörler, toplum ve dünya dile ya da söyleme hapsedilmiş, dünyaya dair bilgimizin statüsü değerlendirilememiştir; çünkü söylemin dışında hiçbir şeyin var olmadığı varsayılmıştır. Bu çıkarımlara nasıl karşı konabileceğini 2. Bölüm'de ele alacağım. Bkz. T. Eagleton, *Literary Theory: An Introduction* (Oxford 1983); C. Norris, *The Contest of Faculties* (Londra 1985); R. Williams *Marxism and Literature*; K. Baynes vd., *After Philosophy* (Cambridge, Mass. 1987).

İkincisi, dil hiç sosyalleşmemiş, yalıtılmış bir birey için var olamaz, çünkü dil sosyal etkileşimin hem aracı hem de ürünüdür.[23] Önermesel bilgi dilde bulunan kavramlar çerçevesinde inşa ve ifade edilir, biz iletişimsel etkileşim aracılığıyla önermelerin *öznelerarası* onaylanmasını bekleriz. Bilim topluluklarında bu tür denetleme düşünceye kesinlik katmak üzere aşırı biçimselleştirilir.

Üçüncüsü, dilin de ifade işlevi vardır. Duyguların ifadesi özellikle kişisel ya da bireysel görünse bile, bu yine de kişinin dilinde bulunan terimlerle yapılır ve bu yüzden sosyal bir boyuta sahiptir.

Dördüncüsü, dille ilgili bilgimizin ve kullanımlarımızın büyük kısmı ne dünya hakkında önermelerde bulunmakla ne de duygularımızı ifadeyle ilgilidir. Aksine genel olarak toplum içindeki işlerimizi yürütmek ve ilişkiler kurmak, saygı uyandırmak ya da rahatsızlık yaratmak, sorgulamak, emir vermek ve tartışmak için kullandığımız araçları sağlayan toplumsal bir işlevi vardır.[24] Hiçbir şekilde bilgi ya da dile karşı sanki onlar toplumsal bağlamın dışındaymışlar gibi davranılamaz. Öncelikle (birçok filozof gibi) bizim de ana ilgimiz bilginin "sosyal kökenlerine aldırmaksızın" doğruluğu ya da yanlışlığı olsa bile, doğruluk ve yanlışlık yargılarının *öznelerarası* bir değer biçmeyi gerektirdiğini unutmamak gerekir.

Analiz ve serimleme kolay olsun diye, bilginin bu iki ayrı bağlamını, emeği ve iletişimsel etkileşimi ayrı ayrı ele aldım. Bu da bize sadece geçici, kaba bir çerçeve sağlıyor, çünkü aslında ikisi birbirine bağlıdır. İnsan emeğinin basit hayvan davranışından gelişmesi, insanların çalışırken kullanacakları "araçsal" bilgiyi elde edip geliştirmelerine imkân veren yüksek düzeyli bir iletişimsel etkileşimin eş zamanlı gelişimini gerektirir.

Anlam sistemleri sosyal etkileşim sırasında insanlar tarafından *müzakere edilir*.[25] Bu haliyle bu gibi sistemlerin *basmakalıp* bir karakteri vardır, bireylerin eylemlerinin ilişkilendirilebileceği kalıplar haline gelirler; parayla bağlantılı anlam sistemleri bunun iyi bir örneğidir. Fakat herhangi

23 Krş. Marx, *Grundrisse*, s. 84.

24 Lyons, *Language, Meaning and Context*; ayrıca bkz. Williams, *Marxism and Literature*, 2. Bölüm.

25 Krş. C. Taylor, "Interpretation and the science of man", *Review of Metaphysics*, 25; yeniden basımı S. Connerton (ed.), *Critical Sociology* (Harmondsworth 1976).

bir kalıp işe yaramaz; hayatta kalmak için üstlenmemiz gereken *başarılı* emek ve etkileşimi bildirebilenler tercih edilir; buna karşılık başarılı projeleri bildiremeyenler (buna öznelerarasında karar verilir) ayıklanır. Herhangi bir anlayışın etkinliğe temel oluşturmamasının nedeni, doğanın ve onun (insan etkinliğini de içeren) maddi süreçlerinin bizim anlayışımızdan bağımsız olarak var olan belli yapı ve özelliklere sahip olmasıdır.[26] Doğaya müdahalelerimizi öznelerarası biçimde gözlemleyerek dilimizi ve bilgimizi, pratikte mümkün görünen etkinliklere uygun olarak geliştirmeye çalışırız. Anlamın sosyal olarak belirlenmesinde gücün ve egemenliğin varlığı bu durumu ancak hafifçe değiştirir, çünkü güçlü olan mümkün olanın sahasıyla da sınırlanmıştır. Bu noktalara daha sonra ayrıntılı olarak değineceğim.

İnsan emeği ve iletişimsel etkileşim fazlasıyla birbirine bağımlı olsa da, birini tümüyle diğerinin içine sokamayız.[27] Sonuçta iletişim ağır iş olsa bile (!), tamamen dünyanın maddi dönüşümüne indirgenemez. Anlamın yorumu ve en münzevi tefekkür biçimleri beyindeki maddi süreçleri gerektirse bile, anlam onlara indirgenemez. Konuşurken birinin beyninde işleyen kimyasal ve fiziksel süreçleri gözleyebilsek bile, onları anlayabilmek için söyledikleri şeylerin anlamını bilmemiz gerekir. Buna karşılık, maddenin dönüştürülmesi olarak çalışma tümüyle anlamın paylaşılması ya da yorumuna da indirgenemez.

Yine, bilginin bağlamıyla ilgili yanlış kanılar sosyal bilimcilerin hem inceleme nesneleri hem de kendi etkinlikleri hakkındaki görüşlerini çarpıtabilir. "Radikal davranışçılık" olarak adlandırılan yaklaşım buna iyi bir örnektir: bu görüşün destekçileri, insanların, kendi eylemlerine ve başka nesnelere yükledikleri anlamların onların ne yaptıklarını belirleme işinde rol oynamadığını savunur. Bu yüzden bilgi pratikten ayrılmıştır. Elbette bu, radikal davranışçıların kendi etkinlikleri hakkındaki görüşlerinin ne olduğu sorusuna yol açar: onların fikirlerinin, eylemleriyle bir alakası yok mudur? Bu, saçmalığı aşikâr olan uç bir örnektir, genellikle yanlış kanılar

26 Bhaskar, *The Possibility of Naturalism*, s. 31.

27 Özellikle de geç dönem eserlerinde Marx iletişimsel etkileşimi emeğin içine sokmaya çalışır. Bu indirgeme sosyalist düşünce ve pratik üzerinde kötü bir etki bırakmıştır. Bkz. Habermas, *Knowledge and Human Interests*; A. Wellmer, *Critical Theory of Society* (Berlin 1972); R. J. Bernstein, *The Restructuring of Social and Political Theory* (Oxford 1976).

bu kadar belirgin olmaz. Yine de sosyal bilimcilerin, insanların durumlara atfettiği anlamların büyük kısmını göz ardı etmesi şaşırtıcı değildir, her ne kadar çok az kişi bunu bir ilke meselesi olarak yapmakta ısrar etse de. Felsefe ve metodoloji tartışmalarında çok az kişi radikal davranışçılığı benimser, ama fiili sosyal bilimsel pratikte buna yakın bir şey yaygındır, özellikle de amaçlarını doğa bilimlerinin bir kısmında bulunanlara muadil yasa benzeri ampirik düzenlilikler aramak olarak görenlerin çalışmalarında. Bu yüzden yanlış kanıları daha fazla araştırmak önemlidir.

Özne ile Nesne Arasındaki İlişki

"Bağlam içindeki bilgi" açıklaması "özne" ile "nesne" arasındaki ilişkinin incelenmesiyle daha da geliştirilebilir, aydınlatılabilir. Bu konuyla ilgili birçok tartışmada, "özne" terimi (ya da bazen "bilen-özne") gözlemci ya da araştırmacıya ya da basitçe "düşünür"e karşılık gelir; "nesne" ise incelenen şey olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımlara iki niteleme ya da ek getirmek istiyorum. Birincisi, önceki gibi, "özneler"in anlamını bilim adamlarıyla sınırlamak istemiyorum, çünkü bu aşamada bilimsel ve diğer türden bilgiler arasındaki benzerlikleri ve bağlantıları ortaya çıkarmak istiyorum. İkincisi, "özne"nin eski anlamını, yani değişime yol açan yaratıcı fail anlamını dahil etmek istiyorum. Bu değişikliğin amacı ilişki kavrayışını daha en baştan edilgen, düşünmeye dayalı bir modla sınırlamaktan kaçınmaktır.

İlişkinin bazı naif kavrayışlarını tanıtıp eleştirmekle işe başlayıp sonra doğa biliminde ve sosyal bilimde geçerli olan alternatif kavramlar geliştirmeye geçeceğim. Bu da doğa bilimi ile sosyal bilimin fark ve benzerliklerinin ve onlara yönelik çelişen yaklaşımların bir tartışmasına yol açacak ve sonunda bizi tekrar sosyal bilimin gündelik bilgi ve pratikle nasıl bir ilişkisi olduğu sorununa getirecek.

Bu konudaki birçok görüşün arkasında aşağıdaki ikilikler veya zıtlıkları içeren kavramsal bir çerçeve yatar:

insanlar	–	doğa
birey	–	toplum
öznel	–	nesnel
düşünce	–	eylem
zihinsel	–	maddi
zihin	–	beden
bilgi	–	pratik
inançlar	–	olgular
dilin ifade işlevi	–	dilin göndermeye/önermeye dayalı işlevi

Bu karşıtlıklar çerçevesi bizim kültürümüzde derinlere yerleşmiştir; hatta onun dışında düşünmek zordur. Bu, sadece sağduyu anlayışı içinde üstü kapalı olarak yer almaz, felsefe ve sosyal bilim üzerine İngiliz ve Amerikan metinlerinin büyük kısmında açık şekilde bulunur. Yine de bu ikilikler bizim "alışkanlığımız" haline gelse ve herhalde çok zararsız görünse bile, her birinin dünyayı ve kendimizi anlamamızda sorunlara yol açan yanlış kanılarla yüklü olduğunu savunacağım. Bu ikilikler tek başına değil, paralel olarak iş görürler, karşılıklı olarak birbirlerini desteklerler, bu yüzden şemanın dikey boyutunda, anlamlar ya da çağrışımlar bir terimden diğerine "sızar."

Bu çerçevenin yarattığı bazı sorunlara zaten değinmiştim, ama çıkarımları ortaya koymaya daha başlamadım. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

1) Çalışma ve etkinlik dışlanmış ve bir tür arafta bırakılmıştır, yani insanlar toplumdan ve kendi etkinliklerinden ayrılmış, düşüncenin doğa ve toplumla nasıl bağ kurduğunu ve doğa ve toplumda nasıl bir işlevi olduğunu görmek bizim için zorlaşmıştır. Bu sadece yetersiz bir bilgi kuramına (epistemolojiye) değil kendimize yönelik yabancılaşmış bir görüşe de yol açar.
2) Çerçeve de yabancılaştırıcıdır çünkü toplumsal ilişkilerin ve özneler*arası*lığın dışlanması toplumu bir gruba ya da gevşek bir bireyler kümesine indirger. Aynı zamanda dilin toplumsal işlevini de belirsizleştirir. Hatta dilin içinde (yeniden) üretildiği bir bağlam olan özneleraraşılığın ihmal edilmesi, genel olarak dili anlaşılması güç hale sokar.

Bu noktaların doğruluğu, özne-nesne ilişkisi modellerinin bir eleştirisi yapılırken gösterilebilir.

Basit bir model bu kavramsal çerçeveye rahatça uyar (Şekil 1), burada özne (Ö) nesneyi (N) gözler ve onunla ilgili bilgiyi kaydeder. Daha önceki savlarımız temelinde bu modeli ilişki etkinliği, özellikle de emeği içerecek şekilde düzenleyebiliriz.

Ö ——————————————— N

Şekil 1 Özne ve nesne: 1

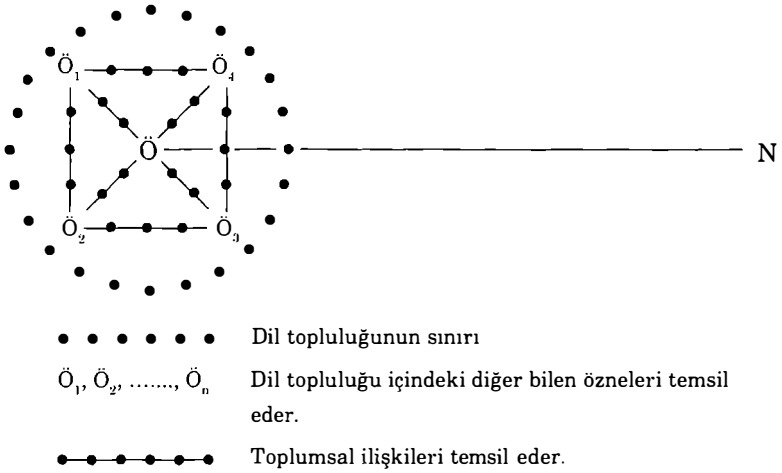
Öznenin nesne hakkında düşünebilmesini sağlayacak bir dile sahip olması gerektiği de savunulmuştur.[28] Dilin sosyal doğası düşünülürse, Şekil 1'deki özne-nesne ilişkisinin bir dil topluluğu içindeki toplumsal ilişkilerin ya da "özne-özne ilişkilerinin" varlığını önceden varsayması gerekir.[29] Genellikle dil topluluğu içsel olarak farklılaşmıştır, uzman alt grupları onların dilsel ve kavramsal kaynaklarından bir kısmıyla birlikte kucaklar; bu alt gruplar fizik, iktisat, tarım, aşçılık, bilgisayar programcılığı vb. olabilir. Bu toplumsal bağlam tesadüfi olmayıp özne-nesne ilişkisinde vazgeçilmez olduğu için, şekli buna göre değiştireceğiz. Şimdilik, yalınlık adına, N'nin sadece sosyal olmayan nesneleri içerdiğini varsayacağız (Şekil 2).

Şekil 2, birbirine muhtaç bilgi bağlamları olarak çalışma ve iletişimsel etkileşim hakkında daha önce söylenenleri anımsatır, çünkü o (ister sıradan insanlar, ister uzmanlar, ister akademisyenler vb. olsun) öznelerin kendi nesneleriyle ve başka öznelerle olmak üzere ikili bir ilişki içinde olduğunu gösterir. Özneler toplulukların bilişsel ve kavramsal kaynaklarını tek tek kullanmadan nesnelerinin önermesel bilgisine ve onları yönlendirmek için gerekli pratik bilgiye ulaşamazlar. Başka deyişle (kabaca söylersek), dünyayı anlamak için, aynı zamanda birbirimizi anlamalıyız. Gündelik hayatta, sağduyu tipik biçimde incelenmeden kaldığı sürece, bu sosyal özelliği fark etmeyiz ve nesneleri dolayımsız bir şekilde bilebildiğimizi düşünürüz. Sağduyu anlayışında, inanç ve kavramlarımızla *birlikte* düşünürüz ama onlar hakkında düşünmeyiz.[30]

28 Düşüncelerini kendilerine saklayan, toplumdan bağımsız bireyler olduklarını sananlar, her okudukları ya da konuştuklarında kendileriyle çelişirler.

29 A. Giddens, *New Rules of Sociological Method* (Londra 1976).

30 B. Barnes, *Scientific Knowledge and Sociological Theory* (Londra 1974), s. 1.

Şekil 2 Özne ve nesne: 2

Öznenin nesneyle girdiği diğer (bağımsız) ilişki de genel olarak yanlış anlaşılmakta, sıklıkla pratik olmaktan çok sadece düşünmeye dayalı bir ilişki olduğu kabul edilmektedir. Bu yüzden söz konusu olan şey bilginin önce özerk bir şekilde gelişmesi ve sonra (belki de) pratik bir bağlama uygulanması değildir: bilgi ve pratik en baştan birbirine bağlıdır. (Ama yine de bir dizi sağduyu ikiliklerinin bunu görmeyi nasıl zorlaştırdığına dikkat edin.) "Saf" bilim bile aynı zamanda bir pratikler kümesidir.

Bilginin bu iki boyutunun önemi ve karşılıklı bağımlılığı, yeni bir beceri ya da bilim öğrenme deneyimlerini hatırlayarak kolayca anlaşılabilir. Söz gelimi mineralojide, kavramları anlamaya başlamak ve mikroskop altındaki görüntülerde sevimli çiçek dürbünü şekilleri yerine belli mineralleri görmeyi öğrenmek haftalar sürebilir. Bunu da sadece bakarak değil, minerallerle ve mikroskopla bir şeyler *yaparak* sağlayabiliriz. Bir süre için kendimizi çaresiz hissedebiliriz, çünkü iki boyut "birbirine bağlanmaz". Aletleri ve malzemeleri kullanırken nedenini bilmeden sadece "öylesine hareket ediyor" gibi oluruz. Bu arada kavramları kullanmak da onları anlamadan sadece "dırdır etmek" ya da "papağanlık" olarak görünebilir. Daha sonra, iki boyutu birbirine bağlamak "alışkanlık" haline gelir ve bizler, içinde özne olarak durduğumuz ikili ilişkiyi *unutma* eğiliminde oluruz, böylece maddi çalışma ya da iletişimsel etkileşim olmadan bir "bilgi stoğu" elde ettiğimizi düşünebiliriz.

Eğer "pratiğin" anlamını bu iki boyutu kapsayacak şekilde genişletebilirsek, pratiğin doğasının, bağlantılı olduğu özne ve nesne türünü hem belirlediği hem de onun tarafından belirlendiği görülebilir. Söz gelimi bir aşçı ile bir beslenme uzmanı ya da bir muhasebeci ile bir iktisat uzmanı ortak ilgilere sahiptir, yine de onlar farklı şekilde tanımlanan nesneleri olan farklı türden "öznelerdir"; bu farklar da onların *pratikleri* tarafından, kullandıkları kavramsal aletlerin türleri ve dahil oldukları maddi eylemler ve toplumsal ilişkiler açısından belirlenir. Fakat farklı topluluklardaki ve tarihin farklı noktalarındaki bilgiyi, bu pratik bağlamlarından soyutlayarak, sanki onlar dünyayı düşünmenin farklı tarzlarından ibaretmiş gibi karşılaştırmak yaygındır.

Pratiğin bu iki yönü birbirine bağımlı olsa da, yukarıda belirtildiği gibi, nitelik açısından farklıdırlar. Şekil 2'de, özneler arasındaki toplumsal ilişkilerin can alıcı özelliği anlamın paylaşılmasıdır. Sosyal olmayan nesnelerin bilgisi durumunda Ö ve N arasındaki ilişkinin kendisi sosyal değildir. Kavramların uygulanmasını ve sadece toplumsal bir bağlamda edinilebilecek bir dili gerektirse bile, nesnenin kendisi kavramlar ya da anlamlar içermez.[31] Sosyal olmayan fenomenler onlara atfettiğimiz anlamlardan etkilenmez. Bu tür nesnelerin "sosyal olarak *tanımlanmış*" olduğunu söyleyebiliriz, ama onlar sosyal olarak üretilmemiştir. Tanım ve üretim kesinlikle farklıdır, ama literatürün "gerçekliğin sosyal inşası" fikrini vurgulayan kesimi bunu unutma eğilimindedir, sanki düz dünya kuramını terk edip küre şeklindeki dünya kuramına geçtiğimiz zaman dünya da biçim değiştirmiş gibi![32] Fakat "özneler" değiştirilebilen ortak anlayışlar temelinde etkileşir. Doğa değiştirilebilir ama bu, çalışmayla mümkün olur, sadece anlam sistemlerini değiştirmekle değil; atomlar gibi sosyal olmayan nesneler ortak anlayışlar temelinde hareket etmez, bu yüzden de onlardaki değişime duyarlı değildirler. Bu çok açık gibi gelebilir, ama şemanın sol tarafındaki değişimin (kavramsal değişim) sağdaki değişimle sıkça karıştırılması ilginçtir. Diğer yandan, ancak sol taraf sayesinde sağ taraftan bir anlam çıkarabildiğimizi düşünürsek, belki de bu çok şaşırtıcı değildir!

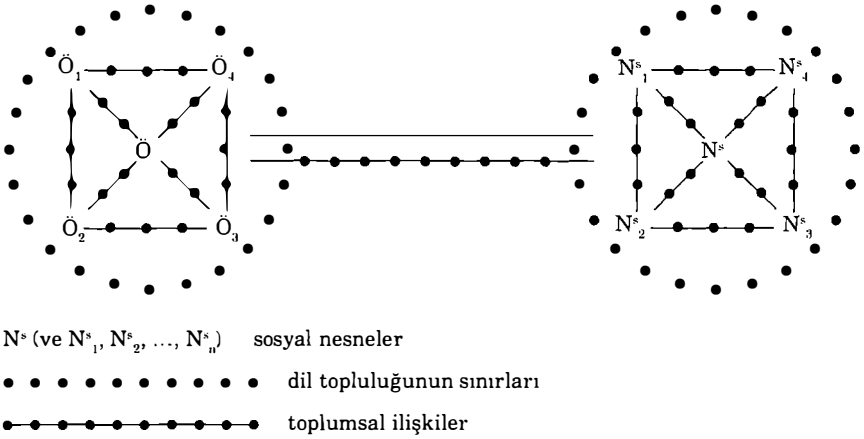
Nesne toplum olduğu zaman ilişki nasıl görünür? (Bir kez daha, bu aşamada tartışmayı "*bilimsel inceleme*"yle sınırlamak istemediğimi hatırlayın.) Bu nesne başka özneleri ve onların etkileşimini içerdiği ölçüde, ilişki

31 Taylor, "Interpretation and the science of man".

32 Krş. Schmidt, *The Concept of Nature*; L. Berger ve T. Luckmann, *The Social Construction of Reality* (Londra 1967).

sol taraftaki özneler arasındaki ilişkiyle ortak bazı özelliklere sahip olmalı ki şema simetrik olsun (Şekil 3).

Anlaşılır bir şekilde sergileyebilmek için, şema iki ayrı dil topluluğunu gösteriyor, bunlar tarihte ya da başka kültürlerin incelenmesinde bulunabilecek durumları temsil edebilir. Elbette, Ö ve N'lerin aynı dil topluluğu ya da toplumunda bulunması daha yaygındır. Antropolojik ya da tarihsel araştırmanın bile iki topluluk arasında kavramsal bağlantılar kurmayı gerektirdiği düşünülürse, şemadaki ayrım yaygın olarak uygulanabilen tözsel bir betimleme olarak değil belki de analitik bir araç olarak düşünülmelidir. Pratikte genellikle kısmi bir özne ile nesne özdeşliği vardır,[33] bu yüzden "nesne"mizdeki sosyal fenomenlerin anlamını zaten genellikle tanıyor oluruz. Buna rağmen, özdeşlik kısmi değil de tam olduğu zaman bile, Ö öznesinin N'lerin bilgisini yanlış ya da eksik olarak nitelemesi –ya da bunun tam tersi– mümkündür. Şekil 3'teki yatay özne-nesne ilişkisinin dil toplulukları içindeki ilişkiyle eş değerliğine bakılırsa, sosyal bilim de dahil olmak üzere toplumsal bilginin bazen nesnesiyle "diyalojik" bir ilişki içinde olduğu ya da özne-nesne ilişkisi içinde değil özne-özne ilişkisi içinde olduğu söylenir. Göreceğimiz üzere bu ilişki yaygın olarak yanlış anlaşılmıştır ve dikkatli analiz gerektirir, ama buna geçmeden önce hâlâ şemada yapılması gereken bazı değişiklikler var.

Şekil 3 Özne ve nesne: 3

33 L. Goldmann, *The Human Sciences and Philosophy* (Londra 1969).

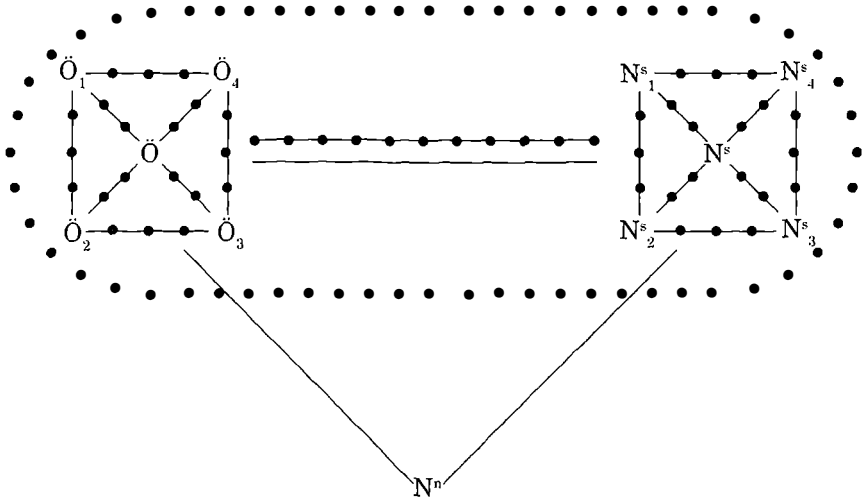
Sosyal fenomenleri anlamak *sadece* toplumdaki kavramları ve pratiklerin içerimlerini anlama sorunu değildir.[34] Söz gelimi İngiliz ekonomisini incelerken, sadece, örneğin "monetarizm"in ya da "enflasyon muhasebesi"nin onları pratiğe soktuğunu iddia edenler için ne anlama geldiğini bilmemiz yetmez; ayrıca onların hangi koşullar altında, hangi ölçüde ve hangi etkilerle kullanıldıklarını da bilmemiz gerekir. Sosyal fenomenlerin çok önemli maddi bir boyutu vardır ve her yerde –hem el değmemiş hem de dönüştürülmüş– doğayla ilişkilere yakından bağlıdırlar. Bilimsel ya da değil, toplumun bilgisi bu yüzden her zaman bu maddi yöne gönderme yapmalıdır, ama sosyoloji ve antropolojiye yönelik bazı "hermenötik" yaklaşımlar bunu göz ardı etme eğilimi göstermektedir (Şekil 4).

Toplulukları doğayla ilişkilendiren çizgilerin Şekil 2'deki yatay özne-nesne ilişkilerine karşılık geldiği fark edilecektir. Bu açıdan bunlar maddi, pratik bir ilişkiye sahiptir. Fakat sosyal *bilim*deki durum iki nedenle çok daha karmaşıktır: 1) deneylerin yapılamaması bilimsel amaçlarla bu tür maddi müdahalelere başvurmayı daha da güçleştirir;[35] 2) sosyal fenomenler öğrenme ve öznenin anlayışına uyum sağlama yoluyla *kendiliğinden* değiştirilebilir. Söz konusu olan şey sadece sosyal deneylerin arzu edilmemesi değil, aynı zamanda sosyal fenomenlerin onlar tarafından –sosyal olmayan olgularda gerçekleşmeyen ve yönlendiriliyor olmaktan hiçbir şey öğrenmeyen bir biçimde– geri dönüşsüz olarak değiştirilebilir olmasıdır. Toplumu, denetimsiz koşullar altındaki araştırmalarımıza yanıt vererek değiştiği zaman olabileceği gibi değil de, *olduğu gibi* bilme arzusuyla, sosyal bilimin bu tür interaktif etkileri sıfırlamaya çalışması gerektiği varsayılmıştır. Göreceğimiz gibi, bu konum giderek daha fazla sorgulanıyor ve bunun sosyal bilimin toplum içindeki rolüyle ilgili önemli içerimleri vardır. Ama şimdilik, en azından şu belirtilebilir: 1. özellik, temelde 2. özellik yüzünden, sosyal bilimin nesnesiyle olan ilişkisini tümüyle düşünmeye dayalı bir ilişkiye otomotikman indirgemez.

---

34 Winch bu indirgemeyi yapma eğilimindedir; sıkça alıntılanan şu savında olduğu gibi: "Toplumsal ilişkiler gerçeklik hakkındaki fikirlerin ifadeleridir." Bkz. *The Idea of Social Science* (Londra 1958), s. 23.

35 Bkz. R. Harré ve P. F. Secord, *The Explanation of Social Behaviour* (Oxford 1972).

N^n = kendiliğinden anlamsız (doğal ya da yapay) maddi nesneler
Diğer semboller önceki şekillerle aynı anlamdadır.

Şekil 4 Özne ve nesne: 4

Özne-Nesne İlişkilerinin Bazı İçerimleri

Bazı açılardan yukarıdaki açıklama bu kadar çaba gerektiren bir yaklaşımı mazur gösterecek kadar aşikâr görünebilir. Fakat özellikle Şekil 3 ve 4'ün olası sonuçları, "öznel ve nesnel", "düşünce ve eylem" gibi karşıtlıkların, içinde düşünmeye alıştığımız hakim kavramsal çerçevesiyle derin bir uyuşmazlık içindedir (bkz. yukarıda s. 50). Sosyal bilimin en sıradan yanlış anlamalarının temelinde, işte bu sonuçları görememe yatar, ama ne yazık ki başarısızlık doğa bilimi ve gündelik bilgide de sosyal bilimde olduğu kadar yaygındır. Kapsamlarına bakılırsa, bu son iki şekilde ima edilen şeyi incelerken biraz yavaş ve özenli davranmak gerekir.

İlk nokta sosyal fenomenlerin doğasının "kendiliğinden anlamlı" ya da "kavram-bağımlı" yapısıyla ilgilidir.[36] Bu ne demektir? Bu, anlamların,

36 Bu konuda geniş bir literatür var. En erişilebilir olanlar B. Fay, *Social Theory and Political Practice* (Londra 1975); Bernstein, *The Restructuring of Social and Political Theory*; Winch, *The Idea of Social Science*; Taylor, "Interpretation"; Giddens, *New Rules*; K.-O. Apel, "Communication and the foundations of the humanities", *Acta Sociologica*, 15 (1972). ➡

sosyal olmayan fenomenlere olduğu gibi, sosyal fenomenlere de sadece dışsal olarak uygulanan betimlemeler olduğu (kışkırtıcı) varsayımını açıkça reddeder. Fikir ve anlamların maddi nesnelerle aynı olmadığı şeklindeki doğru tespit, "zihinsel-maddi" ve "öznel-nesnel" ikiliklerine belli bir destek sağlar. Fakat bu tür düşünme aynı zamanda toplumun maddi yapısının –kurumlarının, toplumsal ilişkilerinin ve eserlerinin– sosyal anlamlara çeşitli biçimlerde nasıl bağımlı olduğunu görmeyi güçleştirir.

Kendiliğinden anlamlı sosyal fenomenlerin en açık örnekleri toplumdaki insanların sahip olduğu fikirler, inançlar, kavramlar ve bilgidir. Bilginin nesnesinin –ve öznesinin– bir parçası olarak, onların anlamlarının anlaşılması gerekir. Sosyal olmayan fenomenlerin söz konusu olduğu yerde bunun bir eş değeri yoktur. Gösterileceği üzere (Şekil 2 ve 3 arasındaki tezatta somutlaştırılan) bu ayrım, bir yandan sosyal bilim, beşeri bilimler ve gündelik toplumsal bilgi arasında, diğer yandan da enformel ve bilimsel bilgi arasında mutlak bir temel fark oluşturur. Faşist bir toplumu incelerken faşizmin bu toplum içinde, toplumun üyeleri için ne anlama geldiğini yorumlamamız gerekir. Aynı şey statü, politika, milliyet ve cinsiyet gibi sosyal "nesneler" için de geçerlidir; ama atomlar, hücreler, kara delikler ya da kaya oluşumları gibi nesneler için geçerli değildir.

Gördüğümüz üzere, bu fikir ve anlamların sadece toplumun *içinde* olmayıp aynı zamanda toplum *hakkında* olması bizi tekrar basit sağduyu anlayışına –bilgi, dil ve anlamın nesneler dünyasından ayrılmasına– sürüklüyor. Buna karşı, hatırlanması gereken şey sosyal fenomenlerin *kavram-bağımlı* olmasıdır. Doğal (yani sosyal olmayan) nesnelerin tersine sosyal fenomenler kendilerine atfedilen anlamlara karşı duyarsız değildir. Pratiklerin, kurumların, kuralların, rollerin ya da ilişkilerin ne *olduğu* onların toplum içinde toplumun üyeleri için ne anlam taşıdığına bağlıdır. Toplumda anlamın kurucu rolüyle ilgili çok önemli tartışmalardan birinde, filozof Peter Winch'e göre sosyal kurumların temel özelliği, bireylerin sadece neyin yapılıp yapılamayacağı konusunda değil, bir şeylerin *nasıl* yapılması gerektiği konusunda da zımni kurucu kuralların pratik bilgisine sahip olmasıdır.[37] Bununla birlikte, yukarıda belirtilen sağduyu zıtlık veya

"Kavram-bağımlı" terimi Bhaskar'ındır. Bir sonraki kısım büyük ölçüde onların çalışmasından yararlanıyor.

37 Winch, *The Idea of Social Science.*

ikiliklerinin etkisi, bu savın şaşırtma ya da direnç üretmesine yol açacak denlidir, dolayısıyla bunu birkaç örnekle göstereceğim.

Para ve onunla bağlantılı kurum ve pratikler toplumumuzda aşırı bir öneme sahiptir ("Dünya para etrafında döner!"). Paranın kullanılmasının zorunlu bir koşulu, kullanıcıların o küçük madeni yuvarlakları ve özel basılmış kâğıt parçalarını mallara karşılık alıp vermenin ne anlama geldiğini ya da neye "karşılık geldiğini" belli ölçüde anlamasıdır. Kullanıcıların belli bir para kavramına ve ayrıca onunla bağlantılı olan mülkiyet hakları, takas vb. fenomenlerin kavramlarına sahip olması gerekir. Bu yüzden bu sosyal fenomenler "kavram-bağımlıdır".

Aynı şekilde sohbetlerin, görüşmelerin, seminerlerin ya da tartışmaların gerçekleşebilmesi için, katılımcıların böyle durumlarda ne olması gerektiğiyle ilgili kurallara dair pratik bilgiye sahip olması gerekir.

Kavram-bağımlı pratikler için üçüncü ve biraz eskimiş bir örnek de oy verme ve seçimlerdir. Seçimlerin zorunlu bir koşulu insanların seçim, oy verme, oy pusulaları, adaylar, demokrasi vb. hakkında belli bir anlayışa sahip olmasıdır. Eğer idrak yetisinden yoksun bireyleri oy pusulalarındaki isimlerin yanına çarpı işareti koymaya zorlasaydık, bu düzgün bir seçim sayılmazdı. Son olarak, Şekil 3'teki simetriye bakarak bizzat sosyal bilimi de kendiliğinden anlamlı bir pratiğe örnek sayabiliriz.

Bütün bu örneklerde ve diğer birçoklarında fiziksel "*davranış*" ile pratiklerde yer alan "*eylemler*"in anlamını birbirinden ayırt edebiliriz. Para kullanma örneğinde, küçük madeni yuvarlakları birbirine verme gibi fiziksel bir davranışı usanıp sıkılmadan uzun uzun gözleyebilir ve gözlem verilerimizi işlemek üzere her türlü istatistiksel tekniği kullanabiliriz, fakat incelediğimiz toplumda para kullanımının hangi anlamlara bağlı olduğunu bilmiyorsak, gerçekten ne olup bittiği ya da bunun ne tür bir "eylem" olduğu hususunda hiçbir fikrimiz olamaz. Bu çerçevede, Winch ve başkaları bu anlayışın, ampirik verilerin yığılmasını değil eylemin ve onda örtük olan kuralların kavramsal ya da felsefi bir analizini gerektirdiğini savundu.[38] Göz kırpmak, yürümek, uyumak ya da yutkunmak gibi "sırf" fiziksel davranışların doğalarından gelen anlamları yoktur, her ne kadar istisnai durumlarda bunların bir kısmı belli bir sosyal önem kazanabilse de –örneğin

38 *a.g.e.*

hoşnutsuzluk bildirmek için öksürmek gibi. Birçok eylem basmakalıp bir şekilde fiziksel davranışla ilişkilidir, ama bazısı öyle değildir; sorgu altında sessiz kalmak ya da oy vermemeye karar vermek öyle olmayanlara birer örnek sayılır.

Bazen de aynı davranış farklı bağlamlarda, farklı anlamlı eylemler oluşturur. Gösterilerde farklı politik grupların fiziksel davranışı birbirine çok benzeyebilir, fakat eylemlerinin anlamı tümüyle farklı olabilir. Bir toplantıda elimi kaldırırım, ama bunun oy verme mi, konuşmak için izin isteme mi, müzayedede fiyat artırma mı olduğu bağlama ve diğer "sosyal aktörler"in ondan ne anlam çıkardığına bağlıdır.

"Kurucu anlamlar" ya da "toplumdaki kavramlar" derken tartışmasız bir şekilde sadece bireylerin öznel inanç, görüş ya da tutumlarını *kastetmiyorum*. Bu karışıklık daha önce tartışılan ikiliklerin kavramsal çerçevesinden kolayca doğabilir. Ona saplanıp kalanlar, yukarıdaki savlara –toplumdaki kurucu anlamların bireylerin öznel inançlarından başka bir şey olmadığını, bu inançların anket ya da görüşmelerle elde edilebileceğini ve sonra da o bireylerle ilgili sorunsuz nesnel olgularmış gibi değerlendirilebileceğini varsayarak– tepki verirler. Bu basit sağduyu anlayışında, anlam ya "özel", öznel "duygular"a veya görüşlere –"iç haller"in ifadelerine– ya da *şeylere* yapılan göndermelere indirgenir. Bu kavramsal çerçevede eksik olan şey, dilin –daha önce bahsedilen– özelliklerine dair bir kabulün olmamasıdır. Ayrıca bu çerçevede bir özne *için*, bir kişi *için* ya da biri *için* anlam kavramı ya da biri *için* bir anlam taşıyan sözlerin ve eylemlerin anlamı kavramı da yoktur.[39] Dahası –ve bununla bağlantılı olarak– dilin öznel*erarası* bağlamının kabul edilmesi de yoktur: konuşmak ya da yazmak toplumsal bir ilişkiye girmektir.[40] Bilginin bağlamları hakkındaki daha önceki değinmelerimizde açıklandığı üzere, en kişisel duygularımız ya da görüşlerimiz bile sadece öznelerarasında anlaşılan (ama genellikle dilsel olmayan) terimlerle oluşturulabilir ve iletilebilir (bu yüzden de başkalarının üzerinde herhangi bir etki ya da izlenim bırakma ya da yapıcı olma şansına sahip olur). Bunu fark etmeseler de, anlamın yorumunu bir görüş (ya da inanç) için veri-toplama alıştırmasına indirgeyenler, verilerinden sadece içinde oluşturuldukları sözlüğün anlamlarının bilgisini varsayarak

39 Taylor, "Interpretation".
40 Williams, *Marxism and Literature*, 2. Bölüm.

bir anlam çıkarabilirler. Söz konusu olan husus, sadece, inançların başkaları tarafından şekillendirilmesi değil, öznelerarasında bilinen anlamlar açısından *oluşturulmasıdır*.

Aynı şekilde sosyal pratik, kendi özel inançlarına dayanarak eyleme geçen, dili sadece duyguları için bir etiketler kümesi olarak (anlatım işlevi) ya da dış dünyanın halleri için (önermeli işlev) kullanan bireylerin çatışmalarına bağlı değildir. İddia edildiği üzere, dilin eylemlerin eş-güdümünü (ya da karşıtlığını) ve insanların birbiriyle iletişim kurmasını sağlayan toplumsal bir işlevi vardır.

Bireylerden doğan ve yine de sosyal olarak oluşturulan tek fenomen inançlar ve görüşler değildir. Roller ve kişisel kimlikler de genel olarak bireyler (hatta bazen gruplar) tarafından tek taraflı olarak belirlenemez. Öyle olduğunuza inanarak ve kendinizi öyle ilan ederek iş sahibi bir insana dönüşemezsiniz. Çalışan bir insan olabilmeniz (başka şeylerin yanı sıra) diğer insanların sizi ne olarak kabul etmeye hazır olduğuna ve kendilerinin ne durumda olduğuna (örneğin üretim araçlarına erişimi kontrol edip etmediklerine) bağlıdır. Bu yüzden öznelerarasılık sadece bilim adamlarının ve diğerlerinin sosyal dünyanın bilgisini nasıl elde ettiğini (epistemolojik ilişkiyi) anlamak için değil, aynı zamanda toplumların nasıl bir insicamla işlediğini anlamak için de temel bir kategoridir.

Maddi düzenlemeler toplumların içindeki pratiklerin anlamını belirleme ve bunları onaylama açısından da önemlidir. Örneğin "kamusal" ve "özel" kavramlarını düşünün. Anlamları kesinlikle sabit olmasa da, yüzyıllarca toplumumuzdaki eylemleri bildirmiş ve buna bağlı olarak toplumun maddi örgütlenmesinde (en aşikâr ve basit şekilde, maddi düzenlemeleri üreten eylemlerin dayandığı kavramsal ayrımları onaylar şekilde yorumlanan kapalı ve kilitli uzamlarda) nesneleştirilmişlerdir.

Bazen varlıkları hiç de bizim onlara ilişkin kavrayışımıza bağımlı olmayan maddi nesnelere toplumda yine de kavram-bağımlı (simgesel) bir işlev atfedilebilir. Bunun açık örnekleri altın ve elmaslardır. Altın sikkeler ya da hızlı arabalar gibi mamul nesneler, kendiliğinden anlamsız nesnelerden yapılır; ama tasarım, kullanım ve işlevlerinde bazı kavramlara işaret ederler. Hızlı araba sadece teknik bilgiyi nesneleştirmez, aynı zamanda maço sosyal imgeleminin bir taşıyıcısı olarak işlev görür. Bu tip nesnelerin erkek sahipleri başkalarından kendi benlik-imajlarını onaylayan tepkiler

alacaklarını varsayarlar, ama farkında olmadan kirli çamaşırlarının ortaya dökülmesine de sebep olabilirler. Burada söylenen şey, bir bakıma, maddi nesneler kendiliğinden anlamsız olsalar bile, onların toplum içindeki kullanım ve işlevlerinin kavram-bağımlı olduğudur. Buna karşılık, anlam ve inanç sistemlerinin kendileri maddi olmasa da, eğer sosyal açıdan dengeli bir şekilde iletişim kurup işlev göreceklerse belli bir nesneleşme tipi elde etmeleri gerekir. Başka deyişle pratikler, maddi yapılar ve anlam sistemleri *karşılıklı olarak birbirini onaylar*.[41]

Bu "karşılıklı onayı" göz önüne alınca, genellikle anlam ve pratiklerdeki değişikliklerin elele gittiğini görürüz. Feministlerin ve ırkçılık karşıtlarının kadınlarla ve siyahlarla bağlantılı olumsuz *anlamları* yok etme çabası sadece semantik mücadeleler düzeyinde etkili olamaz. Aynı zamanda nesnel olarak onları sınırlayan maddi düzenlemelerin (örneğin ücretli çalışma fırsatı) ve bir alışkanlık sonucu cinsiyetçi ve ırkçılar tarafından bu olumsuz anlamları karşılıklı olarak onayladığı düşünülen maddi düzenlemelerin değiştirilmesini de içermelidir. Dolayısıyla toplumdaki kavramları ve onların nasıl değiştiğini anlamak, onlarla ilişkili maddi pratiklerin ve onların çekişme tarzının da anlaşılmasını gerektirir. Bourdieu'nun dediği gibi, gündelik kategorilerin meslek ya da etnik gruplar gibi şeyler için sorgulanmadan kullanılması "gerçeklikte çözülmemiş, süreğen bir tartışmanın merkezinde olan konuları kâğıt üzerinde çözmeye" karşılık gelir.[42]

Bu iddialara verilen yaygın bir tepki onları kabul edip sonra da onların sadece sosyal dünyanın küçük ölçekli özelliklerini –örneğin kişiler arası ilişkilerin nasıl yeniden üretildiğini– anlamak için geçerli olduklarını varsaymaktır. Anlamın karşılıklı onayı sürecini meydana getirmiş olan ve uzmanlık alanlarında faaliyetlerini sürdüren birçok sosyal bilimcinin mikro-olgulara yoğunlaşmış bulunduğu doğru olsa da, statü sistemlerinin yeniden üretilmesi, politik örgütlenme biçimleri, milliyetçilik ve dinsel sistemler gibi büyük ölçekli fenomenler de onlar kadar kavram-bağımlıdır.[43] Raymond Williams'ın *Culture and Society*'de, "demokrasi", "bireycilik", "sanat", "kültür" ve "endüstri" gibi sosyal kavram ve pratiklerdeki değiş-

41 Bu terim Raymond Williams'a aittir; *Communications* (Harmondsworth 1962). Ayrıca bkz. Bourdieu, *Outline of a Theory of Practice*.

42 Bourdieu, "Vive la crise", s. 776.

43 B. Smart, *Sociology, Phenomenology and Marxian Analysis* (Londra 1976).

şiklikleri incelemesi bu noktayı örneklendirir.[44] (Birçok sosyal bilimcinin bunu sosyal bilim saymaması, "bilimciliği" ve kurucu anlamların önemi konusundaki yaygın cehaleti gösterir.)

Elbette fikir ve madde alanları arasında başka tür bir bağımlılık da vardır. Bu bağımlılık insanların da madde olması, hayvan olması ve nedensel yasalarına ve koşullarına belli ölçüde tâbi oldukları doğanın bir parçası olması gerçeğinden kaynaklanır. Toplumlar *hangi* anlam sistemini benimserlerse benimsesinler, hayatta kalmak için bazı temel maddi ihtiyaçları karşılamaları gerekir. Buna maddeci bir ilke denebilir ama bu maddi ihtiyaçların tatminini kronolojik olarak iletişimden, kültürden vb. önceye koyan türden bir ilke değildir; çünkü en temel ve çaresizce ihtiyaç duyulan maddi ihtiyaçlar bile eş zamanlı olarak birtakım anlam sistemleri açısından yorumlanır.[45]

Yani anlamın inşası ile maddi ortamların inşası ve kullanılması arasındaki karşılıklı ilişki hakkında söylediklerimin hiçbiri, "maddeci ilke" olarak nitelenen ilkeyle uyumsuz değildir. Ne yazık ki "kaba maddeciler" genellikle ilk ilişkiyi unutur, bu arada anlamın inşasını inceleyenler de ("kaba simgesel etkileşimciler"?) genellikle ikincisini unutur. Sosyal varlıklar ne sadece ekmekle ne de sadece fikir ve simgelerle yaşar.

Egemenlik sistemleri şaşmaz bir şekilde iki tür bağımlılığı da kullanır. Bunların sadece egemen sınıf, ırk ya da cinsiyet tarafından temel maddi ihtiyaçların sahiplenilmesi, denetimi ve tahsisi yoluyla değil, aynı zamanda onları destekleyen bazı anlam sistemlerinin çoğaltılması yoluyla da devamlılığı sağlanır.[46] Konuyla ilgili kurucu anlamlar (örneğin bir patron, efendi ırk, dokunulmaz, koca ya da karı olmanın nasıl bir şey olduğuyla ilgili anlamlar) onlarla ilişkili pratiklere karşı kesinlikle tarafsız ya da aldırışsız değildir ve farklı grupların çoğalmalarında ya da dönüşümlerinde çok farklı, hatta çatışan maddi riskler vardır.

---

44 Londra 1958. Ayrıca bkz. W. E. Connolly, *The Terms of Political Discourse* (Oxford 1983).

45 Krş. A. Giddens, *A Contemporary Critique of Historical Materialism* (Londra 1981). Kronolojik bir versiyon Marx'ta bulunabilir, bkz. Arthur, *The German Ideology*, s. 31.

46 Krş. Giddens'ın *Central Problems of Social Theory* (Londra 1979)'deki tahsis edici (*allocative*) ve otoriter (*authoritative*) iktidar ayrımı.

Umarım bu son birkaç sayfadaki savlar ve örnekler ilk etapta görünüşte apaçık olan özne-nesne ilişkisi ve bilgi bağlamı iddialarının sosyal bilimin icrasının ötesine geçerek daha genel olarak sosyal pratiğe uzanan sonuçlara sahip olduğunu göstermiştir.

Verstehen

"Sosyal fenomenlerin kavram-bağımlılığı"nın ne demek olduğunu tartıştıktan sonra, şimdi de ne *tür* bir anlayışın söz konusu olduğuna daha yakından bakacağım. Burada atıfta bulunan anlayışın Şekil 3'te gösterilen *bütün* ilişkilere ortak olduğu vurgulanmaktadır; yani o, sosyal bilime ve Ö ile N (özne ile sosyal nesne) arasındaki ilişkiye has değildir. Bir toplumun herhangi bir üyesi günlük yaşamda bu anlayışa ulaşır; aslında bu anlayışın genelikle fark edilememesi tam da evrensel olduğu içindir.

Anlamın yorumuyla ilgilenen disiplin ya da bilimin adı "hermenötik"tir. Bu terimi kullanarak, doğal nesnelerin incelenmesinin (Şekil 2) sadece "tekil hermenötik" içerdiğini ($Ö_1$, $Ö_2$, $Ö_3$, ..., $Ö_n$), buna karşılık fikirlerin ve kavram-bağımlı sosyal fenomenlerin incelenmesinin "çifte hermenötik" içerdiğini söyleyebiliriz.[47]

Bazen biri hakkında bir sosyal durumu iyi ya da kötü "okuduğu" söylenir. Bu anlamlı bir betimlemedir, çünkü burada kastettiğimiz ve bazen "*verstehen*" olarak adlandırılan anlayış, genellikle bir kitapta kullanılan ve kitap okurken elde edilen anlayıştır.[48] Bir kitabı (tıpkı yabancı dil için söz konusu olduğu gibi) sözcük şekillerini gözlemleyip analiz ederek ya da sözcüklerin tekrar sıklıklarına bakarak anlamayız, onların içerimlerini yorumlayarak anlarız. Bu okumaya hep yorumlama becerileri ve metnin ne hakkında olabileceği üzerine (doğru olması şart olmasa da) bir tür ön-anlama katarız. Başka deyişle okurun ve metnin "anlam çerçeveleri"nin iç içe girmesi ve katılımı söz konusu olur. Metne boş bir kafayla, onu dolayımsız olarak anlama umuduyla yaklaşamayız, çünkü bizim anlam çerçevemiz anlayış için vazgeçilmez bir araç ya da kaynaktır.[49]

---

47 Giddens, *New Rules*.

48 R. Keat, "Positivism and statistics in social science", J. Irvine, I. Miles ve J. Evans (ed.), *Demystifying Social Statistics* (Londra 1979).

49 Giddens, *New Rules*.

Fakat günlük hayattaki sosyal etkileşim içinde anlamın rolü genellikle bir söylem –örneğin bir metin ya da bir tartışma– içindeki rolünden farklıdır. Bu farklılık, günlük hayattaki etkileşimlerin peş peşe gelen öğelerinin büyük kısmı birbiriyle mantıklı ve kavramsal açıdan tutarlı bir ilişki içinde olmadığı içindir. Söz gelimi iki ulus arasında bir karşı karşıya gelme durumunda, çatışma iletişimsel etkileşimi gerektirmesine rağmen, tepkiler birbirini mantıksal olarak izlemekten uzaktır, sanki sadece daha iyi bir iddianın ikna gücü tarafından yönlendirilirler. Tepkiler daha ziyade her ülkenin kendi içindeki siyasi değişikliklerin beklenmedik sonuçları gibi olumsallıklar ya da göreceli iktisadi güç, güç bloklarına üyelik gibi şeylerle belirlenir. Özellikle aktörler niyetlerini fazlasıyla resmi bir şekilde belirtiyorsa, kâğıt üzerinde tutarlı görünen şeyin pratikte de mümkün olabileceğini varsaymaktan kaçınmalıyız; politik manifestolar bu tehlikenin iyi bir örneğidir! Bir metni okuma analojisi durumu doğa bilimindeki durumdan ayırt etmek için yararlıdır, ama sadece bir noktaya kadar. Gerçek sosyal süreçlerin "metni" genellikle aşırı derecede kopuktur ve sıklıkla çelişkilidir; bir kitabı anlamak için onun nasıl üretildiğini bilmek pek gerekmese de, belirli eylemlerin oluşumunu ayrıntılı biçimde araştırmadan uluslararası gerilimler türünden sosyal etkileşimleri anlamak mümkün değildir.[50]

Şekil 4'ün de gösterdiği üzere, hermenötik sosyal bilimde ya da günlük sosyal pratikte kullanılan tek anlayış değildir. Fakat sıkça yanlış anlaşılan tür kesinlikle odur. Bu yüzden bazı yanlış kanı ve itirazlara yanıt vermeye çalışacağım.[51]

Belki de en genel yanlış anlama şöyledir: "Sosyal bilim nesnel olanla olduğu kadar öznel olanla da, insanların maddi hal ve koşulları kadar onların görüş ve duygularıyla da ilgilenmelidir. İnsanların neden eylemlerini o şekilde gerçekleştirdiğini anlamak bu öznel yanı incelememizi gerektirir ve bunun için kendimize onların koşullarında biz olsaydık ne yapardık so-

50 Bu noktanın tartışılması hususunda John Maclean'a minnettarım. Foucault "referans noktamızın büyük dil modeli ve göstergeler değil, savaş ve mücadele olması gerektiğini" savunuyor, *Power/Knowledge* (Brighton 1980), s. 114-15.

51 Bunu söylemek, hermenötiğin yerli yerinde bir anlayışına dayanan, etkili eleştirilerin olmadığı anlamına gelmez. Bkz. özellikle Bhaskar, *The Possibility of Naturalism*, s. 179-95; Giddens, *New Rules of Sociological Method* ve E. Gellner, "The new idealism-cause and meaning in the social sciences", A. Musgrave ve I. Lakatos (ed.), *Problems in the Philosophy of Science* (Amsterdam 1968) ve yeniden basımı Gellner, *Cause and Meaning in the Social Sciences* (Londra 1973).

rusunu sorarak onlarla 'empati kurmalıyız'". Öznel-nesnel ikiliğinin nasıl ortaya atıldığına ve öznelerarası anlamların nasıl öznel, temelde özel görüş ve duygular haline döndüğüne dikkat edin. Toplumsal bilginin hermenötik öğesiyle ilgili bu karman çorman değerlendirme güvenilir kabul edilirse, bazı tipik itirazlarla karşılaşır. Bir itiraza göre empati, eylemlerin neden meydana geldiğiyle ilgili önsezi ya da hipotezler için yararlı bir kaynak olsa bile, ayrıcalıklı bir kaynak değildir ve önemli olan şey bu açıklayıcı hipotezlerin nereden geldiği değil, sınamadan başarıyla geçip geçemedikleridir. Bir eleştirmenin ifadesiyle: "Empati ve anlayış gibi şeyler araştırmacıya yardımcı olabilir, ama ifadeler sisteminin içinde, araştırmacıya işini yapması için yardımcı olan bir fincan kahve kadar ancak yer tutarlar."[52] *Verstehen*'in en ünlü eleştirmenlerinden olan Abel, "anlamanın bu yüzeysel kuramı"nın saçmalığını evlilik oranlarının belli bir toplulukta yıldan yıla neden değiştiğini açıklama sorununu örnek göstererek açıklıyor.[53] *Verstehen* aktörlerin güdülerini anlamak için empatiden yararlanılması olarak, yani onların eylemlerini açıklayan hipotezlerin kaynağı olarak sunulmaktadır. Bu role indirgendiği zaman *verstehen* kolayca gözden çıkarılabilir bir statüye düşürülebilir. Ama saçmalık şu olgudan türemiştir: Abel, evliliğin ne olduğunu zaten bildiği için –onu kendiliğinden anlamlı bir sosyal fenomen saydığı için– *verstehen*'in empati değil kurucu anlamların anlaşılması olduğunu farkında olmadan varsayar, tıpkı herhangi bir insanın onu sosyal eylemin içinde varsayması gibi. Gerçekten de, *verstehen* olmasa, Abel sosyal bir aktör olmazdı.

Bunun, *verstehen'in evrensel olmasını* gerektirdiğine dikkat edin: o özel bir teknik ya da yordam değildir, bilakis bütün bilgiye –hem doğanın bilgisine (burada Şekil 2'deki gibi tek bir hermenötikle sınırlıdır) hem de toplumun bilgisine (burada Şekil 3 ve 4'teki gibi çifte hermenötik içinde yer alır)– yaygındır. Fakat bu, onun bağlama uygun olarak farklı şekillerde kullanıldığını reddetmek değildir. Entelektüelin anlam yorumu, daha önce belirtildiği gibi, hem inançlar ve kavramlar *hakkında* hem de onlarla *birlikte* düşünendir, ciddi ve kendinin farkında olandır (ya da öyle olmalıdır!). Buna karşılık çok az incelenen bir yorumlayıcı anlama günlük, pratik bağlamlarda, insanların eylemlerinin onu varsaydığının pek farkında olmadığı

52 Otto Neurath, aktaran Apel, "Communication".

53 T. Abel, "The operation called *Verstehen*", *American Journal of Sociology*, 54 (1948).

bağlamlarda kullanılır. *Verstehen*'in özensiz sosyal bilimcilerce –yukarda belirtilen– yanlış anlaşılmasını açıklayan şey tam da bu farkında olmama durumudur. Fakat günlük yaşamda insanların karşılıklı anlayış elde etmesini sağlayan süreçlerin aşırı farkında olma halinin, sohbet etmek gibi çok sıradan sosyal eylemlerin başarılı bir şekilde gerçekleştirilmesine fiilen engel olabileceğini kabul etmek gerekir. Öyleyse *verstehen* herhangi bir bağlamdaki bilgide mevcut olsa da, her birinde aynı biçimi almaz.

Verstehen hakkındaki bir başka yanlış kavrayış da anlayışın mutabakatı gerektirdiği varsayımıdır.[54] Bu kabul edilecek olursa, toplumdaki çatışma ve anlaşmazlıktan anlam çıkarmak elbette güçleşecektir. Fakat sosyal eylemlerin ve iletişimin toplumdaki ortak anlayışlar temelinde gerçekleştiğini söylemek, toplumun her üyesinin toplumunun bütün kavramlarını ve onunla ilgili pratikleri kabul ettiğini söylemek değildir. Aslında *apartheid* pratik ve geleneklerini ne kadar iyi anlarsak, onları o kadar güçlü bir şekilde reddederiz.[55] Dahası, toplumdaki kavram ve eylemlerin anlaşılıp "paylaşılabileceği"ni ima etmek onların demokratik bir süreçle yerleşik hale gelebileceklerini ima etmek anlamına gelmez. Tersine, toplumun her üyesinden daha önce vardırlar ve onlara sosyalleşme süreci aracılığıyla büyük ölçüde dayatılırlar.

Değişik grupların farklı bilişsel, dilsel ve maddi kaynakları vardır ve bunları yine karşılıklı olarak birbirini onaylayan anlam ve pratik ortamları oluşturmak için kullanırlar. Üniversiteler gibi liberal, açık ve özeleştirel olduğu kabul edilen kurumlarda bile, eğitim olarak kabul edilen şeyin tanımları büyük ölçüde dayatılmıştır ve sadece marjinal, bölük pörçük bir şekilde ve eşit olmayan koşullarda müzakereye açıktır. Bütün pratikler ve gelenekler *eş zamanlı olarak* "herkesin elde edebileceği" şeyler olsaydı, sosyal örgütlenme çökerdi; ama bu elbette, fiilen var olan toplumların yeniden üretilmesi ve dönüşümünün demokratik olmayan doğasına bir meşruiyet sağlamaz.

Buna bağlı bir itiraz, birçok toplumsal ilişki ve pratiğin anlayışa değil (başka şeylerin yanı sıra) *yanlış* anlayışa dayalı olduğudur. Bu doğrudur; ama önemli olan, hem yanlış anlayış hem de anlayışın anlamla ilişkili ol-

54 Winch, *The Idea of Social Science* içinde bunu ima ediyor gibidir.
55 Taylor, "Interpretation".

ması ve anlamların ister yanılsama ister gerçek olsunlar sosyal fenomenleri kurucu olabilmeleri ve bu yüzden de toplumu incelerken göz ardı edilemez olmalarıdır.

Bu değerlendirmenin hiçbir yerinde insanların kendilerini, başkalarını ya da onların koşullarını mükemmel ve en doğru şekilde anladıkları ya da içinde düşündükleri kavramların yeterli ya da tutarlı olduğu ima edilmemiştir. Aslında Gellner'in[56] öne sürdüğü gibi, toplumdaki birçok kavramın gücü onların belirsiz, ikiyüzlü, aldatıcı olmalarından ve iktidar yapılarını dayatmadaki etkilerinden gelir. Politik söylem "milli çıkar" kavramı gibi, bölünmüş kurum ya da toplumlarda dile getirilen uyarılarda çoğul birinci şahıs kullanımı ("hepimizin kemer sıkması gerekecek") gibi örnekler bakımından çok zengindir. (Brecht'in bir zamanlar dediği gibi, "Sen ve ben biz etmeyiz.") İnsanların eylemleri bu tür fikirlerin rehberliğinde olduğu sürece, yanılsama ve yanlışlıklar pratiğin "kurucusu" olabilir. Örneğin soğuk savaş döneminde Doğu-Batı ilişkilerine yönelik bir incelemenin sadece iki tarafın maddi kaynaklarına değil, aynı zamanda anlayış, yanlış anlayış, blöf, (örn. insan hakları konusunda) çifte standartlar ve "içerde tüketilmek üzere" düşmanın kasıtlı yanlış temsillerinden oluşan toplama da bakması gerekir.

Bu noktaya dek, sosyal bilimle gündelik bilgi ve pratik arasındaki ortak zemini araştırdık ve sosyal bilim ile doğa bilimi arasındaki bazı farkları belirledik. Artık bu, sosyal bilimcinin toplumla bilinçli ilişkisi sorununu –özellikle de bu ilişki eleştirel mi, yoksa tarafsız mı olmalı sorununu– ele almak için bir temel sağlayabilir.

Eleştirel Kuram[57] ve Özneyle Nesne Arasındaki İlişki

İnançlarımız ve kullandığımız kavramlar üzerine kafa yorduğumuzda, süreç içinde onları genellikle değiştiririz: tutarsızlıkları fark edip çözmeye çalışırız, böylece kendimizi ve dünyayı yeni bir şekilde anlamaya başlar ya da yeni anlam "düzeyleri" keşfederiz. Bilim için de böyledir; eğer dün-

56 E. Gellner, "Concepts and society", yeniden basımı B. R. Wilson (ed.), *Rationality* (Oxford 1970).

57 Fay, *Social Theory*'de eleştirel kurama rahat bir giriş sunuyor. Ayrıca bkz. Connerton, *Critical Sociology* ve D. Held, *Introduction to Critical Theory* (Londra 1980).

yayı sağduyuya dayalı bir şekilde anlamanın ötesine geçemezse, bilim gereksiz olur. Sosyal bilimin nesneleri arasında sağduyu da yer aldığından, sosyal bilim onunla eleştirel bir ilişkiden kaçınamaz, çünkü popüler bilinci *olduğu gibi* anlamaya çabalarken ve normalde tetkik edilmemiş olanı incelerken, onun yanılsamalarının farkına varmaktan başka çaremiz yoktur. Ricoeur'un dediği gibi, "anlamın onarımı" kaçınılmaz olarak "yanılsamanın azaltılması"na doğru kayar.[58] Dahası, yanlış fikirlerin yönlendirdiği eylemlerin etkileri genellikle aktörlerin onların sahip olmasını beklediği etkilerden farklıdır. Eğer bu tür durumları yeterli düzeyde sunacaksak, *hem* bu fikirleri savunuldukları halleriyle aktarmaya, *hem de* hangi açılardan yanlış olduklarını göstermeye çalışmalıyız. (Bir fikri yanlış diye eleştirmek onun savunucuları ya da sonuçları olduğunu reddetmek değildir.) Bu yüzden, *sosyal fenomenleri anlamak ve açıklamak için, toplumların kendi kendilerini anlayışlarını değerlendirip eleştirmekten kaçınamayız.*

Örneğin mevcut iktisadi resesyonu açıklamaya yönelik herhangi bir girişim, politikacı, kurum ve diğer bireylerin eylemlerini sadece betimlemekle kalmayıp belirlemiş de olan (formel ve informel) kuramların eleştirel bir değerlendirmesini yapmalıdır. Aynı şekilde, Güney Afrika toplumu hakkındaki herhangi bir değerlendirme, eğer *apartheid*'ı belirleyen ve onun tarafından da nesneleştirilen –ırksal üstünlük ve aşağılıkla ilgili– kurucu anlamları sahte olduklarını söyleyerek eleştirmiyorsa yeterince açıklayıcı olmaz; ama tabii, bu anlamların savunulduğunun (ki bu doğrudur) kabul edilmesi gerekir.

Tartışmanın yapısı burada önemlidir. Sosyal bilimcilerin birşeyleri, sırf onları onaylamayabilecekleri için eleştirmesi gerektiğini söylemiyorum. Sosyal fenomenleri açıklamanın onları eleştirel olarak değerlendirmeyi gerektirdiğini söylüyorum. Dahası mantık çerçevesinde bakıldığında, eleştiri, kurucu oldukları pratik bağlamlardan soyutlanmış sahte fikirlerle sınırlı kalamaz; bilakis onlarla ilişkili pratiklerin yanı sıra ürettikleri ve daha sonra bu pratikleri destekler hale gelen maddi yapıların eleştirel değerlendirmesini de kapsamalıdır.[59] Para istiflemenin akıl dışı ya da yanlış olduğunu söylediğimiz zaman sadece bunun fikrinin değil, pratiğinin

58 P. Ricoeur, "Restoration of meaning or reduction of illusion?" Connerton, *Critical Sociology.*

59 Bhaskar, *The Possibility of Naturalism*, s. 69-83.

de yanlış olduğunu kastederiz. Aynı şekilde, yanlış olan şey soyut *apartheid*'ın arkasındaki (ırksal farklar fikri vb. gibi) *fikirler* değildir sadece; bu fikirleri karşılıklı olarak onaylayan, yasal ilan eden ve onlar tarafından yasallaştırılan fiili pratikler (örn. siyahilerin hareketliliğini kontrol etmek üzere "geçiş yasaları"nın yürürlüğe konması) ve maddi yapılar da (ayrıştırılmış ve maddi olarak yoksun bırakılmış kasabalar vb.) yanlıştır. Sosyal bilimde değerden-arınık, "tarafsız" bir duruşu savunanların çoğu, bu tür değerlendirmelere izin vermenin bizi olan şey hakkındaki olgularla ilgili çarpık bir resim oluşturmaya sürükleyeceğinden kaygılanır. Fakat *apartheid* mimarlarının ırkla ilgili inançlarında olgusal olarak doğru olduğunu söylemek, olgusal anlamda yanlış olacaktır. Olumlu ya da olumsuz *herhangi* bir değerlendirme yapmayı reddedemeyiz, çünkü aktörlerin eylemlerine ilişkin kendi açıklamalarının doğru olup olmadığına karar vermediğimiz sürece, hangi açıklamayı seçeceğimize de karar veremeyiz. Bir örneği daha düşünün. Diyelim ki bir ev emeği incelemesinde, bir koca haftada 6 saat ev işi yaptığını söylüyor, karısıysa onun sadece 2 saat çalıştığını söylüyor. İkisi birden doğru söylüyor olamaz; karar vermemiz ve böylelikle de kimin yanıldığı konusunda yargıya varmamız gerekir. Onların söylediklerinin yanlış olduğu yargısına varmak onların bunları söylediğini inkâr etmek değildir; tersine söyledikleri şeyleri olduğu gibi aktarmamız gerekir, çünkü bu, onların davranışlarını açıklamak için önemli olabilir.

Bu yüzden toplumu anlamada bu eleştirel öğeden kaçınmanın mümkün olmadığını kabul etmek önemlidir. Sosyal bilimin değerden-arınık ve "tarafsız" olması gerektiğine inananlar bile bunu kabul etmek zorundadır. Örneğin değerden-arınıklık öğretisini destekleyen bir iktisatçı, resesyonlar gibi iktisadi olayları açıklamaya çalışırken *bazı* iktisadi davranışları rasyonel ya da yanlış yolda olarak değerlendirmekten kaçınamaz. Ama karakteristik bir şekilde bu tür araştırmacıların çalışmaları *sınırlı* bir eleştiri biçimi sergiler; bu çalışmalarda sadece, biraz keyfi şekilde belirlenen bir grubun ("karar-vericiler") eylemleri ("politikaları") değerlendirmeye açık kabul edilir. Bu sınırlama birbirini dayatan, dikkatsiz birkaç varsayımdan türüyor gibidir: bu tür "siyasetler"den türe*me*miş pratikler ve ilişkiler kavram-bağımlı değildir ve bu yüzden değerlendirmeye de açık değildir varsayımı –sanki sosyal dünyanın sadece "politikalar" tarafından üretilmiş olan kısımları sosyal-olarak-inşa edilmiş gibi–; anlam sosyal pratiğe dış-

saldır, bunun tek istisnası siyasettir, o zaten topluma tepeden inen bir şey sayılır varsayımı; anlamın pratikten, siyasetin ise diğer eylemlerden bu şekilde ayrılmasına bakarak, ilki hakkında yargılara ikincinin yargılarıyla çakışmadan varılabilir varsayımı. Bu tutarsız görüşe göre, kapitalizm dönemindeki sosyal örgütlenme biçimleriyle ilgili değerlendirmeler "bilim"le alakaları olmadığı söylenerek dışlanmaktadır, ama şu ya da bu hükümet siyasetinin değerlendirmeleri rahatlıkla kabul edilebilir!

Sosyal bilimin nesnesini eleştirmesi gerektiği fikrine olan direncin bir nedeni de onun özne-nesne ilişkilerinin, Şekil 2'deki gibi, doğa biliminin özne-nesne ilişkilerinden farklı olmadığı varsayımından kaynaklanır. Sosyal-olmayan nesneler kavram-bağımlı olmadığından, onları eleştirmek anlam taşımaz. *Doğal olarak*, atom tepkimeleri ne iyi ne kötüdür, ne rasyonel ne irrasyoneldir; her ne kadar bizim *için*, kendi tasarılarımız açısından iyi ya da kötü olduklarını söyleyebilsek de. "Hatalı olan dünyadır, kuramlarımız değil" gibi bir fikir doğanın bilgisi açısından açıkça gülünç olur, ama eğer yukarıdaki tartışma doğruysa, sosyal olarak üretilmiş fenomenlerden bahsederken makul gelebilir.

Yani sosyal bilimin nesnesiyle ve sağduyu bilgisiyle hem eleştirel hem de açıklayıcı ve yorumlayıcı bir ilişki içinde olması şeklindeki bu teklifin köktenci doğasını hafife almamak gerek. Bu, "sosyal bilim yapmanın" sadece farklı bir yolu olmaktan daha fazlasıdır; bu tür bilginin sosyal rolü ve "entelektüeller" konusunda farklı bir görüş anlamına gelir. Sosyal bilimin bize dışsal olan bir nesne hakkında bilgi stoğu geliştirmek olarak değerlendirilmemesi gerektiği; bilakis birer özne olan insanlarda eleştirel bir kendi kendinin farkındalığını geliştirmesi ve onların özgürleşmelerine yardımcı olması gerektiği anlamına gelir. Bunu da önce "nesne"sinin özneleri de içerdiğini, sosyal dünyanın sosyal olarak üretildiğini ve dolayısıyla da muhtemel pek çok insan inşasından sadece bir tanesi olduğunu hatırlayarak yapar. Sosyal yaşamdaki görünümlerin şeyleşmiş, doğamsı niteliğini reddederek ve insan eylemi üzerindeki daha önceden kabul edilmeyen engelleri gün ışığına çıkararak özgürleşmeyi ve kendi kendini geliştirmeyi teşvik eder. Anonim insanlar arasında sıra dışı biçimde büyümüş iktisadi ilişkilere sahip kapitalist toplumlarda, insanların eylemlerinin sonuçları –kendi ürünleri– "doğamsı" nitelik kazanır, yani boyun eğmemiz gereken *kör güçler* olarak bize geri dönerler. Bilgisayar gibi insan yaratıcılığının

başarıları, belli şekillerde yapılır ve kullanılırsa, insanları işlerinde esir edebilir. Ekonomik "canlılıklar, düşüşler, buhranlar, inip çıkan piyasalar" söylemi de önemlidir. Bütün bu olaylar insanın eylemliliğinin bir sonucu olduğu halde, –hava değişimleri, seller ya da depremler gibi– sadece kabullenmemiz gereken dışsal (doğal) "olgular" olarak karşımıza çıkarlar. Sosyal bilimin büyük kısmı da dahil olmak üzere toplumsal bilgimizin önemli bir bölümü insan eyleminin bu anlaşılabilir şeyleştirilmesini kabul edip yeniden dayatırken, eleştirel kuram ona *gerçek ama yine de sahte olduğu gerekçesiyle* karşı koyar.

Toplumumuzun bu özellikleri birçok sosyal bilimcinin ele aldıkları inceleme nesnelerinin kavram-bağımlı ve sosyal-olarak-üretilmiş karakteri konusundaki cehaletini belli ölçüde açıklar (ama affettirmez!). Buna bağlı olarak, sosyal fenomenlerin anlamını yorumlama ve kavramsallaştırma sorunlarını hafife alırlar ve metodolojik problemlere dair farkındalıklarını, örneklem alma ve nicel ilişkilerle ilgili hipotezlerin sınanması gibi başka işlemlerle sınırlarlar. "Radikal davranışçılar" (Şekil 1'e eş değer olan) bu özne-nesne ilişkisi kavrayışını, inceledikleri sosyal etkileşimlere yansıtırlar, böylelikle insanların *verstehen* tarafından dolayımlanmamış fiziksel uyarı ve tepki temelinde birbirleriyle ilişki kurduğu varsayılır.[60] Pratikte bu davranışçı kavrayışlar insanların özne statüsünü reddeden –örneğin "rahatsız" insanlar için elektro-ikna "terapisi", siyasi sorunları olanlar için hapis gibi– eylemler tarafından karşılıklı olarak onaylanabilir. Bu tavrın yanlışlığı onun uygulanmasını engellemez, her ne kadar bu hiçbir zaman tamamıyla uygulanamasa da. Anlamlı eylemin, davranışçı indirgeme yoluyla kendiliğinden-anlamsız davranışa indirgenmesi, iletişimi ve dolayısıyla sosyal yaşamı olanaksız kılacaktır.

Burada geliştirilen görüş açısından, eğer "bilim" terimi incelenen belli bir bilgiye karşılık geliyorsa, birçok insanın düşündüğü gibi sadece sağduyunun bir uzantısı olamaz; birçok açıdan onun rakibi olur. Sağduyu sosyal fenomenleri doğallaştırma ve olan şeyin olması gereken şey olduğunu varsayma eğiliminde olur. Eleştiriden yoksun bir şekilde sağduyu üzerine kurulan ve bu hataları yeniden üreten bir sosyal bilim, yüzeysel bir düzeyde, doğru sonuçlar üretmiş gibi görünebilir. Diğer yandan onun bilgisini

60 Radikal davranışçılığın en ünlü taraftarı B. F. Skinner'dır; örneğin bkz. Skinner, *Beyond Freedom and Dignity* (Londra 1972).

apaçık ve karşı çıkılması imkânsız sayan sağduyu açısından, Marksizm gibi eleştirel kuramların ürettiği bilgi sahte görünür, çünkü bu bilgi, onun duruma ilişkin yargısıyla *çelişir* ("sağduyuya bir hakaret!"). Yine de bu tür kuramlar sadece bir seçenek sunmayı ya da toplumsal anlayışta içkin olan yanılsamaları azaltmayı hedeflemez, fiilen var olanı olabildiğince aslına uygun olarak temsil edip açıklamayı hedefler. İnsan varoluşuyla ilgili "olgular"ın bir kısmının şunlar olduğu –insan varoluşu büyük ölçüde toplumların kendi kendilerini anlayışlarına bağımlıdır, o sosyal olarak üretilir[61] (her ne kadar bu sadece kısmen kasıtlı bir şekilde olsa da) ve bu kendi kendini anlayıştaki değişikliklere toplumun nesnel biçimindeki değişiklikler eşlik eder– kabul edilirse, ancak o zaman, bilginin aynı anda nasıl hem açıklayıcı ve betimleyici, hem de değerlendiren, eleştirel ve özgürleştirici olduğunu görmek mümkün olur.

Sonuçlar

Sosyal bilimsel bilginin doğasını ve bağlamını olduğu gibi kabul edip aceleyle onun iç yordamlarının bir değerlendirmesini yapmaya başlamak yerine, bilginin bu ve diğer türlerine bağlam içinde bakmaya çalıştım. Bunu yapmanın onun rolü ve genel olarak iç sorunları olarak kaydedilen durumlar hakkında bir şeyler ortaya çıkaracağına inandım.[62] Ana temalardan biri bilgi ve pratik arasındaki ilişki, özellikle de sosyal bilimle onun inceleme nesnesi arasındaki ilişki oldu. "Karşılıklı onay" fikri aracılığıyla, bilgi ile pratiğin karşılıklı bağımlılığı vurgulandı. Bilgi –yeterli olsun olmasın– asla bir boşluk içinde gelişmez, daima sosyal pratiklerin içinde yerleşiktir, dolayısıyla sosyal pratikleri bilirsek bilgiyi daha iyi anlayabiliriz.

Eğer bu doğruysa, o zaman doğal olarak bunun bizim konumuza da uygulanabilmesi gerekir. Başka deyişle, özneyle nesne arasındaki ilişkinin farklı kavranışları belli tür pratik durumlardan türemeli ya da onlarla ya-

61 Özkavrayıştaki değişikliklerin kaçınılmaz biçimde maddi değişikliğe yol açmadığına dikkat edin; köleler durumlarını tam olarak anlayabilir ama yine de köleliklerinden kurtulmak için bir şey yapamayabilirler.

62 Benim savım, bilginin yazarların sosyal konumu ve ideolojisine atıfla değerlendirilmesi gerektiğini söyleyen "bilgi sosyolojisi" savı değildir. 2. Bölüm'de görüleceği gibi, bu bilgi bağlamının kabul edilmesinin bu ekolle ilişkili görececi görüşleri onayladığına inanmıyorum.

kından ilişkili olmalıdır. Bu sorunu ele alarak, eleştirel kuramın gücü ve sınırlarını, ayrıca gündelik uygulamalar ve pratik bilgi karşısında "entelektüellerin" ve bilim adamlarının konumlarını daha fazla aydınlatabiliriz.

Artık özne-nesne ilişkileri tartışmasının belli noktalarında, incelenen şeyin, "araştırmacı" ile onun inceleme konusu olan toplumsal nesne arasındaki ilişki mi, yoksa toplum içindeki "sıradan" insanlar arasındaki ilişki mi olduğunun net olmayabildiğini görüyorum. Bu belirsizlik kısmen kasıtlıydı, çünkü bu, iki ilişki kümesi arasındaki benzerliklerin bir kısmını sergiliyor ve soruşturmacıların nesnelerinin dışında var olmadığını ve "sıradan" insanların da "özne" olduğunu hatırlatıyor. Hatta, tutarlı olmak adına, herhangi bir bilgi tartışmasının, insanların özne (ya da soruşturmacı ya da öğrenci) olarak belli bir özelliğini –sırf nesne olarak algılandıkları rollerinde onların bu özelliğini yadsımak için– öne sürmekten (ve bunun tam tersinden) kaçınması gerekir. Başka deyişle, iki ilişki arasında benzerliklerin olduğu durumlarda birinin özelliklerini diğerine yansıtmak mümkün olabilmelidir. Bu da Şekil 3 ve 4'ün (s. 52 ve 54) simetrisini açıklar.

Bilgi türleri ve bağlamlarındaki önemli bazı *farkları* da belirttik. Bunlar arasında en önemlisi, bir şeyin nasıl yapılacağını bilmede söz konusu olan pratik bilgi ile dünya hakkındaki olguların önermesel bilgisi arasındaki farktır. Kitabın ilerleyen bölümlerinde sosyal bilim içindeki başka farkları tartışıp onların hedeflerine ve hangi bağlamlarda başarılı olabileceğine bakacağız. Başlıca savlardan biri sosyal bilimin basit ve tekçi değil; hedef, yöntem ve araştırma konusu türlerinde farklılaşmış olduğudur. Bu bölüm genel olarak bilgi hakkında benzer şeyler söyleyerek bu sav için yolu açmış oldu. Her zamanki stratejiye, yani "bilim"i verili ve bağlam dışı saymak ve onun iç yordamları için tek bir model reçetesi vermek stratejisine kasıtlı olarak karşı koydu. Bunun sonucu olarak tartışma sıra dışı bir genişlik kazansa da, bunların sosyal bilim ve toplum içindeki somut pratiklerle nasıl bağlantılı olduğunu göstermeye çalıştım.

2.

Kuram, Gözlem ve Pratik Uygunluk

Sosyal bilimde yönteme ilişkin herhangi bir ciddi değerlendirme hemen kuramla ampirik gözlem arasındaki ilişki ve fenomenleri nasıl kavramsallaştırıyoruz gibi temel konulara dönüşür. Böylelikle bu konular üzerine düşünmek nesnellik, bilgimizin durumu gibi daha da temel konuları gündeme getirir. Geleneksel olarak, sosyal bilimsel yöntem metinleri ve dersleri bu konulara geniş yer ayırır, ama bu daha felsefi konular temel çalışmanın değerlendirilmesinde –ve bazı disiplinlerde diğerlerinden daha fazla olacak şekilde– karşımıza çıktığından, bu şüpheli bir stratejidir. Dolayısıyla bu konuları ele aldığım için özür dilemeyeceğim. Bunlar "yöntem tartışmasına giriş"ten daha fazlasıdır, çünkü yöntemin en önemli noktasına, yani "nasıl kavramsallaştırıyoruz" meselesine işaret ederler.

Bilimsel bilginin nesnelliği ve durumu konusunda bugün yaşanan kuşkular görece bir güven ve kesinlik döneminden sonra geldi. Bu dönemde bilim büyük ölçüde nesnel bilginin –gözlem ya da "deneyim"in sorunsuz aracılığıyla– istikrarlı bir şekilde alanını genişletmesi olarak görülüyordu. Bu "naif nesnelci" görüşe göre, olgular "kendi adlarına konuşuyordu" ve sadece "veri" olarak "derlenmeleri" yeterliydi. Kuramın bir rolü varsa, bu rol daha sonraki düzenleme, açıklama ve belki olguları öngörme aşamalarında beliriyordu.

Naif nesnelcilik sağduyu düşüncesinde canlılığını sürdürüyor ve bilimde de henüz ortadan kalkmış sayılmaz. Kısa süre önce bir politikacı güçlü

bir şekilde tartışılan bir iktisadi öğretinin –monetarizm– "basit kuram" değil "olgu" olduğunu savunurken, bir başkası "kuram"ın terk edilmesi ve "olgulara dönülmesi" için çağrı yapıyordu. Ayrıca hâlâ Darwin'in evrim kuramının "sadece bir kuram" olduğunu, bir "olgu" olmadığını söyleyen bilim adamları var.

Olguyla kuram arasındaki karşıtlık burada sanki tartışılmazmış gibi ele alınıyor. Fakat ayrımın bu tür uygulamalarını, özellikle de bu sonuncuyu düşünürken, ayrımın bizzat kendisinden kuşku duymaya başlarız ve hatta felsefe ona kapsamlı bir şekilde meydan okur: kuramın gözlemi etkilediği giderek daha çok kabul görmektedir, bu sebepledir ki gözlemin "kuram-yüklü" olduğu söylenmektedir. Öyleyse bilginin deneyime dayalı olduğu fikri de en azından aşırı müphem bir hal alıyor ve bir dizi temel sorun beliriyor: Eğer ampirik gözlem kuram-yüklüyse, kuramın bağımsız bir sınamasını sağlayabilir mi? Eğer dünya sadece belli görme biçimleri aracılığıyla anlaşılacaksa, hâlâ "doğruluk" ve "nesnellik"ten bahsedebilir miyiz? Sorunsuz, kurama-nötr gözlem olasılığına ilişkin masum inancın kırılması bazı bilim adamlarını "radikal görececilik" gibi tam tersi kutba sürükledi, bu kutupta doğruluk tümüyle kişinin kuramına, "paradigma"sına, "sorunsalı"na ya da "dünya görüşü"ne göredir ve bunu ölçecek bağımsız testler yoktur. Bu tür bilim adamlarını "her şey senin paradigmana bağlı" ya da "filanca bir kavram 'doğru' olduğuna inanıldığı için değil, 'yararlı' olduğu için kullanıldı" derken sıkça görebiliriz. Bazı çevrelerde, kurama-nötr gözlem fikrinin yıkılması araştırmacıların herhangi bir ampirik araştırmaya olan güvenini sarstı ve onları teorik ve felsefi iç gözleme sürükledi.[1] Fakat bu sefer de sonu gelmez görünen teorik tartışmalara, bizzat kuramın değerine gölge düşürerek tepki verenler oldu. Yani karışıklık hüküm sürüyor. Peki bu sorunlardan bir çıkış yolu var mı?

Eğer yanıtları bulacaksak, sadece epistemolojinin (bilgi kuramının) bazı maddelerini düşünmek değil, kuram ve gözlemin doğasını daha derinlemesine incelemek de hayati önem taşımaktadır. *Bunu yaparken* anlam ve göndermenin doğasını, kavramsalla ampirik arasındaki ayrımı ve anlamla bağlam arasındaki ilişkiyi de inceleyeceğim. Bu doğruluk ve görececilik ve bilginin gelişmesi gibi müteakip tartışmalarda da yardımcı olacak.

1 Krş. B. Barnes, *Scientific Knowledge and Sociological Theory* (Londra 1974), s. 21. Yazar "yön kaybı ve epistemolojik şok"tan bahsediyor.

Bilgi ve Nesne

"Kavramsal şemamızı, felsefemizi –bir yandan destek amacıyla ona bağlı kalmayı sürdürerek– parça parça geliştirebiliriz; ama kendimizi ondan soyutlayıp onu kavramsallaştırılmamış bir gerçeklikle nesnel olarak karşılaştıramayız. Bu yüzden de, bence, bir kavram şemasının gerçekliğin aynası olarak mutlak doğruluğa sahip olup olmadığını sorgulamak anlamsızdır." (Neurath, aktaran Quine, 1961)[2]

Popüler söylem içinde "olgular"ın anılması gizli bir muğlaklıktan yararlanır; yani bizatihi dünyanın halleri ya da özellikleri olan "olgular" ile bu durumlar hakkında farazi olarak üretilmiş "olgusal önermeler" olan "olgular" arasındaki bir muğlaklıktan. "Dünya yuvarlaktır" gibi olgusal bir önerme gönderme yaptığı şeyle aynı değildir. Biri "düşünce nesnesidir", diğeri "gerçek nesne", yani biz bilsek de bilmesek de var olan bir şey. Elbette gerçek nesneyi sadece bir düşünce nesnesi olarak tasavvur edebiliriz; Neurath'ın bize hatırlattığı gibi onun nesneyle nasıl karşı karşıya geldiğini görmek için dilin ya da bilginin dışına çıkamayız. Popüler söylemdeki olgulara başvurma yanılsaması, ifadeleri gönderenlerinin, düşünce nesnelerini gerçek nesnelerin içine hapsetmeyi içerir. Dolayısıyla olguların kendilerine, dünyanın olduğu hale, dolayımsız bir şekilde çağrı yapar gibidir, ama aslında dünya hakkında belli bir kavramsal sistem içinde konuşmanın özel bir yoludur ve bu yüzden de tartışmalıdır. Buna bağlı olarak, gerçeğe dair ifadeler olarak olgular genellikle kendileri için iddia edilen otoriteye sahip olmaz.

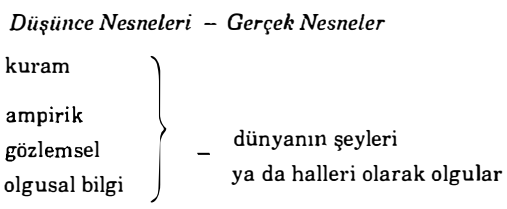
Bu sebeple, böyle tehlikeli karışıklıklardan kaçınmak için, düşünce nesneleriyle gerçek nesneler arasında bir ayrıma ihtiyaç duyarız. Bu ayrımda sadece teorik ifadeler değil ampirik ya da gözlemsel ifadeler de düşünce nesneleri dünyasına katılmaktadır. Başka bir deyişle:

Düşünce Nesneleri – *Gerçek Nesneler*

kuram – olgu

yerine, şuna ihtiyaç duyarız:

2 W. V. O. Quine, *From a Logical Point of View* (Londra 1961).

Sol yanda sıralanan maddeler sağ yandakilere gönderme yapmaya çalışabilir, ama nitelik açısından onlardan farklıdırlar. Artık teorik ve olgusal bilginin ortak bir şeye sahip olduğunu ve kuramın sözde spekülatif ve realist olmayan karakteriyle "olgular"ın sözde reddedilmez gerçekliği arasındaki popüler tezatın gücünden çok şey kaybettiğini görebiliyoruz.

Ancak bu ikinci modele razı olamayız. Şematik temsile direnen üç değişikliğin daha yapılması gerekiyor. Birincisi, bilişsel süreçler maddi yapılara indirgenemese de, onlar tarafından belirlenir, sınırlanır ve etkin kılınırlar. Bu maddi yapılar ve süreçler beynin kendisini de içerir. Psikolog olmayanlar buna genellikle *tabula rasa* [boş levha] diye bakar, elbette beyin tümörlerinin davranış üzerindeki dramatik etkileri gibi fenomenleri anlaşılmaz kılan bir görüştür bu.[3] Bilginin belli bir ölçüde dilsel olması, aynı zamanda fiziksel bir yönünün bulunmadığı anlamına gelmez.

İkincisi, pratik, son bölümde belirttiğimiz gibi, bilgiyle dünya arasındaki bir bağlantıdır, ama onlar arasındaki az önce belirtilen keskin farkı ortadan kaldırmaz ya da mutlak doğruluk güvenceleriyle bilgi sağlamaz. Ama düşünceyle gönderme yaptığı nesneler arasındaki ilişki ile pratikle nesneleri arasındaki ilişki arasında can alıcı bir fark –bilginin statüsüyle ilgili tartışmalarda genellikle göz ardı edilen bir fark– *vardır*. Charles Taylor'ın dediği gibi:

> Benim bir nesneye ait *resm*imle o nesne arasında net bir çizgi çekebiliriz, ama benim nesneye karşı *davranış*ımla o nesne arasında bir çizgi çekemeyiz. Birinden bir şey hakkında *inandığı* şeye, söz gelimi futbola, o şey orada olmasa bile odaklanmasını istemek anlamlı olabilir; ama futbol *oynamaya* gelince, buna karşılık gelen öneri saçma

3 O. Sacks, *The Man who Mistook his Wife for a Hat* (Londra 1986).

olur. Oyunun gerektirdiği eylemler nesne olmadan yapılamaz; nesneyi içerirler.[4]

Bunun ışığında belki de bilgiyi dünyanın bir temsili olarak değil, onun içinde bir şeyler yapmanın bir aracı olarak düşünmeliyiz. Dolayısıyla son bölümün pratik üzerine olan vurgusuna devam edersek, bilimin kendisi hem pratik hem bilişseldir ve normalde tümüyle bilişsel sayılan etkinliklerin büyük kısmı, genellikle araştırma, temas kurma, ayırma, bölme, birleştirme, etkinleştirme, yönlendirme gibi maddi süreçleri içerir.

Şemamızda üçüncü bir değişiklik sosyal bilimlerin incelediği, kavramsal ve kavram-bağımlı fenomenleri içerebilecek nesnelerin doğasını dikkate almak için gereklidir. Burada araştırma altında olan gerçek nesneler arasında düşünce nesneleri de yer alır, ama bunların araştırmacının tanıdığı nesneler olması gerekmez. Çifte hermenötik –gözlemleyenin ve gözlemlenenin referans çerçevelerinin birbiri içine geçmesine, onların karşılıklı kavrayışlarının aracılığına duyulan ihtiyaç– düşünce nesnesiyle gerçek nesne arasında yaptığımız ayrımı bulanıklaştırır. Buna rağmen, incelenenlerin düşünce nesneleri, öz-düşünüm dışında, araştırmacınınkiyle aynı değildir ve başka türlü olmasını hayal etmek de yanıltıcı olur. *Sosyal fenomenler aktörlerden ya da öznelerden bağımsız olarak var olamasalar da, genellikle onları inceleyen tekil bireyden bağımsız olarak bulunurlar.* Sosyal bilimciler ve tarihçiler nesnelerin yorumlarını üretir, ama genellikle nesnelerin kendilerini üretmezler. Bu yüzden, gerektiği gibi sınırlandırılan düşünce nesnesi/gerçek nesne ayrımı sosyal bilimde hâlâ geçerlidir.[5]

Bilgi ve nesneleri arasındaki ilişkinin yaygın, sıradan ve akademik kavrayışlarının bu eleştirileri, ifadeler ve neye gönderme yaptıkları arasındaki karışıklık gibi bazı sorunları çözer, görecelik ve doğruluğun doğası gibi başka temel sorunlara açıklık kazandıran bir çerçeve sağlarlar. Fakat daha önce belirttiğim gibi, öncelikle aynı zamanda dilin doğasını ve onun dünyayla ilişkisini aydınlatan kuram, gözlem ve anlam ve gönderme gibi kavramların doğasına daha yakından bakmakta yarar var. Eğer bunu

4 C. Taylor, "Overcoming epistemology", K. Baynes vd. (ed.), *After Philosophy* (Cambridge, Mass. 1987)

5 Bhaskar, *The Possibility of Naturalism* (Hassocks 1979); *Reclaiming Reality* (Londra 1989).

yapmazsak, daha sonraki tartışmalar bu terimlerin tutarsız kullanımları tarafından bozulmaya açıktır.

"Kuram"

Biçimsel, kuralcı bir kuram tanımıyla başlamaktansa, önce bu aşırı "esnek" terimin bilimde ve gündelik hayattaki kullanımları üzerinde düşünmekte yarar var. Kuramın sağduyuya dayalı kavranışları karmaşıktır ve önemli bir karşıtlıklar kümesini varsayar:

kuram
- olgu ya da gerçeklik
- pratik
- sağduyu

ideal, hipoteze dayalı – fiili
spekülatif – kesin
görüş, değer, inanç – olgu
öznel – nesnel

Bir kez daha, bu tezatların büyük kısmı yanlış resmedilir, ancak daha "saygın" ve "bilimsel" kullanımlarda göründüklerinden göz ardı edilemezler.[6] Ayrıca yine, bu terimlerin çağrışımları dikey boyutta birinden diğerine "sızar". Örneğin, kuram pratikte fiilen mevcut olan şeyin karşısına konumlandırıldığında, teorik olanı pratik olmayanla aynı düzleme yerleştirmek için alelade bir düşünme yeter. Aslında "kuram"ın az çok küçültücü çok sayıda kullanımı vardır ve bunlar sağduyunun sahip olduğu statükoyu korumak isteyenler tarafından fazlasıyla sömürülür. ("Akademisyen" ve "entelektüel"in de tablonun sol yanına eklenebileceğine, orada bu olumsuz çağrışımlarla yüklenebileceklerine dikkat edin.)

Kuramcılar ise sıkça "iyi bir kuram kadar pratik bir şey yoktur" sözüyle karşılık verirler. Ama daha radikal bir tepki, kuramı yüceltip sağduyuyu hafife alan, masum bir şekilde (ya da pek de o kadar masumca olmayabilir) "olgular"dan bahseden insanlardan alıntı yaparken "*sic* [aynen akta-

6 Raymond Williams'ın bu tür terimlerdeki, özellikle "öznel" ve "nesnel"deki anlam kaymalarıyla ilgili ilginç notlarını karşılaştırın, *Keywords* (Londra 1976).

rıyorum]" diye yazan bu pejoratij anlam yüklemelerini tersine çevirmeye çabalıyor.[7]

Fakat kuramlar nedir? Aşağıdaki anlamlar (sosyal) bilimde özellikle önemlidir:

1) Bir *düzenleyici-çerçeve* (ya da Milton Friedman'ın deyişiyle "dosyalama-sistemi") olarak kuram,[8] gözlem verilerinin ampirik olayları öngörmek ve açıklamak için kullanılmasına izin verir.
2) *Kavramsallaştırma* olarak kuram. Burada "kuramsallaştırma" bir şeyi kavramsallaştırmanın belli bir yolunu belirlemek demektir.
3) Kuram genellikle "hipotez" ya da "açıklama"yla geçişli olarak da kullanılır.

1 ile 2 arasındaki farklar hemen farkedilemeyebilir ama önemlidir, bunu birazdan göreceğiz. Şimdilik şunu söyleyebiliriz: 1'deki kuram, anlamı sorunsuz olarak kabul edilen gözlemler (ya da veri) arasındaki ilişkileri düzene sokmanın bir yolu olarak düşünülebilir. 2'de bu düzene sokma işlevi ikincildir ve nesnelerin, hem gözlenebilir hem gözlenemez özellikleriyle kavramsallaştırılması birincildir. Bu alternatif kullanımların popülerliği sosyal bilimler arasında çeşitlilik gösterir. 1 belki de ortodoksisi yüksek disiplinlerde daha yaygındır, örneğin düzenleyici-çerçevelerin büyük kısmının matematiksel biçimde hazırlanmış olduğu iktisatta ve belki 3 de "hipotez" olarak böyledir. Bu aynı zamanda metodoloji ve ampirik araştırmanın nasıl yapılacağını anlatan kitaplarda en sık benimsenen modeldir. Bazı yerlerde bu, standart araştırma beklentileri biçiminde kurumsallaşmıştır (özellikle de doktora öğrencileri gibi akademik topluluğun kıdemsiz üyelerinin araştırmalarında) ve bu ölçütleri reddedenler olasılıkla onaylanmamaya maruz kalırlar. 2 ise temel bölünmelerle ve sosyoloji gibi önemli felsefi ve metodolojik iç gözlemle öne çıkan öznelerde daha yaygındır.

Bir sonraki alt-bölümde "kuram-yüklü" gözlem fikri daha yakından incelenecek.[9] Kuramla gözlemin örtük bir şekilde, düzenleyici-çerçeve mo-

7 Bu belki de en çok kıta Avrupa'sında –özellikle Fransız– Marksist ve Marksist esinli çalışmalarda yaygındır.

8 M. Friedman, "The methodology of positive economies", *Essays in Positive Economics* (Chicago 1953).

9 Gelecek kısımlardaki savlarım, özellikle kuram ve epistemolojiyle ilgili olanlar, Mary Hesse'den, özellikle onun *The Structure of Scientific Inference* (Londra 1974) ve ➡

deliyle yanlış nitelendirildiğini ve belli bir nesnenin incelenmiş kavramsallaştırması olarak kuram fikrinin daha uygun olduğunu savunacağım.[10]

Algının Kavramsal Dolayımı

Görme, duyma, dokunma, tatma ve koklama duyularımızı günlük yaşamda o kadar doğal sayarız ki onların bizi dünyaya basit, doğrudan bir tarzda bağladıklarını varsaymak cazip görünür: gözlemin tarafsızlığına dair sağduyu inancı da buradan gelir. Fakat boşboğaz birinin dediği gibi, "gözün gördüğünden daha çok görülecek şey vardır." Algı araştırmaları algının karmaşık olduğunu, ama temelde üç parçadan oluştuğunu gösterdi.[11] Görsel algıyı örnek olarak kullanacağım, ama diğer duyular için de eş değer süreçler vardır.

Öncelikle algı nesnesi var; belli bir biçimde, örneğin "ışık" dediğimiz biçimde enerjiyi emen ya da yansıtan maddi töz var. İkincisi, bu enerjiye hassas olan mekanizmalar –görme örneğinde retina hücreleri– var. Bunlar etkinleştiklerinde beyne anlık elektrik akımları gönderirler, bu da bize hisleri verir. Üçüncüsü, bizim belli algı nesnelerini tanımlamamız ancak ve ancak bu duyular belli bir şekilde kavramsallaştırıldıysa mümkündür. Bu yüzden algılayabildiğimizi iddia ettiğimiz şey karmaşık bir etkenler kümesinin sonucudur; sadece nesnenin doğası değil, belli enerji türlerine hassas olan fiziksel mekanizmaların durumu (örn. gözlerimizin durumu) ve "duyu verisi"nden anlam çıkarmak için sahip olduğumuz kavram türleri bu etkenler arasındadır.[12]

Bu tartışma için, en önemlisi üçüncü kısımdır. Görsel (ve diğer duyusal) alanlarımız "kavramsal olarak doygun"dur.

Revolutions and Reconstructions in the Philosophy of Science (Hassocks 1980) adlı çalışmalarından esinlenmiştir. Ayrıca R. Harré, *Theories and Things* (Londra 1961); W. V. O. Quine, *From a Logical Point of View* (Londra 1961); R. Harré, *Varieties of Realism* (Oxford 1986).

10 4. ve 6. bölümlerde genellikle yalnızca belirli doğa bilimlerinde (bu bilimlerde kuramın düzenleyici-çerçeve olarak kavranmasının belli bir mantığı vardır) bulunan bazı sınırlayıcı koşullar olduğunu savunuyorum.

11 D. J. O. O'Connor ve B. Carr, *Introduction to the Theory of Knowledge* (Brighton 1982), 4. Bölüm. Ayrıca bkz. M. L. J. Abercrombie, *The Anatomy of Judgment* (Harmondsworth 1960).

12 *a.g.e.*, s. 96.

> Kuşkusuz yeni doğanlar ve doğuştan kör olup görme yetilerini ameliyatla geri kazanan hastalar kavramsallaştırılmamış görsel alanlara sahip tek insan grubudur. Ona sahip olmanın ne demek olduğunu artık hatırlamıyoruz... Elbette bir görsel deneyim dilindeki herhangi bir ifade, ilkel ve kötü tanımlanmış da olsa, kavramsal olarak zaten lekelidir (söz gelimi, "sarı görüyorum" bile).[13]

Daha önce kör olanları düşünürsek, hastaların kendi görsel duyu-verilerini yorumlamak için kullanabilecekleri kavram sistemlerini nasıl algılayacaklarını ve nasıl biçimlendireceklerini *öğrenmesi* saniyeler değil haftalar ve aylar sürebilir.

Algı psikolojisi literatürü ayrıca öğrenme süreçlerinde *pratiğin* temel rolünü sergiler. Algı ve öğrenme büyük ölçüde dünyanın etkin yönlendirilmesi ve araştırılmasından, nesnelerle, başka insanlarla etkileşimden destek alır. Öğrenme bunun mümkün olmadığı yerde önemli ölçüde yavaşlar ve özneler sadece kendi bilişsel yeteneklerini kullanmakla, sadece dünyayı düşünmekle sınırlı kalır. Daha önceki bölümde belirttiğimiz gibi, birçok filozof bu son boyutu göz ardı etme eğilimindedir ve buna bağlı olarak bilgiyle dünya arasındaki ilişkiyi ve bilginin durumu, doğruluğu ya da güvenilirliğiyle ilgili soruları örtbas etmişlerdir.

Pratik boyutu ihmal etmelerinin dışında, filozof ve bilim adamları bilişsel boyutla ilgili bu araştırmanın sonuçlarını farklı şekillerde yorumlamıştır. Düzenleme-çerçevesi olarak kuram görüşünü destekleyen çok yaygın bir yorum var ve ben ona itiraz etmek istiyorum. Bu görüş, sosyal bilimdeki sıradan anlamıyla "veri" ile algı incelemesinde kullanıldığı anlamıyla "duyu-verisi" arasında bir eş değerlik varsayar. Sonra anket sonuçları ya da istatistikler gibi "veriler"in kavram ya da kuramlar tarafından lekelenmediği, bilakis sadece *daha sonra*, teorik ya da kavramsal birtakım "çerçeveler" kullanılarak yorumlandığı, açıklandığı ya da öngörüldüğü ortaya çıkar. Bu, algı araştırmasının sonuçlarına tümüyle ters düşmektedir, çünkü teorik ya da kavramsal açıdan nötr (fakat anlaşılabilir) gözlem fikrini gizlice gündeme getirmiş olur. Bilimde "topladığımız"[14] veri *zaten*

13 *a.g.e.*, s. 111-12.

14 Yaygın kullanılan "veri-*toplama*" ifadesi de sorgulanmalı, çünkü yine verinin kavramsallaştırılmadan önce var olduğunu, böylece sadece "derlenebildiğini" ya da ➥

(ön-)kavramsallaştırılmıştır. Kavramlara sahip olmadan "duyulara" sahip olabiliriz, ama kavramlardan yoksun bir algıya sahip olamayız. "Verileri" birebir "verili şeyler" olarak ele alan sosyal bilimciler (genellikle bilgilerinin nesnelliği ve olgularının "inkâr edilemezliği" konusunda kendilerini çok emin hissedenler) bu yüzden veride örtük olan yorumları farkında olmadan dikkate alır ve çoğaltırlar: bu saklı kavramlarla *birlikte* düşünürler ama onlar *hakkında* düşünmezler. Pratt'ın dediği gibi, "Bizim kavramlar sistemimiz kategorileri dayatır, deneyimi aralarında ilişkilerin mümkün hale geldiği ayrı parçalara böler. Önceden ayrılmış varlıkları etiketlemekten uzak olan kavramlarımız onların ayrımlarını mümkün kılar."[15] Fakat Pratt'ın bu düzeltmesi de tashihe muhtaçtır, çünkü kavramlar genellikle kendi başlarına, maddi ayrımların desteği ve pratikte yapılan müdahaleler olmaksızın ayrım yapmaz.

Tam da belli bir kavramlar kümesiyle düşünmeye alıştığımız için, onların etkilerini pek farketmeyiz. Bu açıdan sanat tarihçisi E. H. Gombrich'in[16] yaptığı buna benzer bir tartışma *eğitici* olacaktır. Gombrich bizim kavramların eş değeri sayabileceğimiz "şemalar"ın ressamların eserlerindeki rolünü, biri Çinli, diğeri Avrupalı iki ressamın İngiliz Lake Bölgesi'ndeki aynı manzarayı resmeden tablolarını karşılaştırarak inceliyor. İki tablo da "asla sadık temsiller" olarak düşünülmüştür, fakat ilki Avrupalı gözlere bir Çin manzarası gibi görünür.

Gözlemin "kavramsal olarak doygun" karakteri düşünülürse, neyin gözlenebilir ve neyin gözlenemez olduğunu birbirinden ayırt etmek zordur. Gerçekten güneşin yörüngesinde dönen dünyayı gözleyebildiğimizi öne sürebilir miyiz? Gerçekten bir manzaranın buzlandığını ya da bir insanın bunaldığını *gör*ebilir miyiz?[17] Sıradan birinin ve bir biyoloğun bir mikros-

---

"toplanabildiğini" öne sürer. Bazı yazarlar "veri üretimini" yeğler, ama bu da aynı ölçüde yanıltıcı olabilir çünkü sadece verinin değil verinin gönderme yaptığı nesnelerin de kaçınılmaz olarak bizim tarafımızdan üretildiğini söyler. Göreceğimiz üzere, ifadelerin ya da terimlerin gönderme yaptıkları şeylerle karıştırılması epistemolojik karışıklığın önemli bir kaynağıdır, krş. J. Irvine vd., *Demystifying Social Statistics* (Londra 1979), s. 3.

15 V. Pratt, *The Philosophy of Social Science* (Londra 1980), s. 53.

16 E. H. Gombrich, *Art and Illusion* (Londra 1960), s. 73-4.

17 Hesse, *The Structure of Scientific Inference*, s. 22 vd. Ayrıca bkz. I. Lakatos, "Falsification and the methodology of scientific research programmes", I. Lakatos ve ➔

kop altında görebildiğini öne sürdüğü şey önemli ölçüde farklılık gösterir, ancak bu farklılık sadece aynı şekilleri görüp onları farklı yorumlamaları anlamında değildir (bu "düzenleme-çerçevesi" olarak kuram görüşüne uyar), bilakis daha en baştan farklı kalıpları görmeyi ya da "ayırt etmeyi" öğrenmişlerdir. Bu yüzden gözlemlenenle gözlemlenemez olan arasındaki ayrım sırf duyu organlarımızın fiziksel kavrama gücünün bir işlevi değildir; bu ayrım aynı zamanda algıda söz konusu olan kavramları ne ölçüde sorgulamadan kabul edip unuttuğumuzdan da güçlü bir şekilde etkilenir. Kavramları fark edilmemiş olan deneyim alanları (örn. sağduyu) ile onların hâlâ fark edildiği alanlar arasındaki bu biraz keyfi tezat, genellikle "olgusal" ile "teorik" bilgi arasındaki popüler ama tartışmalı ayrımı destekler.[18]

Bilim tarihinde başlangıçta spekülatif ve "teorik" sayılan, daha sonra çok bilinen ve sorgulanmayan şeyler haline gelip gözlenebilir olarak ele alınan kavramlara birçok örnek vardır. Çekimser bir biçimde, nesneleri anlama biçimleri olarak yorumlanmaktansa, bizzat nesnelerin gözlenebilir özelliklerinin tasviri olarak alınırlar. Anlamaya yönelik spekülatif yardımlar anlamında –şimdiye dek– "teorik" sayılan birçok bilimsel kavram artık sağduyu kapsamına girmiştir ve deneyimin kavramsal olarak dolayımlı doğasının ihmal edildiği bu sağduyu ortamında bu kavramlar "olgu" statüsü kazanma imkânı bulur ve diğer, hâlâ dikkat çekici, "teorik" kavramları dogmatik olarak reddetmede kullanılırlar. Dünyanın güneşin çevresinde döndüğü fikri, elbette, "gözlenebilir olgular"a referansla kolayca çürütülebilirdi. Kuram içi tartışmalarda, bir tarafın diğerinin (herhalde içtenlikle) gözlenebilir olarak tanımladığı şeyin aslında sadece "teorik bir hipotez" olduğunu öne sürmesi şaşırtıcı değildir. İster Marksizm ister neoklasik iktisat ya da çoğulcu siyaset kuramları olsun, yeni bir kuram bütününü öğrenirken genellikle yeni kavramların yeni nesneleri ya da nesnelerin özelliklerini görmemizi sağladıklarını, sadece günlük gözlemlerin farklı bir yorumunu sunmakla yetinmediklerini anlarız. Öyleyse burada söylenmesi gereken şey şudur: gözlenebilir olanı gözlenemez olandan ve bağlantılı olarak gözlem açıklamalarını teorik açıklamalardan ayırt etmek

A. Musgrave (ed.), *Criticism and the Growth of Knowledge* (Cambridge 1970), s. 107, 129.

18 Krş. Lakatos, "Falsification", s. 107.

için kabul edilen ölçütlerin bir kısmı temelsizdir. Her ikisi de kavramsal olarak dolayımlanmak gibi ortak bir özelliğe sahiptir. Kuram-yüklülüğün evrensel olduğu düşünülürse, ampirikle teorik bilgi ayrımının gözlenebilirle gözlenemeyen ayrımıyla yan yana getirilmesini de şüpheyle değerlendirmek gerekir.

Dahası eğer kuram bir kavramlar sisteminden öte bir anlam taşımıyorsa, kuram-yüklülük bir derece sorunu olarak görülemez.[19] Gözlenebilir olgulara başvururken "daha az kuram-yüklü" bir deneyim türüne değil, daha güvende hissettiğimiz, ama aynı ölçüde kavramsal olarak doygun bir deneyim alanına başvuruyoruz. Onun "daha az kuram-yüklü" olduğunu düşünme eğilimi, büyük olasılıkla gündelik kullanımda "kavram" sözcüğüyle ezoterik fikirlere işaret etme çekincesinden türemiştir (bu eğilim aynı zamanda bu çekinceyi destekler).

Kuram ile gözlem dilleri arasındaki ayrımın ortadan kalktığı düşünülürse, sosyal bilimcilerin sıkça yaptığı gibi, kuramla ampirikler arasında bir "ara zemin" bulma ihtiyacından bahsetmenin anlamı yoktur.[20] Onların genel olarak aradığı, farklı şeyler arasında, yabancılaşma ya da ontolojik güvenlik gibi aşırı soyut ve genellikle ezoterik kavramlarla, iş memnuniyeti gibi günlük kavramlar arasında bir ara zemindir. Köprülere ya da ara zeminlere gerçekten de sıkça ihtiyaç duyulur, ama onlar birleştirmeye çalıştıkları şeylerden daha az teorik ve gözlenebilir değildir.

Bu savlara rağmen, gözlemin kuram-yüklü karakterinin sınırlı düzeyde anlaşılması ve naif nesnelciliğin yerini sıklıkla gözlemin tarafsızlığını sürdüren ama sadece düzenleyici bir çerçeve olarak kurama daha önemli bir rol veren bir modelin alması şaşırtıcıdır. Söz gelimi hem fiziksel hem sosyal alandaki birçok bilim adamı, gözlemlerin boşlukta yapılmadığını, daha önceki sorular, sorunlar, hipotezler, konjonktürler ya da kuramlar tarafından şekillendiğini belirtecektir. Bu görüş filozof Karl Popper'ın er-

19 Krş. Hesse, *The Structure of Scientific Inference*, s. 20 ve *Revolutions and Reconstructions*, s. 94-5. Ayrıca Pawson, *A Measure for Measures* ve Harré, *Varieties of Realism*. Hacking ve Harré'nin belirttiği gibi, kuram-yüklülük daha sınırlayıcı anlamlarla kolayca örtüşmeyen kapsamlı bir kuram kavramını ima eder. Bu yazarlar bütün gözlemin kavramsal olarak dolayımlı olduğunu kabul eder ama "kuram"ı bu diğer kullanımlar için saklamayı yeğlerler (Hacking, *Representing and Intervening*).

20 Kuramla ampirik arasında bir "bıçak sırtı" olduğundan bahsetmek de anlam taşımaz, örn. N. Smith, "Dangers of the empirical turn", *Antipode*, 19 no. 3, 354-63.

ken dönem çalışmalarının belli bir okumasıyla savunulabilir.[21] Bu görüşün sorunu kolayca "iki-aşama" modeline, yani önce hipotezlerin öne sürülüp düzenleme çerçevelerinin tasarlandığı ve *ardından* bu çerçevelerin –anlamı sorunsuz kabul edilen– "veriler"le doldurulup test edildiği bir modele dönüşebilmesidir. Başka deyişle, kuramın sadece değişkenler arasındaki ilişkiler (özellikle de düzenlilikler) hakkında tahminler (vb.) yaptığını varsaymakla, birçok yazar için gözlemin kuram-yüklü olduğu fikrine hak vermiş gibi yapıp diğer yandan pratikte ona kurama-nötrmüş gibi davranmayı sürdürmek mümkün olmuştur. Belli ki bu görüş düzenleme-çerçevesi ya da "dosyalama sistemi" olarak kuram anlayışını destekler.

"Kuram-yüklülüğün" yanlış anlaşılması çok yaygın olduğundan, kavramların rolünü daha yakından incelemek yararlı olabilir. Bir kez daha Gombrich'in eseri yararlıdır. Gombrich'e göre, şemanın tek tek öğeleri belli nesneleri görmenin bir yolunu tek başına sağlamaz, diğer öğelerle olan tezatlar ve benzerlikler çerçevesinde sağlar.[22] "Öğrenmenin, deneme yanılma yoluyla uyarlamanın ilerleyişini", ... "bir nesnenin kimliğini bir sınıflar ağına dahil edilmiş ya da oradan dışlanmış olması aracılığıyla tahmin ettiğimiz 'Yirmi Soru' oyunuyla" kıyaslar. Başta nesneyi görmediğimiz ve sonra onu kendi şema ya da kavramsal sistemimize oturttuğumuz hatırlanacak olursa bu kıyaslama işe yarayabilir: oyuncular nasıl ki "hayvan mı, bitki mi, maden mi, soyut bir şey mi?" gibi soruları sormadan önce nesne hakkında hiçbir şey bilmiyorsa, biz de nesneleri, ayırt edebildikleri tezat ya da ilişkiler ne kadar temel olursa olsun, belli bir şemadan yoksun olarak algılamayız. Buna rağmen, bu analojinin sınırlı yanlarını belirtmekte yarar var, çünkü o bir kez daha pratiği göz ardı eder; bizim şemalarımız farklı eylemlere tarafsız yanıt vermeyen farklılaşmış bir dünyaya göre hareket ederek geliştirilir.

Sanatçının şemasında olduğu gibi, dilimizin terimleri de (ister maddi ister soyut) nesnelere diğer terimlerden bağımsız olarak gönderme yap-

21 K. R. Popper, *The Logic of Scientific Disovery* (Londra 1959). Popper'ın eserinin bu yorumu yaygın olsa da, bazı öğrencileri onun sonradan daha gelişmiş formüller geliştirdiğini söyler, örn. Lakatos, "Falsification".

22 Gombrich, *Art and Illusion*, s. 76 ve karş. A. Giddens, *Central Problems in Social Theory* (Londra 1979), s. 12. Bazı filozoflar Gombrich'in eserinden yararlandı (örn. Pratt, Barnes, Feyerabend), ama her zaman benimkine yakın sonuçlara varmadılar. Bazı yerlerde Gombrich algının düzenleyici-çerçeve modelini, belki de eserini benimsediği Popper'ın etkisiyle, onaylar gibi olur.

maz; diğerleriyle tezatlar oluşturarak, farklılaştırma yoluyla gönderme yapar. Belli bir terim sadece diğerleriyle olan ilişkisi aracılığıyla anlam kazanır: "gece" ve "gündüz" birbirinden ya da başka bazı terimlerden bağımsız olarak anlaşılamaz. Daha önce kullandığım karşıtlık ya da ikilik sistemleri (öznel-nesnel, kuram-olgu vb.), anlamın dilin birimleri arasındaki "*fark oyunu*" aracılığıyla oluşturulmasının birer örneği sayılabilir.[23] Bir şeyi "kavramsallaştırmak" ya da "kuramsallaştırmak" üzere bilinçli bir çaba sergilemek zorunda olduğumuzda, dünyanın farklılaşmasını anlamamızı sağlayan bu farklılık kalıplarını (yeniden) inşa eder ve değiştiririz.

Bazen gözlem yapmamızı sağlayacak yalnızca bir ya da en azından birkaç kurama sahip olduğumuz sanılır. Bu, kuramların yekpare ve cebri olduğunu, bu yüzden de dünyaya tepki vermediklerini ima eder. Bu kesinlikle "fark oyunu"nu gizlice değiştirme ihtimali fikrine bağlı bir şey değildir. Bu düşünceye göre, göreceğimiz üzere, teorik değişim bir "ya hep ya hiç" olayıdır ve deneyimin kuramla çelişmesi pek mümkün olmaz, çünkü kuramı yargılamak için mevcut ölçütler ona içsel olanlardır. Fakat herhangi bir tanımda, birkaç tane değil birçok kuramımız vardır ve kesinlikle çok fazla sayıda kavram ve şemamız bulunmaktadır. "Yirmi Soru" analojisinin hatırlattığı gibi, anlamak, büyük bir repertuardan alınan bir dizi şema veya kavram kullanmayı gerektirir. Bunların olası bileşimlerinin sayısı hiç de sınırsız değildir, çünkü kavramlar arasındaki ilişkiler üzerinde mantıksal sınırlamalar vardır,[24] ama bu kombinasyonlar büyük ölçüde esneklik sağladığı gibi, bir kavram grubu altındaki gözlem ve düşüncelerin bir başka kavram grubuyla belli ölçüde çapraz kontrolüne de imkân sağlar. A kavramı altında bir nesnenin y değil x özelliğine sahip olmasını umut edebiliriz, ama hangisine sahip olduğunu belirlemek bağımsız bir B kavramı aracılığıyla mümkün olabilir.

Anlam ve Gönderme, Kavramsal ve Ampirik

Şimdi "düzenleme-çerçevesi" olarak kuram kavrayışının "anlam ile gönderme" ve "kavramsal ile ampirik" arasındaki kuşkulu ayrımlardan destek

23 Giddens, *Central Problems in Social Theory*, s. 33-4.

24 Bir şekilde bu mantıksal sınırlamaların gerçek nesneler arasındaki maddi sınırlamalara (örn. fiziksel olasılık ya da olanaksızlık) "karşılık geldiğini" ya da onlarla "örtüştüğünü" umuyoruz.

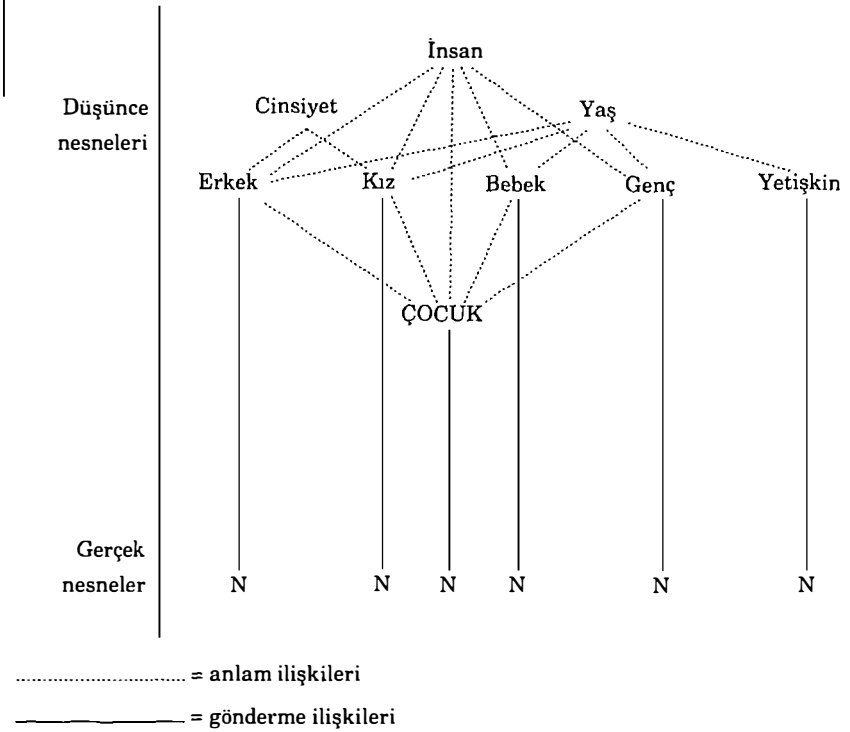
aldığını savunacağım. İlk ayrım evvela felsefede ortaya atılmış, daha sonraları tartışılmıştı. Filozof olmayanlar genellikle bu ayrımı ismiyle bilmese de, ona yakın bir şey düzenleme-çerçevesi modelinde örtük olarak vardır. "Çocuk" sözcüğünün anlamıyla ilgili Şekil 5'i düşünün (Şekil 2'yle (s. 50) olan benzerliği açık olmalı). "Çocuk" sözcüğünün *göndermesi*yle (yani gönderme yaptığı nesneyle) onun onu diğer sözcüklere bağlayan bağlantı ya da "anlam-ilişkileri" kümesinden türeyen *anlamını* birbirinden ayırmak caziptir.[25] Bu "anlam-ilişkileri", sinonimlik, heteronimlik (karşıt anlam) gibi farklı türlerden olabilir. Sonra, anlam-ilişkilerinin dilin katkısını temsil ettiğini söylemek makul görünür, sanki bu gönderme eyleminden ayrılabilirmiş ve buna karşılık sanki gönderme dilden bağımsız olarak sadece nesneyi işaret ederek mümkünmüş gibi. Ardından bu ayrılma (göndermeye yol açan) gözlemin, (anlamı üreten) yorumdan ayrılmasında yankı bulur.

Fakat daha yakın bir inceleme anlam ve göndermenin ayrılabilir olmaktan çok *karşılıklı bağımlı* olduğunu gösterir. Eğer işaret yoluyla gönderme işe yarayacaksa, sadece işaretin ne demek olduğunu bilmekle kalmayıp nesnenin hangi özelliğine gönderme yapıldığını ve bunu nasıl gözlemlememiz gerektiğini de bilmemiz gerekir. Yani başarılı olmak için, gönderme eylemi eş zamanlı olarak anlam-ilişkilerine başvurmalı ya da onları inşa etmelidir.[26] Buna karşılık, kavramsal sistemlerdeki anlam-ilişkileri arasında oluşturulan "fark oyunu" karşılıklı olarak maddi dünyaya göndermeyle ve onun içinde eylemle onaylanır. İki sözcüğün eş anlamlı olduğunu söylemek (en azından) onların ortak bir göndermesi olduğunu söylemektir.

---

25 Bazı yazarlar "gönderme (*reference*)" yerine "gösterme (*denotation*)"yi kullanır, örneğin "anlam dilsel ifadeler arasında, yani hepsi de şu ya da bu dile ait olan varlıklar arasında geçerli olan bir ilişki meselesidir. Bu da onu, ifadeleri dünyadaki varlık sınıflarına bağlayan göstermeden açıkça ayırt eder". J. Lyons, *Language, Meaning and Context* (Londra 1981), s. 58.

26 "Kolektif olarak alındığında, bilimin hem dile hem deneyime çifte bağımlılığı söz konusudur, ancak bu ikilik tek tek ele alınan bilim ifadelerinde anlamlı bir biçimde izlenemez." Quine, *From a Logical Point of View*, s. 42 ve krş. s. 67. Aynı şey elbette bilimdışı için de geçerlidir. Ayrıca, "bizim dış dünya hakkındaki ifadelerimiz duyu deneyiminin yargılamasından tek tek değil toplu bir halde geçer", *a.g.e.*, s. 41; bkz. Hesse, *The Structure of Scientific Inference*, s. 26. Buna rağmen, toplu halin her parçasının yargılamaya dahil edilmesi de gerekmez.

Şekil 5 Anlam ve gönderme

Bu ilişki *kavramsal* ile *ampirik* arasındaki daha yaygın bilinen ayrımda da yankısını bulur. "Kavramsal sorunlar"ın örnekleri arasında, büyücülükle ilişkili eylemlerin anlamı, bir ideolojinin anlamı ya da bilimsel bir kavramın anlamı yer alabilir. Ampirik soruların örnekleri bir politik partiye verilen desteğin dağılımı ya da farklı sanayilerdeki yatırım düzeyleri olabilir. Bu ana dek şunlar anlaşılmış olmalı: 1) ampirik sorulara verilen yanıtlar nesnelerini tanımlamakta kullanılan bilimsel (ve diğer) kavramlar hakkındaki sorulara verilen yanıtları önceden varsayar; 2) kavram-bağımlı sosyal nesneler söz konusu olduğunda ampirik bilgi kurucu kavramların anlaşılmasını koşul olarak gerektirir ve 3) kavramlar hakkındaki herhangi bir sorunun kavramların kullanıldığı (ampirik) durumları dikkate alması gere-

kir. Fakat bu, X'ler hakkındaki ampirik inançlarımızdaki *her değişim*in "X" teriminin anlamında bir değişikliğe neden olduğunu varsaymak değildir.[27]

Artık bir kuramın iki farklı ve görünüşte ayrı şekilde değerlendirilebileceğini savunmak yaygınlaştı: kendi iç, kavramsal tutarlılığı açısından ve ampirik uygunluğu açısından. Fakat, anlamla göndermenin ve kavramsalla ampiriğin karşılıklı bağımlılığı nedeniyle, bunlar bütünüyle ayrı olarak ele alınamazlar. Bir kuramın ampirik başarısı anlam-ilişkisi ağlarının nasıl kurulduğundan ve ortaya çıkan beklenti ve eylemlerin dünyanın fiili yapısına nasıl bağlı olduğundan etkilenir (bu sonuncuyla ilgili yargılarımıza hep pratik ilişkiler ve kavramsallaştırmalar *aracılığıyla* ulaşıyor olsak da). Konuya diğer yönden bakarsak, dünyaya gönderme yapmaya ve onun içinde eyleme olanak sağlamaya çalışan herhangi bir kavramlar sisteminin *tutarlılığı* onun ampirik göndermesinden ve sosyal pratiğinin sonuçlarından bağımsız olarak yargılanamaz. Söz gelimi birisini hem kapitalist hem proleter olarak betimlemenin kavramsal açıdan tutarsız olup olmadığı bir kişinin muhtemel doğasını, üretim araçlarını vb. ne şekilde kabul ettiğimize bağlıdır.

Böyle durumlarda kavramsal tutarsızlıkların zemininin pratik tutarsızlıklar olduğunu görürüz. Bir başka örneği ele alalım. Marksizm post-kapitalist bir toplumun –işçilerin kapitalizm dönemindekinden daha özgür olacağı– bir serbest işçi birliğini *ve* merkezi planlı bir ekonomiyi içerebileceğini varsaydığı için eleştirilmiştir. Fakat Lenin ve diğerlerinin de kabul ettiği gibi, böyle bir ekonomi işçilerin merkezi bir disipline tümüyle boyun eğmesini gerektirir –"tek bir büyük fabrika" gibi işletilen bir ekonominin despotizmi söz konusu olur. Burada söz konusu olan şey sadece fikirler arasındaki tutarsızlıklar sorunu değil, farklı toplumsal yapı ve pratikler arasındaki temel çelişkiler ya da tutarsızlıklardır; bu örnekte sosyalizmin kapsamlı merkezi planlama denemelerinin tarihi bunları çok açık şekilde sergilemiştir.

Daha önce olduğu gibi, bu örnekler de bilginin pratik bağlamını hatırlatan şeyler ve 1. Bölüm'de belirtilen entelektüalist yanılgılara yanıtlar olarak düşünüldü. Ama söylenenleri daha açık seçik hale getireyim.

---

27 Krş. R. J. Bernstein, *The Restructuring of Social and Political Theory* (Oxford 1976) ve R. Rorty, *Philosophy and the Mirror of Nature* (Oxford 1980), s. 273.

Birincisi, kavramları sadece dünyayı gözlemlemek ve temsil etmek aracılığıyla ve bunun için değil, aynı zamanda dünyada eylemek, çalışmak ve iletişimsel etkileşime girmek için geliştirir ve kullanırız. Yapıp-etmelerimiz için olduğu kadar konuşmak, yazmak, dinlemek ve okumak için, kurumları idare etmek ve onlarda çalışmak için, bilgisayar programlamak, yemek pişirmek, çocukları eğitmek, mektupları gözden geçirmek vb. için kullanırız. Onlara sahip olmak için kavramların isimlerinin farkında olmamız da gerekmez.[28] Kavramsal sistemler sadece ne gözlemlediğimiz (gözlemleyebildiğimize inandığımız) ile ilgilenmez, ne yapabileceğimizle ve onu nasıl yaptığımızla da ilgilenir. Yine, bilgiyi dünyayı tıpkı bir fotoğraf gibi "temsil etmeye" ya da ona "ayna tutmaya" çalışan bir şey olarak düşünmekten kaçınmak akıllıca olabilir.[29] Daha iyi bir analoji bir harita, bir reçete ya da kullanım kılavuzudur, bunlar dünyada bir şeyler yapmamızı ya da olaylarla *başa çıkmamızı* sağlayan araçları sunar.[30]

İkincisi, kavramın ve şemanın, insanlar tarafından işleri esnasında kullanımlarından, sanki bir boşluk içinde var olabilirlermiş gibi soyutlanmamaları gerekir. Kavram ve şemalar sabit değildir, geliştirilebilir, yayılabilir ya da körelmeye bırakılabilirler, farklı ustalık dereceleriyle de kullanılabilirler.[31] İyi sanatçılar en gelişmiş, aşırı farklılaşmış şemaları bizim her şeyi yeni bir biçimde görmemizi sağlayacak şekilde kullanabilir, buna karşılık kötü olanlar onları beceriksizce kullanır ve anlaşılmaz ya da klişe sonuçlar ortaya çıkarırlar. Aynı şey kavramların bilimde ve günlük pratikte kullanımı için de geçerlidir.

---

28 Bazı modern Marksistler, özellikle de (neo-)Althusserciler, kavramların sadece isimlendirildikleri zaman kullanılabileceğine inanır gibidir. Bu da kavramların isimlerinin sayfalarda geçit töreni yapmasını açıklayabilir, sözlükse kasıtlı olarak sınırlanır (yani yoksullaştırılır), öyle ki "reprodüksiyon" gibi sözcükler neredeyse büyülü sözcüklermiş gibi kullanılmaya başlar.

29 Krş. B. Barnes, *Interests and the Growth of Knowledge* (Londra 1977), 1. Bölüm.

30 Rorty, *Philosophy.* (Rorty'nin ontolojiyi dikkate alınayı reddetmesini ve buna bağlı olarak belli pratiklerin ve başa çıkma yollarının başarısının dünyanın yapısı tarafından belirlenmesine karşı ilgisizliğini onaylamak istemiyorum. Bkz. Bhaskar, *Reclaiming Reality.*)

31 Bu yüzden bazı sorunların (ya da Kuhn'un dediği gibi "yapbozların") kavramsal malzeme yetersiz olduğu için değil onu kullananlar yeterince usta olmadığı için çözülmeden kalmasına izin vermenin gerekçeleri vardır. T. S. Kuhn, *The Structure of Scientific Revolutions* (Chicago 1970).

Üçüncüsü, iletişim, dilsel ifadeler arasındaki "fark oyunu"nun kuruluşu ve yorumu aracılığıyla, maddi bir yöne sahiptir. Anlamın maddi düzenlemelere yönelik gönderme ve onların inşası tarafından karşılıklı olarak nasıl onaylandığını, "kamusal" ve "özel" kavramları örneğiyle gösterdik. Kavramların tesisi ve müzakereleri de dahil başarılı iletişim, dilsel olsun olmasın, eylemlerin belli zaman dizilimlerine ve uzamsal, maddi ortamlara belli ölçüde bağlıdır: başka deyişle *anlam bağlam-bağımlı*dır. Evlilik törenleri, düğünler gibi uç örneklerde anlam katı bir şekilde belli uzam-zaman ortamlarındaki biçimselleşmiş eylemlerle onaylanır. Kullanımları oldukça esnek olan eylem örneklerinde bile başarı, doğaçlama bağlamsallaştırmaya dayanır; felsefi tartışmalar çeşitli koşullarda yapılabilir, ama sokaktaki bir yabancıya, "anlam bağlam-bağımlıdır" dediğimde beni deli sayar, oysa felsefi bir seminerde bunu söylemem beklenir.[32] Yani olaylardan anlam çıkarmak, onları belli bir şekilde "bağlamsallaştırmamızı" gerektirir.

Sosyal fenomenlerin anlaşılması "çifte hermenötik" içindeki durumuna *bağlı olarak çifte bağlamsallaştırma* gerektirir (bkz. 1. Bölüm). Alışılmadık olaylarla karşılaştığımız zaman bu zor olabilir, alışılmış olaylar repertuarımızı "karıştırıp" olayın "anlam kazandığı" bir bağlam bulmamızı gerektirir. Bu kavramlaştırmalar sadece özenle düşünülmüş analizlerde değil, fotoğrafik temsiller de dahil en basit, en "ilkel" ve dolayımsız betimlemelerde de vardır. Savlarda genellikle uygun bağlamsallaştırmaların seçilmesi söz konusu olur: Kuzey İrlanda'daki çatışma sınıf kökenli mi, yoksa din kökenli mi sayılmalı, yoksa başka bir açıklama mı benimsenmeli? Bu süreç herhalde en çok haber sunumunda önemlidir, haber tanım gereği alışılmış olmayan ve anormal olanla ilgilidir, gücünü normal ve rutin olana karşı sergilediği tezattan alır.[33] Gazetecilerin bağlamsallaştırma repertuarları vardır, bu repertuarlar yaygın inancın tersine, genellikle çok özelleşmiş ve okurların kullandıklarından çok farklıdır. En kötü hallerde gazetecilik klişe kavramlaştırmalardan –ve bunlara uyarlanabilecek haber arayışın-

32 Maurice Bloch anlamın inşasında bağlamı abartma eğiliminin yararlı bir eleştirisini yapmaktadır. Bloch, *Ritual, History and Power* (Londra 1989). Ayrıca bkz. Giddens, *Social Theory and Modern Society* (Oxford 1987), s. 100.

33 J. Young'ın medya üzerine yorumu: "Onlar tipik olmayan olayları seçer, basmakalıp bir tarzda sunar ve aşırı tipik olan bir normallik perdesinin önüne koyup tezat kurarlar." Aktaran S. Cohen (ed.), *Images of Deviance* (Harmondsworth 1971).

dan– ibaret gibi görünür: resmi tatilde plaj terörü, "yasa dışı" grevciler ve onları eve çağıran eşleri, "insani çıkarlar" hikâyesi, sol politikaların "fanatik" destekçileri vb.[34]

Fakat bu esnek bağlamsallaştırmaların bile dışında kalacak kadar özgün bazı olaylar da var. İngiltere'de 1981 yazında yaşanan kent ayaklanmalarının ilk günlerinde, birçok gazete alışılmadık olaylar bileşimiyle karşı karşıya geldikçe –ayaklanmacılar sadece siyah değil beyazları da içeriyordu, sadece genç, bekâr işçi sınıfından yağmacılar yoktu, evli, arabalı "orta sınıf" olanlar da vardı...– bağlamsallaştırmalarını hızla bir öyle bir böyle değiştirmeye başladılar. Genellikle gazeteler "nihai" yerleşik bağlamsallaştırmalara ancak daha önceden bildirdikleri bazı özellikleri unutarak varabiliyordu. Ama daha önce –"daha yüksek mertebedeki", daha kapsamlı şemalarla uyuşmadıkları için– "düşük mertebeden" şemalar aracılığıyla, örneğin hangi sosyal grupların işe karıştığını tanımlamakta kullanılan şema aracılığıyla tanımlanan şeyi unutma eğilimi, gazeteciliğin dışında da yaygın olarak görülmektedir. Doğa bilimlerinde bile, alışılmış kuramlarla tezat oluşturduğu için tercih edilmeyip görmezden gelinen çok sayıda aykırı kanıtlar ("kuramla çelişen gözlemler") vardır; alışılmış kuramların "sınanıp denendiği" söylenir, oysa tam da bu tür kararlar onları sınanmaktan korumaktadır. Anlaşmazlık durumunda dönebileceğimiz, bağlamdan-yoksun, kuramdan-yoksun bir olgu zemini olmasa da, meseleyi, hakkında bir anlaşmazlık yaşanmayan kavramlara ve ampirik kanıtlara (bu ikisinin birbirine bağlı olduğunu unutmadan) dönüp ve ardından tartışmalı kavramların ve ampirik kanıtın bunlarla olan tutarlılığını denetleyerek çözmeye çalışmak makul olacaktır.

Olayları bağlamı içerisinde ele almak alışılmış çağrışım kalıpları bulmayı gerektirir, ama bu kalıplardan çıkarımlar yapma süreci güçlükler taşır. Çağrışımların tesadüfi ya da "olumsal" (ne zorunlu ne olanaksız), sanki nesnelerin zorunlu özellikleriymiş gibi ele alındığı durumların getirdiği tehlike açıktır. Örneğin kötü yerleşimler, sakinlerin ırksal azınlık üyeleri oluşuyla ilişkilendirilebilir ve ırkçı düşünce bu olumsal –bu yüzden de değişebilir– ilişkiye bu tür insanların ırkları nedeniyle sahip olduğu temel, *zorunlu* bir özellik olarak bakabilir. Sorgulanmamış düşünmede, çağrışım

34 Bu fenomenin "gasp ile" bağlantılı olarak tartışılması hakkında bkz. S. Hall vd., *Policing the Crisis* (Londra 1978).

kümeleri keyfî olarak bir nesneden ya da bağlamdan "sızıp" bir başkasına sabitlenebilir.

Bu süreçler "ahlaki panikler"de özellikle belirgindir, bu durumlarda bazı bireyler, gruplar ya da kurumlar ("halkın şeytanları") aniden toplumun korktuğu her şeyin simgesi haline gelir.[35] Genellikle bu korkular son derece eksik tanımlanmıştır. Bunlar, ahlaki değerlerin gözle görünür çöküşünde, çekirdek aile gibi idealleştirilmiş kurumların dağılmasında, ideallerin kaybedilmesi ve "anarşi"nin yükselişinde ve otorite ve mülkiyete yönelik saygısızlıkta ortak ifadelerini bulurlar. Ahlaki bir panik sırasında normalde dağınık olan çağrışımlar belli bir gruba yansıtılıp onun üzerine yoğunlaştırılır, bu da o bastırılmış korkular için geçici bir çıkış olur. Benzer süreçler coşkulu dönemlerde de –söz gelimi, bir savaşta elde edilen zaferden sonra– görülür.

Bu "mana sızıntısı"nı anlamanın iyi (ve benim zaten ödünç aldığım) bir yolunu Douglas geliştirmiştir. Douglas günlük yaşamın kavramsal ve pratik ayrımlarını, insanların deneyimlerini, eylemlerini ve kurumlarını yapılandırmasını sağlayan kurallar bağlamında tanımlar.

> Kural kümeleri metaforik olarak birbirlerine bağlıdır, anlamın bir bağlamdan diğerine, sergiledikleri biçimsel benzerlikler üzerinden sızmasına izin verirler. Sonlu anlam alanları arasındaki engeller ya sosyal kaygıların şiddetli bir seli ya da her alanda aynı kural yapısını kullanan hassas iktisat tarafından her zaman yıkılır.[36]

Anlam sistemlerindeki bu değişiklikler açıkça toplumdaki pratik değişimlerle bağlantılıdırlar, sadece dışsal betimlemeler değildirler. Ayrıca hem kaba hem de akıl dışı olabilirler. Kavramsallaştırmanın önemini ihmal eden sosyal bilim sorgulanmamış sağduyunun yanlış kanılarını kendi düzenleme çerçevelerine yerleştirmeye açıktır. Hatta olumsal ve tarihsel olarak özgül ilişkileri doğal yasalar statüsüne çıkartıp sonra da onları sağduyu anlayışına "bilim" damgasıyla yeniden katarak sahte bilinci güçlendirebilir.[37] Söz gelimi, sosyal bilimin tarihi boyunca çekirdek aileninkiler gibi olumsal cinsiyet ilişkileri doğallaştırılmış, bu yüzden ataerkil toplumsal

35 S. Cohen, *Folk Devils and Moral Panics* (Londra 1972).
36 M. Douglas, *Rules and Meanings* (Harmondsworth 1973), s. 13.
37 G. Lichtheim, *The Concept of Ideology* (New York 1967).

yapılar meşrulaştırılmıştır. *Sosyal bilimin önemli bir rolü de sorgulanmamış bilginin çağrışım ya da anlam-ilişkilerine ait sıradan kalıpları takip edip yeniden yapılandırmaktır, böylece zorunlu ve olumsal ilişkiler ile güvenceli ve güvencesiz çağrışımlar arasındaki farklar anlaşılır.*

Bu elbette manadaki "sızıntı" ya da geçişlerin sosyal bilimde görülmediğini savunmak değildir, hatta bunlar kavramsal yenilik sağlamak için desteklenebilirler. Sosyal bilimdeki kavramsal gelişme sürecinde metafor ve analojiler önemli ama genellikle yanlış anlaşılan bir rol oynar. Bazen bir kavramın yeni bir gönderme nesnesiyle yer değiştirmesi kavramı görece bozulmamış bırakır, ama daha ilginç örneklerde yer değiştirme "kök" kavramın anlamını değiştirir. Söz gelimi, savaşı "devlet tarafından kutsanmış şiddet" olarak yeniden betimlemek bizim genel şiddet kavramımızı değiştirebilir, geleneksel şekilde adlandırılan şiddet örneklerine (örn. "terörizm") farklı bir ışıkta bakmamıza yol açar.

Kavramsal sistemlerimizin metafor aracılığıyla inşa edilme boyutunu genellikle hafifseriz. "Madenciler işçi hareketinin öncü birlikleridir" gibi bir ifadede metafor açıkça görünür, çünkü sözcükler bilinen kullanımlarından yabancı bir yere taşınmıştır. Ama bu tür "canlı" metaforlar çok alışılmış ve yaygın olarak kullanılır hale gelebilir ve bu yerdeğiştirmeyi unuturuz. Bu iki cümle bazı "ölü" metaforlar da içerir.[38] Yeni kavramlar sadece önceden var olanlardan geliştirilebilir. Genellikle alışılmamış olanı alışılmış olana göndermeyle açıklamaya çalışırız. Bu yüzden sözcük dağarcığımızın yakından incelenmesinin onun metafor açısından zengin olduğunu göstermesi şaşırtıcı olmaz, yeni terimleri de genellikle daha önceden var olanlarla bir şekilde bağlantılı olarak türetmemiz de makul bir şeydir. Bazen eski metaforlar bir kez daha apaçık hale gelebilir (örneğin elektrik "akımı") ama eğer sorun çıkarmıyorlarsa ya da bir nesnenin daha modern terimlerle belirtilen özelliklerinden farklı bir özelliğine gönderme yapıyorlarsa muhafaza edilebilirler. Bu modern terimlerin kendileri de genellikle metaforik olur; metaforlar ağır ağır ortadan kaldırılmakta olan bilim öncesi bir kalıntı değildir. En gelişmiş bilimsel sözlük, en eskisi kadar metaforla doludur.[39] Sosyal bilimde "enflasyon", "iş birliği oyunu", "bedavacı", "tedarik zinciri", "kariyer planlaması" gibi sözcükler Adam Smith'in "görünmez el"i kadar

38 D. Schon, *Displacement of Concepts* (Londra 1963).

39 Hesse, *Revolutions and Reconstructions* ve Harré, *Theories and Things*, s. 38.

metaforiktir. Bilimin gelişmesiyle ilgili yaygın görüşün tersine, ilerleme kısmen dünyayı *resmetme* yeteneğimizi geliştirmeye ve yaymaya dayanır.

Bazı bilim adamları ve filozoflar metafor ve "anlam içeren ifadeler"in[40] rolünü görmezden gelmiş ve bilimsel dili, her bir terimin kendi başına kendi nesnesine (bir kartoteks, kartlı dizin sisteminin tek tek kartları gibi) gönderme yapabildiği (yanlış bir şekilde) varsayılan ampirik terimler kümeleriyle bu tek tek gözlem terimlerini (kartların belli bir düzende yerleştirilmesini sağlayan kurallar gibi) birbirine bağlayan mantıksal formüllerin bileşimi olarak sunmuştur. Mantıksal ilişkiler bazı durumlarda matematiksel formüller gibi yazılabilir. Bunlar bir veri kümesinin başka bir kümeyi hesaplamak için kullanılmasını sağlar. İktisat, demografi ve coğrafya gibi konulardaki matematiksel modeller bu biçime sahiptir; bunlar öncelikle *hesaplama araçları*dır. Hatta iktisatçı Friedman, "kuram"ı iki öğenin karışımı olarak tanımladı: "Karmaşık bir gerçekliğin temel özelliklerini soyutlamak üzere tasarlanmış bir temel hipotezler bütünü" ve "dosyalama sistemi" hizmeti veren bir totolojiler kümesinden ibaret bir "dil".[41]

Önerme kümeleri arasındaki mantıksal ilişkilerin kuramların önemli bileşenleri olduğu doğru olsa da, düzenleme-çerçevesi olarak kuram görüşü şunları dikkate almaz: 1) Gözlemin kuram-yüklü karakterini ve buna bağlı olarak, birçok teorik terimin "verileri" sadece bir dosyalama sistemi gibi düzene sokmayıp dünyanın doğası hakkında bazı savlar ortaya attığı gerçeğini; 2) anlam ve göndermenin karşılıklı bağımlılığını ve 3) "dilin" vazgeçilmez "resim-taşıyan", metaforik doğasını. Aslında bu kuram görüşü kabul edilebilir olsaydı, bilim asla kavramsal sorunlar, yani anlam sorunları yaşamayacaktı. Tek güçlük, yapılacak "bilinmeyenler hesaplarını" mümkün kılacak mantıksal bir yapı bulmak olacaktı. Elbette birçok bilimde ayrıntılı matematiksel "kuramlar" geliştirildi ve birçoklarının şikâyet ettiği gibi, bunlar genellikle gerçek dünyaya herhangi bir gönderme yapmadan soyut olarak geliştirilmiş ve tartışılmıştır. Bunlar gerçek dünyadaki bir şeyi açıklamak, öngörmek (ya da hesaplamak) için kullanıldığı zaman 1, 2 ve 3'ün yaygın biçimde göz ardı edilmesi onların yandaşlarının, sorunsuz

40 *a.g.e.* Buna karşı Rorty şu yorumu yapar: "Felsefi inançlarımızın birçoğunu belirleyen şey önermelerden çok resimler, ifadelerden çok metaforlardır.", *Philosophy*, s. 12.

41 Friedman, "The methodology of positive economics".

gözlemlerin denklemlere "iliştirilebileceğini" ve ampirik bilimin asıl işinin ancak bu yapıldıktan sonra başladığını düşünmelerine fırsat verir.[42]

Bunu söyleyerek Friedman'la aynı görüşü paylaşan diğer bilim adamlarının bilimin gelişmesinde metafor ve analojinin rolünü tartışmadığını söylemiş olmuyoruz, fakat onlar bu terimlerin anlamını düzenleme-çerçevesi olarak kuram görüşüne karşı çıkmayan bir şekilde sınırlamıştır. Söz gelimi bazı beşeri coğrafyacılar hastalıkların yayılmasının matematiksel modellerini teknolojik buluşlar, isyanlar ya da azınlık toplumsal gruplar gibi sosyal fenomenlerin yayılması için "analog bir model" olarak kullanmayı önerdi.[43] Burada, mevcut bir düzenleme-çerçevesi kuramı yeni durumlara uygulanmaktadır. Bu tür kıyaslarda benzemezlikler olduğu da açıktır –isyanlar, etnik azınlıklar ve buluşlar hastalıklardan çok farklı şeylerdir– ama bu, "yayılma kuramı" yandaşlarını pek rahatsız etmemiştir. Onların yaklaşımı onları sadece "dosyalama sistemleri"nin nicel boyutları (uygun matematiksel formülün seçilmesi) hakkında düşünmeye cesaretlendirir, formüllerine "iliştirilen" gözlem önermelerinde yer alan kavramların anlamı hakkında düşünmezler.[44]

Doğruluk ve Pratik Uygunluk

Artık kuram ve gözlemin doğasıyla ilgili bu incelemeye dayanarak, bilgimizin nesnelliğiyle ilgili bazı temel kuşkularla yüzleşebiliriz; özellikle de kurama-nötr gözlemin olanaksızlığının genel olarak kuram ve bilgiyi herhangi bir dış denetimden yoksun bırakıp bırakmadığı, rekabet eden kuramlar arasındaki tartışmaların çözülebilir olup olmadığı ve bilginin gelişiminin kesintili olarak ve belki de rasyonel olmayan bir şekilde yaşanıp yaşanmadığı gibi kuşkularla.

Naif nesnelciliğin gözleme ve "olgulara" masumca inanmasının, gözlemin dünyaya sorunsuz bir erişim sağladığı gibi bir inançtan, ya da daha da kötüsü, olguya dayanan ifadeler ile onların gönderenleri arasındaki, bilgi

42 Bkz. 5. ve 6. bölümler.

43 R. J. Chorley ve S. Haggett, *Models in Geography* (Londra 1967).

44 Bu şekilde, Chorley ile Haggett algının kavramsal dolayımı incelemelerine ayrıntılı biçimde başvurmayı başarır, ama modeller ve kuramlarla "veri"nin ilişkisini yorumlama tarzlarında bunu göz ardı ederler.

ile konusu arasındaki bir karışıklıktan kaynaklandığını gördük.[45] Onun dogmatik karakteri de –belki de en açık biçimde popülist politikacıların dilinde görülür– ikinci ayrımı görmezden gelmesinden ve dünya hakkında birtakım iddialar ortaya atmayı sağlayan bir kelime haznesi ya da kavramsal sistemin zorunluluğunu göz ardı etmesinden kaynaklanır. Önce anlaşılır kılınmaları, sonra da doğru ya da yanlış olarak belirlenebilmeleri için, ifadelerin öznelerarasında müzakere edilmesi gerekir. Bunun farkında olmamak sosyal bilimde çok daha ciddi bir durumdur, çünkü orada çifte hermenötiğin var olması toplumdaki kavram ve inançların, ister doğru ister yanlış olsunlar, *bilinçli* ya da dikkatli bir yorumunu gerektirir. Fakat gözlemin ve hermenötik ilişkinin kuram-yüklü karakterinden kaçınmanın imkânsız olduğu düşünülürse, naif nesnelcileri (ya da "ampiristleri") analizlerinde bir kuram ve hermenötik yön bulunmadığı için eleştirmek tutarsızlık olur. Onlar ancak bu boyutları göz ardı etmiş olmalarıyla ve bu yüzden de bilgilerinin dikkatsiz ve dogmatik bir karaktere sahip oluşuyla *eleştirilebilir*.

Sosyal bilimin çifte hermenötiği düşünülürse, bunun bilgisinin statü ve güvenilirliğiyle ilgili sorunlar düşünce ile maddi nesneler arasındaki basit ilişkiden daha öteye geçerek, araştırmacının düşünce nesneleriyle, incelenen toplumun kavram ve inançları arasındaki ilişkiye uzanır. Fakat toplumun maddi boyutlarının önemi, düşünceyle maddi dünya arasındaki ilişkiye dair aşağıdaki tartışmayı önemli kılar.

Düşünce nesneleri ve onların maddi gönderenleri tümüyle farklı şeylerdir, buna rağmen sonuncuyu ancak ilki sayesinde düşünebiliriz. Bu ikileme verilecek iki yaygın yanıt vardır, bunların ikisi de bilgi hakkındaki düşünme tarzımıza önemli itirazlar getirir.

1) Eğer varlığı sadece düşüncede ortaya atılabiliyorsa bizden bağımsız olarak var olan bir gerçek dünyanın mevcudiyetini nasıl bilebiliriz?

45 "Naif nesnelcilik" terimini "ampirizm" teriminin yerine kullanmamın nedeni, ampirizmin birçok çeşidinin olmasıdır ve bunların hepsi bu eleştiriler karşısında savunmasız değildir. Sosyal bilimdeki birçok anti-ampirist, önde gelen birçok ampirist filozofun, örneğin Hume'un, gözlemin düzeltilmezliğine dair inançlara saldırmış olduğuna dikkat edememiştir. Bkz. O'Connor ve Carr, *Introduction to the Theory of Knowledge*.

Düş görmediğimizi, "gerçek nesneler"imizin hayal gücümüzün uydurması olmadığını nasıl bilebiliriz? (idealizm)

2) Eğer gerçek nesneler varsa, onların düşünce nesneleriyle olan ilişkisi nasıl keşfedilebilir? Belli düşünce sistemlerine ya da kuramlara gönderme yapmak dışında, bazı ifadelerin doğru olduğunu ya da onların nesnelerine "karşılık" geldiğini ya da nesnelerini "temsil ettiğini" söylemek ne ile açıklanabilir? (görececilik)

Bunlar temel sorular olsa da, bazı okurların 1'in filozofların "bu masa"nın vs. varlığı konusundaki boş ama yapmacık olduğu anlaşılan kuşkusunu çağrıştırması yüzünden 1'e tahammül edemeyeceğini, hatta sinirlenebileceğini biliyorum. Bu tahammülsüzlüğü anlıyorum ama ileride bilimsel test etme vb. gibi daha "kolay" konularla baş etmeyi sağlayabileceği için bir yanıt vermeye çalışacağım.

Bazen her şeyden kuşku duymamız öğütlenir, ama her şeyden eş zamanlı olarak kuşkulanmak imkânsızdır. Bilginin bir alanını sorgulamak için en azından geçici olarak başka bir alanı dayanak noktası ve alet gibi kullanmamız gerekir.[16] Kuşkuculuğa sadece onun hem inananların hem de kuşkucuların emin oldukları bilgiyle uyumlu –ya da daha doğrusu, bu bilgi tarafından önceden varsayılmış– olup olmadığını kontrol ederek yanıt verebiliriz. Geçici bir ortak zemine bu türden bir çağrıyı reddetmek, düşünce ve iletişimi olanaksız kılmak anlamına gelecektir. 1 ve 2 hakkındaki savlar ancak tartışmacılar tutarlı olmaya çalışırsa yararlı olabilir: yani, kendi sonuçlarının inkâr ettiği bir şeyi önceden varsaymamaları gerektiğini kabul etmeleri gerekir. Topyekûn, "sahte" kuşkuculuğun sorunu da buradadır. Herhangi bir şeyden, bu tür kuşkuların başka inanç ve pratiklerle tutarlı olup olmadığını düşünmeden kuşku duymak çok kolay, ama çok yararsızdır. Eğer her şey bir rüya olsaydı, hiçbir şey olamazdı. Eğer bütün deneyimimize "rüya" deseydik, rüya görmeyle "uyanık olma hâli" arasındaki eski ayrım için yeni etiketler bulmamız gerekirdi.[17]

Bütün diğer inançlar gibi, bu savda yer alan idealizm karşıtı fikirler de yanlış olabilir, ama gördüğümüz şeyin bizi şaşırtması gibi yaygın bir deneyim (her ne kadar "dünya" *kavramı* kesinlikle bizim icadımız olsa da) dünyanın bizim kendi icadımız olmadığını varsaymak için makul bir zemin

46 Popper'dan sonra bu noktalar bazen "temel ifadeler" olarak bilinmektedir.

47 R. Harré, *The Philosophies of Science* (Oxford 1972).

hazırlar. Bu yüzden, gözlerimizi açtığımızda önümüzde duran nesneler önceden belirlenmiş değildir, ama onların görülme biçimleri elbette kavramsal (ve psikolojik) olarak dolayımlanmıştır. Naif nesnelcilik gibi, idealizm de düşünce ve onun nesnelerini önemsizleştirir, fakat indirgemenin yönü farklıdır.[48]

2'nin çerçevesindeki sorular daha çok dikkat gerektirir ve sosyal bilimdeki tartışmalarda birçok soruna yol açmıştır. Düşünceyle dünya arasındaki ilişkinin pratik boyutunun unutulmaması gerektiğini savunmuştuk. Belki de asıl sorun, bir kavram ya da ifade ya da denklem gibi gayrimaddi olan bir şeyin nasıl maddi bir şey açısından "doğru" olduğu, ona "karşılık geldiği" ya da onu "temsil ettiği"nin söylenebileceğidir. Eğer bunu düşünürseniz, "karşılık" gibi terimlerin normalde saklı olan metaforik doğası görünür olur.[49] Ama sonra, göstermiş olduğumuz üzere, dilimizin büyük kısmı kaçınılmaz olarak metaforiktir ve düşünceyle dünya arasındaki ilişkiyi doğrudan anlamanın zorluğu kabul edilirse, onu betimlemede yaşanan güçlük şaşırtıcı olmaz.

Öyleyse, kesin konuşursak, olgular hakkında *mutlak* doğruyu bulduğumuzu ya da bilgimiz için mutlak bir temel sağladığımızı ("temeldencilik/ *foundationalism*") haklı olarak asla iddia edemeyiz. Bilgimizin *yanlış olabileceğini* kabul etmek zorundayız. Realistlerin bunu tehdit edici bir ifade olarak görmesi gerekmez, çünkü –paradoksal bir şekilde– ampirik hatalar *yapmak*, *dünyanın doğasını yanlış anlamak gibi yaygın* bir deneyim realizmin temelini sarsmak yerine destekler. Çünkü tam da dünya herhangi bir beklentiye teslim olmadığı için, onun bizden bağımsız olarak var olduğuna ve hayal gücümüzün bir uydurması olmadığına inanırız. Eğer ifadelerimizin kafa karıştırdığı durumlar olmasaydı, eğer hüsnüzan işe yarasaydı,

---

48 Kararlı idealistler bu tür savlardan dünyanın sözde bağımsızlığı ve onun bizi şaşırtma olanağının aklın ürünü olduğunu öne sürerek her zaman kaçınabilirler. Hatta dünyaya kendilerinin yaptığı pratik müdahalelerin gerçekliğini de kabul etmeyi reddedebilirler. Fakat gerçek bir dünyanın varlığına inananlarla aynı şekilde konuşup davranmayı ve yine de ampirik olarak yanlış önermelerle doğru olanları birbirinden ayırmayı sürdürürken, kabul etmeyi reddetseler bile böyle bir dünyaya dair örtük bir kuramı muhafaza ederler. Krş. Bhaskar'ın Feyeraband ve Bachelard eleştirisindeki "örtük ontolojiler" eleştirisi, *New Left Review*, 94 (1975).

49 Krş. Barnes, *Interests and the Growth of Knowledge* ve Rorty: "'kesin temsil' nosyonu en basit haliyle yapmak istediğimiz şeyi yapmamıza yardım eden inançlara yönelik otomatik bir komplimanımızdır", *Philosophy*, s. 10.

realist olmak için bir neden kalmazdı ve doğrunun tümüyle bizim kavram şemamıza göre olduğunu söyleyebilirdik.

Fakat burada sosyal bilimde zaman zaman görülen ilgisiz sözlerden (*non-sequitur*) kaçınmamız gerekir: birincisi, bilgi ile maddi dünyanın farklı tür şeyler olmaları olgusundan, onlar arasında herhangi bir ilişki olamayacağı sonucu *çıkmaz*; ikincisi, bütün bilgilerin yanılabilir olabileceğini kabul etmek bütün bilgilerin eşit derecede yanılabilir olduğunu kabul etmek değildir.[50] Bu son nokta sosyal bilimi naif nesnelciliğin çöküşünden sonra gelen irrasyonalizm ve realizm karşısında savunmak için özellikle önemlidir.

Ayrıca şöyle bir başka karmaşık sava da dikkat etmemiz gerekir: 1) Bilgi için mutlak temeller bulunamaz. 2) Realist felsefe bunları sağlayamaz. 3) Bu yüzden realizm göz ardı edilebilir, ayrıca daha iyi bir seçenek sunmaya ihtiyaç yoktur. Realistler 2'yi *kabul eder*, ama bir felsefeyi ne realizmin ne de eleştirmenlerinin kabul ettiği bir ölçütü karşılamıyor diye reddetmenin tutarsızlık olduğuna inanırlar. Onu daha iyi bir seçenek önermeden göz ardı etmek de makul değildir. Hüsnüzan, mükemmel gelenekçilik ya da "her şey kabul" yaklaşımının işe yaramayacağı açıktır: her yöntem işe yaramaz, her bir geleneğin anlamsızlaşmadan sürmesi beklenemez.

Fakat temeldenciliğin reddedilmesi önemli içerimlere yol açar. Özel olarak "doğru"nun doğası hakkında kabul edilmiş fikirleri sorgular. Eğer olgusal meseleler hakkında "*mutlak* doğru" ampirik olarak bilinebilir ya da bir kavram olarak anlaşılabilir değilse, bilgiyle onun nesnesi arasındaki ilişkinin doğası da ancak dolaylı olarak bilinebilirse, doğruluk kavramından geriye ne kalır? (Dikkat: "analitik doğrular" sorununu, yani tanım gereği doğru olan ifadeleri ve neyin ahlaki açıdan tercih edilir olduğu gibi soruları bir kenara bırakıyorum.) Doğruluk fikrinin toplum için hayati bir önemi olması nedeniyle bu soru rahatsız edici olmalı. İnsanların böyle bir kavramı azad etmekten kaçınmaları oldukça anlaşılır bir şeydir, ama yanılma payı ile doğruluk kavramları arasında belli bir uyumun sağlanması gerekiyor.

Kavramı niteleme çabaları iki yönden geliyor: bilginin statüsüyle ilgili kararların öznelerarası doğasıyla ilgilenenlerden ve pratikle ilgilenenlerden. İlk durumda, doğru *sadece* mutabakat konusu olarak ele alınmakta-

50 Krş. A. Collier, "In defence of epistemology", *Radical Philosophy*, 20 (1979) ve T. Skillen, "Discourse fever: post marxist modes of production", *a.g.e.*

dır. Sözde doğru ifadeler için bu görüşe dayanarak söylenebilecek olan tek şey, onların gelenek tarafından tanımlandığı ve olduğu gibi kabul edildiğidir. Doğrunun insanların yapmayı seçtikleri şey olduğu imasına, şaşırtıcı olmayan bir biçimde, geniş ölçüde karşı konulmuştur. Çünkü sağduyusal (mutlak) doğruluk kavramı bilginin dünyayla ilişkisi hakkında haklı çıkarılabilecek olandan daha fazla bir şey varsaysa bile, bu alternatif "gelenekselci" görüş haklı çıkarılabilecek olandan daha azını sunar. Bir önceki bölümde belirtildiği gibi, bu öznelerarası ve geleneksel boyut var olsa da, herhangi bir gelenek işe yaramaz; pratikte kullanılabilir olmaları gerekir. Savlarının bir parçası olarak, gelenekselciler bazen sözcüklerle nesneler arasındaki ilişkilerin keyfî doğasına başvurur: neden "çocuklar" için bazıları "children", başkaları "kinder" ya da "enfants" der? Kelimelerin tek tek seçimi (nadir görülen ses yankısı örnekleri dışında) keyfî görünse de, sözcüklerin anlam-ilişkileri nesnelerin özelliklerini kavramaya çabalar ve bu yüzden de serbestçe seçilebilir değillerdir. Bir şeye "su" demeyi seçtikten sonra, onu "temiz", "nahoş", "sıcak" vb. diye betimlemek yerine "duygusal" ya da "dakik" diye betimlemeyi özgürce seçmeyiz. Nesnelere "keyfî olarak" isim verildikten sonra, terimlerin anlamlı söylem oluşturmak için nasıl birleştirildiğine ait gelenekler keyfî olmaktan uzak olur.[51] Gelenekler gözden geçirilebilir, ama maddi fenomenlerle ilgili olduğu durumlarda dil, genellikle ciddi bir tutarlılığa sahiptir. Buna karşılık, dillerin pratikleri bildirmekteki başarısı gönderme yaptıkları dünya yapılarının belli bir kalıcılığa sahip olduğunu gösterir. Aynı şekilde, bilginin başarılı pratiği bildirmedeki *eksiklikleri* yapıların –onlar hakkında ne düşünürsek düşünelim– neyse o olduklarını düşündürür.

Bu da bizi doğru kavramının –pratikle ilgili– ikinci niteliğine getirir.

Burada, doğru kavramının yerine "pratik uygunluk" kavramını koymak (ya da isterseniz, onunla değiştirmek) işe yarayabilir.[52] Pratik açıdan uygun olmak için, bilginin dünya hakkında ve fiilen gerçekleştirilen eylemlerimizin sonuçları hakkında beklentiler yaratması gerekir. (Ayrıca, gelenekselcilerin ısrar ettiği gibi, öznelerarasında anlaşılabilir ve dilsel olarak ifade edilen bilgi örneğinde kabul edilebilir olmalı.) Bilgimizin fark-

51 Giddens, *Central Problems in Social Theory*, s. 11-16; *Social Theory and Modern Society* (Oxford 1987), s. 81 vd.

52 D. Sayer, *Marx's Method: Science and Critique in Capital* (Hassocks 1979).

lı parçalarının pratik uygunluğu bağlama göre değişecektir. Farklı inanç kümelerinin aynı pratik bağlamdaki başarılarının farklılığı dünyanın yapılanmış ve farklılaşmış olduğunu gösterir. Gelenekselciliğin hatası pratiği ve dünyanın yapısını göz ardı etmektir. Aslında bilgi ve doğrunun, gelenek meseleleri olarak görünüşte sahip oldukları –ve (kolektif) iradeye bağlı olarak değiştirilebilecek olan– değişken, gelip geçici karakteri bilgi nesnesine yansır ve bilgi nesnesi de böylelikle yapısız, tümüyle uysal bir karakteri benimser. Anlaşılan sadece bilgi değil, dünya da onu ne yapmak istersek o olan şeydir. Bu tür inançlar kesin olarak "gece felsefesi" denen şeye aittir, çünkü idealist olduğunu söyleyenler "gündüz felsefesi"ndeki pratiklerinde başka herkes gibi realisttir; genellikle odalardan kapı yerine tavandan çıkmaya çalışmazlar, "Ölüm Tehlikesi: 240 Volt" gibi sözcükleri sanki hiçbir anlamları ve maddi önemleri yokmuş gibi görmezden de gelmezler.

Suyun üzerinde yürüyemediğimizi söyleyen "Gelenek" 1'in –bunu yapabildiğimizi söyleyen Gelenek 2'nin tersine– tercih edilmesinin nedeni, 2'den değil, 1'den doğan beklentilerin gerçekleşmiş olmasıdır. Bunların gerçekleştirilme nedeni onlarla ilgili maddi müdahalelerin (su üzerinde yürümek) ve onların maddi bağlamlarının doğasıdır. Başka deyişle, nesnelerin ve (insan davranışı da dahil) süreçlerin doğası insan bilgisinin içeriğini eşsiz bir şekilde belirlemese de, onların bilişsel ve pratik olanaklarını bizim için belirler.[53] Suyun üzerinde yürümenin mümkün olmaması bilgimiz sayesinde değildir; bunun nedeni, suyun doğasının 1'i pratik olarak 2'den daha uygun hale getirmesidir. 1'in her şeye rağmen hâlâ ilke olarak yanlışlanabilir olması, bizim 2'yi değil de onu tercih etmemizi değiştirmez.[54]

Öyleyse neden bazı sosyal bilimcilerin yaptığı gibi, bilginin doğru ya da yanlış olarak değil daha az ya da daha çok "yararlı" olarak değerlendirilmesi gerektiğini söylemekle yetinmiyoruz. Bu konuma "araçsalcılık" denir ve genellikle buna yararlı bilginin sadece doğru olduğu için yararlı olduğu

53 R. Bhaskar, *The Possibility of Naturalism* (Hassocks 1979), s. 31 ve not 52.

54 Layder buna birkaç temelde karşı çıkar: (a) suyu aşmak için teknolojik araçlar vardır (köprüler, uçaklar vb.) ve (b) pratik açıdan uygun olanın ahlaki açıdan kabul edilebilir olması gerekmez. Ama (a) sadece örnek değişikliğidir –köprüyü geçmek ya da uçmak su üstünde yürümeyi içermez!– buna karşılık (b) mantıksal yanılgıdır: ahlaki kabul edilebilirlikle ilgili bir iddia söz konusu değildir –pratik uygunluğun ahlaki ölçütleri çiğnemesi gerekmediği besbellidir (D. Layder, *The Realist Image in Social Science*, Londra 1990).

yanıtıyla karşılık verilir! Tabii mevcut haliyle bu tür bir sav kolayca kısır döngüye girebilir, ama yanıt açısından önemli olan şey onun yararlılığın tesadüfi olmayıp bilgi nesnelerinin doğasından kaynaklandığını söylemeye çalışmasıdır. Bilginin, dünyanın yapısına "karşılık geldiği" için yararlı olduğu söylenebilir, ama böyle bir betimlemenin sınırlarını zaten ele almıştık. Bilgi dünyaya "pratik açıdan uygun" olduğu zaman yararlıdır.

Realist ve araçsalcı ölçütler arasında benzerlikler olsa da realist ölçütler daha talepkârdır; karakteristik olarak araçsalcılar kuramlarının girdileri (varsayımlar, kategoriler) için değil, sadece sonuçları (genellikle öngörüler) için kaygılanırlar ve bu yüzden de araçsalcılar yanlış nedenler için doğru yanıtlar alma olasılığından ya da modelin bir başka durumda işe yaramaması olasılığından hiç rahatsız olmazlar.[55] Realistler bunu sadece geçici bir çözüm olarak benimseyebilir: kuramlarımıza pratik açıdan uygun olan, başka bağlamlarda da işe yarayan ve diğer bilgi ve pratiklerle tutarlı girdiler de bulmaya çalışmamız gerekir; kuramlarımız incelenen durumu sadece sonuçları "elde etmenin" ya da hesaplamanın bir yolunu sunarak değil, onu ortaya çıkaran şeyin bir değerlendirmesini yaparak açıklayabilmelidir; son olarak, benzersiz nesnelerle ilgili olmadığı sürece kuramın kuvvetli olmasını beklemeliyiz.

Araçsalcılığa yakın bir görüş de, kuramlarımızın bize dünyanın nasıl olduğunu söylemediğini, sadece şeylerin *sanki* onlara ait modellerimiz doğruymuş gibi davrandıklarını savunan görüştür. Belli bir noktada bu bizim realist konumumuza benzer, çünkü bilgiyle nesne arasındaki farkı ve aralarındaki ilişkiyi tanımlama sorunlarını kabul eder. Bir şeyin sanki ona ait kuramımız doğruymuş gibi davrandığını söylemek, onun kuramımızla tutarsız olmadığını söylemeye benzer. Ama buna iki açıdan itiraz edilebilir. Birincisi, hâlâ bu ilişki hakkında söyleyebileceğimiz başka şeyler de olduğunu, yani pratikleri olası ya da olanaksız kılan şeyin dünya hakkındaki kuramlarımız değil, dünyanın yapısı olduğunu unutur. İkincisi, "sanki" mantığı, genellikle kullanışlı uydurmalar olduğunu bildiğimiz (yani bazı

55 Rorty gibi bazı "pragmatistler" araçsalcı ve realist konumlar arasında fark olmadığı görüşünü benimser, dünyanın doğasına başvurmanın boş olduğunu savunurlar. Temelde, pratik uygunluk bir tesadüf ya da alışkanlık konusu gibi görünür; sanki sopa ve taşlar kemiklerimizi doğaları yüzünden değil de bunu yapabileceklerini düşündüğümüz için kırarmış gibi. Rorty, *Philosophy*; Bhaskar, *Reclaiming Realism* (Londra 1989).

açılardan yanlış olduğunu bildiğimiz ama yine de bazı amaçlar için işe yarar olan) kuramlar ile şimdilik daha iyi hale getirilmemiş olan (yani sınırları daha keşfedilmemiş olan) kuramlar arasındaki farkı silikleştirecek kadar *samimiyetsiz*dir. Söz gelimi, iktisatçılar genellikle iktisadi davranışı "sanki" kusursuz rekabeti içeriyormuş gibi kuramlaştırma çabalarına –bu davranışı "sanki" uzamsız bir kusursuz bilgi dünyasını, çok sayıda alıcı ve satıcıyı vb. içermiyormuş gibi anlamaya yönelik çabalara kıyasla– daha yakın dururlar. Österberg'in de belirttiği gibi, "sanki" mantığına başvurulması genellikle beğenilen bir soyutlama tarzını eleştiriden koruma arzusunun bir işlevi olarak gelişir, güvenli olduğu anlaşılan bir soyutlamanın savunulması açısından kullanılmaz.[56]

Sonuç olarak "doğruluk" ve "yanlışlık" ya da "temsil" ve "karşılıklılık" gibi terimlerin yerine daha iyi alternatifler bulmanın kolay olmadığını kabul etmemiz gerekir; fakat eğer kullanılmaya devam edileceklerse, düşünce nesneleriyle gerçek nesneler arasındaki önemli ayrımı ve keskin farkı[57] ve bilginin pratik bağlamını göz ardı eden yüzeysel yorumların yetersizliklerini unutmamamız gerekir.

Görececilik, Kuramlar-arası Tartışmalar ve Bilginin Gelişimindeki Kesintiler

Bazı okurlar yukarıdaki noktalar üzerinde bu kadar uzun durulmasına şaşırmış olabilir, ama aşırı görelilikçi (*relativistic*) bir bilgi kavrayışının zemin kazandığı bazı yerlerde bu zorunlu oluyor. Bu görelilikçi bakış bilgiyi soyut, yekpare ve karşılıklı olarak anlaşılmaz ya da çelişkili düşünce sistemleri olarak sunuyor. Her sistemin dışarıdan yöneltilecek eleştirilerden muaf olduğu, çünkü sistemlerin eleştirmenlerin bilgi olarak geçerli olan şey konusundaki ölçütlerini inkâr ederek bu eleştirileri reddedeceği ya da etkisizleştireceği varsayılıyor. Tartışmaları çözmenin bir yolu olarak kanıta başvurmak işe yaramaz, çünkü kanıt kıyaslanamayacak kadar farklı şekillerde yorumlanabilir. Aslında naif nesnelcilik ters yüz edilecek olursa, kuramın etkin olarak gözleme-nötr olduğu kabul edilir. Farklı sistemlerin üyeleri aynı konuda konuştuklarını zannederek farklı şeylerden bahseder-

56 D. Österberg, *Metasociology* (Oslo 1988), s. 78.

57 Ya da Bhaskar'ın terimleriyle, bilimin geçişli ve geçişsiz boyutları arasındaki ayrım. Bkz. *Realist Theory of Science* (Leeds 1975).

ler ve anlaşmazlıklar hep karşılıklı yanlış anlamalara dayalı olur. Bu fikirlerin etkisiyle, sosyal bilimciler çalışmalarına "bir *-ist* olarak, şucu bucu olarak, ben şuna şuna inanıyorum" gibi savunma yüklü ifadelerle dolu önsözler hazırlarlar, sanki birbirini dışlayan bir dizi seçenek karşısında "parayı ödeyip bir tanesini seçmiş" gibi davranırlar.

Söz konusu "düşünce sistemleri", "paradigmalar", "sorunsallar" ya da "dünya görüşleri" gibi değişik şekillerde adlandırılmışlardır. Bu terimler kötü tanımlanmış olmakla ünlüdür. Genellikle kapsamlı düşünce bütünlerini belirtir gibi davranırken, anlamlı diyalog ve etkili dış eleştiri olasılığı konusundaki kuşkuculuğun aynısı bazen oldukça özgül kuramlar arasındaki tartışmalar üzerine yapılan yorumlarda da görülür. Ne ölçekte olursa olsun, bu kuşkuculuğun aşırı abartıldığını savunacağım.

Bununla bağlantılı bir fikir kümesi bu tür düşünce sistemlerinin tarihsel ardışıklığı için söz konusudur ve Thomas Kuhn'un *The Structure of Scientific Revolutions* adlı etkileyici kitabından türer. Burada Kuhn'un orijinal fikirlerini sosyal bilimde yaygın olan popülerleştirilmiş (ve genellikle de kirletilmiş) versiyonları kadar çok tartışmak istemiyorum.[58] Bunlar kademeli gelişme yaşanan nispeten uzun dönemleri kesintiye uğratan ve bir paradigmanın atılıp yerine yenisinin geçişini simgeleyen fasılaları veya bilimsel devrimleri vurgular. Newtoncu paradigmanın Einsteincı paradigma tarafından yerinden edilmesi herhalde bunun en ünlü örneğidir. Aşamalı bir bilgi dönüşümü (yani süreklilik içinde değişme) yerine, bu değişim, yerini alma yoluyla gerçekleşir. Bu, görelilikçi açıklamanın en etkili öğelerinden birinin, yani *gestalt* dönüşümü analojisinin hem tavşan hem ördek olarak, hem birbirine bakan yüzler hem vazo olarak görünen meşhur çizimleriyle örneklendirilir, çünkü belirli bir anda söz konusu görüntülerden yalnızca biri görülür ve iki görüntü arasındaki geçiş anlıktır. Bir bilimsel devrim sırasındaki değişim sürecinin daha çok bir gestalt dönüşümü ya da mistik bir dönüşüm deneyimi olduğu, kanıt ve savlar aracılığıyla rasyonel bir ikna etme süreci olmadığı farz edilmektedir.[59]

---

58 Kuhn'un çalışmasının sosyal bilimdeki içerimlerinin tartışmaları için bkz. Bernstein, *Restructuring*; A. Giddens, *Studies in Social and Political Theory* (Londra 1977).

59 Lakatos, "Falsification"da "linç psikolojisi" terimini kullanır.

Bu görüşlerin belki de en temel kusuru, kullandığımız şema ve kavramların sayısını ciddi şekilde az tahmin etmesi ya da bunların hepsinin mantıksal biraradalık ilişkileriyle birbirlerine yekpare bir kalıp halinde sıkıca bağlanmış olduğunu ima etmesidir. Böyle bakınca, herhangi bir anlam farklılığı olamayacağı, sadece ya (paradigmalar içinde) bütünsel uygunluk ya da (paradigmalar arasında) bütünsel uyumsuzluk olacağı gibi bir anlayış ortaya çıkar. Kuramların içindeki artıkbilginin ve çözülmemiş gerilimlerin büyüklüğü hafife alınır, yine üzerinde bir uzlaşma ya da aldırışsızlık olan örtüşme alanları da hafife alınır. Büyük kuramların bütünselliğini abarttıktan sonra, bir parçanın herhangi bir şekilde yanlış çıkmasının bütün için ölümcül olacağı anlaşılır. Ernest Gellner'den bir analoji ödünç alacak olursak, bu da kuramları –iç işlemlerinde kısmi değişiklikler yapmak suretiyle kaçınılmaz başarısızlıklarla baş etmeye ve hayatta kalmaya yetenekli şirketler yerine– herşeyini tek bir ürünün başarısına bağlayan yalnız girişimciler gibi gösterir.[60] Sık sık, rekabet eden düşünce sistemlerinin tanımı onlara özgü terimlere indirgenerek, bu sistemlerde ortak olan ve tartışmaları çözmek için başvurulabilecek genellikle daha dünyevi kavramların zenginliği göz ardı edilerek, bir tür kıyaslanamamazlık yanılsaması yaratılır. Dahası, genellikle fark edilmeyen bir şey de, iki fikir kümesinin çelişki içinde olması için, aynı zamanda, birbirleriyle çelişebilecekleri *ortak* bazı terimlere sahip bulunmaları ve birbirlerini karşılıklı anlayabiliyor olmaları gerektiğidir.

Kuram-*yüklü* gözlemin aynı zamanda kuramla-*belirlenmiş* olması gerektiği ve kuramların gözleme-nötr olduğu şeklindeki iki fikir kolayca çürütülebilir. Bir insanın ne kadar parası olduğunu bulma örneğini düşünün. Bunu yapmak için, çeşitli biçimleriyle para, insanlar, muhasebe işlemi vb. gibi şeylerle ilgili belli sayıda kavrama hakim olmalıyım. Ama bunları bilmek elbette benim soruma yanıt vermez. Yine gidip bakmam, bir bakıma kaçınılmaz olarak kuram-yüklü olmakla birlikte kuramla-belirlenmemiş bir biçimde gözlem yapmam gerekir. O halde, sadece belli kavramsal sistemlerin içinde düşünebilsek de, bunlar içsel olarak farklılaşmıştır ve düşünebildiğimiz şeyin bu sistemlerin içinde kaçınılmaz olarak mevcut olması gerekmez.[61] Dahası, tam da herhangi bir gözlem, ölçüm ya da testte

60 E. Gellner, *Culture, Identity and Politics* (Cambridge 1987), s. 156.

61 Baş konvansiyonalist Feyeraband bile "bir kuramı tümüyle kendi terimleri çerçeve-→

birçok kuram içerildiği için, belirlenen kuramın gözlediğimiz şeye –hiçbir şeyin onu çürütmesine izin vermeyecek şekilde– hakim olduğunu söyleyebileceğimiz bir döngüsellik yoktur. Onun yerine, "bizi ölçülen şeyi sorgulamaya sürükleyen kuram ya da beklentilerin onun ölçümünde kullanılan kuram ve ilkeler [olması gerekmez]."[62]

Kuramın gözleme göre sözde nötr olmasına gelince, bu tür kuramların düzenlerinin pratik uygunlukla ilgili herhangi bir kısıttan azade olması gerekir ve bütün düşünceler hüsnüzandan ibaret olabilir, çünkü olası gözlemlerden gelebilecek meydan okumalardan muaf olduklarından herhangi bir gerçek nesne hakkında sağlam yorum yapamayacaklardır. Böyle bir konumu destekleyenler (böyleleri vardır!), bunu, genellikle bilgi ya da "söylem"le maddi nesneler arasındaki temel farkın onlar arasında herhangi bir pratik uygunluk ilişkisi olmasını imkânsız kıldığı şeklindeki alakasız ifadeye (*non-sequitur*) gönderme yaparak savunur. Yine de bu kişiler, pratik uygunluğa sahip yargıların olanaklı olduğuna inananlarla aynı türden olay ve nesneler hakkında konuşmayı sürdürürler. Eğer tutarlı olsalardı, bu idealistlerin akşam yemeklerinde cumartesi gününün miktarı gibi saçmalıklar hakkında konuşmalarını engellemek mümkün olmazdı. Bunu konuşmamaları, felsefi inançlarına rağmen, söylemlerinin benzer pratik uygunluk sınırlamalarının etkisinde olduğunu gösterir, ama onlar bunu kabul etmezler.[63] Bunlar, pratiği görmezden gelip özneyle nesne ilişkisini bir yansıma ilişkisine indirgemenin sonuçlarıdır. Gestalt dönüşümü analojisine gelince, bazıları bunun paradigma değiştiren bilim adamları, görüntülerde yapılabilenin aksine, eski paradigmalarına dönemeyeceği için uygunsuz olduğunu savundu. Fakat bu analoji konusunda daha önemli olmasına rağmen yaygın biçimde kabul görmemiş bir sorun daha var: örneğin ördek görmekten tavşan görmeye ya da tam tersine geçişin mümkün

sinde yorumlanan bir tecrübeyle çürütmek mümkündür" der. "Consolations for the specialist", Lakatos ve Musgrave, *Criticism and the Growth of Knowledge*.

62 Pawson, A *Measure for Measure: a Manifesto for Empirical Sociology* (Londra 1989), s. 115. Pawson'ın realizm ve sosyal bilim görüşünün birçok yönünü sorgulasam da, onun doğa bilimlerindeki ölçümü kuram-yüklü, maddi bir pratik olarak ele alan yaklaşımını şiddetle tavsiye ederim.

63 Hindness ve Hirst'ün idealizmine ilişkin eleştiriler için bkz. Collier, "In defence of epistemology" ve Skillen, "Discourse fever".

olması için, bizim *zaten* her ikisinin de neye benzediğini bilmemiz gerekir.[64] Aynı şekilde, "yeni" kavramların anlaşılırlığı benzer kavramlarla daha önceden, belki farklı bağlamlarda karşılaşmış olmayı gerektirir. Gestalt dönüşümünün genel yorumu bunu göz ardı eder ve bu yüzden de sözde bilimsel devrimlerde mevcut süreklilikleri hafife alır.

Campbell'in öne sürdüğü gibi, bütün bu görelilikçi yanlış kanıların net etkisi, Kuhn'un eserinde görülen şu izlenimi yaratmaktır:

> Fiziksel bilmenin tamamı tek bir bütünleşik kurama, tek bir denkleme bağlanmıştır ve bu kuramın kontrol edilmesini sağlayan "olgular"ın hepsi de bu her şeyi kucaklayan kurama ve sadece ona bağlıdır. Bu ana-kuram değiştirilince, o zaman *bütün* "olgular"ın [ya da kuram-yüklü gözlemlerin] eş zamanlı olarak değişeceği sanılır.[65]

Şimdi taban tabana zıt çıkarımlarına rağmen, naif nesnelcilik, gelenekselcilik ve görececiliğin aynı temel yanlış kanı yapısını paylaştığını ve düzenleme-çerçevesi olarak kuram görüşünü içerdiklerini savunmak istiyorum. Gelenekselciliğin ve görececiliğin felsefi yandaşları bu yapıya birçok nitelik ekleyebilir, ama onu değiştiremezler.

Naif nesnelcilikte sözcükler nesnelere sorunsuz olarak ve birbirlerinden bağımsız olarak gönderme yaparlar, sanki tek tek gönderenlerine "yapışmış"tırlar. Gözlemin kurama-nötr olduğu kabul edilir ve kuramın bir rolü varsa o da veriyi düzenlemek için bir yol sağlamaktır. Öyleyse bilgideki değişim ancak büyüme olarak anlaşılabilir –yeni terimlerin eskilerin anlamını değiştirmeden eklendiği bir biriktirme süreci. Ama bu görüş besbelli yanlıştır: anlamlar değişir ve en azından bazı kesintiler ve yer değişiklikleri yaşanır. Benim görececilik ve geleneksellik dediğim şey bu duruma büyük ölçüde, göstergeleri tersine çevirerek yanıt verir. Nesnelere yapıştırılmış olmak yerine, terimler ve onların kavramları birlikte sağlam bir yapıya yapıştırılmıştır ve göndermeleri açısından herhangi bir sınırlamaya tâbi değildirler. Kurama-nötr gözlem yerine, gözleme-nötr kuramımız vardır: gerçekliğin basit bir "yansıması" olarak doğru yerine, bu tümüyle bir yerleşik uygulama meselesidir. Bilgideki değişim o zaman sadece ya hep

64 R. Norman, "On seeing things differently", *Radical Philosophy*, I no. 1 (1972).

65 D. T. Campbell, "Qualitative knowing in action research", M. Brenner vd. (ed.), *The Social Contexts of Method* (Londra 1978).

ya hiç konusu olur, bir katı yapının bir başkasıyla yer değiştirmesi haline gelir.

Benzer şekilde Shapere rakip konumlardaki yaygın "anlam" kavrayışına karşı çıkar:

> İki ifade ya da ifadeler kümesinin [bu görüşler üzerine] ya tam olarak aynı anlama sahip olması ya da tümüyle ve kesinlikle farklı olması gerekir. Eğer kuramların gelişme ve daha geniş ve derin kuramlarla bütünleşme tarihleri içinde anlamları-sabit değilse, o zaman bu peş peşe gelen kuramlar (paradigmalar) aslında *gerçekte* karşılaştırılamazlar; görünüşte benzerlikleri olsa bile, bunların önemsiz ve yüzeysel sayılarak bir kenara bırakılması gerekir. Eğer bilim tarihini bir "birikimle gelişme" süreci olarak gören anlayış doğru değilse, o zaman tek seçenek onun tamamen, birikimsel olmayan bir yer değiştirme süreci olmasıdır. Orta bir nokta olamaz... Ama bu görececilik ve onun içinde oluşan öğretiler, fiili bilim ve onun tarihine yönelik bir araştırmanın sonucu değildir; "anlam"ın ne olduğu konusunda dar bir önkavrayışın tümüyle mantıksal sonucudur.[66]

Aslında düzenleme-çerçevesi olarak kuram görüşü bizi, kuramlaştırmanın anlamla ne ölçüde, terimlerin mantığı ve atıflarındaki değişiklikleri eş zamanlı uzlaştırmayla ne ölçüde ilgilendiğini göz ardı etmeye teşvik eder. Sadece önceden var olan malzemelerle çalışabilir; *tümüyle* farklı bir kümeyle işe başlayamaz, çünkü yenilikler eğer anlaşılacaklarsa *tümüyle* yeni olamazlar; yine mevcut malzemelerle köprüler kurmak gerekir.

Bunun yerine eğer kuramlar sürekli ve düzensiz olarak evrilen daimi bir kavramsal haritadaki az çok belirgin noktalar olarak düşünülürse, hem süreklilik hem de yenilik ve süreksizlik bilginin gelişimi içinde görülebilir.[67] Bazı noktalar uzak ve diğerleriyle zayıf bağlantı içinde olabilir, ama yeni bağlar kurulabilir. Eğer görececilikle naif nesnelciliğin karşıt kutuplarından kaçınacaksak, bilginin gelişiminin hermenötik karakterini ve anlam-

66 D. Shapere, "Meaning and scientific change", R. Colodny (ed.), *Mind and Cosmos* (Pittsburgh 1966), s. 67-8.

67 Bu bağlamda teorik devrimler daha ılımlı görünüyor; "bir 'yeni kuram' geniş bir inanç ağındaki küçük bir değişikliktir sadece", Rorty, *Philosophy*, s. 284.

la gönderenin karşılıklı bağımlılığını da anlamak gerekir. Gönderme bir terimi bir nesneye "yapıştırmak" değildir, mevcut kavram kaynaklarıyla kısmen sınama-yanılmaya dayanan bir deneyim sürecidir. Dahası, anlam değişkenliğinin iletişimi ve eleştiriyi olanaksız kılmaması gerekir. Aslında, deneyimlerinde ve/veya anlamı yorumlamalarında en azından kısmen farklılık gösteren taraflar arasındaki iletişim normal bir durumdur; hatta bu durum söz konusuysa, iletişim beklenen şeydir.[68] Deneyim, dil ve anlamın tümüyle farklı olduğu yerde iletişimin mümkün olamayacağını kabul etmek gerekir, ama diğer uçta yer alan o bütünsel özdeşlik durumunda da iletişim gereksizdir! Anlam çerçeveleri bazı açılardan bizimkinden farklı olan başkalarıyla iletişim günlük hayatımızın sıradan bir başarısıdır. Elbette, anlam çerçevelerindeki –sosyal bilimde çözüm gerektiren– farklar daha zorlu konuları da içine alacak gibidir; bu sadece başka araştırmacılarla iletişim kurduğumuzda değil, toplumdaki anlamı yorumlarken, özellikle geçmiş ya da şimdiki öteki kültürleri incelerken de geçerlidir. Ayrıca kuramlar-arasındaki tartışmalar da elbette sık sık yanlış anlamaya dayalı eleştirilere maruz kalır ya da yanıltıcı mutabakat tarafından gizlenir; ama onların çözüme kavuşması çok zor ve sürüncemeli olsa da, onu olanaksız saymak bozgunu en baştan kabul etmek olacaktır.

Bu bozgunculuk ya dogmatizm üretir ("benim paradigmamı dışarıdan eleştirmeye kalkma, çünkü *a priori* olarak onu yanlış anlamış olacağını biliyorum") ya da verimsiz bir eklektizm ("Bütün kuramlar ya da paradigmalar yararlı bir şey katabilir"). Mantıksal neticeye götürüldüğünde, açık görüşlü ve liberal görünen bu sonuncu görüş, karşıt kuramların en azından bir miktar çelişkili iddialar içerebileceği ve bunların bazılarının önemli olabileceği olgusunu hafife aldığı için içi boş ve tutucu olur. Bu yüzden de bilginin gelişmesinde eleştirinin temel rolünü sıfırlayabilir. En aşırı haliyle böyle bir görüş, söz gelimi, kârın kökenini hem artı değerde hem de "sermayenin marjinal verimliliği"nde görebilir ya da İngiltere'yi hem bir sınıflı toplum hem de sınıfsız toplum sayar. Ayrıca naif nesnelci ve görelilikçi konumlar da –ikincinin görececiliğini ilkini eleştiriden korumak üzere kullanarak– kaçamak bir şekilde *birleştirilebilir*: "Bu benim para-

68 Bhaskar, *The Possibility of Naturalism*, s. 189. Ayrıca bkz. R. Keat ve J. Urry, *Social Theory as Science* (Londra 1975), s. 216; A. Giddens, *New Rules of Sociological Method* (Londra 1976); görececilik sorunlarını hermenötiğe gönderme yaparak çözme tartışmaları için Bernstein, *Restructuring*.

digmam ve –kendi görüşümle ilerlemem koşuluyla– diğer paradigmaların da işe yarayabileceği fikrini lafzen de olsa destekliyorum." Görecelicilik için en tehlikeli şey, kendi kendini çürütüyor oluşudur, çünkü olası her düşünce sistemi eşit ölçüde doğru (ya da yanlış) olarak değerlendirilecekse ve bu hiç tartışmasız bir durumsa, o zaman görecelicilik karşıtlığına da öyle davranmak gerekir.

Ama daha makul, sınırlı bir eklektizm biçimi var mı? Bazen eski bir konuya tümüyle farklı bir şekilde, başka kuramlardan kavram ödünç alarak bakmak aydınlatıcı olabilir. Bu mevcut sistemi geliştirebilir ve eğer geliştirmezse bile mevcut sistemin güçlerini daha net ortaya koyabilir. (Bazen saçma kitaplardan böyle birçok şey öğrenebiliriz.)

Genellikle Marksizm başlı başına ayrı bir bilgi bütünü olarak düşünülmüştür, ama onun iç çeşitliliği ve başka bilgiyle olan sürekliliği de sıklıkla hafife alınır. Bütün düşünce sistemleri gibi o da daha önceden var olan kuram geleneklerinden (örneğin İskoç siyasi iktisadı, Hegelcilik) çıkmıştı ve *daha sonra da, sonu gelmeyen "okumaların"* ve Marksizm'i başka geleneklere katmaya yönelik çabaların da gösterdiği gibi çok sayıda farklı bakış açısıyla yorumlanmıştı. Bu tür kuram sistemleriyle diğerleri arasındaki ilişkinin hermenötik bir karakteri vardır ve bu ilişki, söz gelimi sosyolojinin Marksizm'den, Marksizm'in de feminist kuramdan bir şeyler öğrendiği bir alışveriş sürecini içerir.

Bununla birlikte, *çelişkili olmasa* da kıyaslanamaz olan kuramların, en azından bazı bağlamlarda, eşit pratik uygunluğa sahip olduğu durumlar vardır, örneğin akupunktur ve Batı tıbbı ya da dini inançlarla desteklenen tarım yöntemleri ve bilimle desteklenen tarım yöntemleri. Fakat birbirine benzemeyen iki ya da daha çok kuramın "eşit ölçüde doğru" olduğunu söylemek büyük olasılıkla kulağa tuhaf gelecektir. Doğru genellikle tekil olarak düşünülür, çok sayıda doğrunun var olduğu fikri bir rahatsızlık yaratır. (Bilgi nesnesiyle karıştırıldığı ve bu yüzden de inanç farkları çok sayıda gerçeği belirten farklar olarak kabul edildiği için bu son fikir saçmadır. Bu görüş eleştirel değerlendirmeden kaçınması nedeniyle de tehlikelidir –"benim eleştirmenlerim aslında farklı gerçeklerden bahsediyorlar".)

Düşünceyle dünya arasında karşılıklılık ya da kusursuz doğru şeklinde ayrıcalıklı, tek bir ilişki olduğu varsayımını zaten sorgulamıştık. Bugünden bakarak düz dünya kuramının kesinlikle "yanlış" olduğunu söylemek

isteyebiliriz, ancak bu kuram belli ölçüde pratik uygunluğa sahipti (bu uygunluğun sınırları keşifler gibi faaliyetler aracılığıyla gün yüzüne çıktı). Buhar makinesini yapan ilk kişilerin istenen sonuçları elde etmesi, ısıyı şeyler arasında akan bir madde olarak kabul eden bir kuram sayesinde olmuştu.[69] Başka bir deyişle –tıpkı "doğru", "yanlışlama", "çürütme" ya da "onay" terimleri gibi– "yanlış" teriminin mutlak niteliğinin, bu tür yanlış inançlara sahip olmanın kaçınılmaz olarak hiçbir şey bilmemek ve bu yüzden de hiçbir şey yapamamak demek olduğu izlenimini vermemek için değiştirilmesi gerekir.[70]

Bir kuramın "işe yaradığını" ya da belli bir bağlam için pratik bir uygunluğa sahip olduğunu kabul etmek onu oluşturan öğelerin her birinin "doğru" ya da pratik açıdan uygun olduğunu varsaymak değildir. Antikçağ astronomlarının yıldızların hareketlerini öngörmekteki başarısı hâlâ etkileyicidir; ama buna rağmen, modern bir bakış açısıyla, yıldızların ne olduğu konusunda en ufak bir fikirleri yoktu.[71] Fakat kendi "bilimleri"nden pratik bir şekilde yararlandıkları bağlamlarda, bu bilgisizlik ve buna bağlı olarak da bilgilerinin düzensiz niteliği hiçbir önem taşımıyordu. Belli bağlamlara ilişkin geçerli saydığımız bilgilerin hepsi eylemlerimiz ve sonuçları açısından bir fark sağlamaz; bazıları pratik amaçlar için gereksiz olabilir, ama olan şeyden bir anlam çıkarmak için önemli olabilirler. Diğerleri betimleme olarak tatmin edici olabilir ama açıklama olarak tatmin etmezler ve bazıları da aynı şekilde yanlış nedenlerle doğru şeyi yapmamızı sağlayabilir. Bir kez daha, belli fikirlerin "yararlılığı"yla ilgili eski açıklamamızı yankılayacak olursak, düzensiz gelişmiş ama pratik açıdan uygun olan bilginin bu bilişsel olasılıklarını ortaya çıkaran şey dünyanın yapılanmış, farklılaşmış ve düzensiz doğasıdır.

Maddi süreçlerin onlar hakkındaki inançlarımızdan ayrı olduğu düşünülürse, tamamıyla farklı ve hatta kıyaslanamaz olan iki ya da daha çok inanç kümesinin eşit pratik uygunluğa sahip olduğunu görmek şaşırtıcı

69 Krş. Lakatos, "Falsification". Hesse, *The Structure of Scientific Inference*, s. 298 vd.; *Revolutions and Reconstructions*, s. 96 vd.

70 Naif nesnelci ve gelenekçi görüşlerin tersine göndermenin her zaman, bir kalabalığın içinden belli bir bireyi seçerken doğru kişiyi seçmemiz ya da seçmememizde olduğu gibi, ya hep ya hiç konusu değildir. Bkz. Rorty, *Philosophy*.

71 Quine, *From a Logical Point of View*, s. 47.

olmaz. (Aslında birleşik inanç sistemleri gibi görünen şeylerin içinde bile tutarsız inançlar benimseriz.) Anlam uyuşmazlığı, karşılıklı olarak tutarsız inançların tümden pratik uygunsuzluğu anlamına gelmez. Buna karşılık, kusursuz içsel tutarlılığı olan uyumlu inanç kümelerine sahip olmak da onların pratik uygunluğunu sağlamaz. Yine de özellikle bilim gibi denetlenmiş bilgide bu tür tutarsızlık ya da çelişkileri ortadan kaldırmaya çalışırız, çünkü sadece neyin işe yaradığını bilmekle yetinmeyiz; dünyada bazı pratik ve beklentilerin başarılı olmasını sağlayan şeyin ne olduğunu tutarlı bir şekilde anlamak da isteriz.

Sosyal bilimde bu tür bir yargıya sadece "bilimsel" topluluk içinde bu topluluğun kavramlarıyla ilgili olarak değil, incelenen toplumun kavramları açısından da varılır. Toplum içindeki belli grupların inançlarının yanılsamaya dayandığı gibi bir sonuca varmamız da bu inançların en azından "yaşanabilirlik" anlamında herhangi bir etkiye ve pratik uygunluğa sahip olmadığı anlamına gelmez.[72]

72 Yakın bir tarihte "post-yapısalcılık"la bağlantılı yeni bir idealizm biçimi gelişti. Bu da dili pratik bağlamından çıkarıyor, onun dil-dışı bir şeye gönderme yapabileceğini reddediyor ve bir metni diğerlerinin ışığında sonsuzca yorumladığımız sırada dil içindeki fark oyununun sözde belirsiz karakterine odaklanıyor. Bu tür savlar, taraftarlarının pratikte yapmaları gereken şeyi reddetmesini gerektirir, hatta aynı savları ortaya atma eyleminde bile; çünkü gönderme olasılığı ve anlamın önemli ölçüde tutarlılığı olmadığı sürece iletişim olanaksızdır. Görececilik gibi bu da kendini çürütür, çünkü metinlerin yorumu konusunda yazarlara denetim imkânı ve okurlara da herhangi bir yetki vermeyi reddettiği için, tutarlı post-yapısalcıların doğrudan post-yapısalcılıkla çelişen okumaları kabullenmesi gerekir. Bu fikirlerin *edebiyat* incelemesindeki kökenini hatırlatan o metin vurgusuna da dikkat edin. Edebiyat öğrencileri bize hemen "olgu" ile "kurgu"nun yapılmış bir şey anlamında ortak kökene sahip olduğunu ve edebiyatın "doğru"nun peşinde olduğunu hatırlatır. Fakat bu söylenenleri bir şair, bir iktisatçı, sosyolog ya da herhangi birinin, aynı türden etkinlikle ve konuyla aynı sınır ve özgürlüklere tâbi olarak uğraştığında hemfikir olmadan da kabul edebiliriz. Sosyal bilim metinlerine ilaveten, sosyal bilimciler kendi nesnelerinin bir parçası olan ve kendilerine rakip değerlendirmeler sunan metinleri de incelerler. Fakat aynı zamanda metin ya da metin benzeri olmayan birçok şeyi de incelerler. Bu yüzden belli ve biraz özel bilgi türleri hakkındaki savları evrenselleştirmeye yönelik emperyalist çabaları kabul etmekte tereddütlü olmalıyız. C. Norris, *The Contest of Faculties* (Londra 1988); A. Jefferson, "Structuralism and post-structuralism", A. Jefferson ve D. Robey (ed.), *Modern Literary Theory: A Comparative Introduction* (Londra 1986); T. Eagleton, *Literary Theory: An Introduction* (Londra 1983).

"Kuramlaştırmak" ve Bilginin Gelişimi

Bilginin gelişme sürecine ilişkin naif nesnelci ve görelilikçi yorumların yetersizliklerini tartıştıktan sonra, artık seçeneğin doğasını daha açık seçik konuşma vakti geldi. Analitik amaçlarla sürecin şu bileşenlere ayrılabileceğini savunacağım:

1) En basit türden değişimde zaten tatmin edici bir şekilde kavramlaştırılmış sayılan nesnelerin başka örneklerinin keşfedilmesi söz konusudur.
2) Sırf büyümeden ziyade gelişmeyi içeren daha ilginç bir değişme türü, mevcut bir kavramın yeni bir duruma uyarlanması, kavramın anlamını gerçekten değiştirdiğinde gerçekleşebilir.
3) Değişim mevcut bilginin beklentileri karşılayamadığının keşfedilmesiyle birlikte gelir. Buna genellikle "olgularla uyuşmazlık" denir; ama böyle bir ifadenin, olgular ile onlarla ilgili ifadeler arasındaki ayrımı belirsizleştirdiği ve "gözlemsel" ve "teorik" ifadeler arasında genellikle tartışmalı bir ayrımı desteklediği gerekçesiyle yanıltıcı olduğu öne sürülmüştür.
4) Kavramsal sistemlerin yapısındaki ve böylece anlamlarındaki değişiklikler sadece ampirik, pratik normdışılıklar tarafından değil, teorik düşünme aracılığıyla sistem içindeki tutarsızlık ya da ihmallerin keşfedilmesi yoluyla da hızlandırılabilir. Bu tutarsızlıklar –işe yaramayan denklemler gibi– nicel türden olabilir veya iki ya da daha çok kavramın aynı nesneye gönderme yaptığı ama bunların "resim-taşıyan" içerikleri, çağrışımları ve beklentileri açısından uzlaşmalarının imkânsız göründüğü kavramsal bir tutarsızlık olabilir. Tahmin edileceği üzere, bu tür değişim bilim gibi aşırı denetlenmiş bilgi tiplerinde çok yaygındır. Buna karşılık, Barnes'ın da dediği gibi, "Günlük dilde, işlevin önüne geçmeyen çelişki hoşgörülür... Bu hiç de bir çelişki sayılmaz, çünkü bağlam içinde değerlendirilir."[73] Çelişkileri ortadan kaldırma dürtüsü, bu çelişkiler uyumsuz etkinlikler kümesine işaret ettikleri ya da onları desteklediklerinde en güçlü haline ulaşır. Yine de teorik düşünme bu tür sorunların fiilen

73 Barnes, *Scientific Knowledge*, s. 38.

ortaya çıkışını –tıpkı bu problemlerin bazen Tip 1 türünden ampirik keşifleri öngördüğü ve harekete geçirdiği gibi– öngörebilir.

5) Yukarıdaki değişim türlerinin örnekleri toplumsal bilgide görülse de, bazı önemli ek özellikler onun kendi nesnesinin bir parçası olması olgusundan kaynaklanır. 1. Bölüm'de belirtildiği gibi, sosyal bilimsel bilgideki değişim bu bilginin nesnesinde değişime yol açabilir ve tersi de olabilir. Bu ilişki ve inançların kendini tatmin edici etkilere sahip olma olasılığı düşünülürse, inceleme nesnesinde "yanlış" inançların varlığı aşırı eleştirel olmayan sosyal bilim için bir sorun olur.

Etkin kavramsal değişim sağlamanın *zor* olduğunu kabul etmek önemlidir. Neurath bilginin gelişmesini bir kayığı, açık denizde kalas kalas inşa etme çabasına benzetir.[74] Dahası yeni kavramları sadece eskilerden çıkarabiliriz, ama eskilerin bir kısmı da kaçmaya çalıştığımız sorunun bir parçası olabilir. Çok fazla terk etmek düşünme yeteneğimizi yok etmek ve kendimizi apaçık olan şeyi yapmaya çalışırken bulmak demektir. Bilimsel kriz zamanlarında, bilim adamının durumu eskimiş sanat geleneklerinden kurtulmak isteyen ama yaptığı şeyin sanat olarak kabul edilmesini sağlamak için de yine bunları kullanması gereken bir sanatçınınkine benzeyebilir. Bu yüzden yeniliğe direnen kaçınılmaz bir atalet söz konusudur.

Hangi türden olursa olsun bir normdışılıkla karşılaşınca geleneksel tepki kavram ve teknik sistemimizdeki değişimi en aza indirmektir. Fakat (örn. nedenselliğin, zaman ve uzamın anlamıyla ilgili) temel kavramların yeniden formüle edilmesine ihtiyaç duyanlar da olabilir, böylece sistemin önemli parçalarının anlamı değişir (fakat bu pratik üzerinde her zaman büyük bir fark yaratmaz).

İster büyük ister küçük olsun bu değişiklikler kavramları birbirine bağlayan ve oluşturan anlam-ilişkileri ağlarının onarımlarını içerir; karmaşık ama hatalı bir devrenin kablo tesisatını değiştirmeye benzer. Bu değişiklikler bizim sorunlu kavramları "yorumlamamızı" gerektirir; yani, önemli ama müphem biçimde anlaşılmış terimlere onların şebekedeki diğer terimlerle olan ilişkilerinin yeniden ele alınması yoluyla veciz anlamlar vermeyi gerektirir. Quine'in dediği gibi, "Açıklamaya değer her sözcüğün, birer bütün olarak, kullanışlı olmaya yetecek kadar belirgin ve kesin bazı

74 Aktaran Quine, *From a Logical Point of View*, s. 79.

bağlamları vardır ve açıklamanın amacı tercih edilen bu bağlamları başka bağlamların kullanımını keskinleştirirken kullanmaya devam etmektir."[75]

"Kuramlaştırma" denen şeyin büyük kısmının öncelikle bu "normatif açıklama" süreci olduğunu savunacağım. Sosyal bilim içindeki birçok zorlu ve süreğen teorik tartışmaların önemli kısmında, örneğin iktisadi literatürde "değer", "sivil toplum", (kapitalist) "devlet", "kentsel" gibi kavramlarla, "politik" ile "iktisadi" ya da "biyolojik" ve "sosyal" arasındaki ayrımlarla ilgili tartışmalarda bu açık şekilde görülür. "Kuram" sözcüğünün kendisi için yapmaya çalıştığım da tam olarak buydu. 1) Mevcut kullanımlarıyla ilgili sorunları tanımlamak, 2) sorunlu anlamları kullanmayı bırakmak ve böylece 3) hangi anlam-ilişkilerini değiştirip hangilerini dokunmadan bırakacağımızı bilmek zor olmuştur. Bunlar kuramlaştırmanın karakteristik sorunlarıdır. Doğal olarak, normatif açıklamaya yönelik birçok çaba "culs-de-sac" [çıkmaz] ile sonuçlanır.[76] Bunların bir kısmı çok uzun olabilir ve önemli bir düşünürün eserlerinin ve bizatihi toplumun belli bir yönüne farkındalığı artırabilirse de diğer yönler için bir tür "kolektif amnezi" yaratırlar. Söz gelimi Marksist uzmanlıkta yapısalcı ya da determinist ve hümanist "okumalara" yönelik savrulmalar savaş sonrası dönemde dönüşümlü olarak öne çıkmıştır, her biri Marksizm'in daha önceki yorumlayıcı ekol tarafından elenmiş bir yönünün "yeniden keşfedilmesi"yle başlamıştır. Bu elbette bir karikatürleştirmedir ve karşıtlıklar arasında sadece savrulmalar değil, çözümler de yaşanmıştır. Benzer savrulmalar, yeniden keşifler ve gelişmeler popüler kültürün başat değerlerindeki süreğen git-gellerde de, söz gelimi küçük çocukların yetiştirilmesi için hoşgörülü ve otoriter yaklaşımlar arasında da görülür.

---

75 *a.g.e.*, s. 25.

76 Bu tehlike sosyal bilimcilerin sağduyu anlayışını göz ardı ettiği yerde daha da artar. Sağduyunun hataları ne olursa olsun, en azından geniş bir bağlamlar silsilesine uyum gösterir –çoğu durumda, bilimsel kuramlarınkinden daha kapsamlı bir uyumdur bu. Buna bağlı olarak sosyal bilimciler daha önceden gözardı edilen yönleri "yeniden keşfettikleri" zaman, bunların bazen daha en başından beri gündelik bilgide kabul edilmiş olduğu ortaya çıkar. Doğal olarak bu, bilimin şöhretini artırmaz. Eğer sağduyu incelenmemiş olmakla eleştiriliyorsa, o zaman onu göz ardı etmek ya da eleştirmeden benimsemek yerine incelemeliyiz. Raymond Williams'ın eseri bu açıdan ilginçtir, çünkü genellikle (benim önerdiğim anlamda) fazlasıyla teorik olsa da, sık sık günlük kavramların analizinden yola çıkar.

Ayrıca oldukça zor kavramların çok sayıda rakip açıklamalarının bulunduğu örnekler de vardır, öyle ki hâlâ aynı şeyden bahsedip bahsetmediğimiz belirsiz hale gelir. O kadar çok anlam-ilişkisi sorgulanabilir ve askıya alınabilir ki, terim anlamını kaybeder; bunun olası örnekleri "ideoloji", "sınıf", (iktisatta) "değer" ve "kentsel" olabilir.

Görünüşte farklı olmasına rağmen, normatif açıklama ya da kuramlaştırma sürecinin "sırf semantik" ya da "akademik" diye bir kenara atılmaması gerekir, çünkü o bizim dünyayı düşüncede "yontma" ya da farklılaştırma tarzımızla ilgilidir. Bir sonraki bölümde öne süreceğimiz gibi, bu farklılaştırmanın en önemli yönü, ister doğal ister sosyal olsunlar, nesnelerin eyleme geçme tarzlarının ve güçlerinin belirlenmesidir, çünkü bu dünyanın farklılaştırılması içindeki pratik müdahalelerimizin başarısını etkiler. Buna karşılık, gördüğümüz üzere, maddi olaylar ve pratikteki gelişmeler kavramsal şemalarımızda değişiklikleri teşvik edebilir. Atomun parçalanması doğa bilimlerinden bildik bir örnektir, çekirdek ailenin yükselişi ve çöküşüyle birlikte aile kavramında yaşanan kaymalar da sosyal bir örnektir. Bu açıdan, kuramlaştırma, güçlü çıkarların söz konusu olduğu pratiklerle ilişkili fikirlerin açıklanmasıyla ilgili olduğunda özellikle doğrudan bir sosyal öneme sahiptir. Söz gelimi kötü tanımlanmış olmakla birlikte etkili bir yük taşıyan –"demokrasi" gibi– terimlerin açıklanması genellikle slogana indirgenmelerinin yarattığı karışıklıkları ortaya çıkarmakta önemli bir işleve sahiptir.[77]

Birçok politik mücadele, bir "anlam rekabeti"ni de ayrılmaz bir parça olarak içinde barındırır. Irkla ilgili çatışmalar sadece maddi kaynaklara ve fırsatlara erişmek konusunda değil, aynı zamanda kimlik konusunda da yaşanır –siyahi bilinç hareketi örneğinde, siyahi olmanın anlamı konusunda yaşanır bu çatışma. Bu harekete katılanlar kimliklerinin günlük eylem ve düşünce alışkanlıkları tarafından karşılıklı olarak onaylanma tarzlarını değiştirmeye çalışırlar. Başka deyişle, anlamın kuramlaştırılması ve rekabeti paraleldir ve tam da toplumsal bilgide özneyle nesnenin kısmi özdeşliği yüzünden, ilki ikincinin üzerinde –birçok örnekte bu etki küçük de olsa– doğrudan bir etki bırakabilir.

77 Örneğin bkz. Raymond Williams'ın değişken kavram "parlamenter demokrasi"yle ilgili titiz açıklaması, *Marxism Today*, 26 no. 6 (1982).

Sonuçlar

Bu bölümde kuramla gözlem arasındaki ilişkilerin ana hatlarını çıkarmaya başladım. Bu konudaki herhangi bir çıkarım bizim kuramı, algıyı ve bilgiyle nesnesi arasındaki ilişkiyi nasıl anladığımıza bağlıdır. 1. Bölüm'de ele alınan, özneler arasındaki ve özne ile nesne arasındaki karşılıklı bağımlılık ilişkilerinin "etkisi" anlam ve gönderme, kavramsal ve ampirik, pratik uygunluk ve bilginin gelişme süreci tartışmalarında ortaya çıktı. Naif nesnelcilik ve görececilik (ve geleneksellik) bu karşılıklı bağımlılığı kavramaktaki başarısızlığın çelişen ama birbirini tamamlayan sonuçlarıdır.

Bu konuları incelerken daha geniş bir epistemoloji ya da bilgi kuramı tartışmasına sürüklendik. Dünya sadece eldeki kavramsal kaynaklar açısından anlaşılabilir, ama bu kaynaklar dünyanın yapısını belirlemez. Kendi kavramsal sistemlerimizin içine hapsedilmiş olmamıza rağmen, hâlâ maddi dünya hakkında pratik açıdan daha az ya da daha çok uygun inançları ayrıştırmak mümkündür. Gözlem ne kurama-nötr ne de kuramla-belirlenen bir şeydir, bilakis kuram-yüklüdür. Doğru ne mutlaktır ne tümüyle geleneksel ve görecelidir, doğru bir pratik uygunluk konusudur. Anlamdaki farkların kuramlar-arası ya da paradigmalar-arası iletişim ve eleştiriyi olanaksız kılmaması gerekir. Bilgi ne tümüyle sürekli ve artarak değişir, ne de yekpare bir paradigmanın bir diğeriyle kapsamlı şekilde yer değiştirmesi yoluyla. Kuram, verili gözlemleri ya da verileri düzene sokmaz; onların, gözlem olarak bile olsa, kavramlaştırılmasını tartışır.

Kuram için söylenecek daha çok şey var; ama daha fazla tanımlamada bulunmak için, bir sonraki bölümde ele alınacak olan, inceleme nesnelerimize ilişkin yöntem ve belli özelliklerle ilgili başka bazı temaların geliştirilmesini beklemek gerekiyor.

3.

Kuram ve Yöntem I: Soyutlama, Yapı ve Neden

Kuramın ve sosyal bilimsel bilginin doğasıyla ilgili genel tartışmayı tamamladıktan sonra, şimdi sosyal araştırmada yöntemin daha doğrudan sorunları için realist bilim felsefesinin bazı temel kavramlarını ele almak istiyorum. Bu bölümde öncelikle nitel analiz yöntemleriyle ilgilenip nicel yöntemleri 6. Bölüm'e bırakacağım. Yöntemlerin inceleyeceği şeylerin doğasını dikkate almadan, *yöntem hakkında* pek bir şey söylenemez; söz gelimi nedensel ve yapısal analiz, nedenselliğin ve yapıların doğasıyla ilgili yargılara dayanacaktır. Bu yüzden de bu bölüm boyunca bu iki özellik arasında gidip gelmek gerekecek. Bunların pratik bazı içerimlerini yöntemleri ele alırken belirteceğim, ama kaçınılmaz olarak diğer içerimler, realist yaklaşımın bütün yapısı ortaya konuncaya dek aydınlanmış olmayacak.

Realist yaklaşımın büyük kısmı ortodoksiden uzak olsa da, bu aşamada olası itirazlara yanıt vermek üzere sadece birkaç ara söze izin vereceğim. Ortodoks bilim felsefesinden gelmesi muhtemel ana eleştirilere verilen yanıtlar 5. Bölüm'de yer alıyor.

En "ilkel" düzeyde önemli ama yeterince analiz edilmemiş bir nesneleri kavramlaştırma –*soyutlama*– yoluyla başlayıp onun özelleşmiş biçimlerinden birine doğru –yapısal analizle– ilerliyoruz. Bu da *ilişkiler*in ve *yapılar*ın doğasının incelenmesini gerektirir. Bu tartışma sürecinde *soyut* ve *somut* araştırma arasında temel bir ayrım ortaya atılıyor. Sonra daimi bir sorun olan *yapı* ve *eylem* arasındaki ilişkiyi ele almak üzere duraksayaca-

ğız; yani sosyal süreçler toplumsal yapılar tarafından, söz gelimi bireylerin sadece taşıyıcısı olduğu sınıf yapıları gibi yapılarla ya da birey ve grupların bilinçli etkinliğiyle açıklanabilir mi, yoksa sorunun başka bir çözümü var mıdır? Bir sonraki kısım *genellemeyi* ele alıyor ve burada da genellemenin sosyal bilimciler için tanıdık olmasına rağmen, sınırlılıklarının nadiren tam olarak değerlendirilmiş olduğu söyleniyor. Bölüm toplumdaki *nedenselliğin* ve bunun nasıl analiz edilebileceğinin uzun bir incelemesiyle sona eriyor.

Soyutlama ve Yapısal Analiz

Bilginin, pratik açıdan uygun olması için, dünyanın farklılaşmalarını kavraması gerekir; nesneleri bireyselleştirmeyi ve onların sıfat ve ilişkilerini saptayabilmeyi sağlayacak bir yola ihtiyacımız var. Bilginin, özgül bir amaca uygun olmak için belirli koşullardan "soyutlanması", anlamlı etkisi olan koşullar üzerine odaklanmak için anlamlı etkisi olmayanları dışlaması gerekir. Bütünlerle ilgilendiğimiz zaman bile onların bileşenlerini seçip soyutlamamız gerekir.

Birçok bilim değerlendirmesinde, soyutlamanın zorunluluğunun o denli açık olduğu varsayılır ki onun nasıl yapılacağı konusunda çok az şey söylenir. Güçlü bir araçtır; dolayısıyla da özensizce kullanıldığında tehlikelidir. Belli bir "soyutlama tarzı"na alıştığımız zaman onu bırakmak, araştırma ve uygulamalarda sorun yarattığı zaman bile genellikle zor olur. Bu yüzden ben, bazı değerlendirmelerin tersine,[1] *ney*den yola çıkarak soyutlama yaptığımızı akılda tutmanın önemi üzerinde durmak istiyorum. Yani iktisatçılar, sermaye ile emeğin bileşimini temsil etmek üzere bir üretim fonksiyonunu kullanmadan önce, sermayenin katılığından ve çalışmanın fiili örgütlenmesinden ve diziliminden yola çıkarak yapılan soyutlamanın önemli olup olmadığını, anlamlı bir fark yaratıp yaratmadığını değerlendirmek zorundadır. Aynı şekilde, sosyal süreçleri betimlemek üzere "yeniden üretim" metaforunu kullanan sosyologların, bu süreçlerin açık uçlu doğasını ve onların usta aktörlere bağımlı olmasını göz ardı etmenin maliyetini de hesaplaması gerekir. Genellikle soyutlamaların güvenli olduğu

1 Örneğin, J. Elster, *Logic and Society* (Londra 1978); J. Roemer, *Analytical Marxism* (Cambridge 1986), Giriş.

görülür, ama onları sırf alışkanlıkla kullanmak ya da "bilimi" hatırlattıkları için kullanmak gurur duyulacak bir şey sayılmaz.

İkincisi, tek bir soyutlama kullanmak yerine farklı soyutlama türlerini birleştirmenin (çelişkili olmayan!) yollarını aramak da tavsiye edilebilir. Bir önceki bölümdeki algı tartışmasından, usta bir gözlemcinin birçok şemadan yararlanan ve onların sınırlarını, ne ölçüde neye uyum gösterdiklerini bilen bir kişi olduğunu hatırlayabiliriz. Bu eklektizmi savunmak değildir, çünkü eklektizm soyutlamaları onların sınırlarını ve uyumsuzluklarını düşünmeden kullanır.

Gündelik dilde "soyut" sıfatı genellikle "belirsiz" ya da "gerçeklikten uzak" anlamına gelir. Terimin burada kullanıldığı anlam farklıdır; soyut bir kavram ya da bir soyutlama, bir nesnenin *tek-yönlü* ya da kısmi bir özelliğini düşüncede yalıtır.[2] Soyutlama *kaynağımız*, bir araya geldiği zaman insanlar, iktisat, uluslar, kurumlar, etkinlikler vb. gibi *somut* nesneleri oluşturan diğer özelliklerdir. Bu anlamda soyut bir kavram belirsiz değil kesin olabilir; "sıcaklık", "bağdeğer", "cinsiyet", "talebin gelir esnekliği" ya da "sermaye dolaşımı" gibi soyutlamaların da belirsiz bir yanı yoktur. Soyutlamaların gönderme yaptığı bu şeylerin daha somut nesneler tarafından gönderme yapılan şeylerden daha az gerçek olması gerekmez. Bu yüzden soyut ve somut ayrımını düşünce ve gerçeklik ayrımı ile aynı düzleme getirmemek gerekir.

"Somut nesneler" kavramı sadece "var olan her şeyi" kastetmez, nesnelerin genellikle farklı öğe ya da güçlerin bileşimiyle oluşturulduğu gerçeğine dikkat çeker.[3] Somut bir varlık olarak belli bir kişi, kurum ya da başka bir şey, her biri soyutlama aracılığıyla düşüncede tek başına ele alınabilecek olan (örn. fizik, kişilik, zekâ, tutum gibi) çok farklı kaynaklardan etki ve özellikleri –onların birleşik etkilerini kavramsallaştırmaya yönelik bir ilk adım olarak– birleştirirler.

---

2 Benim "soyut" ve "somut" kullanımım, sanırım Marx'ınkiyle eş değer. Örneğin bkz. *Grundrisse*'nin (Londra 1973) 1857 tarihli Giriş metni. Bazı okurlar bu ilk soyutlama tanımıyla Weberci "ideal tipler" arasında bir benzerlik görebilir. Fakat Weber bu bölümde ortaya atılan farklı ilişki tipleri ayrımlarına ilgi göstermez. İdeal tipler hakkında başka yorumlar için bkz. 9. Bölüm.

3 Krş. *a.g.e.* "Somut kavram somuttur çünkü birçok tanımın bir sentezidir, bu yüzden de farklı yönlerin birliğini temsil eder", s. 101.

Başka deyişle, somut olayların ya da nesnelerin anlaşılması iki yönlü bir hareket içerir: somut → soyut, soyut → somut. Somut nesnelerle ilgili kavramlarımız başlangıçta yüzeysel ya da kaotik olabilir. Onların farklı belirlenimlerini anlamak için önce onları sistemli şekilde soyutlamamız gerekir. Soyutlanan özelliklerin her biri incelendikten sonra, kendi nesnelerinin somutluğunu yakalayan kavramları oluşturmak üzere soyutlamaları birleştirmek mümkündür.

Devam etmeden önce bütün somut nesnelerin ampirik olarak gözlenebilir olmadığını, nesnelerin bütün soyut özelliklerinin de gözlenemez olmadığını belirtmek gerekiyor. Kavram-bağımlı fenomenler bir yana, bunlar herhangi birinin onları gözleyebilmesinden ya da onları başka bir şekilde bilebilmesinden bağımsız olarak var olurlar. Soyutlamaların "idealleştirmeler" olarak görülmesi gerekmez, gözlemleri düzene sokmanın sadece höristik araçları da değillerdir. Kavramlar olarak, soyutlamalar gönderme yaptıkları maddi nesnelerden açıkça farklıdır, ama bu soyutlamalar için olduğu kadar, ampirik gözlemler ve somut kavramlar için de geçerlidir: bunların hepsi gerçek nesnelere gönderme yapabilir.

Bir önceki bölümde "teorik" ile "ampirik" arasındaki ayrımı hafifletmek için onların ortak kavramsal içeriğine dikkat çekmeye çalıştım ve bunun zihinsel ile gerçek ya da gözlenemez ile gözlenebilir arasındaki ayrımla bir paralelliği olmadığını savundum. Şimdi soyut-somut ayrımını da bu tür paralelliklerden ayırmak istiyorum. Bu da şöyle özetlenebilir:

$$\begin{bmatrix} \text{teorik} \\ | \\ \text{ampirik} \end{bmatrix} \neq \begin{bmatrix} \text{zihinsel} \\ | \\ \text{gerçek} \end{bmatrix} \neq \begin{bmatrix} \text{gözlenemez} \\ | \\ \text{gözlenebilir} \end{bmatrix} \neq \begin{bmatrix} \text{soyut} \\ | \\ \text{somut} \end{bmatrix}$$

Burada ≠ "eşit değildir" anlamına gelmektedir.

Ne nesneler ne de ilişkileri bize saydam olarak sunulur; onların tanınması bir başarıdır ve bunun için çaba harcamak gerekir. Bazı sıfatlar ve güçler nesnelerin zorunlu özellikleri gibi görünür (örn. hayvanlar örneğinde solunum sistemi ya da iktisat örneğinde kullanım değerleri), buna karşılık diğer özellikler tesadüfi gibidir. Soyutlamaların tesadüfi özellikleri özsel olanlardan ayırt etmesi gerekir. Bölünemez olanı bölmemeli, bölünebilir ve heterojen olanı bir araya yığmamalıdır. "Kuramlaştırma" işinin büyük

kısmı nesnelere ve ilişkilere ait soyutlamalarımızı bu tehlikelerden kaçınıp soyutlamaların pratik uygunluğunu artıracak şekilde düzenlemeyi içerir.

Soyutlama yaparken farklı türden ilişkileri ayırt etmek yararlıdır. "İlişki" terimi çok esnek bir terimdir ama onun çeşitli kullanımlarında örtük olan bazı önemli tezatlar vardır.[4] "Temel" bağlantı ve etkileşim ilişkileriyle "biçimsel" benzerlik ve benzemezlik ilişkileri arasında basit bir ayrım yapılabilir. Evler yollar ve elektrik kablolarıyla birbirine bağlıdır, bireyler doğrudan etkileşebilir, ama onlar aynı zamanda benzer özelliklere sahip nesneler olarak herhangi bir etkileşim içermeyen saf biçimsel bir ilişkiye de sahip olabilirler. Açıkçası, bağlantılı şeylerin benzer olması gerekmez ve tersi de böyledir.[5] Daha sonra gösterileceği üzere, bu çok basit bir ayrım olsa da, sosyal bilimdeki birçok yaklaşım bağlantı ilişkilerini tanımakta güçlük çeker.[6]

Yararlı bir başka ayrım da *dışsal* ya da *olumsal ilişkiler* ve *içsel* ya da *zorunlu ilişkiler* arasında yapılabilir.[7] Sizinle bir toprak yığını arasındaki fark, her iki nesnenin de ötekı olmaksızın var olabilmesi anlamında dışsaldır. Onların belli herhangi bir ilişkide olmaları ne zorunludur ne de olanaksızdır; bir diğer deyişle bu olumsaldır. (Olumsalın (*contingent*) bu anlamının –"contingent upon"ın "bir şeye bağlı olmak" anlamına geldiği– gündelik kullanımlarından çok farklı olduğunu belirtelim.) Bir ilişki olumsal olup yine de önemli etkilere sahip olabilir; bu yüzden insanlar toprak yığınlarını dağıtabilir ya da onların altına gömülebilir –ama her bir nesnenin doğası kaçınılmaz olarak onun böyle bir ilişki içinde bulunmasına bağlı olmaz. Buna karşılık, bir efendi ile bir köle arasındaki ilişki içsel ya da zorunludur, nesnenin ne olduğu onun ötekiyle ilişkisine bağlıdır; bir

4 Fakat bazıları gibi "ilişkiler (*relations*)" ve "ilişkiler (*relationships*)" arasında bir ayrım yapmak istemiyorum. Bu iki terimi birbirinin yerine kullanacağım.

5 "Bağlantının (*connection*)" başka kullanımlarından karışıklık doğabilir diye, bu terimi bu bağlamda maddi bağlantılarla sınırlıyor ve "ortak etkenler" anlamındaki mantıksal bağlantıları dışlıyorum, ama (benzerliğe karşıt olarak) kavramsal *bağımlılık* bağlantıları da önemli sayılacaktır.

6 Zeleny bütün terimleri "içeriği dikkate almaksızın (*asubstantialistically*)" (aynen!) ve saf biçimsel olarak yorumlama eğiliminden bahseder. *The Logic of Marx* (Oxford 1980), s. 27.

7 Krş. R. Bhaskar, *The Possibility of Naturalism* (Hassocks 1979), s. 54 ve Elster, *Logic and Society*, s. 20-5.

kişi efendisi olmadan köle olamaz ya da köle olmazsa efendi de olmaz. Bir başka örnek de ev sahibi ile kiracı örneğidir; birinin varlığı zorunlu olarak ötekini gerektirir.

Zorunlu/olumsal ya da içsel/dışsal ilişki ayrımını kullanırken birkaç önemli özelliğin not edilmesi gerekiyor.

Birincisi, içsel ilişki, ev sahibi ile kiracı ya da karı ile koca örneğinde olduğu gibi nesnelerin tanımının bir parçası kılınsa bile, bazılarının sandığı gibi bir totoloji durumuna gelmez. Söz gelimi bir kiracı olarak ev sahibine kira ödemeniz bir totoloji sayesinde değil onunla maddi bir toplumsal ilişkiye girmiş olmanız sayesinde olur; ilişkinin her iki tarafı da diğer taraf olmadan bu şekilde var olamazsa da onları ayrı ayrı tanımlamakta bir sorun yoktur.

İkincisi, içsel olarak bağlantılı fenomenler güçlü bir anlamda karşılıklı olarak bağlantılı olsa da, bu onların değişemeyeceği anlamına gelmez, sadece bir taraftaki değişim ötekindeki değişime bağlıdır. Kocalarla karılar arasındaki ilişkilerde yaşanan değişimler bunun iyi bir örneğidir.

Üçüncüsü, zorunlu/olumsal ayrımının önem ya da çıkarla hiçbir ilgisi yoktur –her iki ilişki de önemsiz ya da önemli olabilir. İngiliz hükümetleriyle Kuzey Denizi petrolü arasındaki ilişki ikisinin de öteki olmadan var olabilmesi anlamında olumsaldır, ama Kuzey Denizi petrol gelirlerinin İngiliz hükümetlerinin duruşuna etkisi oldukça önemlidir. İngiliz hükümetiyle benim müzik tercihlerim arasındaki dışsal ilişki olumsal ve önemsizdir. Aynı şekilde insanların zorunlu varlık koşullarının hepsi, söz gelimi onların nefes alma ihtiyacı, sosyal bilim için çok önemli değildir.

Asimetrik iç ilişkiler, ilişki içindeki bir nesnenin öteki olmadan da var olabileceği, ama tersinin mümkün olmadığı durumlarda da kendini gösterebilir. Para ve bankacılık sistemleri ilişkisi, devlet ve meclis binası ilişkisi bunun örnekleridir. Simetrik olduklarında bile, iç ilişkiler her zaman uyumlu, hatta dengeli değildir –tersine, birçok örnek karşılıklı bağımlılığı tek yönlü hakimiyetle birleştirir.

Bu ayrımlar farklı sınıf kavramlarına açıklık getirirken yararlı olur. Marksist sınıf kavramı iç ilişkilere dayanır, kapitalist toplum söz konusu olduğunda, öncelikle ücretli emek ve sermaye arasındaki ilişkiye dayanır. Birçok sosyolojik, resmi ve popüler versiyonda, sınıf bir dizi ortak özellik

açısından tanımlanır (gelir, eğitim, statü, tutumlar vb.) ve bireyler de bu tanımlara karşılık gelişlerine göre "sınıflanır." Böylesi sınıflar arasındaki ilişkiler bu yüzden olumsaldır. Bu iki sınıf kavramının iyice ayırt edilmesi gerekir, çünkü çok farklı toplum özelliklerine seslenirler, ama karşılıklı olarak birbirlerini dışlamaları gerekmez. Dışsal olarak ilişkide olan sınıflar arasındaki farkların ciddi biçimde bulanıklaştırılmasının Marksizm'in kavramsallaştırdığı iç ilişkiye sahip bölünmeleri zayıflatması gerekmez. Buna karşılık, bir devrim içinde sermaye/ücretli emek ilişkisinin ortadan kalkması otomatik olarak sosyolojik kavramının tanımladığı bütün farkları ortadan kaldırmaz ve içsel olarak ilişkili diğer pratiklere dayalı –örneğin cinsiyet, entelektüel ve madun emeğiyle ilgili– bölünmeler pek değişmeden devam edebilir.

Olağan bir şekilde tek tek var olabildiğini düşündüğümüz birçok eylem aslında iç ilişkilerin içine gömülmüştür. Söz gelimi, "saygı" ve "tiksinti"yle ilişkili tutum ve eylemlerin her biri insanlar ile makul davranışla ilgili kural kümeleri arasında karşılıklı ilişkileri varsayar.[8] Birçok eylem bağlam-bağımlı olduğu ölçüde iç ilişkiler içerir, ama belki de birçok durumda bunlar asimetrik ilişkilerdir. Bir sınava girmek veya bir soruya yanıt vermek daha önceki ve beklenen başka eylemleri, olay ve ortamları, sıklıkla da belirli özellikle uzamsal-zamansal ardışıklıklar içinde olan şeyleri önceden varsaymaktır. Bunlar değişmez bir şekilde kuralla yönetilir. Onların belli bağlamlarının olmaması durumunda onlar bu *tür* eylemler *olarak* sayılmazlar; bir pratiğin bağlam-bağımlı olduğunu söylemek onun (belki de yine asimetrik olarak) belli kavramlarla içsel olarak ilişkide olduğunu kabul etmektir. Sosyal bilimin en yaygın hatalarından biri de sağduyunun insan eyleminin içsel olarak ilişkili olan doğasına karşı karakteristik bir farkında olmama halinin çoğaltılmasıdır.

Herhangi bir gerçek durumda genellikle bu tür eleştirilerin karmaşık bir bileşimi olur. Bir çıkar sisteminin yapısı bu tür ilişkiler hakkında basit sorular sorarak keşfedilebilir: Bu nesnenin (bu biçimde) varlığı neyi gerektirir? Bu haliyle kendi başına var olabilir mi? Olamazsa başka ne gerekir? Bu nesnenin şöyle şöyle yapmasını sağlayan şey nedir? Bu sorular banallık

8 *a.g.e.*; R. Harré, *Social Being* (Oxford 1979), s. 24. "Özsaygı"da olduğu gibi, bu tür tutumları içselleştiren bireylerin olma olasılığının onların ilişkisel doğasıyla ilgili savı çökerttiğini sanmıyorum.

derecesinde basit görünebilir, ama yanıtlar genellikle karmaşıktır ve birçok kavramlaştırma ve soyutlama hataları onlardan kaçınma sonucunda olur.[9] Jones ve Smith adlı iki kişi arasındaki ilişkilerle ilgili son derece basit bir örnekten başlayarak üç örneği ele alalım. Jones ve Smith sırasıyla işveren ve işçi olabilirler, bu açıdan içsel olarak bağlantılıdırlar, ama din, tutumlar ya da hobiler gibi başka şeylerde olumsal olarak bağlantılı olabilirler. Başka deyişle, *Jones ve Smith'in hangi özelliğini düşündüğümüzü açık kılmadığımız sürece, belli sıfat ya da pratiklerin içsel ilişkilerini dışsal ilişkilerinden ya da zorunlu koşullarını olumsal koşullarından ayırma çabamız karışıklıkla sonuçlanabilir.*[10]

İlişkilerin doğasını değerlendirirken açık tanıma ihtiyaç duyulduğunu gösteren daha karmaşık bir örnek de, kapitalizm ile ataerkilliğin birbirine bağlı olup olmadığı sorusunu içerir. Kapitalizmin en temel ilişkisi –sermaye/ücretli emek ilişkisi– düzeyinde kapitalistlerin ya da işçilerin erkek ya da kadın olması olumsaldır. Bu düzeyde sermaye "cinsiyete kördür." Fakat *somut* biçimlerinde, ilişki durumları cinsiyetten etkilenebilir ve belli kapitalist toplumların çok temel olmayan yapıları, söz gelimi İngiliz refah devleti ataerkil ve kapitalist yapıları "iç içe geçiren", cinsiyet tarafından belirlenen ve onu çoğaltan pratikler içerebilir. O yüzden görünüşte her örnekte, kapitalist toplumsal ilişkiler bir şekilde cinsiyetli olsa da, hatta ataerki ve kapitalizm birbirlerinden yararlansa da (tabii birbirleri için sorun da yaratabilirler), ataerki ile sermaye arasındaki ilişkinin olumsal olduğunu savu-

9 Göreceğimiz üzere sıkça hatalar da ortaya çıkar, çünkü basitliklerine rağmen, bu sorular bazı sosyal araştırmalarda *sorulmaz* bile ve bunun yerine analiz bu (zorunlu ya da olumsal) tözsel ilişkilerin keşfedilmesi yerine formel ilişkilerin keşfedilmesiyle sınırlanır.

10 Ele alınan nesnelerin *relatum*ları [bağlantıları] açısından tartışılan yönlerinin tam olarak tanımlanma ihtiyacı çerçevesinde, bağlantılara içsel de desek dışsal da bunun sadece bir tanım sorunu olduğu söylenebilir. *Sınırlı* bir anlamda bu doğrudur, ama gerçek nesnelere gönderme yapmaya çalışan tanımlar keyfi değildir –onların uygulanabilirlikleri ve pratik yeterlikleri uygulandıkları şeylerin doğasına bağlıdır. Söz gelimi, basit bir insan olarak, benim dışsal olarak birlikte yaşadığım insanlarla bağlantılı olduğum söylenebilir, ama kişilikler olarak onların çok ciddi etkisi altındayımdır ve eylemlerimiz içsel olarak bağlantılı olabilir. "İnsan", "kişilik" ve "eylem" kategorileri keyfi olarak karşılıklı değiştirilebilir değildir, bilakis nesnenin farklı yönlerine gönderme yaparlar.

nabiliriz.[11] Çünkü hem ataerki kapitalizm olmadan var olabilmiştir, hem de sınıf ilişkileri, değişim değeri, kâr için üretim vb.ni ataerkinin mevcudiyetine bağlı kılan bir şey yok gibidir. Fenomenlerin hangi *özelliklerinin* değerlendirildiğine karar verirken soyutlamaya gerekli özen gösterilirse, karışıklıktan çok aydınlanma sağlanacaktır.[12]

Üçüncü bir örnek nesnelerimizin doğası hakkında nitel sorular sormanın önemini gösterir. Bu, bazı sanayilerin grev karşısında neden diğerlerinden daha dayanıklı olduğunun açıklamasını içerir. Birçok sosyal bilimci bu sorunu sendika üyeliği, tesisin büyüklüğü, cinsiyet dağılımı vb. bağımsız değişkenleri değerlendirmek üzere hemen istatistik analiz yaparak ele alır. Ama sonuçlar ilginç olsa bile, bu sorgulama hattı basit nitel sorularımızı göz ardı eder: Grev etkinliği neyi varsayar? Tesis büyüklüklerinde grev isteğini etkileyen nedir? Sadece işçilerin sayısı açısından bir büyüklük mü, yoksa toplumsal ilişkilerin ve yönetim denetimi biçimlerinin farklı büyüklüklerle bağlantılı doğası mı? Genellikle araştırmacılar sanki istatistiksel ilişkilerin ortaya çıkması olanları açıklamaya yeterliymiş gibi davranıp başka soru sormazlar. Ya da sorulara verilen yanıtları "bağımsız değişkenler" olarak ele alıp ek istatistiksel testler yapmak isteyebilirler, ama sonuçlar ne olursa olsun nitel soruları yanıtlamak için bir çıkarıma varmamız gerekir. Buna karşılık, onlara yanıt vermek yine nasıl soyutladığımıza ve neyden soyutladığımıza büyük dikkat göstermeyi gerektirir.

Soyutlama özellikle *yapıların* tanımlanması için önemlidir.[13] Bunlar içsel olarak bağlantılı nesneler ya da pratiklerin kümeleri olarak tanımlanabilir. Ev sahibi-kiracı ilişkisinin kendisi özel mülkiyeti, kirayı, iktisadi artı

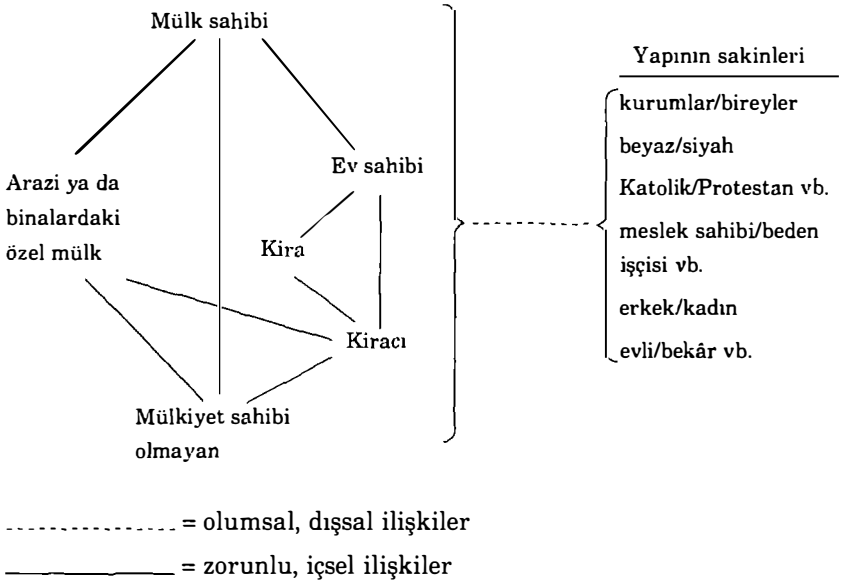
11 Krş. M. Barrett, *Women's Oppression Today* (Londra 1980) ve S. Walby, *Patriarchy at Work* (Cambridge 1986). "Ataerki" terimi birçok şekilde kullanıldığı için, bunu da açıklamamız gerekebilir.

12 Yazıya geçirilince, soyutlama süreci çaba gerektiren, hatta bezdirici bir süreç gibi görünebilir –Marx'ın teorik çalışmasının büyük kısmında böyledir– ama sağlam bir kuramsallaştırma için önemli bir temeldir. Bkz. A. Sayer, "Abstraction: a realist interpretation", *Radical Philosophy*, 28 (1981). Zeleny'nin belirttiği gibi, "Marx belli ilişkilere girmenin belli bir görünümün tözsel özelliklerini değiştirdiği durumlarla değiştirmediği durumları, bu tözsel özelliklerin yeni ilişkilere girerek özünde değişmeden kaldığı durumları birbirinden özenle ayırt eder." Zeleny, *The Logic of Marx*, s. 26.

13 Tanımım Harré'nin *Social Being* içinde yaptığı tanımdan esinlendi, ama onunla özdeş değil.

değer üretimini vb. gerektirir; bunlar birlikte bir yapı oluştururlar (bkz. Şekil 6). Yaygın bir varsayımın tersine, yapılar sadece emeğin uluslararası ayrımı gibi büyük sosyal nesneleri değil kişiler arası ve kişisel düzeydeki (örn. kavramsal yapılar) küçük sosyal nesneleri ve nörolojik düzeyde ve ötesindeki daha da küçük sosyal olmayan nesneleri de içerir.

Toplumsal yapılar içinde belli rollerle ilişkili belli "konumlar" vardır. Bir konumun sakinini konumun kendisinden ayırt etmek özellikle önemlidir. Günlük düşünmenin en yaygın yanılsamalarından biri de konumun özelliklerinin, bunlar ister iyi ister kötü olsun, onu işgal eden birey ya da kuruma atfedilmesinden gelir. Ne sonuç çıkarsa çıksın, belli *insanların* sorumlu olması gerektiği varsayılır; toplumsal ilişkilerin yapısının –onlarla ilişkili kaynaklarla, engel ya da kurallarla birlikte– ne olduğunu belirleyebileceği –bu yapılar sadece insanların onları çoğalttığı yerde var olsa da– pek düşünülmez.

Şekil 6 Yapı

Böyle durumlarda sorunların suçlu kişilerin keşfedilmesi ve onların farklı bir bireyle yer değiştirmesi aracılığıyla çözülebileceğini beklemek boştur. Bir yapı içindeki bireyleri, belli bir sonuç için suçlayacak ya da tebrik edecek birini bulma umuduyla sorgulayabiliriz, ancak sorumluluğu yükleyecek hiç kimseyi bulamayabiliriz. *André Gorz'un yazdığı gibi:*

> [Bürokratların] işlev[ler]inde önceden tanımlanmış yükümlülükler onları bütün kişisel sorumluluklardan ve karar yükümlülüğünden kurtarır ve onların protestoya yatıştırıcı bir yanıtla karşılık vermelerini sağlar: "Bunu yapmayı biz seçmedik. Biz sadece emirleri uyguluyoruz." Kimin emirleri? Kimin düzenlemeleri? Hiyerarşinin en üst basamaklarına doğru çıksak da "Benim" diyecek birini bulmak imkânsızdır.[14]

Gorz, şahsi sorumluluktan kaçınılmasına değil bu tür durumlarda onun var olmayışını eleştirir. İçsel ilişkilerin ve yapıların varlığını tanımayı başaramamak polise yönelik eleştirilere verilen yanıtlar örneğinde de görülür. Bu bazen yapı içerisinde "çürük elmalar"ın varlığı olarak, yani polisteki belli üyelerin eleştirisi olarak ifade edilir ve yorumlanır. Eleştiri açıkça polis kurumunu oluşturan konumlar, kurallar ve güçlerin yapılarına yöneltildiğinde bile, bu bazen –belki de kasten– yanlış biçimde bireylere yöneltilmiş gibi yorumlanabilir.

Yapıların onları oluşturan bireylere indirgenmesi aynı zamanda aşırı sosyal hareketlilik toplumsal sınıfların feshedilmesini gerektirir yanılsamasından da sorumludur. Dahası, yapının sağduyu anlayışı karşısında görünmez olması konumların *karşılıklı bağımlılığı*nın ve "terkip hatası" denen şeyin hafife alınmasına yol açar.[15] Her durumda, bir birey için olası olan şeyin eş zamanlı olarak bütün bireyler için olası olması gerektiği varsayımıdır bu. Söz gelimi kapitalist ekonomilerde, tek tek firmalar "daha rekabetçi" kılınabileceği için, hiçbir firmanın daha az rekabetçi olmasına gerek bırakmadan –sanki iktisadi rekabet hepsinin birincilik ödülünü eş zamanlı olarak elde edebileceği bir yarışmış gibi– tüm firmaların aynı anda daha rekabetçi olabileceği düşünülür. Aynı şekilde gençlerin işsizliğini azaltma umuduyla birçok "uzman" genç insanlara daha iyi nitelikler elde

14 A. Gorz, *Farewell to the Working Class* (Londra 1982), s. 58.
15 Elster, *Logic and Society*, s. 97.

etmeyi ve mülakat tekniklerini geliştirmeyi tavsiye eder, ama bunu yapabilenler bir iş bulma şanslarını başka bireylerin aleyhine artırabilirler: bu mevcut işlerin sayısını, yani yapı içindeki konumların sayısını artırmaz.

Birey, grup ya da kurumların her türü yapısal bir konum işgal edemeyebilir, ama genellikle belli bir serbestlik vardır. Örneğin arazi sahipleri de kiracılar da, bir kısmı diğer iç ilişkilerle oluşturulmuş bir dizi özelliğe sahip olabilir. Bu yüzden yapıların "bazı dönüşümler altında değişmez"[16] olduğu söylenebilir, yani bileşenleri –yapıların çoğaltılmalarıyla alakalı olmayan– sıfatlarında değişim yaşasa da yapılar var olmayı sürdürebilirler. Ev sahibi-kiracı yapısı sürekli devridaim yaşayabilir, bu arada da üyelerinin yaşı, cinsiyeti, ırkı, dini, politikası, mesleği vb. değişebilir.

İnsanların ve kurumların kendileri de bazı toplumsal yapıların içinde değişmeden var olur. Sadece emlak kiralamakla kalmayıp üniversiteye gidiyor, sınava giriyor olabilirsiniz ve elbette bu sonuncu eğitim yapılarını varsayar. Bir emlak piyasasındaki çok sayıda öğrenci kiralık konut olanakları üzerinde önemli bir etki sahibi olsa da, öğrenci dışındaki başka tür bireyler de bu etkiye sahip olabilir ve bu yüzden öğrencilerle kiralık konutların birlikteliği hâlâ olumsaldır. (İki ya da daha çok nesnenin birlikteliğinin olumsal olduğunu söylemek birbirlerini herhangi bir şekilde etkiliyor olduklarını reddetmek anlamına gelmez.)

Sosyal yaşama has yapıların karmaşık dile getirilişi ve karşılıklı birbirlerini güçlendirmeleri sosyal bilimin en zor sorunlarından bazılarını yaratır. Onları deneylerle tek tek birbirinden ayıramadığımıza göre, bir yapıya bir başkasına has olan bir şeyi atfetmeye eğilimli oluruz. Çünkü (a) genellikle farklı yapıların etkilerini karıştırabilen aktörlerin değerlendirmelerine güvenmemiz gerekir, (b) eylemler bu tür anlayışlarla ortaya çıkar ve bu yapıları (belki de farkında olmadan) yeniden üretmede gerçek etkiye sahiptir ve (c) toplumsal yapılar kavram-bağımlıdır –genellikle de sistematik olarak karıştırılan kavramlara bağlıdır. (A) ve (b) çerçevesinde, bir erkek sendikacı emek piyasasında kadınların güçsüz bir konumda olmaları için ataerkiyi değil kapitalizmi suçlayabilir ve sorunu kendi eylemleri aracılığıyla çoğaltır. (C) açısından, sanayideki vasıf sınıflandırmalarıyla ilgili incelemeler birçoğunun talep edilen vasıflardaki temel bir farkı değil de sıra-

16 Harré, *Social Being*, s. 38.

dan işçinin cinsiyetini yansıttığını göstermiştir. Bir sekreterin vasıfsız, bir kamyon şoförününse vasıflı olarak sınıflandırılması açıkça birincinin genelde bir kadın ikincinin de bir erkek olduğunu söylemektedir. Vasıfla ilgili bir sınıflandırma şemasının cinsiyetle ilgili bir başka şemanın yerine yaygın bir şekilde kullanılması, toplumsal yapıların karşılıklı bağımlılığının karmaşıklığını sergiler. Bu karmaşıklığı yaratan onların karşılıklı olarak kavramları onayladığı ve bunların olduklarını iddia ettikleri şey olmasının gerekmediği gerçeğidir. Başka deyişle, bir yapıya bir başkasından türeyen bir şeyi atfetme sorunu, sosyal bilimcilerin tam da bu sorunla inceleme konularında, inceledikleri insanların kullandığı değerlendirme ve sınıflandırmalarda, onların eylemlerinde karşılaştığı gerçeğiyle daha da ağırlaşır.

Sosyal bilimcilerin bu tür sorunlar karşısında başvurabileceği en iyi yol nitel sorularımızı takip etmektir. Yapıların söz konusu etkileri üretebilecek özellikleri nelerdir? Başka bir grubu değil de kadınları, ayrımcılığa maruz kalan grup haline getirme bağlamında kapitalist çıkarlara özgü içsel bir durum var mı? Sekreterlik mesleğinde ya da bir işçinin cinsiyetinde vasıf sınıflandırmasına yol açan şey nedir?

Toplumsal yapılar sadece birlikte var olan ve birbirine bağlı değil, aynı zamanda süreğen yapılardır. En uzun süreli toplumsal yapılar, sakinlerini, tek taraflı olarak değiştiremeyecekleri ama yine de mevcut konumlar arasında değişiklik yapmanın olası olduğu durumlara hapseden yapılardır. Eğer bir işçi işini bırakıp bir komüne katılırsa, onun yerine başka biri kolayca bulunur ve kapitalizmin yapıları çoğaltılmaya devam eder. Fakat komünün üyeleri kaçmaya çalıştıkları toplumsal yapıların mal ve pratiklerinden en azından bir kısmıyla uzlaşmak ve onları kullanmak zorunda kalacaktır. Bu arada, yapılar belli dönüşümler altında değişmez olsa da ve genellikle yerinden edilmeleri zor olsa da, bu onların içeriden, zaman içinde dönüştürülemeyeceği anlamına gelmez. Söz gelimi dinsel yapılar, öğretmen-öğrenci ilişkileri ve evlilik ilişkisi ağır ağır ama önemli ölçüde, iktidar ve onu oluşturan anlam ve pratiklerin dengeleri yer değiştirdiği ölçüde değişmiştir.

Yapı, Eylem ve Yeniden Üretme

Artık sosyal bilimde toplumsal yapıların "*yeniden üretimi*"nden bahsetmek yaygındır, ama yeniden üretme kavramı gafiller için tuzaklarla dolu-

dur. Toplumsal yapılar varlıklarını otomatik olarak değil, insanlar onları yeniden ürettiğinde sürdürürler; buna karşılık insanlar da onları otomatik olarak yeniden üretmezler ve nadiren tasarlayarak üretirler. Bhaskar'ın dediği gibi: "İnsanlar çekirdek aileyi yeniden üretmek için evlenmez ya da kapitalist ekonomiyi yeniden üretmek için çalışmaz. Fakat bu onların etkinliklerinin tasarlanmamış (ve değiştirilemez) bir sonucu, aynı zamanda zorunlu koşuludur."[17] Aynı şekilde, biz fark etsek de etmesek de, konuşma dilin yapısıyla sağlanır ve sınırlanır, dil ise sadece konuşma ya da yazma aracılığıyla yeniden üretilebilir. Bu yüzden, belli eylemler sadece belli toplumsal yapıların içinde mümkün olsa da, toplumsal yapıların varlığı bu eylemlerin sürekli (olumsal) yürütülmesine bağlıdır.

Toplumsal yapıları dönüştürmek zor olsa da, onların çoğaltılması için gerekli eylemlerin yürütülmesinin pratik bilginin sadece malzemelerini değil belli türlerini de gerektiren usta işi bir başarı olarak görülmesi gerekir.[18] Aktörler sadece, değiştirilmesi imkânsız bir şekilde yeniden üretmek üzere programlanmış "kopya", "otomat" ya da "rol sahibi" değildir. Toplumsal yapıların tarihsel olarak özgüllüğü –çekirdek aile, özel mülkiyet, hapishane ve benzerine sahip olmayan toplumların var olmuş ve var oluyor olması– bize toplumsal yapıların olumsal statüsünü hatırlatmalıdır. (Yapı öğeleri kaçınılmaz olarak bağlantılı olsa da, herhangi bir yapının, bir *birim olarak* var olması olumsaldır.) Bu yüzden bir yapının *varlığını* sadece onu oluşturan iç ilişkilerine ve zorunlu koşullarına bakarak açıklamak yeterli değildir. Motorlu arabaların seri üretiminin artışının ucuz benzin tedarikini varsaydığını söylemek doğru olabilir ama bu üretimdeki artışı açıklamaz. Başka deyişle, yapısal analiz araçları yoluyla soyutlama yararlı olsa bile kökenleri açıklamaz. Bu tür çıkarımların tümüyle bu tür analizden çıkarılabileceğini varsaymak işlevselciliğin başlıca hatasıdır.[19]

Bu tür niteleme ve uyarılar "yapı ve eylem" meselesinin çok sayıda yetersiz çözümünün tedavülde olması nedeniyle zorunludur.[20] "Yapısalcı"

17 Bhaskar, *The Possibility of Naturalism*, s. 44.

18 A. Giddens, *Central Problems of Social Theory*. Harré eylemleri oluşturan kavramların "şablon" gibi davranabileceği ve bunların yapıların çoğaltılması için zorunlu olduğu fikrini ortaya atıyor; *Social Being*.

19 A. Giddens, "Functionalism: après la lutte", *Studies in Social and Political Theory* (Londra 1977).

20 Bu "yapı-faillik tartışması" –önemi bütün sosyal kuramı kapsamakla birlikte– son yirmi yılın Marksist teorik söyleminde manidar bir yer tuttu. Örneğin bkz. Miliband-Poulantzas ➔

yaklaşımlar güçlerinin büyük kısmını, sosyal süreçlerin bireylerin görünüşte dizginsiz olan eylemlerine indirgenebileceğini söyleyen bireyci ve iradeci görüşe karşı koymaktan aldı. Fakat eylemlerin toplumsal ilişkilerde yer alma ve aktörlerin seçmediği koşullarla sınırlanma ve kuralla yönetilme tarzı öne çıkarıldığında, aracıların etkinliği ve onların becerileri göz ardı edilir, bu yüzden eylemi koşullar yapmış gibi görünür. Daha da kötüsü, "özneler" tümden "yazıya döküldü", sosyal bilim gayriinsanileşti.

Eylemin kural-yönetimli karakterini vurgulayan yapısal analizin ve yaklaşımların aşırı yayılmasında daha genel bir risk daha vardır ve bu gözlemcinin gördüğü şeye ilişkin bakış açısının kabul edilmemiş bir etkisinden kaynaklanır: başka tür bir entelektüalist yanılgı. Aktörün ya da katılımcının bakış açısından, eylemleri birbirinden ayırt etmek kolay değildir, onların hedefleri genellikle belirsizdir ve uygulamaları hep beklenmedik sapmalara açıktır. İzleyiciye göre, risk ve olumsallık o kadar görünür değildir ve bildirildiğinde de, zaman boyutu sıkıştırılmış ya da toptan göz ardı edilmiş olma eğiliminde olur. Bu da kesin olmayan stratejilerin sonradan (*ex ante*), sağlam "kural " ve "rollere" bağlı olarak yapılan iyi tanımlanmış, belki de şeyleştirilmiş "eylemler"in rutin ve mekanik icrası şeklinde görünmelerine yol açar. Bu "şeyleştirme" yaşanırken pratik bilgi sanki biçim olarak önermeselmiş gibi kodlanır.[21] Bu da entelektüellerle "sıradan insanlar" arasında hatırı sayılır bir yanlış anlaşılmaya ve güvensizliğe yol açar zira "sıradan insanlar" deneyimlerinin entelektüellerce aydınlatılması şöyle dursun, entelektüellerin bu deneyimi daha iyi bildiklerini iddia etme sürecinde onu inkâr ettiğini hissederler. Bu ise, akademik-elitizm ve anti-entelektüalizmin karşılıklı olarak birbirlerini dayatan kutuplaşmasına kapı

tartışması (R. Blackburn, *Ideology and Social Science* (Londra 1972) içinde) ve E. P. Thompson'ın Althusser'in yapısalcılığına verdiği tepki (*The Poverty of Theory* (Londra 1979) içinde) ve Anderson'ın Thompson'a verdiği yanıt (*Arguments within English Marxism* (Londra 1980) içinde). Bu metinlerin sorunu tartışmak gibi iyi bir yanı olsa da –sosyal bilimin büyük kısmı "yapı"dan habersizdir– bunlar sosyal bilim felsefesinde Giddens, Bhaskar ve Bourdieu tarafından yapılan önemli katkıları göz ardı eder. Ayrıca bkz. *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 13 no. 1 (1983).

21 P. Bourdieu, *Towards a Theory of Practice* (Cambridge 1977) ve ayrıca aynı yazar, "Men and machines", K. Knorr-Cetina ve A. V. Cicourel, *Advances in Social Theory and Methodology: Towards an Integration of Micro- and Macro-Sociologies* (Boston 1981).

aralar. Entelektüalist yanılgının bütün çeşitleri gibi bu da, bir ruh halinden öte bir şeydir: bu, emeğin sosyal ayrımında, onun içinde yer alanları pratik bilgiden uzaklaştıran ayrıcalıklı bir alana sahip entelektüel üretim pratiği tarafından koşullanmakta ya da karşılıklı olarak onaylanmaktadır.

Sosyal bilimdeki "üstatlar" genellikle bu tür bir soyutlama yaptıkları gerçeğinin farkında olmazlar, ama acemiler onlardan etkilenme eğiliminde olur; özellikle de edilgen sesle ya da üçüncü şahısla söylenen, kendilerinin de bir bakıma "birinci şahıs olarak" yaşadıkları pratiklerin betimlemeleriyle karşılaştıkları noktada ondan etkilenirler. Williams'ın da belirttiği gibi, eğer yapısal analizin soyutlamalarının (yani aslında soyutlamalar değilmiş gibi) parçayı değil de büyük resmi verdiği kabul edilirse, onun tanımladığı "sabit biçimlere" uymayan "canlı" ya da "hareket eden" herhangi bir şey, müphem bir şekilde "öznel" ya da "kişisel" olarak sınıflandırılma eğiliminde olur.[22] Bunlar herhangi bir toplumsal yapı incelemesinde ciddi mesleki tehlikeler oluştursa da, doğru tepki yapısal analizi bırakmak değildir, çünkü bu aktörlerin hikâyelerine sahte bir ayrıcalık yükler ve "iradeciliğe", yani, olan şeyin sadece insan iradesinin serbest bir işlevi olduğu görüşüne kapı aralar. Bunun yerine bu soyutlama tarzının sadece gücünü değil sınırlarını da akılda tutmamız gerekir. Yukarıdaki hatalar yapısal analizi bir soyutlama tarzı olarak kullanmakta değil, onu sanki kendi başına *somut* betimlemeler sağlayabilirmiş gibi kullanmakta yatar; araştırmaya olası bir başlangıç sağlar ama bir son sağlamaz.

İçeriksiz Soyutlamalar

Bazen bir nesnenin soyutlanan özelliği soyut bir biçimde var olamaz; sadece belli somut biçimlerde, "içeriksiz soyutlama"nın göz ardı ettiği şekillerde var olur. Söz gelimi bütün metaların eğer insanlar onları satın alacaksa "kullanım-değeri"ne sahip olması gerekir. Ama "genel olarak kullanım-değeri"ne sahip olmazlar, besleyici olmak ya da bir tür eğlence sunmak niteliği gibi belli tür kullanım-değerlerine sahiptirler. Bu tür örnekler biz onlara "açıklayıcı bir ağırlık" yükleyinceye ya da soyutlanan şeyi ölçmeye çalışıncaya kadar zararsız görünür. Tahmin edileceği üzere, bazı soyutlamaların içeriksiz olup olmadığı bazen çekişmeli bir konudur; olduk-

22 Williams, *Marxism and Literature*, 9. Bölüm.

ça tartışmalı bir örnek, tek bir ölçek üzerinde ölçülebilen bir şey olarak zekâ kavramıdır.

Ayrıca soyutlamaların, gönderme yapacakları bir şey olmadığı için değil anlam-ilişkileri açık bir göndermeye izin veremeyecek kadar zayıf dile getirilmiş olduğu için fiilen içeriksiz hale geldiği durumlar da vardır. Soyut bir kavram ρ simgesiyle belirtilebilir, bu da P nesnesine gönderme yapabilir. Soyutlamayı sırf notasyon gibi aşırı bir biçime kadar götürmek, P'yi ve onun ne tür bir şey olduğunu kolayca unutmaya sürüklenmek gibi bir tehlikeye yol açar; böylece mantıksal ya da matematiksel formüllere ait yönlendirmelerimiz "kendi hayatlarını yaşamaya başlar" ve biz P'nin ne yapabileceğini ve yapamayacağını belirleyen maddi ve (mantıksala karşıt olarak) nedensel özelliklerine ait bilgimizi elden kaçırırız. Bu temas kaybını, değişik bir nesneler kümesine uygulanabilecek düzenleme araçları olan model ya da kuramların (örn. katastrof kuramı) mevcudiyeti olasılığını düşündürdüğü için bir üstünlük olarak yorumlayanlar var. Elbette bunu tartışmak gerekir. Bu, Marx'ın Hegel için dediği gibi, "mantığa [ya da matematiğe] ait şeyleri, şeylerin mantığıyla" karıştırma yanılgısını içerir.[23] Bu konuyu daha sonra geliştireceğim.

Genelleme

Tartışma buraya dek nesnelerin, ister zorunlu (içsel) ister olumsal (dışsal) olsunlar, *nitel* özellikleri ve onların tözsel ilişkileri üzerinde durdu. Aslında çağdaş sosyal bilimde daha yaygın olan şey biçimsel benzerlik ve benzemezlik ilişkileri arayışına ve sistemlerin nicel boyutlarının incelenmesine öncelik vermektir. Bu iki odak noktası da gereklidir, ama ben ilkinin yeterince öne çıkarılmadığını düşünüyorum; bu da kısmen nesnelerin görece basit ve saydam olduğu ve temel meselenin onların nicel analizleri olduğu inancını cesaretlendirme eğilimindeki "düzenleme-çerçevesi olarak kuram" anlayışının hakim olmasının bir sonucudur. Bu niceliksel vurguya karşı çıkmakla birlikte, niceliğin ve onu inceleme yöntemlerinin önemini

23 Aktaran Bourdieu, "Men and machines", s. 305. Kesin olarak söylenirse, Marx "şeylerin mantığı" değil de "şeylerin davranışı" demiş olmalı, ama sanırım bu etkiyi bozardı. Bu bağlamda Elster'in *Logic and Society*'si ilginçtir, çünkü mantıktan büyük etki yaratacak şekilde yararlansa da, bazen –örneğin nedenselliği bir mantık sorunu olarak ele alırken– bu tuzağa düşüyor.

reddetme niyetinde değilim. Yapılar nicel olarak anlaşılması gereken içsel ilişkiler aracılığıyla kurulsa bile, bazı durumlarda büyüklük ya da miktardan etkilenebilirler. Köprüler gibi fiziksel yapılar yük taşıma kapasiteleri açısından niceliğe dökülebilir sınırlara sahiptir ve kapitalist şirketlerin hayatta kalması kâr oranı gibi nicel değişkenlerdeki değişmelere bağımlıdır. Ayrıca genellikle bir yapının kaç örneği olduğunu, onun boyutlarıyla birlikte bilmemiz gerekir.

Nicel betimlemelere ve tözselin tersine biçimsel ilişkilere daha fazla öncelik veren, daha ortodoks bir yaklaşım da "genelleme"dir. Genelleme, bir sınıfa ait nesne sayısının yaklaşık nicel ölçümüdür ya da nesnelerin bazı ortak özellikleri hakkında bir ifadedir. Örneğin "Üçüncü Dünya ülkelerinin büyük kısmı gelişmiş sanayi ülkelerine ağır biçimde borçludur"; "düşük ücretli işçilerin % 85'i kadındır" ifadeleri gibi. Genellemeler bazen "eğilim" gibi muğlak bir ifadeyi "suçlular genç olma eğilimi gösterir"de olduğu gibi, zorunlu bir ilişki düşündürecek şekilde kullanırlar, ama en yaygın yorum ilişkilerin (eğer varsa) nedensel statüsü hakkında agnostik kalandır. Genelleme arayışındayken şöyle sorular sorabiliriz: "Bu nesnelerin ortak yanı nedir?", "Ayırt edici özellikleri nelerdir?", "Bu nesnelerin kaçı anılan özelliklere sahiptir?" Soyutlamaların gelişiminde ve yapıların analizinde ortaya atılan sorulardan farklı olarak, bunlar öncelikle biçimsel ilişkileri arar ve tözsel ilişkilere rastladıkları yerde, onların zorunlu mu olumsal mı olduğunu sorgulamaz. Genellemeler ayrıca belli bir durumun basit betimleyici özetleri ya da ekstrapolasyonları (dış değerleri), yani başka durumların neye benzeyebileceği konusunda kaba tahminler de olabilir. İlk kullanım açıkça aydınlatıcıyken ikincisi sorunludur. Birçok sosyal bilimci daha fazla araştırmayla birlikte ikinci türden genellemelerin insan davranışının, belirlenimci ya da olasılıkçı yasaları olarak "sabitlenebileceğine" inanmıştır, ancak onların başarılı olduğunu düşündürecek bir kanıt parçası pek var sayılmaz. Başka deyişle genellemeler bazıları tarafından bizatihi bir amaç olarak, bir düzen ve düzenlilik arayışı olarak sosyal bilim kavrayışının merkezi bir unsuru olarak görülür.

Daha sonra bu hedefin yanlış olduğunu savunacağım, ama bu noktada genelleme arayışına eşlik eden birkaç sorun ve sınırı belirtmek istiyorum. Birincisi, farklı toplumların farklı zamanlardaki sözde ortak özellikleriyle ilgili genellemeler nesnelerini "tarih-dışılaştırarak" yanıltıcı olabilir –yani

bunu aslında tarihsel olarak özgül ya da kültüre bağlı olan fenomenlere tarih ötesi, pankültürel bir karakter vererek yaparlar.[24] 1. Bölüm'de belirtildiği gibi bu sadece tarih ve antropoloji için değil, bütün sosyal bilimler için bir sorundur; kendi çağdaş toplumumuzu anlarken bile tarihsel olarak özgül olan ile olmayanı ayırt edebilmeliyiz. Emek insani varoluşun gerçekten de tarih-üstü zorunlu bir koşuludur, ama bu haliyle belli toplumlardaki işle ilgili somut pratikleri, örneğin kapitalizmdeki iş bulma ihtiyacını açıklamaya yeterliymiş gibi ele alınamaz. Aynı şekilde bütün toplumlar alet kullanır, ama "sermaye"yi aletlere indirgemek kategorinin tarihsel içeriğini boşaltmak ve böylece onun belirleyenlerinin anlaşılmasını güçleştirmektir. Bir sosyal nesne içsel olarak başka nesnelere ne kadar bağlanırsa, zaman ve uzam içinde değişmez olma eğilimi o kadar azalır. Bu yüzden kurucu anlamlar, ikinci –öngörücü– türün genelleme nesneleri olarak özellikle değişkendir ve uyumsuzdur.[25]

İkincisi, bir dizi nesnenin belli bir ölçüde belli bir özelliğe sahip olduğunu söylemek (örn. "kiracıların % 90'ı bekârdır") bu olgunun olumsal mı yoksa zorunlu mu olduğu hakkında bir şey söylemez: bunların hangisinin söz konusu olduğunun genellemeden başka yollarla belirlenmesi gerekir. (Kiracıların yüzde 100'ü bekâr olsa da, bu yine olumsal bir olgu olabilir.)

Üçüncüsü, genellemeler bazen "dağılımsal güvenilmezlik" sorunu nedeniyle müphem olur.[26] Testler bir insan örneklemesinde yüzde 80'in x, kalanın da y dediğini gösterebilir. Bu ya biri hep x diğeri de hep y diyen iki tip insanın varlığının bir etkisi olarak yorumlanabilir ya da içinde her üyenin x ya da y demek için aynı eğilime sahip olduğu homojen bir nüfus hakkındaki genelleme olarak yorumlanabilir. Bu yorum sorunları sosyal araştırmada ortaktır, ama ilk olasılığı göz ardı etme eğilimi vardır.

Dördüncüsü, genellemeler yapılara ilgisizdir. Benzer bileşimli varlıklara gönderme yaptıkları zaman bile tek tek bireylerin diğerlerinden ba-

24 Krş. K. Menzies, *Sociological Theory in Use* (Londra 1982), s. 127-9 ve G. Kay, "Why labour is the starting point of capital", D. Elson (ed.), *Value: The Representation of Labour in Capitalism* (Londra 1979), s. 55.

25 Giddens aktörlerin bildiği ve uyguladığı genellemelerle, farkında olsalar da olmasalar da failler üzerinde etkili olan koşullarla ilgili genellemeleri birbirinden ayırır. Her biri "diğeri açısından tutarsızdır", A. Giddens, *The Constitution of Society* (Cambridge 1984), s. xix-xx ve 343 vd.

26 Harré, *Social Being*, s. 108-9.

ğımsız mı yoksa onlarla ilişkili mi olduğu hakkında bir şey söylemezler. Bu ilkinden, yani her varlıkla belli bir karakteristik arasındaki ilişkinin statüsünün belirtilmediğini söylemekten farklıdır. Burada belirtilmeyen şey, varlıklar arasındaki ilişkilerdir; genellemeden onların saf biçimsel benzerlik ilişkileri mi yoksa fiili bağlantılar mı olduğunu anlayamayız. Tek tek üyeleri (özünde) hiçbir şekilde bağlantılı olmayan gruplar (örn. 65 yaşın üzerindeki kişiler) Harré tarafından "taksonomik topluluklar" olarak adlandırılmıştır.[27] Bunların üyelerinin ortak bir yanı olduğunu söylemek makul olsa da, bir grup olarak sadece sınıflandıran kişinin aklında var olduklarını söylemek mümkündür.

Beşincisi, genellemelerden yapılan çıkarımların özenle incelenmesi "ekolojik yanılgı"dan, yani bireysel özelliklerin grup düzeyindeki özelliklerden hareketle yapmacık bir şekilde çıkarsanmasından kaçınmak için de gereklidir:

> Bir topluluk içinde siyahilerin yüksek bir oranda bulunması durumuna suç oranlarının yüksek olmasının eşlik etmesi gibi bir olgudan siyahilerin beyazlardan daha çok suç işlediği gibi bir sonuç çıkarırsak bu elbette geçersizdir. Çünkü topluluk düzeyinde korelasyonun nedeni bu suçların *kurban*larının daha çok siyahiler olması da olabilir. Hatta daha çarpıcı bir örnek de şudur: gençlikte işlenen suçlarla yaşlılıktan kaynaklanan bunaklığın topluluk düzeyinde korelasyon içinde olması gibi bir olgudan, bunların genellikle aynı bireylerde görüldüğü gibi bir sonuca varamayız.[28]

Genellikle ekolojik yanılgılar bunun kadar aşikâr olmaz; ama onları ortaya çıkarmak ve onlardan kaçınmak için, genellemeler ve diğer biçimsel ilişki ifadeleri söz konusu bireylerin ve onların içine girdiği tözsel ilişkilerin nicel analiziyle desteklenmiş olmalıdır.

Altıncısı, genellemelerin az soyutlama içermesi gerekir. Bir soyutlama, bir nüfusun nicel olarak ifade edilebilir –kalıp benzerliği taşıyan– bir yönünü keşfedince, genellikle durma eğiliminde olur. Düzenlilikler basit olaylar ya da nesneler düzeyinde aransa da –grup düzeyindeki biçimsel kalıplara odaklanmaları nedeniyle– belli, tanımlanabilir bireylerle bağlantı kurmayı

27 Harré, "Men and machines", s. 147.
28 Elster, *Logic and Society*, s. 99.

güçleştirerek onların somut karakterini ortaya çıkarmakta başarısız olurlar. Daha önceki beş sorunun buradan çıktığı söylenebilir. Hep birlikte sosyal bilimde evrensel olarak uygulanabilecek genellemeler ya da "proto-yasalar" keşfetme olasılığına *gölge düşürürler*.

1960'larda Berelson ve Steiner adlı iki Amerikalı beşeri bilimlerdeki bilimsel bulguların bir envanterini derlemek gibi tuhaf bir projeyi tamamladılar. "İnsanların eylem, düşünce ve duygularını açıklamak ve öngörmek üzere geçerli genellemeler bulma"nın sosyal bilimin görevi olduğuna inandılar.[29] Bulguların büyük kısmını, dış bağlantılı olduğu aşikâr olan bireylerin ortak özellikleri hakkında genellemeler olarak sunan kitapları, bu yaklaşımın zayıflığının bir kanıtıdır. Bulguların büyük kısmı önemsiz ("İnsanlar sevilmeyi sever") ya da zayıftır ("Bir örgüt, dış kaynaklı kriz zamanlarında normal dönemlerde olduğundan daha güçlü bir şekilde merkezileşir").[30] Diğerleri de kavramsal olarak bağlantılı pratikleri, tabiatı gereği anlamsız olan davranışlardaki ampirik düzenliliklerle eş değer olarak *görür*.[31] ("Hareketli kişiler özlem duydukları üst düzeye ait norm, standart, değer, görünüm ve davranışlarla özdeşlik kurar".) Daha başkaları düzenlilik izlenimini, rastlantısal özelliklerden soyutlama yaparak değil, ilgilenilen fenomenlerin özsel özelliklerindeki çeşitlenmeyi göz ardı ederek üretir. Söz gelimi:

> Kentleşmenin derecesi sanayileşmeyle birlikte keskin bir şekilde artar. Dünyanın iktisadi gelişim açısından halen büyük ölçüde köylü tarım toplumu aşamasındaki yerlerinde kentleşme asgari düzeyde görülür... 1950 yılı itibarıyla, sanayileşme derecesiyle kentleşme derecesi arasındaki (Pearsoncı) korelasyon, dünya üzerindeki topraklar ve ülkeler birim olarak alındığında, bizim endeks ölçümümüze göre, .86'ydı.[32]

Bu örneğin sorunu, "kentleşme" ve "sanayileşme"nin farklı yer ve zamanlarda tamamen farklı anlamlara gelmesidir. Söz gelimi kapitalist ve

29 B. R. Berelson ve G. A. Steiner, *Human Behavior: an inventory of scientific findings* (New York 1964), s. 3.

30 *a.g.e.*, s. 370.

31 Krş. Winch, *The Idea of Social Science* (Londra 1958) ve A. R. Louch, *The Explanation of Human Action* (Oxford 1966), 2. Bölüm.

32 Davis ve Golden, aktaran Berelson ve Steiner, *Human Behavior*, s. 604.

prekapitalist şehirler ve sanayi sadece en yüzeysel (ve en asosyal) düzeyde benzerlik taşır.[33] Bu tür genellemelerin, anlamsızlıkları göz ardı edilse bile, nadiren evrensel olmasına şaşmamak gerek.

Bu yüzden genellemelerin değeri gönderme yaptıkları nesnelerin nitel doğasına bağlıdır. Yapısal analiz gibi nitel yöntemlere destek olabilirler ama asla onların yerini alamazlar. Bunu belirtmemin nedeni genellemeyi yasaklamak değil, onun daha etkili kullanılmasını sağlamaktır.

Nedensellik ve Nedensel Analiz

Soyutlama ve genelleme özünde senkroniktir; süreç ve değişime en iyi ihtimalle sadece dolaylı gönderme yapmaya izin verir. Değişimin açıklanması nedensel analiz gerektirir. Nedensellik felsefede özellikle çekişmeli bir kavram oldu ve onun farklı yorumları rakip felsefî yaklaşımların bütünleşik parçalarını oluşturur. Metafizik konularda her zaman olduğu gibi, özel yorumlar sadece bizim en güvenilir inançlarımızla uyum göstermeleri açısından doğrulanabilir ve bu da bu konuda realist bir tutumu savunmak için benim başvuracağım taktik olacak.

Benim buradaki amacım, diğer yerlerde olduğu gibi, bilimsel düşünceyi yasalaştırmak ve böylelikle onun daha iyi özelliklerini kötülerinden ayırmaktır. Nedensellik ve nedensel analizin "ikinci derece"den bir değerlendirmesini yapmanın amacı "birinci derece"den, asıl nedensellik değerlendirmelerini saf dışı bırakmak değil, onların en makul olanlarını "yeniden inşa etmek" ve açıklığa kavuşturmaktır. Bu yüzden okuru daha en baştan uyarmalıyım: aşağıdaki ikinci dereceden değerlendirmenin terminolojisinin bir kısmı yabancı gelse bile, her yönüyle *sıradan* olan bir şeyi aydınlatmak üzere düşünülmüştür. Bunu söylemek gerekir; çünkü birçok filozofun konuyla ilgili değerlendirmesi, onu ezoterik, "bilimsel" bilginin özel rezervi gibi göstermeye, böylece oldukça makul olan sıradan nedensellik değerlendirmelerini bile küçültmeye ya da göz ardı etmeye yol açmıştır. Bilim felsefesinin ortodoks literatürü bilimsel pratiğin örneklerini seçerken son derece dar bir çerçevede hareket etmekte, bunların çok farklı alanlara uygulanabileceği varsayımında ise son derece rahat davranmaktadır. Bu literatüre aşina olanlar için aşağıdaki realist değerlendirme tuhaf, hatta

33 M. Castells, *The Urban Question* (Londra 1977).

sorgulamaya açık görünecektir, ama konuya yeni başlayanlara böyle geleceğini sanmıyorum. Dağınık bir sunumdan kaçınmak üzere, bir kez daha olası itirazların bir kısmına vereceğim yanıtları 5. Bölüm'e erteliyorum.

Bir şeyin nedenini aramak "onun olmasını sağlayan", onu "üreten", "türeten", "yaratan" ya da "belirleyen" şeyin ne olduğunu sormaktır ya da daha zayıf bir şekilde söylersek, ona "yol açan" ya da ona "götüren" şeyin ne olduğunu sormaktır.[34] Bu tür sözcükler üzerine düşünmeye başladığımız zaman, bunların değişimi sağlayabilecek çok sayıda yolu özetleyen ya da hatırlatan (hem de hiç de "ölü" olmayan) metaforlar oldukları açık olur. Bu meyanda, nedensel süreçlere yönelik daha özgül göndermeler, gündelik yaşamda kullandığımız geçişli fiillerde ve birçok sosyal bilim değerlendirmesinde görülür: "evi *inşa ettiler*", "sanayiyi *yeniden yapılandırdılar*", "halk tabakasını *kapsadılar*" gibi ifadeler sabit nedensel betimlemelerdir, yani bunlar değişime yol açan şeyin değerlendirmeleridir. Elbette herhangi bir betimleme gibi onlar da "paketten çıkarılıp" daha ayrıntılı değerlendirmelerle yer değiştirebilir ve bunlar da yine geçişli fiiller kullanabilirler. Açıklamalar olarak, bu enformel nedensel değerlendirme türleri tipik bir biçimde eksiktir, ama daha sıradan süreçleri ele almak için çok uygun olabilirler, ayrıca toplum hakkında bir şey söyleyecek kimse, onları kullanmadan pek bir şey diyemez. Bunların ve diğer nedensel betimleme ve açıklama türlerinin doğasını ve sınırlarını aydınlatmak üzere artık daha biçimsel bir tartışmaya girmek gerekiyor.

Realist görüşte nedensellik, soyut olaylar arasındaki bir ilişkiyi ("Sebep Sonuç") değil, nesnelerin ya da ilişkilerin "*nedensel güçleri*"ni ya da "*kapasiteleri*"ni veya daha genel olarak onların eylem tarzlarını ya da "*mekanizmaları*"nı kasteder. İnsanlar çalışabilmek ("emek gücü"), konuşabilmek, akıl yürütebilmek, yürüyebilmek, üreyebilmek vb. için nedensel güçlere ve grup baskısına, aşırı sıcak ve soğuğa hassasiyet vb. gibi bir dizi nedensel kapasiteye sahiptir. Genellikle nedensel güçler, sadece basit nesneler ya da bireylere değil, bunların oluşturduğu toplumsal ilişki ve yapılara da bağlıdırlar. O yüzden bir konuşmacının güçleri onun birey olarak özellik-

34 Bu Humecu olmaktan çok "üretici" bir sebep anlayışıdır. Bkz. Harré, *The Principles of Scientific Thinking*, s. 103; Bhaskar, *A Realist Theory of Science*. Ayrıca kapsamlı bir savunma için bkz. R. Harré ve E. H. Madden, *Causal Powers* (Oxford 1975).

lerine indirgenemez, ama onun öğrenci, meslektaş, idareci, işveren, eş vb. kişilerle olan karşılıklı bağımlılık ilişkilerinden türeyebilir.[35] Güçler ve kapasiteler uygulansalar da uygulanmasalar da var olabilir; işsiz işçiler şu anda yapmasalar bile çalışma gücüne sahiptir ve demir bazı parçaları hiç paslanmasa da paslanmaya yatkındır. Öyleyse bu görüşe göre, nedensel bir sav ayrı ayrı şeyler ya da olaylar arasındaki bir düzenliliği konu etmez, bu sav bir nesnenin neye benzediği ve ne yapabileceği ve sadece türevsel olarak herhangi bir durumda ne *yapacağı* hakkında olur.[36] Bu yüzden işsiz olan bir kişinin fırsat bulursa çalışacağını söylemek, gelecekte olabilecek bir şey hakkında spekülasyon yapmak değil, o kişinin zihinsel ve fiziksel halinin ve yeteneklerinin *şu anda* nasıl olduğu hakkında bir şeyler söylemektir. Nedensel güçler ve kapasiteler bu yüzden herhangi bir olay kalıbından bağımsız olarak nesnelere atfedilebilir; yani sadece "C"nin öncülü "E" olduğunda değil, aynı zamanda bazen "C"nin öncülü "E" olmadığında da. Göreceğimiz üzere bu nokta nedensel analiz için son derece önemlidir.

Belli eylem tarzları ya da mekanizmalar zorunlu olarak kendi nesnelerinin doğası gereği var olur. Bir nesnenin doğası ya da yapısı ve onun nedensel güçleri içsel ya da zorunlu olarak bağlantılıdır: bir uçak aerodinamik biçimi, motorları vb. sayesinde uçabilir; barut dengesiz kimyevi yapısı sayesinde patlayabilir; çokuluslu firmaların ürünlerini pahalıya satıp emek gücünü ucuza satın alması farklı gelişme düzeylerindeki birkaç ülkede çalışmaları sayesinde olur; insanlar davranışlarını kendi gözlemlerini gözlemleme yetenekleri sayesinde değiştirebilir.[37] Eğer bir nesnenin doğası değişirse o zaman nedensel güçler de değişecektir; yıpranan motorlar güçten düşerler, büyüdükçe bir çocuğun bilişsel güçleri artar. Bu yüzden nedensel güçlerin varlığını öne sürerken sabit, ebedi esaslardan bahsetmiyorum.

Nedenselliğin bu şekilde, bir nesnenin *zorunlu* bir eylem tarzı olarak kavranması, bazılarının varsaydığı gibi, bir nesnenin bir şeyi onu yapma

35 "Güç [iktidar]" ve "nedensel güç" şeklinde ifade etmem kastidir, çünkü gücün her zaman başkaları üzerindeki hakimiyet şeklindeki olumsuz biçimi alması gerekmediğini, sadece yaratma gücü anlamına gelebileceğini görmemizi sağlıyor. Sosyal gücün enfes bir realist analizi için bkz. J. Isaac, *Power and Marxist Theory: a Realist View* (Ithaca, NY 1988).

36 Bhaskar, *A Realist Theory of Science*, s. 45 vd.

37 *a.g.e.*

gücüne sahip olduğu için yapabildiği şeklindeki sanal totolojiye kadar gitmez. Bu itirazı getirenler genellikle haşhaşın "uyutma özelliği"ni örnek olarak verir, bu özellik totolojik bir şekilde haşhaş kullanmanın uyku sağlayan etkilerinin bir açıklaması olarak öne sürülmüştür.[38] Fakat bilim adamları genellikle bu tür güçlerin varlığını ortaya koyarken, ona bu gücü veren ve gücün kullanılmasından bağımsız olarak saptanabilen tözün ne olduğunu da ampirik olarak belirler ve totolojiden kaçınırlar. Bunun iyi bilinen bir örneği bazı metallerin elektriği iletme gücünü onların yapılarında serbest iyonlar bulunmasıyla açıklamaktır. Aynı şekilde benim yürüme yeteneğimi ve uçma yeteneksizliğimi anatomime, kas yapıma, yoğunluğuma ve şeklime gönderme yaparak açıklamak kesinlikle bir totoloji değildir. Bazı insanların kirayla geçinme yeteneğini toprak, bina ya da maden sahibi olmalarına gönderme yaparak açıklamak da totoloji değildir.

Marksist kuramda "eğilim" terimiyle "mekanizma" teriminin eş anlamlısı olarak sıkça karşılaşılır, örneğin şöhretli ya da kötü şöhretli "kâr oranının düşme eğilimi" ve ona "karşı koyan etkiler". Bu tür eğilim ifadeleri genellikle olayların sözde düzenli ardışıklıkları hakkında, yani ortalama olarak neyin vuku bulma "eğilimi" gösterdiği hakkında ampirik genellemeler olarak yorumlanmıştır. Fakat destekleyici savlar da göstermektedir ki Marx bunların, zorunlu olarak sermayenin doğası sayesinde var olduğunu düşündüğü, ama etkileri, her mekanizmada olduğu gibi, başka mekanizmalar ve koşul çeşitliliğiyle dolayımlanabilen mekanizmaları betimlediğini belirtmiştir.[39] Diğerleri gibi ben de Marx'ın bu eğilimle ilgili iddialarını kabul etmiyorum, ama onu ampirik bir genelleme şeklindeki yanlış anlama temelinde eleştirmemek önemlidir. Onu, mekanizmanın sermayenin doğası sayesinde zorunlu olarak var olduğunu ispatlamak üzere kullanılan özel akıl yürütmenin hatalı olduğunu göstererek çürütmek mümkündür.[40] Burada konu olan şey yaygın nedensel kategorilerin –"eğilim" ve "mekanizma"– geçerliliği değil, kavramın bu durumda özel, tözsel bir şekilde kullanılmasıdır.

---

38 *a.g.e.*, s. 238 ve Harré ve Madden, *Causal Powers*, s. 85.

39 Fakat Karl Marx, *Capital*, 3. cilt (Londra 1963), s. 252'de eğilimlerle yasaları birbirinden *ayırıyor* gibidir. Bu örnek dışında, bence Marx tutarlı olarak üretici bir neden kavramıyla hareket ediyor. Ayrıca bkz. Bhaskar'ın eğilimler ile ilgili tartışması, *A Realist Theory of Science*, s. 229 vd.

40 Nedensel iddiaları sınama sorunları 7. Bölüm'de tartışılacak.

Mümkün olan her yerde, bir şeyin bir değişiklik ürettiği yönündeki kabulün ötesine geçmeye, nesnenin bunu yapmasını sağlayan şeyin ne olduğuna dair bir anlayışa ulaşmaya çalışıyoruz. Bazı durumlarda, örneğin yerçekimi ya da bir kişinin niyet ve eylemleri arasındaki bağlantı gibi örneklerde, söz konusu olan mekanizmalar hakkında çok az şey biliriz. Bu son örneklerde bilmeyi isteyeceğimiz ve bakırın iletkenliği ya da bir nehrin erozyon kuvveti gibi örneklerde zaten elimizde olan şey, sürecin *nasıl* işlediğinin bilgisidir. "C"nin ardından genellikle "E"nin geldiğini bilmek yetmez: "C"nin, eğer öyleyse, "E"yi ürettiği kesintisiz süreci anlamak isteriz. Olayları onları üretmeye yetenekli mekanizmaları ortaya atarak (ve tanımlayarak) açıklayan bu çıkarım tarzına "gerivarım (*retroduction*)" denir.[41] Birçok örnekte gerivarımla açıklanan mekanizma başka durumlardan zaten tanıdık olacak ve bazısı da fiilen gözlenebilir olacaktır.[42] Başka örneklerde, daha önce tanımlanmamış mekanizmaların hipotezi kurulabilir. Sıradan ve bilimsel bilgi tarihinde bu tür hipotezlerin daha sonra onaylandığı (örneğin virüsler, kılcal damarlar) ve reddedildiği (büyücülük, töz olarak ısı) örnekler de vardır.[43] Bilim felsefesi elbette başarı güvencesi veremez!

Nedensel güç ya da kapasitenin herhangi bir durumda fiilen harekete geçirilmesi ya da zarar görmesi, varlığı ve yapısı olumsal olan koşullara dayanır. Bir kişinin fiilen çalışıp çalışmadığı onun için bir iş olup olmamasına bağlı olabilir. Barutun patlayıp patlamaması onun doğru koşullarda olup olmamasına –bir kıvılcımın olup olmamasına vb.– bağlıdır. Yani nedensel güçler zorunlu olarak onlara sahip olan nesnelerin doğası sayesinde var olsa da, etkin hale geçirilip kullanılıp kullanılmamaları olumsaldır. ("Koşullar" derken, basitçe diğer nesneleri kastediyoruz, bunlar kendi nedensel güçlerine ve kapasitelerine sahiptir; yaygın olan varsayımın tersine, koşulların atıl olması gerekmez.)

Kullanıldıkları zaman, nedensel mekanizmaların fiili etkileri yine içinde çalıştıkları koşullara bağlı olacaktır. *Nedensel güçler ya da meka-*

41 Bhaskar, *A Realist Theory of Science*.

42 Mekanizmaların hep "altta yattığını" ve gözlenemez olduğunu söyleyen görüşü kabul etmek için bir sebep göremiyorum; bu görüş R. Keat ve J. Urry, *Social Theory as Science* (Londra 1975)'da ve Bhaskar'da var. Saat mekanizması, mal üretme tarzları, milletvekillerini seçmek vb. yarattıkları etkiler kadar gözlenebilir olan mekanizmalar içeriyor. Krş. Louch, *The Explanation of Human Action*, s. 41.

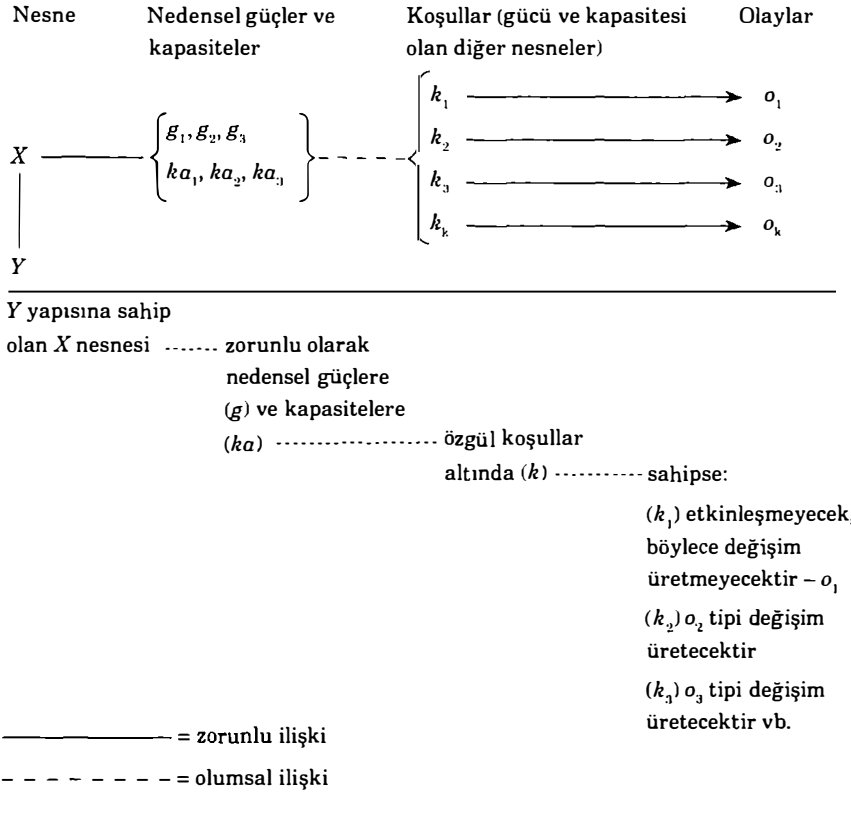
43 Harré, *The Philosophies of Science*.

nizmalar ile onların etkileri arasındaki ilişki bu yüzden sabit değildir, olumsaldır; hatta nedensel güçler etkilerinden bağımsız olarak var olur, eğer çoğalmaları belli etkilerin ortaya çıkmasına bağlı olan toplumsal yapılardan türemiyorsa.[44] Bir gücün koşullarıyla ilişkisinin olumsal olduğunu söylemek koşulların nedensiz olduğunu varsaymak değildir, sadece onlara farklı mekanizmaların sebep olduğunu varsaymaktır. Nedensel güçlerin olumsal şekilde kendi koşullarına bağlı olması olgusunu göz önünde bulundurarak, bir mekanizmayı kendi amaçlarımız için harekete geçirdiğimiz zaman, bu mekanizmanın içinde hareket ettiği koşulların istenen etkiyi üretecek koşullar olmasına dikkat ederiz. Ürkütücü bir örneği ele alacak olursak, herhangi bir yerde herhangi bir zamanda bombalar patlayacak olursa, onların patlamalarıyla etkileri arasındaki ilişkide çok az düzenlilik buluruz. İstenen sonuçları elde etmek maksadıyla onları hedeflemeye, yani koşulların makul düzenlemelerini saptamaya hatırı sayılır bir çaba gösterilir. Bir bombanın patlaması, gerçekleştiği zaman, zorunlu olarak yapısı sayesinde olur, ama bir bomba çok çeşitli koşullarda patlayabilir. Koşulları oluşturan nesnelerin kendi güç ve kapasiteleri vardır, o yüzden hangi koşullar olursa olsun patlamanın sonuçları zorunlu olarak, nesnelerin beton, su ya da et olmasına bağlı olarak farklılık gösterecektir. Görüldüğü üzere, zorunlulukla olumsallığın karşı karşıya gelmesi, böyle basit olaylar söz konusu olduğunda bile karmaşıktır: nesneler ile nedensel güçler arasındaki ilişki zorunludur; bunlarla koşulları arasındaki ilişki olumsaldır, bu koşulların bir kısmı mekanizmaları harekete geçiren nesneler içerebilir. Belli herhangi bir koşul kümesi için, sonuçlar zorunlu olarak müdahil nesnelerin doğası gereği gerçekleşir, ama fiilen hangi koşulların mevcut olduğu olumsaldır (bkz. Şekil 7). Dahası zorunluluğu mu yoksa olumsallığı mı tanıdığımız da olumsaldır.

Değişim süreçleri genellikle birbiriyle sadece olumsal olarak bağlantılı olan birkaç nedensel mekanizmayı içerir. Öyleyse koşullara bağlı olarak aynı mekanizmanın işletiminin çok farklı sonuçlar üretmesi ya da farklı mekanizmaların aynı ampirik sonucu üretmesi şaşırtıcı değildir. Bir düzeyde bu –her ne kadar neden ve sonuçların düzenli birliktelikleri (ya da "sabit kesişmeleri") anlamında ortodoks nedensellik bakış açısıyla uyumlu değilse de– olağan görünür. Söz gelimi kapitalist firmaları malları üretirken harcanan emek süresini azaltmaya zorlayan değer yasasının etkileri, emek

44 Bhaskar, *The Possibility of Naturalism*.

direnişi, yeni teknolojilerin mevcut olması, ürünün doğası, idari özellikler vb. olumsal koşullara göre değişecektir. Firmalar çok çeşitli tepki verebilir, bazıları çalışma hızını artırır, bazıları otomasyona geçer ve bazıları da işi kapatır. Buna karşılık, iş kaybı gibi belli bir etkiye, yeni teknolojinin devreye girmesi ya da yeni teknoloji (azaltılmış rekabetçilik yüzünden) getirememek de neden olabilir.[45] İki ya da daha çok mekanizmanın operasyonunun her biri aynı etkiyi eş zamanlı olarak ortaya çıkardığında, bazen durumun "aşırı-belirlenmiş" olduğu söylenir. Göçmen bir kadının düşük sosyal konumu, sınıfsal durumu ve ırk ve cinsiyet ayrımcılığıyla aşırı-belirlenmiştir.

Şekil 7 Nedensel açıklamanın yapıları

45 D. B. Massey ve R. A. Meegan, *The Anatomy of Job Loss* (Londra 1982).

Kaçınılmaz olarak, nedensel mekanizmaların uygulamaları genellikle ampirik olayların kalıplarından tam olarak anlaşılamaz: eğer ben ağır bir yükü hareket ettirmeyi başaramazsam, bu benim onu itmediğim anlamına gelmez; bir uçak uçtuğu zaman, bu durum yerçekimi yasasının artık çalışmadığı anlamına gelmez. Karşı kuvvetler belli bir mekanizmanın işleyişinin etkilerini bastırabilir ve gizleyebilir. Yükü itme durumunda onun hareket edip etmediğinden bağımsız olarak, onu gerçekten itip itmediğimi ortaya koymak kolay olabilir, ama başka durumlarda emin olmak için bilimsel çalışma gerekebilir. Fakat mekanizmaların etkilerinden bu şekilde bağımsız olmasının önemli içerimleri vardır; ama bunun için doğanın akışına asla müdahale edemezdik, bu yüzden de bildiğimiz şekliyle yaşam, bilim de dahil olmak üzere, olanaksız olurdu.[46] Ayrıca bu, belli bir mekanizmanın neyi yapıp neyi yapamayacağının keşfedilmesinin büyük çaba gerektirdiğini ve bu amaç için düzenlilik arayışının yetersiz bir yöntem olduğunu gösterir.

Ayrıca (nedenselliğin düzenlilikle birlikteliğinden türetilmiş olan) popüler mitin tersine, bir olaya neden olan şeyin, olayın meydana gelişinin kaç kez gözlenmiş olduğuyla ve onu öngörmeyi başarıp başaramadığımızla bir alakası yoktur.[47] Hatta nedensel güçlerini bildiğimize inandığımız bazı nesneler vardır, oysa bu güçler hiç kullanılmamışlardır; söz gelimi, bizim nötron bombalarına dair nedensel kapasitelerimiz gibi.

Haklı olarak bu tartışmada verdiğim örneklerin fiziksel sebepler olduğu, bunun da nedensel analizin toplum incelemesine uygulanabilirliğinin hâlâ kuşkulu kalmasına yol açtığı söylenebilir. Özel olarak, nedensel sta-

---

46 Bhaskar, *A Realist Theory of Science*.

47 Harré, *The Philosophies of Science*, s. 117. Bu hatanın bir örneği için bkz. R. Boudon, *The Logic of Sociological Explanation* (Harmondsworth 1974), s. 53. Realist değerlendirmeyle Aristoteles'in dört katlı neden şeması (maddi, biçimsel, fail ve ereksel neden) arasında benzerlikler vardır: maddi nedenler değişmekte olan şeyi oluşturan maddelerdir, söz gelimi sosyalleşen çocuk ya da camın yapıldığı kum; biçimsel "nedenler", yapılmakta olan ya da sonuçta oluşan şeylerin biçimleridir; etkin neden fiilen değişimi *yaratan* şeydir; ereksel neden de ya sürecin gittiği hal ya da bir failin süreci götürmek istediği yerdir. Bunların ikinci ve dördüncüsü artık geçersiz sayılıyor, üçüncü de modern kavrayışa en yakın olan gibi görünüyor ama ilkinin de –bunların nedenselliğin sadece olaylar arasındaki bir ilişki ya da olayların ardışıklığı olarak sunulduğu ortodoks metinlerde göz ardı edilmesine benzer şekilde– göz ardı edilemeyeceği gittikçe daha iyi fark edilmektedir.

tüsü yaygın biçimde kuşku uyandıran özel bir sosyal fenomen tipi fikir, inanç ve gerekçelerdir. İnsanların muhakeme etmek ve fikir oluşturmak için nedensel güce sahip olduğu kabul edilebilir, ama gerekçelerin sebepler olabileceği –yani belli değişiklikleri ortaya koyan şeyler olduğu– imasını kabul etmek daha zordur. Gerekçeler içlerinde nedensel güçleri kolayca tanıdığımız maddi şeylerden çok farklıdır ve onları ortaya çıkaran koşullar yeterince anlaşılmamıştır. 1. Bölüm'de gördüğümüz gibi, doğa bilimcinin sadece bilimsel kavramların anlamlarını yorumlaması gerekirken, toplum araştırmacısının ayrıca sosyal pratiğin asıl anlamlarını da anlaması gerekir. Gerekçeler iyi, kötü, sahte, tutarsız vb. diye değerlendirilebilir, ama bir fiziksel nedeni bu şekilde değerlendirmek anlam taşımaz, yine de onun sonuçlarını kendi çıkarlarımız *için* değerlendirebiliriz.

Gerekçeler bu açılardan fiziksel nedenlerden kesinlikle farklı olsa da, buradan onların belli olayların sebepleri olamayacağı sonucu çıkmaz.[18] Hatta sebepler olamayacaklarsa gerekçeleri neden değerlendirmek isteyelim? Eğer muhalif inançların kimseye zararı olmadıysa –çünkü hiç kimsenin herhangi bir şey yapmasına neden olmadılar– onları eleştirmek için nefes harcamaya gerek yoktur. Peki eğer bu tür savlar insanların fikir değiştirmesine asla meydan vermezse, neden gerekçelerin sebepler olamayacağını savunmaya (usavurmaya) kalkalım? İnançların (örn. benim realizmle ilgili inançlarımın), niyetlerin (benim bu konuda yazma niyetimin) ve eylemlerin (benim yazmamın) birbiriyle nasıl bağlantılı olduğu konusunda çok az şey bildiğimizi kabul etmek mümkün, ama hayatta gerekçelerin sebepler olabileceğini önceden varsaymadığımız çok az şey var; hatta genel olarak, iletişimsel etkileşim maddi sonuçları gerektirir.

Ayrıca daha önce bazı sosyal pratiklerin (başka şeylerin yanı sıra) yanlış ya da tutarsız olduğu gösterilen kavramlara da bağımlı olduğu belirtilmişti. Bazı olası inançlar o kadar gülünçtür ki hiçbir maddi pratik başarılı bir şekilde onları temel alamaz (örn. suyun üstünde yürüme olasılığına inanç), ama bazı inançlar da (suyun üzerinde yürüye*me*yişimizi büyücülük açısından açıklamak) sınırlı bir pratik uygunluğa sahip olabilir. Başka deyişle, gerekçelerin sebepler olmak için "doğru" ya da tutarlı inançlara sahip olması gerekmez.

---

48 Savlarımın kaynağı Bhaskar, *The Possibility of Naturalism*, 3. Bölüm.

Ayrıca aktörlerin eylemleri için verdiği gerekçelerin her zaman gerçek sebepler olmayabileceği de unutulmamalı. Maço bir imaj taşıyan erkekler eylemlerinin gerekçelerini bilmek bir yana bu imajın farkında bile olmayabilirler. Hatta eğer gerçek gerekçelerin farkında olmaları sağlansa bu onları başka şekilde davranmaya da itebilirdi! Bu yüzden eleştirel sosyal bilimin toplumdaki yanılsamayı azaltma çabasının amacı onun etkilerini değiştirmektir, sadece toplumun dışsal betimlemesinin "akademik" bir eleştirisini sağlamak değil.

Olayların kısa vadeli nedenlerini tanımlamanın yanı sıra, açıklamaların, mekanizmaların zorunlu koşullarına yönelik göndermeleri, onları halihazırda bilmediğimiz durumlarda içermesi gerekir. Bu yapılmadığı sürece, iradeci bir pratik değerlendirmesi ortaya çıkabilir. Bir süreç, örneğin enflasyon, birkaç ayrı mekanizma tarafından ortak olarak belirlenirken, birinin birden fazla etkisinin olduğunu söylemek makuldür; ama aynı şey zorunlu koşulların varlığı (örn. takasın varlığı) için geçerli olmaz, çünkü bunlar ya zorunludur ya değildir. Bir dil sahibi olmak benim şu anda yazıyor olmama yol açan şey değilse de, benim yazabilmem için zorunlu bir koşuldur. Gerekçeler ve diğer nedenler alışveriş yapmak, orduya katılmak, çek imzalamak, oy kullanmak, evlenmek, bağış yapmak, gümrük vergisi koymak ya da kibar olmak gibi eylemler için sunulabilir. Ama bütün bu eylemler, gerekçelerin formüle edildiği gelenekler, kurallar ve anlam sistemleri de dahil olmak üzere maddi kaynaklar ve toplumsal yapılar gibi koşulları varsayar.

İradecilik günlük nedensel değerlendirmelerde bolca bulunur. Son zamanlarda birçok şirket yöneticisi çalışanlarının daha şikâyetçi olduğunu saptıyor. Gazetelerde bu durumu yeni, daha sert bir yönetim "felsefesi"yle açıklayan, ama bunun olmasına yol açan koşullara, özellikle de işsizlik maaşı tehdidine hiç değinmeyen haberlerle sıkça karşılaşıyoruz. Yöneticilerle alt kademelerde çalışanlar arasında ayrımın var olmasını sağlayan türden sosyal üretim örgütlenmesineyse pek yer verilmemektedir. Belki günlük yaşamda bu zorunlu, yapısal koşulların ve onların tarihsel olarak özgül ve bu yüzden de dönüştürülebilir olan niteliklerinin farkında olmadan idare edebiliriz, ama sağduyunun sınırlı ufuklarının ötesine geçmek istiyorsak onları göz ardı etmemiz zordur.

Eylemlerimizin koşullarının yanı sıra dolayımsız nedenlerinin farkında olma düzeyimiz siyasi talimatlarımızı da etkiler. "Yönetici" siyasi müdahaleler karakteristik bir şekilde, mekanizmaların kullanılmasının etkilerine onların içinde işledikleri koşulları yönlendirerek aracılık etmekle ilgilidir. Söz gelimi planlama yasası gayrimenkul geliştirmeyi belli alanlara yönlendirerek onun etkilerine yön verir. Ama radikal ya da devrimci politik değişiklikler mekanizmaların var olmasını sağlayan yapıları (zorunlu koşulları) farklılaştırır; mevcut örnekte bu, taşınır sermayeyi kamulaştırıp toprağı millileştirerek yapılır.[49] Gündelik düşünme muhafazakâr olduğundan, idareci çözümleri tercih etme eğilimi gösterir ve onun muhafazakârlığının bir nedeni de eylemin yapısal koşullarını göz ardı etmesi ya da onlara doğal ve ebedi gibi davranmasıdır.

Genellikle sosyal pratiğin bir açıklaması eylemlerden gerekçeler aracılığıyla kurallara ve oradan da yapılara doğru (sınırlı, sonsuz olmayan) bir gerilemeyi içerir. Söz gelimi kredi kuruluşlarının vasıfsız çalışanlara neden daha az sayıda ipotekli ev kredisi verdiğini açıklarken ilk karşılaşacağımız şey aktörlerin değerlendirmelerinde yer alan gerekçeler (düzenli gelir olmaması vb.) ve bildirdikleri eylemler olur. Bu gerekçeler de resmi ya da gayriresmi çeşitli kuralları ortaya çıkaracaktır ve gerekçeler (ev kredileri için uygunluğu belirleyen) bu kurallar aracılığıyla anlam kazanırlar. Sonra bu kuralların neden var olduğunu, yani ne tür yapı ya da nesneler sayesinde var olduğunu sormak gibi önemli bir aşama gelir. Yanıt faiz getiren sermaye olarak kredi kuruluşlarının para işlemlerinde bir kâr (ya da "getiri") elde etmek zorunda olması olabilir.[50] Bu kuruluşların, kreditörlerine, onların rakip yatırım pazarları lehine mevduat kaybetmelerini engelleyecek oranda faiz ödemeleri gerektiği için, bu yükümlülükleri karşılama yeteneklerini azaltabilecek olan koşulları en aza indirmeleri, örneğin geri ödemelerde ihmalkârlık yapabilecek kişilere borç vermemeleri gerekmektedir. Eğer işlevselci açıklamalar karşısındaki daha önceki uyarılarımızı hatırlarsak, sadece bu zorunlu koşullara dikkat etmenin, onların, eğer

49 Bu örnek için bkz. D. Harvey, *Social Justice and the City* (Londra 1973), 4. Bölüm.

50 İskân araştırmasını karakterize eden aslında böyle bir gerilemedir, ama bazen yanlış bir şekilde bu açıklama "düzeyleri"nin tamamlayıcı olmaktan ziyade rekabet ettiği varsayılmıştır. Bkz. K. Bassett ve J. Short, *Housing and Residential Structure: Alternative Approaches* (Londra 1980).

karşılanıyorlarsa nasıl karşılandığını açıklamaya yetmediğini unutmamak gerekir. Bunu yapmak için tekrar eylemler düzeyine dönmemiz lazım. Bu hareket de bir kez daha yapı ile eylemin karşılıklı bağımlılığını gösterir.

Siyasi talimatlarla ilgili daha önceki sözlerimizi hatırlarsak, açıklayıcı hareketin her aşamasında, farklı değerlendirme içerimlerinin "salgılandığı"na dikkat edin. İlk düzeyde aktörleri ve onların gerekçelerini iyi ya da kötü olarak yargılayabiliriz; ikinci düzeyde kuruma özgü kurallar, üçüncüde ise kurumun varlığını borçlu olduğu daha geniş iktisadi sistem (kurucu toplumsal ilişkileriyle birlikte) eleştirilebilir.[51] Hem açıklamalar hem de değerlendirmeler açısından, rakip kuramlar genellikle "alakasız şeylerden bahsederler"; çünkü bunun farkında olmaksızın gerilemedeki farklı aşamalarla meşgul olurlar.

Nesnelerinin varlığı için zorunlu koşulları ortaya koymaya çalışan sosyal kuramların çekici özelliklerinden biri de genellikle bu kuramlarda değişiklikler tahayyül ederek ya da fiilen değişiklik üretmeyi deneyerek çok kolay bir şekilde test edilebilmeleridir.[52] Söz gelimi, biri gerçekten bir kredi kuruluşunun yöneticisi olarak iş bulabilir (!) ve ev kredilerini çok ihtiyacı olmakla birlikte karşılayabilmesi çok zor olanlara tahsis etmeyi deneyebilir ya da bunun yerine bunu bir "düşünce deneyi"nde yaptığını hayal edebilir. Eğer bu tür tahsislerden kaçınmak bir şubenin varlığının zorunlu koşuluysa, o zaman ya şube ya da özverili yöneticinin ortadan kaybolması gerekir. Buradan yola çıkarak yoksullara ev kredisi almaları için yardımcı olmaya yönelik olup sadece daha aydın ve kibar bir kredi kuruluşu yöneticisi talep eden politik talimatların yanlış değerlendirildiği savunulabilir.

Günlük söylemde ve hatta bazı "bilimsel" değerlendirmelerde nedensellik hakkında genellikle hiç de dikkatli değilizdir. Söz gelimi bir okul öğretmeni bazı çocukların orta sosyo-iktisadi sınıftan geldikleri için uysal ve çalışkan olduklarını söyleyebilir. Bu tür savlar bir dizi soruya yol açar: çocuklar orta sosyo-iktisadi sınıftan olmalarından ötürü zorunlu olarak çalışkan ve uysal mı olur, yoksa bu onlar açısından olumsal bir olgu mudur

51 Açıklama ve değerlendirme arasındaki ilişki için bkz. C. Taylor, "Neutrality in political science", A. Ryan (ed.), *The Philosophy of Social Explanation* (Oxford 1973) ve Bhaskar, *The Possibility of Naturalism*, s. 69 vd. ve A. Sayer, "Defensible values in geography", R. J. Johnston ve D. T. Herbert (ed.), *Geography and the Urban Environment*, 4. cilt (Londra 1981).

52 Bkz. 7. Bölüm.

ve burada "orta sınıf" nasıl tanımlanmaktadır? Öğretmenin savının daha ayrıntılı bir çapraz incelemesi sınıftaki öğrenci-öğretmen etkileşiminin niteliği ve çalışmanın doğasını daha ayrıntılı soruşturmayı sağlayabilir, çünkü bunlar kimin çalışıp kimin çalışmadığını etkileyebilir. Söz gelimi işçi sınıfı çocuklarının daha iyi yanıt verdiği başka eğitim ya da okul biçimleri olabilir. Bütün bu sorular bir genellemeye dayalı ve bu yüzden de konu ettiği ilişkilerin statüsü hakkında muğlak olan bir açıklamadan tatmin olmamayı gösterir. Genelleme yoluyla yapılan açıklamalar, sadece nedensel güçlerin ve kapasitelerin bilgisinin olmaması durumunda ya da açıklanacak şey zaten bilinen kurucu süreçlerin bileşiminin ve oranlarının suretiyse kabul edilebilir.[53]

Bu tür değerlendirmeleri incelerken ilgili nedensel güçlerin ve kapasitelerin araştırılması, süreçlerin nitelik açısından anlaşılmasını geliştirmek üzere kullanılan soyutlama türlerinin berraklaştırılmasına ihtiyaç duyar; böylece koşullar ve mekanizmalar tanımlanabilir. Yani nedensel analiz genellikle soyutlama ve yapısal analizle ve bu yüzden betimleme de açıklama ile yakından bağlantılıdır. Ayrıca bütün bunlarla anlamın yorumu arasında bir karşılıklı bağımlılık vardır. Eylemler sadece anlamlı değildir; sebep ve sonuçlara da sahiptirler. Gerekçeler sebepler olarak görülebileceği ve yapılar kavram-bağımlı olabileceği için nedene, yapıya ve yoruma dayalı analiz karşılıklı bağımlılık içindedir.

Genelleme ve düzenlilik arayışının nedensel analize herhangi bir yardımı olur mu? Bazen ampirik düzenliliklerin keşfedilmesi, nedensel güçleri ortaya çıkan kalıptan sorumlu olabilecek nesnelere ve varlıkları ve harekete geçmeleri için zorunlu olan koşullara dikkat çekebilir. Ama bunları onaylamak için sadece ampirik ilişkiler üzerine daha çok nicel bilgi yetmez, söz konusu nesnelerin doğası üzerine nitel bilgi de gerekir. Yani söz gelimi epidemiyolojide, bazı hastalıkların neden ve koşullarının bilinmemesi geniş bir olası etkenler grubundan edinilen nicelik verisini harita ve grafiklere dökmeyi gerektirebilir. Hastalığın bütün vakalarında mevcut olan bir etken arayışına gitmek ve nedenin bu olduğunu varsaymak ya da sadece hastalığın ortaya çıktığı yerde mevcut bir etken olduğunu öne sürmek makul görünebilir.[54] Bunlar denemeye değer şeyler olsa da, iki yöntem de has-

53 Bu sonuncu 6. Bölüm'de tartışılıyor.

54 Bu yöntemler J. S. Mill'in "Method of agreement and method of difference" adlı makalesinden türetildi. Bkz. J. S. Mill, *A System of Logic* (Londra 1961), Harré, *The Philosophies* ⇒

talıkla birlikte değişen bir etken yerine, hastalığı *yaratan* bir *mekanizma* bulmakta başarılı olamaz. Sadece birliktelikleri aramanın zayıflığı, sarhoşluğun nedenlerini keşfetmek için şu yöntemi kullanan ayyaş fıkrasında dile gelir: Pazartesi günü viski ve soda, Salı günü cin ve soda, Çarşamba günü votka ve soda içmiş; ayık olduğu diğer gecelerde hiçbirşey içmemiş. Sarhoş olduğu gecelerdeki içme düzeninin ortak etkenini aradığında, sarhoşluğun nedeninin soda olduğuna karar vermiş. Tabii ayyaş ortak etken ve dolayısıyla neden olarak alkolü de seçebilirdi. Fakat bu tür bir çıkarıma güvenilirlik veren şey sadece alkolün bir ortak etken olduğu bilgisi değildir, onun sarhoşluğa yol açabilen bir mekanizmaya sahip olduğu bilgisidir. Örnek elbette çok yeterli değil, çünkü sosyal bilimdeki muhtemel birçok uygulamada sodanın bir değil birkaç eş değeri vardır. Buna karşılık içinde ortak bir sonucun meydana geldiği durumlar arasındaki benzerliklere bakmak yerine, bazen içinde farklı sonuçların ortaya çıktığı durumlar arasındaki farklardan hareketle nedenleri ararız. Yine bu yöntem de yeterince makul ama yetersiz görünür. Eğer içinde farklı sonuçların ortaya çıktığı iki karşılaştırılabilir duruma sahipsek ve sonra iki durum arasındaki başka bir farkı keşfedersek, buradan onun sonuçları farklılaştıran şey olduğu anlamı çıkmaz. Ve yine farklılığı doğuranın o olup olmadığını kontrol etmek için mekanizmaları tanımlamamız gerekir. Ne ortak ne de ayırt edici özelliklerin nedensellik açısından ilişkili olması gerekir.

İstatistiksel teknikler sık sık ortak ve ayırt edici özellikleri tanımlamak için kullanılır. Elbette herhangi bir şeyi herhangi bir şeyle korelasyona sokmaya çalışmayız, eldeki nitel ve nedensel bilgiyi muhtemel etkenler listesini gerekli güç ve kapasitelere sahip olabilecekleri belirleyerek daraltmak üzere kullanırız. Fakat genellikle nitel araştırma tam da en ihtiyaç duyulduğu noktada terk edilir –tespit edilen kalıp ve ilişkilerin statüsüne ve (istatistiksel değerine karşın) nedensellik açısından değerine karar verme noktasında. Bu olduğunda araştırma nedenselliği ortaya çıkarmak yerine gizleyebilir. Söz gelimi, "etkenler" ve "değişkenler" arasında ilişkiler arayarak başlayan ve sona eren –bunların yapıların nedenleri mi, koşulları mı, parçaları mı olabileceğine ilgi göstermeyen– ve konut edindirme görevlilerinin kurallara tâbi eylemleri gibi apaçık mekanizmaları göz ardı eden

of Science, s. 38 vd.'ndaki tartışmalar ve D. Willer ve J. Willer, *Systematic Empiricism: A Critique of Pseudoscience* (Englewood Cliffs, NJ 1973).

çok sayıda konut tahsisi incelemesi vardır. Bunlar gibi teorik ve metodolojik kısıtlamalar sebebiyle, sosyal bilimcilerin bazen nesneleri hakkında bilgi sahibi sıradan kişilerden daha az şey (ama modelleri hakkında daha çok şey!) bilmesi mümkündür.[55]

Bu tür çalışmayı savunurken, genellikle, sosyal bilimde ilerlemenin kuram yokluğu[56] ve deneylerin olanaksızlığı yüzünden engellendiği söylenir. Kuram yokluğu yargısı kuramların sadece veriyi düzene sokma yapıları biçiminde var olabileceği şeklindeki yanlış anlayışa dayanır, bu da diğer kuram biçimlerinin göz ardı edilmesine yol açar. Deneyler sahiden olanaksız olsa da, mekanizmaları keşfetmek için her zaman zorunlu değildirler; ama koşullar denetlendiği için mekanizmaların etkilerini aydınlatmakta yardımcı olurlar.

Savunma ayrıca sosyal bilimcilerin doğa bilimciler karşısında sahip olduğu bir üstünlüğü de gözden kaçırır. Bu, toplumun bilgisiyle onun nesnesi arasındaki iç ilişkidir ve mekanizmalara daha kolay erişmeyi sağlar. Örneğin söz konusu olan mekanizmayı anlamak için, işten çıkarma tebligatları ve işten çıkarılan işçiler arasındaki düzenlilikleri araştırmak ya da bunlar üzerinde deney yapmak gerekmez. Yine bunu takdir edebilmek için birçok nedensel mekanizmanın sıradan olduğunu ve aktörleri tarafından çok iyi anlaşıldığını da hatırlamalıyız. Bir nedensel mekanizmanın mekanizma olmak için ezoterik bir formülle temsil edilmesi gerekmez.

Sonuçlar

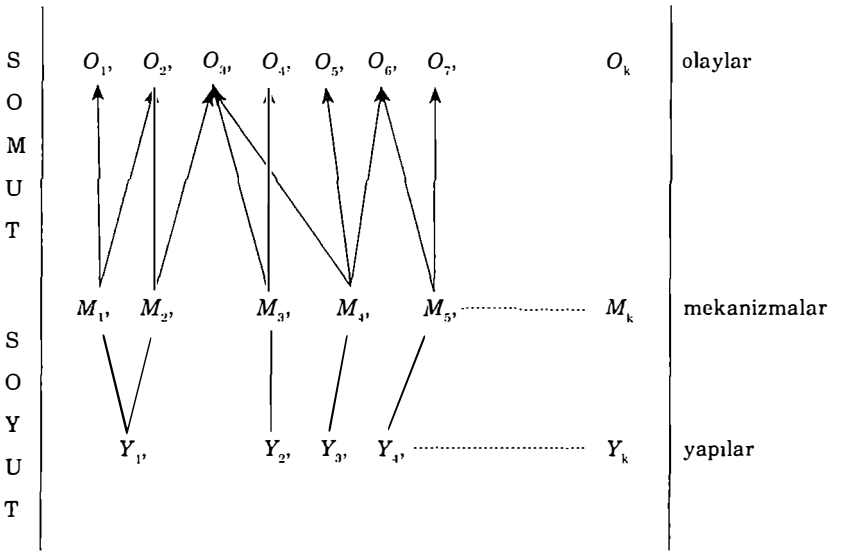
Özet olarak, soyut ile somut arasındaki ve yapılar, mekanizmalar ve etkiler arasındaki ilişkiler Şekil 8'de gösterilmiştir. Yatay boyut karmaşık bir sistem içinde bulunan çeşitli yapı, mekanizma ve olayları gösteriyor.

---

55 Örnekler için bkz. benim "A critique of urban modelling", *Progress in Planning*, 6, 3. Kısım (1976), s. 187-254.

56 Örneğin Menzies, *Sociological Theory is Use*, s. 158'de şöyle diyor: "Sosyolojinin bugünkü gelişmesi ışığında, genellikle değişkenleri sıralamanın güvenle kullanılabilecek olan tatmin edici tek yolu zamansaldır –daha önceki olaylar daha sonraki olaylara sebep olur. "Sıralama"nın kullanımına ve "değişkenler" arasındaki ilişkilerin incelenmesinin nicel analiz biçimlerinin yerine geçmesine dikkat edin. Menzies realizmi onaylayarak ansa da, sıra/düzen arayışının nedensellik analizinin anahtarı olduğunu varsayarak onun birçok yararlı noktasını kaçırmaktadır.

Harekete geçirilince, belli mekanizmalar "konjonktür" içinde eşsiz olabilecek etkiler üretir. Koşullara bağlı olarak, aynı mekanizma bazen farklı olaylar üretir ve buna karşılık aynı olay tipi farklı nedenlere sahip olabilir. Soyut kuram, nesneleri, kurucu yapılarına göre, daha büyük yapıların parçaları olarak ve nedensel güçler açısından analiz eder. Somut araştırma bunlar birleştiği zaman ne olduğuna bakar. Dikey boyutta, bazı okurlar olayların üstüne anlamları, deneyimleri, inançları vb.lerini kapsamak üzere dördüncü bir düzey eklemek isteyebilir; ama bunlar yapılar oluşturabileceği, nedenler olarak işlev görebileceği ya da olay sayılabileceği için bunların zaten dahil edilmiş olarak kabul edilmelerini öneririm.

Şekil 8 Yapılar, mekanizmalar ve olaylar

4.

Kuram ve Yöntem II: Sistem Tipleri ve İçerimleri

Buraya dek tartışmamızın temel temalarından biri, inceleme altındaki nesnelerin doğası özenle değerlendirilmediği sürece, yöntem sorunlarının yanıtlanamayacağıydı. Bu yüzden bir önceki bölümde, farklı analiz ve açıklama biçimlerinin nasıl farklı türden nesnelerle bağlantılı olduğunu gördük. Bu ilişkiyi, soyutlama, nedensel analiz ve genelleme açısından basit bir düzeyde tartıştıktan sonra, artık inceleme nesnelerinin diğer niteliklerine ve onların yöntem için içerimlerine bakabiliriz. Açıklama ve öngörü için önemli içerimleri bulunan ve belli bilimsel disiplinler arasındaki apaçık yöntem farklarını açıklamaya yardımcı olan "tabakalaşma", "kapalı ve açık sistemler" ve uzamsal biçim özel bir öneme sahiptir. Bir önceki bölümdeki gibi, tartışma nesnelerin ve yöntemlerin sorunları arasında geçiş yaparak ilerleyecek, ama sonunda 3. Bölüm'de ortaya atılan, soyut ve somut araştırma, kuram ve ampirik araştırmayla ilgili en genel ilkelerin bir kısmını geliştirmek ve sentezlemek mümkün olacak.

Tabakalaşma ve Mümeyyiz Güçler

Genellikle karmaşık bir nesneyi anlamanın en iyi yolunun onu ya soyutlayarak ya da gerçekten parçalayarak bileşenlerine ayırmak olduğu sanılır. Söz gelimi istihdam değişimi gibi bir şeyi anlamak için, toplu istatistiksel verileri parçalara ayırmak (*disaggregate*) ya da bölmek anlamlı görünebilir; böylelikle karmaşıklığın ya da düzensizliğin basit ve düzenli

bileşenlerden oluşan bir bileşimin sonuçlarına indirgenebileceği umulabilir. Araştırmacıların birçoğu "bireyler ve onların tutumları anlaşılabilmiş olsaydı, toplumun makro kalıpları anlaşılabilir olurdu" gibi basit bir fikrin cazibesine kapılmıştır. Ama bu her zaman o kadar kolay değildir. İnsanların düşünebilmesini, kendilerini oluşturan hücrelere referansla –sanki hücreler de bu güce sahipmiş gibi– açıklamaya çalışmamalıyız.[1] Suyun ateşi söndürme gücünü onun bileşenlerinin güçlerinden hareketle açıklamamalıyız, çünkü oksijen ve hidrojen son derece yanıcıdır.

Bu tür durumlarda nesnelerin "*mümeyyiz güçler*"e sahip olduğu söylenir, yani onların bileşenlerine indirgenemeyecek olan güçler ya da kapasitelere.[2] Bu fenomen, dünyanın sadece farklılaşmamış aynı zamanda *tabakalaşmış* olduğunu gösterir; suyun güçleri hidrojen ya da oksijeninkinden farklı bir katmanda bulunur. Temayüz etme iç ve dış ilişkiler arasındaki ayrım açısından açıklanabilir. Nesneler dışsal ya da olumsal olarak bağlantılı olduklarında birbirlerinin temel özelliklerini etkilemezler ve bu yüzden nedensel güçlerini değiştirmezler, ama bu güçlerin kullanılmasının etkilerine müdahale edebilirler. Basit kümelenmeler, "taksonomik topluluklar" da dahil olmak üzere (bkz. s. 138), dışsal olarak bağlantılı bireylerden oluşur ve bu yüzden de mümeyyiz güçlerden yoksundur. Bütünü açıklamaya yönelik bir adım olan ayrıştırma da bu yüzden bir sorun oluşturmaz. İç bağlantılı nesnelerde ya da bizim ev sahibi-kiracı ilişkimizle bağlantılı yapılarda mümeyyiz güçler yaratılır; çünkü bireylerin tip bileşimi onların güçlerini temel şekillerde değiştirir. Toplumsal yapılar sadece insanların onları çoğalttığı yerde var olsa da, bireylerinkine indirgenemeyen güçlere sahiptirler (kendi kendinize kira ödeyemezsiniz). Bireylerin eylemlerinin açıklanması da bu yüzden genellikle onların iç kuruluşuna mikro (indirgemeci) bir gerileme değil (ama bu da anlamlı olabilir), içinde yer aldıkları toplumsal yapılara "makro gerileme" gerektirir. Aynı şekilde uyumlu bireysel davranışın statüyle ilgili bir toplumsal yapıyla bağlantılı olarak açıklanması gerekir. Örneğin satın alma eylemi alıcının bir alış-veriş yapı-

1 R. Harré, *Social Being* (Oxford 1979), s. 85.

2 Aşağıdaki tartışma R. Bhaskar'ın *A Realist Theory of Science* (Leeds 1975), s. 163 vd. ve *The Possibility of Naturalism* (Hassocks 1979), s. 124 vd. çalışmalarına dayanıyor. Ayrıca temayüz etme tartışması için bkz. A. Collier, *Scientific Realism and Socialist Thought* (Hemel Hempstead 1989).

sına sokulmasını, bir başbakanın eylemi politik bir hiyerarşiyi koşul olarak gerektirir.

İnsanlar gibi daha yüksek katman nesnelerinin daha alt katmandaki süreçlere onları kendi yasalarına ya da zorunlu eylem tarzlarına göre yönlendirerek tepki vermesi mümkündür. Tarım ve doğum kontrolü gibi yöntemlerle, bizi oluşturanlar da dahil birtakım biyolojik süreçlere müdahale edebiliriz.

Dünyanın katmanlaşmasının hayırlı bir sonucu, herhangi bir özgül katmandaki nesneleri anlamak için, ardışık kurucu katmanlar boyunca geriye doğru yol almak zorunda olmayışımızdır. Sosyal fenomenlerin varlığı biyolojik fenomenleri varsaysa da, ikincinin nesneleri genellikle verili olarak kabul edilebilir. Aynı şekilde biyolojik fenomenlerin mümeyyiz güçleri vardır ve onları oluşturan kimyasal fenomenler de farklı bir katmanda (ya da katmanlar grubunda) var olurlar ve yine aynı şekilde, kimyasal fenomenler de fiziğin nesnelerinden farklı bir katmanda var olur. *İndirgemeci* araştırma katmanlaşmayı göz ardı eder ve kendisini bu tür gerilemelere sürüklenmiş bulur. Tabakalaşma ve mümeyyiz güçlerin görmezden gelinmesi, ayrıca, sadece "etkenler" ya da "değişkenler" olarak ele alınan ve çok farklı katmanlara ait olabilen nesneler arasındaki (genellikle nicel) ilişkileri sorgulayan araştırmada da belirgindir. Katmanlaşma (ve yapılar) karşısındaki bu tür kayıtsızlık nedenselliğin yanlış tanımlanmasına davetiye çıkarır.

Doğa bilimlerinin nesnelerindeki tabakalaşma kanıtı görece iyidir, ama toplum açısından biraz yarım yamalak durur. Disiplinlerarası bölünmeleri sosyal bilimlerdeki katmanlar arasındaki bölünmelerin yansımaları olarak yorumlamak kesinlikle daha zordur. Zorluk büyük olasılıkla, kısmen insanların farklı tabakalardaki sistemleri yönlendirmeye yönelik aşırı gelişmiş yeteneklerinden ve bireylerin fiilen sadece toplumsal yapıların sahip olabileceği mekanizmaların kavrayışlarını geliştirme yeteneğinden kaynaklanır. Buna ek olarak bireylerin ve kurumların birçok farklı yapıda işlerlikte olması belli bir gücün hangi yapı sayesinde var olduğuna karar vermekte de zorluk yaratır. Sosyal bilimlerin birçoğu, yüksek katmanların daha aşağıdaki bütüne tepki vermesini sağlayan süreçler de dahil olmak üzere, bütün sosyal pratik sistemlerini sentezleme çabalarında birkaç katmanda aynı anda yer alır. "Birey ile toplum" arasındaki etkileşimin in-

celenmesi bu açıdan çok genel bir örnektir, her ne kadar bu örnek birçok durumda toplumun sadece bir bireyler kümelenmesi olduğu ve bu yüzden de mümeyyiz güçlerden yoksun olduğu varsayımına dayansa da.[3]

Kuramlarla disiplinler arasındaki birçok yaygın ve ilginç tartışmanın bir kısmı aslında belli bir nesnenin bir katman grubu içinde nereye ait olduğuyla ilgilidir: psikolojinin konusu sosyal olarak belirlenmiş ve bu yüzden de tarihsel ve kültürel olarak özgül bir konu mudur yoksa tarih ötesi, kültürler arası ve belki asosyal bir konu mudur? Tüketici tercihleri iktisadi davranışın bir belirleyeniyse, iktisatçılar tarafından açıklanmaları gerekir mi, yoksa tam olarak psikolojinin ilgileneceği farklı bir katman mı oluştururlar? Bu tür soruların yanıtı büyük ölçüde daha ileri düzeyde ampirik araştırma gerektirir, ama felsefi analiz de en azından birkaç işe yaramaz fikri ortadan kaldırabilir. Söz gelimi davranışçılık, haksız bir şekilde, anlamlı sosyal eylemi aslen anlamsız olan fiziksel davranışa indirger. Anlamlı eylem daima fiziksel süreçlerle ilişkilidir (en azından nörolojik olanlarla), ama anlam "kendi düzeyinde" anlaşılması gereken mümeyyiz bir özelliktir. Aynı şekilde sosyobiyoloji tartışması da "tabakalaşma" ve "temayüz etme" kavramları kullanılarak önemli ölçüde açıklığa kavuşturulabilir.

Bunu yapmak bu tür sorunların çözümü kolaymış gibi davranmak değildir. İnsanların bazen dövüşmek "insanın doğası"nda olduğu için dövüştüğü şeklindeki yaygın inancı düşünün. Radikallerin buna vereceği otomatik tepki insan doğasının sosyal olarak belirlendiğinde ısrar etmektir. Fakat yanıt yetersizdir çünkü fiziksel bir şeyin sosyal olanın epifenomeni ya da hayaleti olduğunu ima etmek kesinlikle yanlıştır. Hatta insanların sosyal etkilerden tutarlı biçimlerde koşullanabilmelerinin mümkün olması için belli bir fiziksel yapıya ya da tabiata sahip olmaları gerekir. Ayrıca insan cinselliği gibi örnekler vardır, bunlar biyolojik olan *her an ve her açıdan* sosyal olarak dolayımlanabilir; ama bu, dolayımlanan şeyin biyolojik olamayacağı anlamına gelmez.[4] İnsanların "doğal olarak" saldırgan ya da erkeklerin ataerkil ya da başka bir şey olup olmadığı ancak tabakalaşmaya

3 *a.g.e.*, 2. Bölüm ve R. Williams, *The Long Revolution* (Harmondsworth 1961), 3. Bölüm.

4 Sorunun berrak bir tartışması için bkz. K. Soper, "Marxism, materialism and biology", J. Mepham ve D. H. Ruben (ed.), *Issues in Marxist Philosophy*, 2. cilt (Hassocks 1979).

ve temayüz edene özenle ilgi gösteren ve de "doğal" ve "sosyal" olanı tanımlama sorunlarına karşı hassas olan araştırma yoluyla kararlaştırılabilir. Fakat insanların sosyal koşullanmaları yüzünden değil fiziksel doğaları yüzünden saldırgan olduğu fikri doğru çıksa bile, bunun hiçbir şekilde bu tür eğilimleri bastırmak için sosyal güçlerimizi kullanma çabalarımızın terk edilmesine izin vermemesi gerekir.[5]

Kapalı ve Açık Sistemler ve Düzenlilikler

Mekanizmaların koşullarından bağımsızlığı düşünülürse, nedenselliğin olayların kalıp ve diziliminde bir düzenlilik ima etmesi gerekmez. Fakat bazı bilgi alanları, kesin ampirik düzenlilik örnekleriyle etkileyici düzeyde dolu olur. Genellikle bir bilimin olgunluk ölçüsü bu türden ne kadar düzenliliğe sahip olduğuna bağlıdır diye inanılır, bu da sosyal bilimlerin olgunlaşmamış olduğunun açık bir imasıdır. Realizm bu fenomene farklı bir yaklaşım öneriyor. Onların evrensel olarak var olup öylece keşfedilmeyi beklediğini varsaymak yerine –ki bu başarı ya da başarısızlığın sadece soruşturmacının liyakatını yansıttığını ima eder– realist felsefe, düzenliliklerin fiilen meydana gelmesi için geçerli olması gereken koşullar üzerine kafa yorar. Yani düzenliliklerin üretilmesi için bir sistemin ve onun bileşen nesnelerinin neye benzemesi gerektiğini sorar.

Bir dizi süreç içindeki değişimlerin tesadüfen birbirini dengelemesinden doğan rastlantısal ve genellikle geçici düzenlilik örneklerinin dışında, şu koşullar geçerli olmalıdır:[6]

1) Mekanizmalar tutarlı şekilde işleyecekse nedensel güçlere sahip olan nesnede herhangi bir değişim ya da nitel çeşitlenme (örn. kirlilik) olmamalıdır. Buna Bhaskar "kapalılık (*closure*) için içkin koşul" diyor. Diğer her şeyin sabit olduğunu varsayarsak, bir saat mekanizması eğer yayı metal yorgunluğu yaşıyorsa düzenli çalışmaz. Aynı şekilde, politik bir kampanya yürüten bir baskı grubu eğer grubun iç örgütlenmesi çözülürse düzenli sonuçlar üretmeyecektir.

---

5 "Sosyo-biyoloji"nin birçok savunucusu bu iki tuzağa da düşmüştür –yani analizlerinde katmanlaşmayı göz ardı etmiş ve pratik için reçetelerinde alakasız ifadelere (*non-sequitur*) dayanmışlardır.

6 Bkz. Bhaskar, *A Realist Theory of Science*, 2. Bölüm.

2) Nedensel mekanizmayla onun işleyişine ve sonuçlarına belli bir fark getiren dışsal koşulları arasındaki ilişki, eğer ürün düzenli olacaksa (kapalılık için geçici koşul) sabit olmalıdır. Eğer kamuoyunun siyasi eğilimleri baskı grubunun kampanyasından bağımsız nedenlerle değişiyorsa, kampanyanın neticelerinin düzenlilik olarak dışavurması beklenemez.

Hem 1 hem 2, sistemde mümeyyiz güçler gelişmediğini belirtir.

Eğer *hem* içsel *hem* dışsal koşullar karşılanırsa, içinde düzenliliklerin üretildiği bir *kapalı sistem* var olur.[7] Karşılaştığımız birçok sistem bu koşulları bir şekilde ihlal eder ve bu yüzden ürettikleri herhangi bir düzenlilik en iyi ihtimalle yaklaşık ve kısa ömürlü olur; bunlar *açık sistemler*dir. Fakat açık sistemlerin lokal bölgelerinde, kapalı ya da yarı-kapalı sistemler ortaya çıkabilir, belki de burada bir mekanizma diğerlerinin etkilerine hakim olur ya da onları bastırır.

Doğa bilimlerinin inceleme nesnelerinde, kapalı sistemler doğal olarak var olabilir (örn. güneş sistemi) ya da yapay olarak deney ya da makinelerde yaratılabilir. Bilimdeki deneylerin temel noktası uygun içsel ve dışsal koşullar üreterek (genellikle basit) kapalı sistemler yaratmak, böylece olayların düzenli dizilimlerle sonuçlanmasını sağlamak ve böylelikle mekanizmaların işleyişini daha açık şekilde sergilemektir.[8] Aykırı deney sonuçları ortaya çıktığında, genellikle ilk tepki çok makul bir şekilde bu koşulların karşılanıp karşılanmadığını denetlemektir.

Kapalı ve açık sistemlerin önemi bir düzeyde çok aşikâr görünebilir, ama çok az filozof kapalı sistemlerin varlığının ikiz koşullarını ya da nadirliğini kabul etmiştir. Belki de bilimi (fikirler kümesinin tersine) bir çalışma ya da emek süreci olarak görüp yok saydıklarından kapalı sistemlerin yapay üretiminin rolüne çok az ilgi göstermişlerdir. Doğa bilimlerinin bir kısmının kesinliği ve öngörü başarısı, sadece uygun analitik yöntemlerin kullanılmasıyla değil doğa üzerinde sahip olduğumuz *fiziksel denetimin*

7 Başka filozoflar da "kapalı sistemler" kavramını kullanmıştır ama farklı anlamlarda; genellikle tümüyle yalıtılmış bir sistem olarak. Böyle bir sistem Bhaskar'ın ölçütlerini karşılayamayabilir. Örneğin bkz. K. R. Popper, *The Poverty of Historicism* (Londra 1957), s. 139 ya da H. Blalock, *Methods of Social Research* (New York 1972). Ayrıca "sistem" sözcüğünü kullanırken bir "sistemler yaklaşımı"nı destekleme gibi bir niyetim olmadığına da dikkat edin; hatta bu tür şeyler genellikle bu kitabın savunduğu şeyin büyük kısmına ters düşer.

8 Bhaskar, *A Realist Theory of Science*. Göreceğimiz üzere bazı örneklerde düzenlilikler mekanizmaları *gizlemeye* yardımcı olabilir.

başarılı olmasıyla sağlanmıştır. İkinci unsur ilkinin bir yan ürünü değil onun başarısının nedenlerinden biridir. Kapalı sistemleri ve dolayısıyla düzenlilikleri evrensel olarak ele alırken, bilim filozofları doğal olarak fiziğin deneyimine ve daha az ölçüde de kimyanın deneyimine –onları "bilim"in temel direkleri sayarak– büyük önem vermiş, bu arada içinde kapalı sistemlerin nadir görüldüğü meteoroloji gibi diğer doğa bilimleri hakkında çok az şey söylemişlerdir. Bir sıcak hava kütlesi soğuk hava kütlesinin üzerine çıktığı zaman, sonuçlar –kısmen "kapalı sistem bilimleri"nden türetilen bilgi temelinde– öngörülebilir. Meteorolojide kesin, kalıcı düzenlilikler keşfetmekteki başarısızlık onun "olgunlaşmamışlığı"nı değil, ilgilendiği sistemin açık olduğu olgusunu yansıtır. Şaşırtıcı olmayan bir şekilde, bilimler ve yöntemleri nesnelerinin doğasına göre çeşitlenir.

Sosyal bilimler açık sistemlerle ilgilenir ama doğa bilimlerindeki eş değerlerinin sahip olduğu bir üstünlükten, yararlanabilecekleri kapalı sistem bilimlerine sahip olma üstünlüğünden yoksundurlar. Sosyal bilimlerdeki açıklığın temel nedenlerinden biri de aynı maddi koşulları ve ifadeleri farklı şekillerde yorumlayabiliyor ve böylece yeni yanıt verme yolları öğrenebiliyor ve sonuçta farklı türden insanlar haline geliyor olmamızdır. İnsan eylemleri karakteristik bir şekilde sistemlerin yapısını değiştirir, böylece kapalılığın dışsal koşullarını ihlal eder, buna karşılık bizim öğrenme ve kendi kendimizi değiştirme yeteneğimiz içsel koşulu ihlal eder. Paradoksal bir şekilde, bunun nedeni birçok sistemin açık olması, birçok ilişkinin olumsal olması, bizim dünyaya müdahale edip kapalı (gayriinsani) sistemler yaratabiliyor olmamızdır. En fazlası, sosyal sistemler yarı-kapalı olabilir, sadece yaklaşık olan ve uzam ve zaman açısından sınırlı olan düzenlilikler üretirler. İnsan emeğinin ve iletişiminin önemli bir kısmı kapalı ya da yarı-kapalı sistemler yaratmaya ayrılmıştır; bunu yaparken amaç, bizim için değeri olan –yenilebilir bitkilerdeki fotosentez ya da bir fabrikada emeğin eş güdüme sokulması gibi– mekanizmalardan yararlanmak ve onları denetlemektir. Birçok sosyal örgütlenme biçimi kurallar dayatarak ya da işçileri makineye tâbi kılarak olay kalıplarında yaklaşık düzenlilikler üretir ve böylece belli eylem türlerinin uzam ve zaman ayarını denetlemeye ve rutinleştirmeye çalışır. Kapalılık koşulları bu yüzden hem pratik hem de akademik öneme sahiptir.[9]

9 Doğal ve sosyal sistemlerin "düzeni"ni karşılaştırırken, bazı araştırmacılar düzenlilik kanıtı karşısında öyle etkilendiler ki birçok sosyal "düzenliliğin" *kasıtlı-olarak-üretilen* ➡

Fakat ortaya çıkan "düzenlilikler" örnekten örneğe değişir ve fizikçi ve astronomların elde edebildiği evrensellik ve kesinliğe yaklaşmaz. Hiçbir örnekte, olayların kalıbı, ister düzenli ister düzensiz olsunlar, kendilerini açıklayıcı değildir; onları üreten şeye referansla açıklanmaları gerekir. Söz gelimi şehrin içinde ve dışındaki (yaklaşık olarak) düzenli trafik akışı, ev ile işyerinin birbirinden ayrılmasını ve iş saatlerini yöneten kuralların bir sonucudur.

Sınırlar içinde, sosyal örgütlenmeler ve "otomatik pilotlar" gibi bazı gelişmiş makine türleri, değişken ve hatta öngörülemez koşullarla karşılaştıkları zaman bile düzenli davranış üretmeyi sağlayabilir. Girdi ve koşulların bir kalıba ve dizilime sokulması öngörülebilir olmasa da, muhtemel girdi ya da koşulların her birinin genel doğası bilinir, o yüzden de karşılaşıldığı zaman yanıt verilebilir. Bu sayede kurumlar değişken malzemeden oldukça tek tip ürünler çıkarmayı başarır.

Kapalılık için ikiz koşullar *biçimsel* olarak yaygın bir şekilde bilinmese de, sosyal bilimde onları *kısmen* değerlendiren bazı ortak prosedürler vardır. Söz gelimi genel olarak birçok sosyal olayın Mill'in "nedenlerin çoğulluğu"[10] dediği şeyin bir sonucu olduğu kabul edilir ve genellikle düzensizliklerin sadece birbirinden ayrılabilir düzenli süreçlerin bileşik etkisi olduğunun gösterilebileceği umulur. Yani herhangi bir "nedeni" analiz ederken diğerlerinin etkilerini/sonuçlarını "denetime almaya" çalışırız. Fakat denetimler her iki kapalılık koşulunun da tatmin edilmesine nadiren yaklaşır.

Açık sistemlerin aynı anda birçok yerde bulunmasına verilen bir diğer ortak yanıt da onların kapalı olduğunu *varsaymaktır*. İktisattaki denge varsayımları ve coğrafyadaki izotropik düzlük varsayımları idealleştirilmiş, hipoteze dayalı modellerin geliştirilmesinde bu işlevi yerine getirir. Hipoteze dayalı olanın tersine, *gerçek* bir sistemin kapalılığın içsel ve dışsal koşullarının tatmin edilip edilemeyeceği incelemeye alınan zaman dilimine bağlıdır. Açıkça, eğer çok yavaş gelişen bir sistem çok kısa bir zaman diliminde incelenirse, kapalılık koşullarına yaklaşmış gibi görünecektir.[11] Bu özellik, açık bir sistemin zamanın tek bir noktasında ölçülen boyutla-

---

karakterinin farkına bile varamadılar. Örneğin bkz. R. J. Chorley ve P. Haggett (ed.), *Models in Geography* (Londra 1967) ve coğrafyada modeller üzerine yazılmış bütün diğer metinler.

10 Krş. J. S. Mill, *A System of Logic* (Londra 1961).

11 Bhaskar, *A Realist Theory of Science*, 2. Bölüm.

rına sanki bunlar zaman içinde sabitmiş ve bu yüzden de "düzenlilikmiş" gibi davranılarak oluşturulan kapalılık yanılsaması şeklindeki önemsiz örneğin istismarını davet eder. Aslında bazı sosyal bilimciler "düzenlilik" sözcüğünü, zaman içinde sadece tek bir nokta için geçerli olan "ilişkilere" ya da biçimsel ortaklıklara gönderme yapmak için kullanmayı alışkanlık edinmiş gibi görünmektedir. Fakat bir sistemin kapalı olduğunu varsaymak onu öyle yapmaz; hipoteze dayalı kapalı bir sistem modelinin gerçek bir açık sisteme "yaklaştığı" da kesin değildir. Yenilik, oluş ve nitel değişim –her ne kadar geniş biçimde farklılık gösteren oranlarda da olsa– insan eyleminin tipik özellikleridir.

Bilimde Yasalar: Nedensel ve Araçsalcı[12]

Yukarıdaki nedensellik ile kapalı ve açık sistemler şeklindeki realist kavramlar aynı zamanda bilimsel *yasaların* anlaşılması için önemli içerimlere sahiptir. Yasalar genellikle, "Eğer C'yse, o zaman E" tipi evrensel ampirik düzenlilikler hakkındaki iyice doğrulanmış ya da onaylanmış ifadeler olarak tanımlanır ve nedensellik de olayların ardışıklığındaki düzenlilik olarak anlaşılır. Realist görüşte nedensellik C ya da E'deki değişimleri içerir ve nedensel bilgi güçlerle ya da kapasitelerle ve de sadece türevsel olarak, onların ne yapacaklarıyla ya da etkilerinin ne olacağıyla ilgilenir. Buna uygun olarak realist nedensel yasa kavramı farklıdır: bir yasaya atıfta bulunulması, belli bir mekanizmanın faaliyeti hakkında bir iddia varsa-

12 Bilim felsefesiyle tanışık olanlar benim "araçsalcı" terimini kullanmamı tuhaf bulabilir, çünkü realizm ve araçsalcılık genellikle birbirinin karşıtı sayılır. Evrensel uygulanabilirlik iddiasındaki bir bilim felsefesi olarak araçsalcılık kesinlikle realizmin antitezidir: kuramlar basit hesaplama araçları gibi ele alınır, nesnelerinin doğasını ve mekanizmalarını kavrama iddiasında olamayan araçlar. Realizm bu kavramanın mümkün olduğunu öne sürer (ancak onun hatalı olabileceğini de kabul eder) ve teorilerin hesaplama aracı oluşlarını görmezden gelir. Fakat bence sadece hesaplama aracına ihtiyaç duyduğumuz anlar olduğunu da kabul etmek gerekir; bir sonraki kısımda savunduğum gibi, sınırlı da olsa, bu hedefin elde edilebileceği koşullar vardır. Bu başarıyı bir nedensel açıklama yapma başarısıyla karıştırmadığımız sürece, realistler mutlulukla araçsalcılığa sınırlı bir alan ayırabilir. Hatta eğer realizm nesnenin farklı tiplerinin bilişsel olasılıklarını elde etmeye çalışan bir bilim felsefesi olarak nitelenirse, böyle bir ödün vermek *zorundadır*. *Genel* inanç olma kuşkusu taşıyan inançlar çoğu kez sınırlı derecede pratik uygunluğa sahiptir ve bu uygunluk için hep maddi bir temel vardır.

yar; fakat mekanizmanın hangi koşullar altında işlediği, dolayısıyla onun etkinliğinin sonuçları –yani belli bir durumdaki fiili sonucu– hakkında varsaymaz.[13] Belirtildiği üzere, belli hızlarda yere düşen nesnelerde alışılmış düzenlilikler görülmediği zaman –örneğin kuşların uçuşu– yerçekimi yasası ortadan kalkmaz. Onun etkileri, yasa-ifadelerinin aynı şekilde gönderme yapabileceği başka mekanizmalar tarafından değiştirilebilir. Nedensellik nasıl evrensellik, düzenlilik ya da genellik değil de zorunlulukla ilgiliyse, nedensellik yasaları için de durum aynıdır. Zorunlu olarak onları savunanların doğası sayesinde var olan nedensel mekanizmalara gönderme yaparlar; mekanizmaların, içinde düzenlilikler üretebileceği koşullarda bulunup bulunmadığı gibi olumsal bir konuya gönderme yapmazlar.

Sosyal bilimde, özellikle de tarihte, "yasasız açıklama"nın mümkün olması ve bunun meşruiyetiyle ilgili uzun ve biraz da amaçsız bir tartışma yaşanmıştır.[14] Bu tartışma genellikle her tarafın şu hatalı varsayımları kabul etmesiyle yürütülmüştür:

1) Nedenselliğin göstergesi düzenliliktir –öyle ki düzenlilik ilkinin zorunlu bir koşuludur.
2) Yasalar evrensel ampirik düzenliliklere gönderme yapar, üstelik birçok örnekte:
3) Gerekçeler sebepler olamaz.

Ayrıca ya

4) Hermenötik ortadan kaldırılır, böylece sosyal bilimin yöntemleri doğa bilimlerininkiyle özdeş olur

ya da

5) Tarih gibi sosyal araştırmaların hedefi nesnelerinin anlamını anlamaktır, onları nedensel olarak açıklamak *değildir*.

Birbirlerinin tam karşıtı olan 4 ve 5'in ikisinin de destek için 3'e başvurabileceği açıktır. 2'yi kabul edenler bu tür yasaların bazı bilimlerde (örn. fizik) bulunmasının, başka bilimlerde (örn. tarih) ise mevcut olmamasının, ilkinin kapalı sistemlere ulaşabilmesi ama ikincinin açık sistemlerle sınırlı oluşuyla açıklanabileceğini nadiren fark eder. (Eğer 1, 2, 3 ve 4'ü savunan-

13 *A Realist Theory of Science*, s. 95.

14 Örneğin bkz. G. G. von Wright, *Explanation and Understanding* (Londra 1971).

ları kızdırmak istiyorsanız, onları sosyal fenomenleri yöneten iyi düzenlenmiş, kesin, kalıcı olan, totolojik olmayan tek bir evrensel düzenlilik ya da "yasa" vermeye zorlayın.) Nedenselliğin ve bu yüzden de nedensel yasaların evrensellik ve düzenlilikle değil zorunlulukla ilgili olduğu ve gerekçeler sebepler olabilir şeklindeki realist savlarımız, "yasa olmaksızın" açıklama yapıp yapamayacağımız tartışmasını, ayrıca 4 ile 5 arasındaki tartışmayı kolayca *anlamsızlaştırır*. Coğrafyadaki geleneksel ("bölgesel"), "ideografik" yaklaşımlar ile "nomotetik" ya da "bilimsel" ("uzamsal analiz") yaklaşımlar arasındaki tartışmalar; uluslararası ilişkiler alanındaki "klasik" ve "davranışçı" yaklaşımlar; "siyaset felsefesi" ve "siyaset bilimi" yaklaşımları ve psikoloji ve sosyolojideki yorumlayıcı ve pozitivist yaklaşımlar arasındaki tartışmalar ilkine dahildir.

Tarihte ve diğer sosyal bilimlerde olduğu gibi gündelik hayatta da, açıklamalarımızı sıklıkla, bir daha asla tekrarlanmayacak ve bu yüzden de "düzenlilikler"in[15] bir parçasını oluşturmayan nedenlere ve gerekçelere atıfta bulunarak yaparız. 1 ve 2 üzerinde ve belki 4 üzerinde ısrar etmek istemiş olan filozoflar ve tarihçiler, Birinci Dünya Savaşı'nın nedenleri gibi biricik olayları evrensel düzenlilik örnekleri olarak açıklamak gibi dâhice yollar hayal ederek çok enerji ve mürekkep harcamıştır.[16] Bu tür çabaların saçma görünmesi pek de şaşırtıcı değildir. (Bazıları sosyal fenomenlerle ilgilenmez bile.)[17] Buna karşılık 5'in cazibesine kapılanlar, sosyal olmayan süreçlerin nedensel olarak açıklanabilmesine imkân verseler de sosyal değişimin nasıl üretildiğini anlamayı olanaksız kılarlar.[18]

Yasaların olayların kalıplarındaki evrensel düzenliliklere gönderme yaptığı şeklindeki inanç doğa bilimlerinin $E = mc^2$, $PV = RT$ gibi ünlü denklemlerde ifade edilen örneklerinden destek alır. Bunlar çok açık şekilde olaylar arasındaki düzenliliklere gönderme yapar, onları üreten nedensel mekanizmalara değil. Onlara "araçsalcı" yasalar diyeceğim çünkü onlar bir sistemin boyutlarını *hesaplamanın* bir yolunu sağlarlar.

---

15 A. R. Louch, *The Explanation of Human Action* (Oxford 1966).

16 Bkz. Bhaskar, *The Possibility of Naturalism*. Ayrıca W. Outhwaite, *New Philosophies of Social Science* (Londra 1987), s. 8-10.

17 Sözgelimi Popper'ın bir insanın ölümünün fiziksel nedenleri örneği, *a.g.e.*, s. 206.

18 Örneğin Winch ve başka bazı hermenötik savunucuları.

Araçsalcı yasalar nedensel yasalardan farklı bir işlev yerine getirir ve farklı sınırlamalara tâbidirler:

1) Düzenlilikleri betimledikleri için, yukarıda belirtilen nedenlerle, uygulamalarında kapalı sistemlerle sınırlıdırlar.

2) Harré'nin belirttiği gibi bu tür yasaların başarılı şekilde uygulanması için, sistemi betimleyen değişkenlerin gönderme yaptığı özellikler (örn. basınç P, hacim V ve sıcaklık T) dışsal olarak bağlantılı olmalıdır, yani "kimliklerini korurken ayrı ayrı çeşitlenebilmelidir".[19] Denklemdeki değişkenlerin değerleri değiştiğinde aynı nesnelere gönderme yapmayı bırakmazlar. Öğelerin neden açısından etkileşimde olduğu ama kimliklerini koruduğu süreçlere Harré "parametrik" demektedir. Fakat birçok sosyal fenomenin *nitel* doğası bağlama göre değiştiği için, bunlar parametrik olarak ve araçsalcı yasaların olası nesneleri olarak ele alınamaz.[20] Eylemler anlamlarını kuran bağlamlardan bağımsız olarak anlaşılamaz: bağlam değiştiğinde kendi kimliklerini nadiren korurlar.

3) Araşsalcı yasalar mekanizmalara gönderme yapmadığı ve bu yüzden de değişimleri üreten şeyi tanımlamadıkları için, nedensel anlamda açıklayıcı değildirler. Belli bir bilgi verildiğinde, bize bilinmeyen birtakım değişkenlerin değerinin ne olacağını söylerler. Fakat mekanizmalara yönelik göndermelerin başka yerde, denklemlerle ilişkili bir kuramda yapılması da mümkündür.[21] Böyle bir destek olmazsa araçsalcı yasa ve kuramlar sadece hesaplama araçlarından ibaret olarak kalır.

4) Kapalı sistemlerin mevcut olduğu hallerde, araçsalcı yasalar ya da modeller *ilgili nedensel mekanizmaları ve koşulları tanımlamakta ve yeterli şekilde kavramsallaştırmakta başarısız olsalar bile* bu tür hesaplamalar yapmak için kullanılabilirler. Eğer çıktılar düzenli olarak girdilerle bağlantılandırılırsa o zaman düzenliliklere uyan *herhangi bir* formül işe yarar. Düzgün çalışan bir makinenin belli bi-

19 Harré, *Social Being*, s. 129.

20 Bunlar anlamlı bir şekilde öngörücü genelleme nesneleri de yapılamazlar. Daha önce tartışılan kentleşmeyle sanayileşme arasındaki ilişki örneği de süreçlere sanki parametrikmişler gibi davranma hatasının mağduruydu.

21 R. Harré, *The Philosophies of Science* (Oxford 1972), s. 57'de kimyasal bileşim yasalarıyla kimyasal tepkime mekanizması kuramı örneğini veriyor.

leşenlerinin varlığından –makine kırılıncaya dek– habersiz oldukları bazı örnekleri düşünmek okurların bu noktayı daha iyi anlamasını sağlayacaktır. Söz gelimi bir pikabın döndürme tablasının dönme hızını cihazın ayarlarıyla ilişkilendirmek için bir formül tasarlamak kolay olabilir. Bu tür formüllerin tablanın altındaki mekanizmaya gönderme yapan değişkenleri içermesi gerekmez; aslında bu tümüyle bilinmez olabilir ve "teorik" terimler hakiki nesnelere atıfta bulunmayabilir, sadece mantıksal sıralama araçları olarak hizmet edebilir. Nedensel bilgi makine düzgün şekilde çalıştığı (yani kapalı bir sistem olarak kaldığı) sürece önemsiz görünebilir ve önemli tek şeyin onun çalışması olduğuna dair araçsal bir tutumu benimseyip onun nasıl çalıştığına hiç aldırmayabiliriz. (Bazı çok prestijli bilimlere karşı sapkınlık etmek gibi bir suç işlemek pahasına da olsa, onların kapalı sistemlere erişiminin onlar için benzer bir tutuma izin verdiğini savunabiliriz.)[22] Kapalı sistemler mevcut olduğu sürece nedensel mekanizmaları tanımlama yöntemi olarak kavramsallaştırma konusunda kaygılanmamız gerekmez. Böyle durumlarda, düzenleme-çerçevesi olarak kuram görüşü öğelerinde ve kavramsal sorunlarında pek pratik önem taşımaz. Öyle olsa bile, makine bozulduğu ve çıktılar girdilerden bağımsız olarak değiştiği –yani sistem kapalı olmaktan çıktığı zaman– müdahale mekanizmalarının varlığının farkına varırız ve onu sökerek bu mekanizmaları tanımlamaya çalışırız. Aynı şekilde bir sosyal krizde, daha önce bilinmeyen mekanizmalar görünür olur (her ne kadar kurucu süreçlerin az bir kısmı, bir makinede oldukları gibi, parametrik olma eğilimi gösterse de). Tablanın deviniminin tam bir *nedensel* açıklaması bu tür mekanizmalara gönderme yapmayı gerektirecektir; bu durum mekanizmaların düzenli devinim üretip üretmediklerinden bağımsızdır ve bu mekanizmaların tanımlanmasının kendi etkilerini nicel olarak hesaplama yeteneğine bağlı olması da gerekmez. Aynı şekilde, (değişmez bir şekilde açık olan) sosyal sistemlerde, söz gelimi, politik

22 Bazı bilim felsefeleri açıklamayı hedef olarak görmekten hakikaten kaçınırlar, örneğin Karl Pearson, *The Grammar of Science* (Londra 1892). Bkz. 4. Bölüm, n. 37. Bir yandan bazı bilimlerde kapalı sistemlerin bulunması mekanizmalar ve etkileri sabit ilişkiler içinde durdukça analizi kolaylaştırır; diğer yandan düzenlilikler bazı mekanizmaları gizleyebilir.

mutabakatın korunmasını sağlayan mekanizmaların bilgisinin onların etkilerini nicel olarak hesaplama yeteneğine dayanması gerekmez.

Bu yüzden kapalı sistemlere sahip olmanın etkilerinin bıçak sırtı olduğu görülebilir: bir yandan bu durum analizi kolaylaştırır, çünkü mekanizmalar ve onların etkileri dengeli bir ilişki içinde durur; diğer yandan düzenlilikler belli mekanizmaları gizleyebilir. Fakat kapalı sistem hem gerçek hem fiziksel açıdan yönlendirilebilir değil de hipoteze dayalı bir sistem olduğunda sorunlar çok daha ciddi olur. Pikap tablası gibi gerçek bir kapalı sistem söz konusu olduğunda, nedensel ilişkilerdeki belirli asimetriler farklı öğeleri ya da "parametreleri" yönlendirmenin etkileri incelenerek keşfedilebilir. Belli düğmelere basarak tablayı dakikada 45 devirle döndürebilsek de, prosedürü tersine çevirip tablayı elle döndürerek düğme ayarlarını değiştirmenin söz konusu olmadığını öğrenebiliriz. Astronomların incelediği kapalı sistemler gerçektir ama yönlendirilebilir değildirler ve bu yüzden nedensel çıkarımların daha dolaylı olarak gözlemle ya da ilgili başka bilimlere göndermeyle yapılması gerekir. Buna karşılık, simgelerle temsil edilen hipoteze dayalı bir kapalı sistemin mantıksal ya da matematiksel olarak yönlendirilmesi nedensel yapı için kötü bir rehberdir, çünkü bu tür yönlendirmeyi yöneten kuralların gerçek nesnelerin olası davranma tarzlarını yöneten yasalara karşılık gelmesi gerekmez; modeller ters yönde çalıştırılabilir, etkiler nedenleri hesaplamak ("belirlemek") için kullanılabilir ve bu yüzden hesaplama ve "öngörme" çabaları, nedensel bağımlılığın temel asimetrilerinin bile yanlış belirlenmesine dayanabilir. Daha sonra bu sorunun sosyal bilimdeki nicel modellemede yaygın olduğunu savunacağım.

Eğer araçsalcı yasalar bilinmeyen değişkenlerin hesaplanması için belli koşullar altında yararlıysa, herhalde *öngörü* için de faydalıdırlar ve şimdi ele alacağım şey bu konu ve onun açıklamayla olan ilişkisi olacak.

Öngörü

Bilimde *öngörü*nün rolü ve doğasıyla ilgili yaygın olarak benimsenen şu varsayımları bir düşünün:

1) Öngörü başarısı, hem doğa biliminin hem sosyal bilimin başlıca hedefidir.

2) Öngörü ve açıklama *simetriktir*: açıklamalar öngörü ve öngörüler açıklama işi görebilir. Zaman kipi dışındaki tek fark zorluktur; doğal olarak, olmamış olanı öngörmek zaten olduğu bilinen şeyi açıklamaktan daha zordur.

3) *a.* Öngörü yeteneği kuramın en sıkı testidir ve bilimlerin olgunluğunun ölçüsüdür.

b. "Soft" bilimlerin öngörüde zayıf olmasının nedeni, içkin olarak öngörülemez nesnelerle uğraşmaları değil, henüz kuramı ve bilimsel yöntemleri geliştirmemiş olmalarıdır.

Bütün bunların hatalı olduğu gösterilebilir.

1, sosyal bilim açısından kesinlikle, birçok doğa bilimi için de büyük olasılıkla yanlıştır. Üretilen açıklamaların sayısına kıyasla, öngörüler, özellikle de kesin öngörüler görece nadirdir. 3'te dile getirilen bilimsel görüşü kabul eden ve çalışmaları için onur verici "bilim" etiketini almak isteyenler sayılarını ve önemlerini abartmak, kesinlik ve güvenilirlikten görece yoksun olduklarını örtbas etmek eğilimindedirler. Kapalı sistem bilimleriyle olan benzerlik iddiası genellikle "öngörü"nün anlamını, geleceğe ilişkin verilerle ilgili herhangi bir iddiada bulunulmayan durumları –söz gelimi örneklemelerden yola çıkarak nüfusların özelliklerini "tahmin etme" pratiğini– kapsayacak şekilde genişleterek öne sürülür. Diğer yandan 2 ve 3'ü kabul eden ama sosyal incelemelere bilim statüsü vermekten kaçınan eleştirmenler başarılı sosyal öngörünün eksikliğini gizlemekten çok aydınlatma eğiliminde olurlar. Söz gelimi anti-Marksistler Marx ve Engels'in yaptığı bir avuç öngörüye büyük önem vermekten hoşnutturlar. Fakat Marx ve Engels'in açıklamaya gösterdikleri bağlılıkla kıyaslandığında, onlar öngörüyle pek ilgilenmemişlerdir.

Sosyal "bilim"de öngörünün neden açıklama kadar yaygın olmadığını ve 3'ün neden yanlış olduğunu göstermek için, önce 2. önermeyi incelemek gerekir. "Eğer bir şeyin nasıl çalıştığını açıklayabilirsek onun davranışını da öngörebiliriz ve bunun tersi de doğrudur." Bu tür savlar, açıklayıcı olmayan öngörü ve öngörücü olmayan açıklama örneklerini düşünmeye başlayıncaya kadar makul görünür. İlkinin örnekleri çok yaygın olarak bilinirken (örn. eğri-ekstrapolasyonu yoluyla öngörü), ikincisi daha az bilinir ya da *tamamlanmamış* açıklama olarak kabul edilir. Öngörücü olmayan açıklamalar kolayca nedenselliğin realist bir değerlendirmesi olarak yo-

rumlanabilir. Nesnelerin eyleme geçme tarzlarını, onların yapılarına ve terkiplerine göndermeyle açıklayabiliriz ve mekanizmaların hangi koşullar altında harekete geçirildiğini bilebiliriz ve bunları o koşul ve mekanizmaların ne zaman ve nerede var olduğunun farkında olmaksızın yapabiliriz. Bu yüzden bir olay olduğunda, neyin bu olayın olmasını sağladığını bilmek mümkündür; ama gelecekte olacaklar sadece zorunlu ve yeterli koşulların var olduğu ya da var olmak üzere olduğu bilinirse güvenilir bir şekilde öngörülebilir.

Kapalı sistemlerde nesneler ve ilişkileri sabittir. Mekanizmaların soyut açıklayıcı bilgisi sistem durumları bilgisiyle daha kolaylıkla desteklenebilir ve böylelikle başarılı açıklayıcı öngörüler türetilebilir (ama onların kestirim başarısı açıklamanın yeterliliğine bağlı değildir). Fakat açık sistemler için kesin ve güvenilir açıklayıcı öngörü olasılıkları uzaktır. Mekanizmaların sadece sayı ve doğası üzerine değil onların yapısı hakkında da –onların etkileşimlerinin sonuçlarının öngörülebilmesini sağlayacak– bilgi elde etme umudu çok azdır. Başka deyişle, sistemin kapalılığı için içsel ve dışsal koşulların ne ölçüde karşılan*ma*mış olduğunu keşfetmek pratik açıdan olanaksızdır.

Öngörücü olmayan açıklamanın en ünlü örneği belki de evrim kuramıdır. Kuramda gönderme yapılan mekanizmalar evrimin rotasını öngörmek için kendi başlarına yeterli değildir. Ama bu, öngörüye dayanmayan açıklamaların sadece *eksik* açıklamalar olduğu anlamına mı gelir? Bunu yanıtlamak için, gelecekte elde edilebilecek bütün olumsal ilişkilerin –örneğin bu durumda organizmalarla ortamları arasındaki ilişkinin– bir bilgisine sahip olmayı umut etmenin makul olup olmadığını düşünmeliyiz.

Başka bir açık-sistem doğa biliminden alınmış daha ileri bir örneği düşünelim. Jeoloji sadece petrol yataklarının bulunuşunun öngörüye dayanmayan açıklamalarını sunabilir.[23] Petrolün bulunması için zorunlu koşullar bilinir ama bunlar kendi başına, onun varlığını belirlemeye yeterli değildir. Söz gelimi hangi kayalar ve yapılar için petrolün varlığının fiziksel olarak olanaksız (örn. granit sızmaları) ya da olası (örn. bazı kumtaşı tipleri) olduğu bilinir. Gerçekten petrol üreten mekanizmalar da bilinir, ama bunlarla uygun litoloji tipleri arasındaki ilişki olumsal ve bunların cereyan

23 Krş. Harré, *Principles of Scientific Thinking* (Londra 1970), s. 19.

ettiği sistemler açık sistemler olduğu için petrolün çıkmasını büyük bir güvenle öngörebilmeyi umut edemeyiz. Zorunlu koşullarla ilgili bilgimizden yola çıkarak nereye bakacağımızı bilebiliriz ama herhangi bir şey var mı diye yine de kazmamız gerekir. Açıklamaların, jeologların kesin ve güvenilir öngörüler sunmasını engelleyen "eksikliği", mekanizmalar hakkında herhangi bir soyut bilgi yokluğundan değil olumsal ilişkilerin ampirik bilgisinin yokluğundan kaynaklanır. Eksik olan şey nedensel açıklama değil sistem betimlemesidir ve açık sistemlerdeki olumsal ilişkilerin değişebilir yapısı düşünülürse, bu da beklenen bir şeydir. Bu betimleme tamamlanmış olsaydı (örneğin petrolü yapan organizmaların fiilen bulunduğu uygun sahaları bilmiş olsaydık) o zaman öngörmemiz gereken çok az şey kalacaktı. O kadar çok sayıda bilim filozofu emperyalist bir tavırla kapalı sistem bilimlerinde bütün bilgi türleri için olası olan pratiklerin reçetesini vermiştir ki, bu filozoflar öngörüye dayanmayan açıklamaların önemini hafifsemeye meyilli olmuşlardır. Fakat özel durum sayılması daha anlaşılır olan şey açıklayıcı öngörülerdir (ya da öngörücü açıklamalar).

Açıklayıcı olmayan öngörüler daha yaygın olarak kabul görür, ama onların başarı koşulları da uygulandıkları sistemlerin açık mı kapalı mı olduğuna göre önemli ölçüde değişir. Belirtildiği gibi, nicelleştirilmiş bir kapalı sistemin, kesin olarak öngören ama nedenselliği doğru olarak tanımlamayan modellerle uyumlu olması mümkündür. Barometre okumaları havadaki değişimleri öngörmek üzere kullanılabilir ya da tam tersi olabilir, ama iki durumda da öngörü bir açıklama hizmeti görmez. Açıklayıcı olmayan öngörüler kaçınılmaz olarak karmaşık açık sistemler için daha az güvenilirdir. Öngörüde bulunmak isteyen sosyal bilimciler genellikle kendilerini iki karşıt yöne çekilirken bulur. Bir yandan öngörü başarısını öngörülecek olaylardan sorumlu olduğu düşünülen ana süreçlerin tamamını modelleyerek artırmak cazip gelecektir. Bu seçenek bilinmeyen ve sabit olmayan olumsal ilişkileri temsil etme sorunuyla karşılaşır. Bu tür modeller aynı zamanda aşırı karmaşık, veriye aç ve hantal olabilir ve hatırı sayılır ölçüde hata çoğaltımı üretebilir, bu yüzden de sonuçlar çabayı desteklemeyebilir. Diğer yandan, basit eğri-ekstrapolasyonu gibi açıklayıcı olmayan öngörü yöntemlerinin kullanımı kolaydır ve nedensellik açısından net olmamalarına rağmen genellikle daha iyi sonuçlar verirler.

Hatta sahte bir korelasyon temelinde en iyi öngörü sonuçlarını elde etmek bile mümkün olabilir. Enflasyon oranı İskoç dizanterisiyle para arzından daha güçlü bir korelasyon sergiliyorsa, ilki ikincisine göre daha iyi bir enflasyon öngörücüsü olduğunu göstermiş olacaktır. Fakat iktisatçılar sahte korelasyonu kullanmaz, bu yalnızca bu korelasyon saçma olduğu için değil, böyle tesadüflerin gelecekte de yaşanmasının pek olası görülmediği içindir.

Öyleyse pratikte, açık sistem öngörü yöntemleri ne tümüyle açıklayıcı olmayan ne de tam olarak açıklayıcı yöntemlerdir, genellikle içinde bazı temel süreçlerin "değişkenler" tarafından kısa ve öz bir biçimde temsil edildiği bir model biçimini alan bir uzlaşmadır. Bu "ampirik modeller" var olan veriye uydurulur ve daha ileri öngörülerde bulunulur. Bunlar arasında eğri-uydurma[24] vardır ama eğriler nedensel olarak yorumlanması *mümkün* ilişkilere uydurulur; fiili süreçleri yakından modellemeye çabalamazlar. Enflasyon oranını etkileyen iktisadi her aktörün, her nedensel mekanizmanın ve koşulun öngörü modelinde temsil edildiğini görmeyi bekleyemeyiz. Diğer yandan, ilgili mekanizmaların soyut bir açıklamasından bize onların varlıklarının ve etkinleştirilmelerinin uygun koşullarının ne zaman ve nerede gerçekleşeceğini söylemesi beklenemez. Soyut açıklamalar fiili olayları değil, onları üretenleri ilgilendirir. Somut açıklamalar *bu* mekanizmaların nasıl ve hangi koşullarda var olduğunun ve *bu* belli sistem içinde nasıl etkileştiklerinin bir betimlemesini sağlamak üzere ek ampirik bilgiye ihtiyaç duyar. Buna karşılık öngörüler fiili olaylarla ilgilidir ama onları üreten şeyi düşünmeleri gerekmez.

Sosyal bilimciler genellikle açıklama ve öngörünün hedeflerini karıştırır ve meşruiyet için, açıklamaların "artgörü" –yani geçmişteki süreçlerin, açıklanacak olan olayı henüz gerçekleşmeden öngörmeye hizmet edebilecek olan anlatıları– olarak ele alındığı "simetri tezi"ne başvurur. Özellikle de istatistiksel yöntemler kullanarak yapılan araştırmalarda olayı öngörebilecek olan işlemi olayın nedensel açıklaması olarak ele almak yaygındır, fakat açıklayıcı olmayan artgörüler de en az açıklayıcı olmayan öngörüler kadar olasıdır.

---

24 Kesin olarak söylersek genellikle eğri-uydurma bile söz konusu olmaz, çünkü denklemler veriye zaman serisi içinde değil zaman içinde tek bir noktada oturur.

O halde açıklama ve öngörü sadece zaman kipi ve zorluk derecesi bakımından değil daha başka açılardan da farklılık gösterir; bunlar değişik amaçlar için yürütülen farklı türden işlemlerdir. Öngörüler bize bir şeylerin olmasını beklemek için zemin sağlar (örn. bir hastalık kapmanın ilk belirtileri),[25] buna karşılık (nedensel) açıklamalar bize şeylerin olmasını neyin sağladığını söyler. Bu nedensel açıklamalar sadece, sosyal bilimde genellikle bulunmayan özel koşullar altında güvenilir öngörüler için zemin sağlar. Ne istediğimiz konusunda bir karar vermeliyiz: açıklama mı öngörü mü? İkisini de isteyen araştırmalar ikisinden de olur.

Buraya dek, basitten karmaşığa gitme adına, bir kez daha büyük ölçüde fiziksel örneklere dayandım ve sosyal bilimleri açık sistem doğa bilimleriyle aynı konumda ele aldım. Ama öngörüyü sosyal bilimde, ekoloji gibi disiplinlere kıyasla daha zor kılan bazı ek ve daha tanıdık etkenler var. Popper toplumların çok kısa vadeli gelişiminden başka bir şeyin öngörüsünün ilke olarak olanaksız olduğunu savunur, zira ona göre sosyal değişim (başka şeylerin yanı sıra) insan bilgisindeki artışa dayanır ve bu bilgi de içeriği şimdi bilinmeksizin öngörülemez.[26] Ayrıca öngörü başarısının ya da başarısızlığının yorumunu muğlak kılan, kendini gerçekleştiren ve kendini olumsuzlayan öngörüler fenomenine de yaygın olarak değinilmiştir. (Öngörülen sonuç biz onu yaptığımız için mi oldu ya da önlediğimiz için mi olmadı?) Fakat bu sadece, çok daha temel ama genellikle göz ardı edilen bir şeyin dışavurumudur; yani *genellikle* olan şey –ve sadece öngörülere bir yanıt olarak değil– insanların ne *yaptığına* bağlıdır.[27] Sosyal değişim bizim başımıza gelmez, onu –kendi seçtiğimiz koşullarda ya da kaynaklarla olmasa da– biz *yaparız*. Bu koşulların bir kısmı doğal koşullardır, kontrolümüzün ötesindedir, ama diğerleri daha önceki insan eylemlerinin (genellikle kastedilmeyen) sonuçlarıdır.

Bu yüzden sosyal değişime dair öngörülerin doğal değişime ilişkin öngörülerle eş değer olarak ele alınmasında (en hafif şekliyle söyleyecek

25 R. Keat ve J. Urry, *Social Theory as Science* (Londra 1975), kızamığa yakalanmadan önce gelen Koplik lekeleri örneğini verir.

26 Popper, *The Poverty of Historicism*.

27 Bu ihmal, içinde yaşanan birçok şeyin bizim denetimimiz dışında olup bittiği bir toplumun gelişimine kendi katkısını kabul etmeyen bir sosyal bilime özgüdür, krş. M. Horkheimer, "Traditional and critical theory", P. Connerton, *Critical Sociology* (Harmondsworth 1976), s. 214.

olursak) bir tuhaflık vardır. Geçmişteki davranışımı inceleyerek başka bir sayfa daha yazıp yazmayacağımı öngörmeye kalkışmam; bunu yapmaya karar veririm. Öngörüde bulunup doğru çıkıp çıkmayacağını görmek için beklemem; onun gerçekleşmesini sağlarım. Aynı şekilde, bir seçimin ilanı bir öngörü değil bir niyet açıklamasıdır. Bu, insanların kendi geleceklerini yapıyor olması gerçeğinin, sosyal bilimde öngörüyü tümüyle gereksiz kıldığı anlamına gelmiyor, her ne kadar kapsamını kesinlikle sınırlasa da. İçinde insanların tek bir "tarih öznesi" halinde kaynaşmış olarak birlikte hareket ettiği bir toplum yoktur. "Biz" yaptığımız şeyi, başkalarıyla hem birlikte hem de onlara karşı yaparız, her ne kadar kolektif ve rekabetçi eylemlerin göreceli önemi toplumun tipine göre değişse de. Bireylerin ya da kurumların eylemleri yapılmadan önce "ön-mutabakat sağlanmış" değildir, bilakis bu eylemlerin başkalarının ne yapacağı hakkındaki varsayımlar –ya da isterseniz "öngörüler"– temelinde yapılması gerekir.[28] Gelecek hakkındaki belirsizlik şimdi hakkındaki belirsizlik gibi değildir: biri bizim ne yaptığımıza bağlıdır, diğeri fiilen ne olduğuyla ilgilenir. Birleşik kolektif bir özne var olsaydı bile, belli bir türden öngörülerin yapılması gerekirdi.

Bütün öngörülerin –doğal ya da sosyal– özünde aynı olduğu fikri de *tehlikeli*dir, çünkü sosyal eylemi şeyleştirir, bizim failler ya da "tarihsel özneler" olarak sahip olduğumuz gücü reddeder ve var olan şeyin olması gereken neyse o olduğu gibi bozguncu ve reaksiyoner inancı cesaretlendirir. 1) Düzen arayışına odaklanan ancak düzenin nitel yapısını dikkate almayan; 2) zamanda tek bir noktada ölçülen ilişkileri yanıltıcı bir şekilde "düzenlilikler" olarak ele alan ve 3) bunları, sanki düzenlilik-tipi ya da araçsalcı doğa yasalarıymış gibi geleceği tahmin etmede kullanan yaklaşımlarda tehlike özellikle büyüktür. Bu tür naifliklerin belki de en zengin kaynağı, toplumsal sınıfla ırksal önyargı derecesi arasındaki ilişki vb. alanlarda düzen arayan, böylece bunları öngörmeyi umut eden, istatistiksel yöntemler üzerine yazılmış ders kitaplarıdır. Eğer buna, "(sosyal bilimin) amacı bu tür pratikleri *değiştirmektir*" diye şikâyet ederek yanıt verirsek büyük olasılıkla bize artan öngörü yeteneğinin bizi önceden uyaracağı, böylece onları kendini olumsuzlayan öngörüler haline getirebileceğimiz söylenir.

28 Piyasa alışverişine dair zamandan soyutlama yapan bazı iktisat kuramlarının *ex ante* talep ve arz için bir "ön-mutabakat" varsayması gerekir. Bkz. G. L. S. Shackle, *Time in Economics* (Amsterdam 1967).

Ama yasalar ve nedenselliğin araçsalcı bir düzenlilik kuramını varsayan yaklaşımlar bu tür durumları, yani ilgili *mekanizmaları* değiştirmek için kullanılabilecek enformasyonu sağlayamaz, sadece olayların ya da "semptomlar"ın kalıplarında bir düzen arar. Buna karşılık realist yaklaşımlar doğruca öngörüye götürmez, değiştirmek istediğimiz olayları üreten üretici koşulları ve mekanizmaları arar. Mekanizmanın hem varlığı hem de harekete geçirilmesi için zorunlu koşullar üzerine ve bazı durumlarda da koşulların mekanizmanın etkilerine aracılık etme tarzı üzerine enformasyon sağlayarak, mekanizmayı ortadan kaldırma ya da değiştirme, onun harekete geçmesini önleme ya da onun kullanılmasının zarar verici etkilerini bastırma şansını artırırız.

Bu tür bilgi aynı zamanda, yan ürün olarak, koşullara bağlı açıklayıcı öngörüler de sağlayabilir: "Eğer M mekanizması mevcutsa ve K_1 ve K_2 koşulları da mevcutsa, O_1 olayı yaşanır, buna karşılık eğer K_3 mevcutsa, O_2 yaşanır." Genellikle söz konusu yapılar ve mekanizmaların kendileri değişim yaşar ya da yeni, görülmemiş ve nedensel açıdan etkili koşullar ortaya çıkar, böylece öngörünün doğru olmadığı anlaşılır. Ama eğer böyle olursa, altta yatan kuram bu "yanlışlama"yı atlatabilecek gibi olur, çünkü "test"e belli bir anlam katabilecek olan kapalı bir sistem yoktur.

Buna ilaveten gelecekteki olayları, tarihlerini ve büyüklüklerini belirlemeyi içermeyen, ama sadece belli fenomenlerin varlığına bakarak, başkalarının da, belki belli bir yapıyla var olması gerektiğini öne süren bir tür "öngörü"de bulunulabilir: "Eğer x içsel olarak y'yle bağlantılıysa, o zaman x, y olmadan var olmayacaktır ve tersi de geçerlidir." Ama o zaman bu bir öngörü olmaktan çok toplumdaki zorunluluk hakkında, belli nesne ya da yapıların neyi yapmasının olası ya da olanaksız olduğu konusunda bir iddia olur. Söz gelimi bir politik örgütlenme kuramı, demokratik denetimin kapsamını söz konusu kurumun ölçeğiyle ve karar verilmesi gereken konuların sayısıyla ilişkilendirebilir. Azalan verimlerle ilgili bir iktisat kuramı, belli bir tür üretim için maddi açıdan olası olan ve olmayanla ilgili bazı iddialarda bulunması sebebiyle öngörücü sayılabilir. Onlar nesnelerinin ne yapabileceğini söylerler, belli olumsal koşullar altında ne yapacaklarını değil.

Başka deyişle, sosyal bilimdeki öngörü kapsamı açısından vaat edilebilecek olan şey ortodoks düzenlilik kuramlarının öne sürdüğünden çok daha azdır, ama bu kuramların kesin bir öngörü elde etmekte ciddi şekilde

başarısız olmaları onların programının uygulanamazlığını gösterir. Bunun nedeni bu programın doğa biliminden alınmış uygun olmayan bir modele dayalı olmasıdır; çok az doğa bilimci, kendisi de doğayı ve toplumu yeni biçimlerde örgütlemeyi öğrenmekte olan, yeni olasılıklar ve olanaksızlıklar yaratan bir nesneyi inceler. Ama öngörülemez olan şey yine de denetlenebilir olduğu ölçüde onun öngörülemezliğinin bir sorun olarak görülmesi gerekmez.[29] Dahası –ve paradoksal olarak– en düzenli hale sokulmuş ve bu yüzden de en kolay şekilde öngörülebilir olan sosyal süreçler (örn. iş gününün temposuyla ilgili süreçler) genellikle öngörü için ilginç olmaktan uzak nesnelerdir. Öngörü için en önemli sosyal nesneler genellikle (iyi ya da kötü) önemli etkiler üreten ama hakim sosyal örgütlenme tarzı altında sosyal açıdan denetlenemeyen eylemlerdir. (Bunlar arasında, elbette, kimsenin denetlemek *istemeyeceği* birçok bireysel eylem de yer alır.) Yani öngörmeyi en çok istediğimiz ve buna en çok ihtiyaç duyduğumuz şey toplumun türüne bağlıdır, ama elbette açıklama hakkında da buna eş değer iddialarda bulunulabilir. Fakat pek sık fark edilmeyen şey, öngörünün güçlüğünün ve başarısının derecesinin nesnenin doğasına bağlı olmasıdır.

Gerçek bir örnek üzerinde düşünelim. Dünyanın günümüzde içinde olduğu iktisadi resesyon bağlamında, kapitalist gelişmenin elli ile altmış yıllık uzun dalgalarla meydana geldiği, iyileşmelerin –müteakip iktisadi canlılık için de temel sağlayan– büyüme ve iş yaratan yeni teknoloji kümelerinin ortaya çıkmasıyla yaşandığı fikrine yönelik ilgi yeniden yükselmiştir.[30] Bu teknolojiler iş sayısını artırmayı bırakıp da işlerin yerini alan teknolojik değişim hakim olduğu zaman sistem resesyona doğru ilerler. Elbette bu, kuramın sadece bir parçasının aşırı kaba bir özetidir, ama öngörünün sorunlarını ortaya koymak için yeterlidir. Bu alandaki bütün araştırmacılar uzun dalgaların geçmişte hakikaten meydana gelmiş olduğunu kabul etmese de, kabul edenler bunların kapitalist gelişmenin zorunlu özellikleri olup olmadığını, bu olay akışının kapitalizm devam ettiği sürece devam edip etmeyeceğini doğal olarak merak etmektedir. İcatlar bu kuramda önemli bir rol oynar. Bunlar gelecekteki bilginin gelişmesine

29 Daha önceki otomatik pilot tartışmamızı ve bizim zamanlaması öngörülmez olan olaylara yanıt verme yeteneğimizi hatırlayın.

30 Örneğin bkz. C. Freeman, J. Clark ve L. Soete, *Unemployment and Technical Innovation: a study of long waves and economic development* (Londra 1982).

bağlı olduğu için onları öngörmeyi umut edemeyiz: zorunluluk icadın anası olabilir ama yeterli koşulu değildir. İcatlar da bir kez gerçekleştirildikten sonra, kaçınılmaz olarak kârlı bir şekilde üretilebilen ürünler haline gelmezler. İktisadi büyüme modellerinde teknolojik değişim bir *sıkıntıdır*: büyümenin bir "motoru" olduğu için göz ardı edilemez, her ne kadar bazı modeller onu göz ardı etse de; ancak öngörüye dayanarak modellemek de kesinlikle olanaksızdır. Dahası, yaşayarak gördüğümüz üzere yeni teknolojilerin yerlerini aldıkları işlerden daha fazlasını yaratıp yaratmayacağı da olumsaldır. Önemli kümeleri şekillendiren teknolojilerin büyük kısmı olumsal olarak birbirleriyle bağlantılı olmuştur ve onların "yükselme anları" birçok olumsal sosyal ve politik koşula bağlı olmuştur. Bu çerçevede dikkate değer olan birçok öngörü sadece mekanizmaların içinde çalıştığı durumların bir kısmını değil mekanizmaların bazılarının hakikaten mevcut olup olmayacağını da kapsayan ayrıntılı bir koşullar listesini içermeye mecburdur. "Öngörü" etiketine layık görünmeyen birçok niteleme olsa da, belli bir hedefin elde edilmesi için *yapmamız* ya da önlememiz gereken şeyin doğasına dikkati yöneltmek yararlı olabilir.

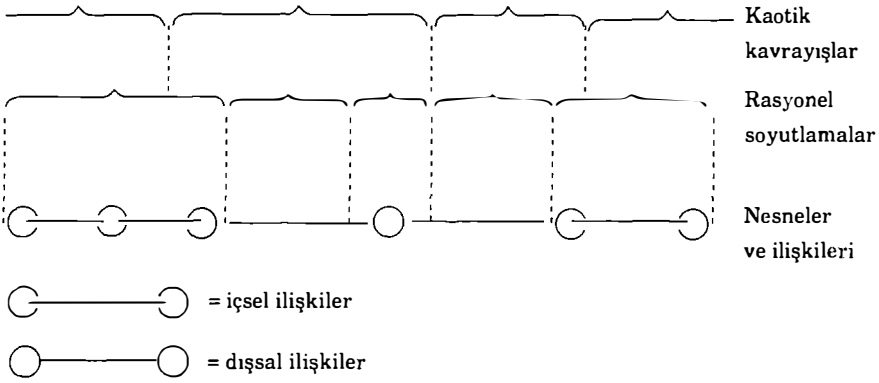
3. varsayıma (s. 171) yanıt olarak, böylece "bilimler" arasında öngörünün eşit dağılmayan bir başarıya sahip olmasının daha çok bu bilimlerin nesnelerinin doğasıyla ilgili olduğu, bilimci retoriğin iddia ettiği gibi onların "olgunlukları"yla pek ilgisi olmadığı görülebilir. Eğer bilimci görüş ciddiye alınsaydı, bu şaşırtıcı bazı yargılara yol açardı; modern jeoloji ve jeofizik bilimi kadim astronomi kadar olgun görünmezdi, çünkü gelişmiş kuramına ve teknolojisine rağmen nesnelerinin eğilimini öngörmek konusunda onun kadar başarılı değildi (halihazırda var olan şeyler söz konusu olduğunda bile!).

Bu farklar yine bir kez daha bilginin sadece belli özne-nesne ilişkileri bağlamında makul bir şekilde yargılanabileceğini gösterir, yani maksadıyla birlikte ne hakkında olduğu açısından. İnsan eylemi söz konusu olduğu zaman, öngörünün çok yüksek ihtimalle yanlış olması neredeyse kesindir, ama eylemi teşvik ettiği ölçüde bu herhangi bir öngörüye sahip olmamaktan daha iyi bir şey de olabilir. Hatta, Mill'in diliyle söylersek, öngörüde bulunmak için yetersiz olan bilgimizin büyük kısmı her şeye rağmen, rehberlik için çok değerli olabilir.[31]

31 Mill, *A System of Logic*, 9. Bölüm, 2. kesim, s. 585.

Rasyonel Soyutlamalar ve "Kaotik Kavrayışlar"

Soyutlamalar çeşitli şekillerde yapılabilir, ama artık "rasyonel" ve kötü soyutlamalar –ya da Marx'ın ifadesiyle "kaotik kavrayışlar"– arasında bir ayrım öne sürebilecek konumdayız.[32] Rasyonel bir soyutlama, dünyanın belli bir birliğe ve özerk güce sahip olan önemli bir öğesini –mesela bir yapı– ayıran bir soyutlamadır. Kötü bir soyutlama bölünmeyeni keyfî olarak böler ve/veya özsel olmayan ve ilgisiz şeyleri bir araya yığar, böylece inceleme nesnesini onun yapısına ve biçimine hiç ya da büyük ölçüde aldırmadan "yontar". Şekil 9 bu farkı göstermeye çalışıyor.

Şekil 9 Rasyonel soyutlamalar ve kaotik kavrayışlar

Kötü soyutlamanın ya da kaotik kavrayışın tartışmadan oldukça uzak bir örneği "hizmet" kavrayışıdır; "hizmet sektörü" tabirinde olduğu gibi. Bu tabir çok çeşitli etkinliği kapsar ki bunlar ne yapı oluştururlar ne nedensellik açısından önemli herhangi bir derecede etkileşime girerler ne de büyük kısmı ortak önemli herhangi bir özelliğe sahiptir. Yetersiz bir kavramın bir inanç kümesine katılmasının etkisinin, ona ne kadar "açıklayıcı ağırlık" yüklendiğine ya da onun bizim eylemlerimizi ne ölçüde yönlendirdiğine bağlı olduğu hatırlanacaktır. Bu yüzden bu tür kaotik kavrayışların betimleyici amaçlar için basit kategoriler olarak sorunsuzca kullanılabildiği birçok durumla hem günlük hayatta hem de bilimsel çalışmada karşılaşırız.

32 Marx, *Grundrisse*, s. 100.

Ama "hizmet" gibi bir kavram bu sınıfa giren nesnelere birleştirici nedensel güçler ya da kapasiteler atfedilmeye başlandığında ve dolayısıyla da söz gelimi yemek hizmetleri, bilgisayar hizmetleri, yerel yönetim ve tesisat gibi farklı alanlardaki işlerin benzer özelliklere sahip olduğu düşünüldüğünde sorun yaratır.

"Rasyonel soyutlamalar", "özenli kavramsallaştırma" ve benzeri gibi arayışların kimsenin reddedemeyeceği erdem çağrıları kadar basmakalıp, hatta bahsetmeye değmez görülebileceğini kabul ediyorum. Fakat sosyal bilimlerde kaotik kavrayışlara dayalı literatür bulmak için çok fazla uğraşmamıza gerek yok. Özellikle de içsel olarak heterojen olup bu yüzden de tutarlı davranması beklenmeyen nesneler arasındaki nicel ilişkilerde ampirik düzenlilik arayışı çok yaygındır; söz gelimi "hizmet sektörü" ile "iktisadi gelişme düzeyleri" arasındaki ilişkiler. Bu tür çalışmaların büyük kısmı nesnelerin ortak özelliklerinin ya da, alternatif bir şekilde, nesnelerin ayırt edici özelliklerinin aynı zamanda nedensel olarak anlamlı özellikler olacağı gibi hatalı bir varsayımdan ve daha genel olarak da nedenselliğin düzenlilikle bir ilişkisi olduğu varsayımından destek bulmaktadır.[33]

Son olarak, ister iyi olsun ister kötü, soyutlamalar sosyal bilimdeki inceleme *konusu*nun bir parçasını oluşturabilir ve gerçek etkilere sahip olabilir. Söz gelimi paranın kullanılması emek ve malın somut tiplerinin farklı karakteristiklerinden "gerçek bir soyutlama"yı gerektirir.[34] Onların etkileri onların uygunluğuna bağlı olacağı için, ne onları göz ardı edebiliriz ne de onları değerlendirmekten kaçınabiliriz.

Soyuttan Somuta: Marksist Araştırma Örneği

Teorik ve ampirik araştırmanın soyuttan somuta taşınırken nasıl birleştiğinin tasviri olarak Marksist kuram uygulamasını seçtim, zira bu uy-

33 Coğrafyadan başka örnekler için bkz. benim "Explanation in economic geography", *Progress in Human Geography*, 6 no. 1 (1982), s. 68-88.

34 Krş. A. Sohn-Rethel, *Intellectual and Manual Labour* (Londra 1978); L. Colletti, "Introduction" to Marx's *Early Writings* (Harmondsworth 1975); D. Elson, *Value: the Representation of Labour in Capitalism* (Londra 1979), özellikle Elson ve Kay'in denemeleri.

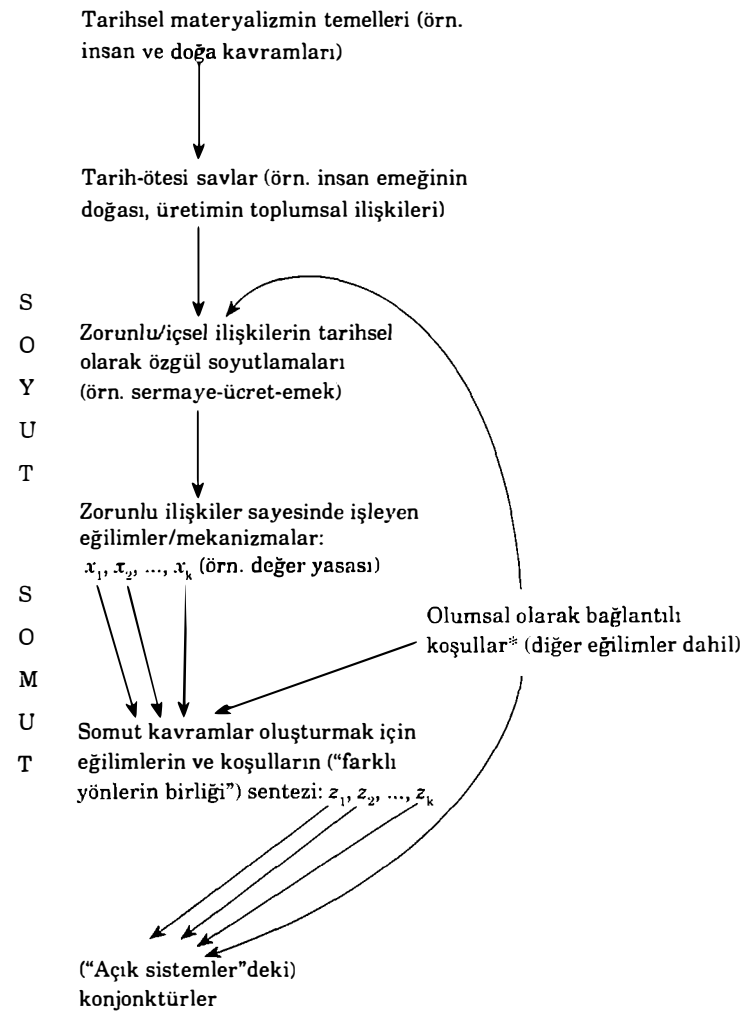
gulamanın soyutla somutun yapılandırılmasında alışılmadık bir şekilde biçimselleşmiş olma gibi bir üstünlüğü var.[35]

Şekil 10 somut bir olay ya da şartın kavramsallaştırılmasının arkasında yer alabilecek kavram tiplerinin hiyerarşisini özetler. Bunlar tarihsel materyalizmin –bir kısmı tarih ötesi ihtiyaçlara gönderme yapan (örneğin insanların çoğalabilmeleri gerekir, bu yüzden de sanat, bilim vb. üretebilmenin zorunlu bir koşulu olarak yiyecek ve barınak bulmaları gerekir)– ilkelerinden başlayarak, "feodalizm" ya da "artık değer" gibi tarihsel açıdan özgül kavramlardan, (örn. para-sermayenin en kârlı yatırım tiplerine doğru akma eğilimi gibi) sosyal fenomenlerin sahip olduğu "eğilimler" ya da mekanizmalardan geçerek, bunların "yaşandığı" ya da deneyimlendiği daha "somut" düzeye kadar uzanırlar. Bu düzeylerin hiçbirinde –en temel düzeyde bile– bilgi şaşmaz ya da saf *a priori* olarak kabul edilmez.[36]

Bu nesnelerin, yapıların ve mekanizmaların soyut kavramlarından adım adım somuta doğru ilerlerken, "teorik" savların (örneğin sermaye ile artık değer arasındaki ilişkiyle ilgili savların) olumsal olarak bağlantılı fenomenlerin ampirik olarak keşfedilmiş bilgisiyle birleştirilmesi gerekir. Bu yüzden, söz gelimi değer yasası, yani (her biri kâr amacıyla üreten ve artık değer üretimine bağımlı olan ve rekabet halinde bağımsız yönetilen sermayelerden oluşan) yapısı sayesinde sermayenin sahip olduğu mekanizmalarla zorunlu olarak ilgilenen yasa, mevcut belli teknoloji türleri, sermaye ve emeğin göreceli gücü ve devlet müdahalesi gibi şeylerle dolayımlanan etkileri üretir. Başka deyişle, olumsal olarak bağlantılı olan koşullar asla atıl olmaz, kendileri de nedensel süreçlerin ürünüdür ve kendi nedensel güçlerine ve kapasitelere sahiptirler. İki ya da daha çok varlığın bir araya gelmesi olumsal olabilse de, onlar birleşmişken ortaya çıkan şey kaçınılmaz olarak doğaları sayesinde olur.

35 Soyutlama ve Marksist kuramla ilgili başka tartışmalar için bkz. benim "Abstraction: a realist interpretation". Ayrıca B. Jessop, *The Capitalist State* (Oxford 1982), s. 213 vd. ve J. Allen, "Property relations and landlordism: a realist approach", *Society and Space*, 1 no. 2 (1983).

36 Kuramların *a priori* öğeleri için bkz. 5. Bölüm.

* Bunların kuramsallaştırılması ve soyutlama yoluyla açıklanması Marksizm'in tek ayrıcalığı değildir.

Şekil 10 Soyutla somutun ilişkisi

Bir toplum kuramının bu olumsal ilişkilerin doğasını ve biçimini önceden, tümüyle teorik savlara dayanarak bilmesi beklenemez. Bu yüzden, soyuttan somuta ilerleyişin teorik savları –1) hangi tür nesnelerin mevcut olduğunu (örn. ekonomi kapitalist mi değil mi?); 2) aldıkları olumsal biçimlerin ne olduğunu (örn. madencilik sermayesi mi, ticari sermaye mi vb.) ve 3) hangi koşullar altında bu durumda var olduklarını keşfetmeyi hedefleyen– ampirik araştırmayla birleştirmesi gerekir. Olumsallıkların ampirik bilgisini her aşamada bütünleştirme ihtiyacı nedeniyle, soyuttan somuta ilerleyiş tümdengelimsel olamaz, çünkü çıkarımlar öncüllerin anlamlarının içinde "saklı değildir" ya da onlardan tümüyle türetilemezler. Söz gelimi tarih ötesi savlardan (örn. "bütün üretim toplumsal ilişkiler altında yürütülür") tarihsel olarak özgül savlara ("kapitalist üretim mülksüz bir işçi sınıfını gerektirir") ilerlemek için, ilkinde içkin olmayan tarihsel enformasyonun eklenmesi gerekir.[37]

Ayrıca somut analizler geliştirirken, Marksist kuramın, bütün diğer sosyal kuramlar gibi, kendi kapsamının dışında üretilen bilgiyi de içermek zorunda olduğuna dikkat edin. Söz gelimi emek sürecine dair bir incelemenin mühendislik bilgisine dayanması gerekebilir. Bu olumsal olarak bağlantılı fenomenlerin bir kısmı Marksizm'in dışında tatmin edici bir şekilde kuramsallaştırılabilir, bazısı yeniden kuramsallaştırma gerektirebilir; buna karşılık diğerlerinin kuramsallaştırılması Marksist kavram ve teorik savların gözden geçirilmeye ihtiyaç duyduğunu gösterebilir. Marksist kuram başka sosyal kuramlardan kesinlikle daha geniş bir kapsama sahipmiş gibi görünürdü ve onun "tümleyici" olduğu söylenebilecek olası yönleri olsa da, onun tam olduğunu ya da uygulanmasının dışarıdan bilgi alımını gerektirmediğini varsaymak saçma olurdu. Marksistler bir mühendisin teknik bilgisiyle boy ölçüşebilecek durumda değildir, ama teknolojinin toplumsal bağlamı konusunda farklı yorumları olabilir. Buna karşılık, Marksist-olmayanlar tarihsel materyalizmin bazı en temel savlarını ya da daha somut açıklamalarının bazı sınırlı yönlerini kabul edebilir, ama onların "anlam gölgeleri" söylemlerinin başka öğelerine göre çeşitlilik gösterecektir.

Son olarak, soyuttan somuta olan bu hareketin anlamın yorumunda o kadar açık bir kanıt olmadığını da belirtmek gerekir. Bazı temel kavramların ayıklanması –böyle bir soyutlamanın yol açtığı şiddete çok da ilgi

37 D. Sayer, *Marx's Method* (Hassocks 1979).

göstermeksizin– yaygındır, ama eylemlerin ya da söylemin anlamını yukarıda önerilen türden soyuttan somuta geçerek yorumlamayı önermiyoruz. Bunun yerine, bizim anlayışımız hermenötik çember ya da spiralleri izliyor, parçaları bütünlere bağlıyor, öğeleri öncülleri ve ardıllarına bağlıyor. Buna rağmen, toplumsal ilişkilerin ve pratiklerin kavram-bağımlı olması ölçüsünde –yukarıdaki örnekte belirtilenlerin hepsi gibi– soyuttan somuta yönelik hareket yorumlayıcı anlamayla birleşmiş olmalı. Bu ne kadar tuhaf görünse de, sosyal bilimciler bunu belli ölçüde içgüdüsel olarak yapar. Yukarıdaki yeniden inşa ya da biçimselleştirmelerin amacı araştırma için reçete sunmaktan çok, bu akıl yürütme süreçlerini daha saydam ve özbilinçli kılmaya yardımcı olmaktır.

Bir Kez Daha Teorik ve Ampirik

Bu realist fikirleri dile getirdikten sonra, artık bu ana dek çok geniş tuttuğumuz kuram görüşümüzü daha netleştirip onun ampirik araştırmayla olan ilişkisini belirlemek mümkündür. 2. Bölüm'de savunulan anlamda kuramlar, ampirik gözlemler yapmada ve nesneleri açıklamanın yanı sıra tanımlamada kullanılan –üzerinde çalışılmış– kavram kümeleridir. Bir nesnenin tanımlanması ya da açıklanması genellikle onun sahip olduğu anlamlı nedensel güçlere ya da kapasitelere gönderme yapar (örn. "emek-gücü"nün kendisi, "çocuk bakıcısı", "sakat"). Artık şunu ekleyebiliriz: fenomenleri kavramsallaştırmanın dışında, *kuramlar soyut düzeyde zorunlu ya da içsel ilişkiler hakkında, nedensel güçler hakkında ya da başka deyişle dünyadaki zorunluluk hakkında en güçlü savları dile getirirler. Nesneler arasındaki ilişkiler olumsal olunca, onların biçiminin de hep bir ampirik soru olması gerekir, yani hakiki vakaları gözlemleyerek yanıtlanması gereken bir soru.* Kuramlar nesneleri kavramlaştırmanın yollarını sağlasa da, olumsal ilişkiler hakkında agnostik kalmaya mecburdurlar. Yani söz gelimi fizik kuramı bakırın elektriği iletme gücü hakkında güçlü bir sav getirir, ama belli herhangi bir bakır parçasının bunu yapabilecek konumda olup olmayacağıyla ilgilenmez. Sosyal kuram da aynı durumdadır: sermayenin ücretli emek olmadan var olamayacağı bilindiğinde, bu ilişkiyle ilgili teorik savlar üretilebilir. General Motors bugünkü biçiminde köle-emeğiyle işleyebilseydi, kuram gerçekten sorunlu olurdu; ama çok belirgin bir şekilde kendisini o emeğin Amerikalı mı, İngiliz mi, Türk mü olduğu gibi olumsal bir konuya adamaz.

Eğer olumsal bir konu hakkındaki *ampirik* savımızda, söz gelimi General Motors'taki işçi sayısı hakkındaki savımızda hata yaptıysak, bunun temel kurama ciddi bir tehdit oluşturması beklenmez. Çok rasyonel bir hareket olarak, teorik savlara önem veririz ve onların çürütülmesini ciddiye almak zorundayız. Buna karşılık, ne olumsal konulardaki savlara çok güveniriz, ne de çürütülmelerine aldırırız. Daha sonra da gösterileceği üzere, bu ayrıma kulak vermemek sosyal bilimdeki testlerin doğası ve içerimleri konusunda makul olmayan beklentiler yaratır.

Olumsal –yani ne zorunlu ne de olanaksız– ilişkiler hakkında güçlü *teorik savlar* yapamayacağımızı söylemenin bu ilişkilerde yer alan fenomenleri kuramın erişiminin dışına koymak demek olmadığına dikkat edin.[38] Yaşadığım kentteki sigorta şirketi ofisleriyle halka açık parklar arasındaki ilişki olumsaldır. Onların birlikte var olmalarını anlamlı şekilde belirleyebilecek güçlü bir teorik sav yoktur, çünkü her ikisi de öteki olmadan rahatça yaşar. Ama bu, sigorta şirketlerini ve parkları kuramın ayrı ayrı uygulamalarının ötesine koymaz; finansal sermaye ya da kamu malı kuramları bunları açıklamak için kullanılabilir ve onların betimlemeleri kurama-nötr değildir. Bazı örneklerde, bir kuram olumsal olarak bağlantılı nesnelerin her ikisinde de uygulanabilirliğe sahip olabilir, ama yine de onların bir arada var olmaları konusunda güçlü savlar üretmek beklenmemelidir. Yine basit bir "kuram ve ampirikler karşıtlığı"nı ya da "dualizmi"ni haklı çıkaracak bir şey olmadığını görürüz, çünkü çelişen yönleri olsa da onlar aynı zamanda birbirlerini koşul olarak gerektirirler.

Buraya dek bu karşılıklı bağımlılığın tek yönü üzerinde durduk –ampirik incelemelerin kuram tarafından desteklenmesi tarzı üzerinde. Ama ampirik araştırma teorik açıdan bilgilendirici de olabilir; mevcut kuramın önderliğinde de olsa yeni teorik savlar ve kavramlar ortaya çıkarabilir. Bu yüzden Doğu Bloğu ekonomileri üzerine yapılan araştırmalar, ayrıntılı bir şekilde planlanmış ve girift yapıda olan, ancak zayıf koordinasyona ve sürekli kısıntıya yol açma eğilimine sahip ekonomilerin bazı zorunlu özelliklerinin saptanmasını sağlamıştır.[39] Bunlar şahsi çıkarları olan ik-

38 D. Harvey, "Three myths in search of reality in urban studies", *Environment and Planning D: Society and Space*, 5 (1987), 367-76. Ayrıca A. Warde, "Recipes for a pudding: a comment on locality", *Antipode*, 21 (1989), 274-81.

39 J. Kornai, *Contradictions and Dilemmas: Studies on the Socialist Economy and Society* (Cambridge, Mass. 1986).

tisadi aktörlerin böyle bir bağlamda (örn. rekabetin, işsizliğin, iflas ya da müşterilere hesap vermenin olmaması durumunda) ne yapacağına dair hipotezler geliştiren sosyalist örgütlenme eleştirmenleri tarafından kısmen bekleniyordu. Bir kısmı ilk kez aktörlerin kendileri tarafından kendi uygulamaları sırasında keşfedildi; bir kısmı da daha sonra akademik ampirik inceleme yoluyla. Yeni kuramların gelişmesine giden bu farklı (kesişen) yolların varlığı sosyal bilimde çok tipiktir.

Kuramla ampiriğin ilişkisi sosyal bilimde genel olarak doğa biliminde olduğundan daha yakındır. Yapıların, doğal sistemlerde olduğu üzere, bağlamdan son derece bağımsız olduğu durumlarda, özellikleri bir kez anlaşıldığında bunların kuramlarının, farklı örneklere uygulanırken sürekli gözden geçirilmesi gerekmez. Yapılar toplumlarda yaygın olduğu üzere, farklı yerlerde farklı hızlarla dönüşürken, somut ve soyut araştırmanın –doğa bilimlerindeki eş değerleri olan saf ve uygulamalı araştırma için zorunlu olandan– çok daha yakın bir diyalog içinde olması gerekir. Bir mühendis fizik yasalarının onları uygulamaya çalıştığı zaman değiştiğini görmez, o yüzden de teorik fizikçi olması gerekmez. Ama bir toplum araştırmacısı toplumsal yapılarda değişimle karşı karşıya gelecektir ve onların değişen doğası ve güçleri hakkında belli bir kuramsallaştırmaya gitmeye mecburdur. Bu yüzden "hizmet sınıfı"nın doğası ve güçleri uzam boyunca değişmiş ve çeşitlenmiştir; keza kredi kuruluşları, refah devleti, büyük şirketler, gençlik vb. gibi kurumların doğası ve güçleri de değişmiş ve çeşitlenmiştir. Atomlardan farklı olarak, bu tür nesnelerin tarihleri ve coğrafyaları vardır ve bunlar bir ortam ya da zemin sağlamakla kalmaz, bizzat toplumsal yapılar üzerinde bir fark yaratabilirler. Bu yüzden, daha kalıcı toplumsal yapıların incelenmesinin sonucu, görünüşte zamansız mekanizmaların biçimsel analizleri değil, genellikle teorik olarak yönlendirilen ve teorik açıdan yönlendirici *anlatılar* olur. İlki kapalı sistem doğa bilimlerinden türetilmiş bir bilim kavrayışına bağlı olanlar için sevimsiz görünebilir; ama bunlar, sosyal sistemlerin hem açık olduğu hem de sürekli yenilik ve nitel değişim üreten öğrenim süreçleri barındırdığı gerçeğini yansıtır.[40]

40 Kapalı sistemlere uygun kuram kavrayışlarına tutunan iktisat gibi disiplinlerin bireylere ilişkin yeterince sosyalleşmemiş bir kavrayışa sahip olması ve tarihsel değişim ve coğrafi farklılaşmaya göre soyutlama yapma eğiliminde olması tesadüf değildir. Ekonomideki daha evrimsel anlatısal yaklaşımlar için bkz. R. R. Nelson, "The tension between process stories and equilibrium models", R. Langlois (ed.), *Economics as a Process* ⇨

"Teorik", "ampirik", "soyut" ve "somut" terimlerinin bu "normatif yorumu"nun son bir noktası olarak, onları *alışılmışlık* nosyonlarıyla (bu nosyonlara göre teorik konular ve soyutlamaların alışılmamış, anlaşılmaz ve ezoterik olduğu, ampirik konularınsa tam tersi olduğu varsayılmaktadır) olan yaygın ortaklıklarından kurtarmak istiyorum. Aslında gündelik bilgi tam manasıyla soyut kavramlar içerir ve birçok basmakalıp yargı bizim teorik savlar olarak tanımladığımız şeyi içerir (örneğin "hepimiz ölümlüyüz"). Aynı şekilde benim tanımladığım haliyle "somutluk" sadece alışılmış, sıradan bilgiyle ilişkilendirilemez; tersi bir durum geçerli olursa bunun nedeni gündelik durumlarda nesneleri genellikle "farklı belirlenimlerin birimleri" olarak değil sadece yüzeysel ve kısmi olarak anlamaya ihtiyaç duymamızdır.

Teorik olanla alışılmamış olanın ilişkilendirilmesi sadece daha önemli felsefî ayrımları gizlemeye ve sıradan ile bilimsel bilgi arasındaki farkları abartıp yanlış belirlemeye yarar. Gerçekten şaşırtıcı görünmeyebilir, ama "alışılmışlık" felsefî açıdan anlamlı bir değişken değildir. Aynı zamanda kuramın zor ve alışılmamış olanla bu ilişkilendirilmesini askıya alırsak ve kavramları kullanmak için onlara her zaman teknik isimler vermek gerekmediğini hatırlarsak, kuramı ampirik araştırmayla bağlantıya sokma olasılığını değerlendirebiliriz. Kuramın ampirik araştırmayla bütünleştirilmesinden yakınanlar genellikle kuramı sadece ayrıştırıldığı zaman ve kavramlarının isimleri sayfanın üzerinde yukarıdan aşağıya geçit töreni yaparken tanıyabilirler.

Uzamsal Biçim ve Soyut ve Somut Araştırma[41]

Sosyal fenomenlerin tarihsel anlamda özgül olduğunu ve yöntemin bunu dikkate alması gerektiğini savunmak yaygın olsa da, onların coğrafî açıdan

(Cambridge 1986), s. 135-50; M. Storper ve R. A. Walker, *The Capitalist Imperative* (Oxford 1989); S. Auerbach, *Competition: the Economics of Industrial Change* (Cambridge 1989).

41 Daha tam uzam ve sosyal kuram tartışmaları için bkz.: D. Gregory ve J. Urry (ed.), *Social Relations and Spatial Structures* (Londra 1985); A. Sayer, "Space and social theory", B. Wittrock ve S. Wagner (ed.), *Social Theory and Human Agency* (Stockholm 1991); N. Thrift, "On the determination of social action in space and time", *Environment and Planning D: Society and Space*, 1 (1983); A. Giddens, *The Constitution of Society*; J. Urry, "Society, space and locality", *Environment and Planning D: Society and Space*, 5 (1987), 4, s. 435-44.

değişken karakterine coğrafya dışında pek ilgi gösterilmemiştir; hatta birçok sosyal bilimci uzamı görmezden gelir. Fakat uzam dünyada olan şeyler açısından önemli gibi görünmektedir. Münhal işler ile iş arayanlar arasındaki uzamsal ilişki iş piyasasının işleyişi açısından önemlidir; münhal bir iş eğer erişilmez bir mevkideyse işsiz açısından bir anlamı yoktur.

Sosyal süreçlerin uzam-zamanda yol alan şeyler olarak temsil edildiğini düşünün. İster insan olsun ister şey, nesnelere ne olduğu uzam-zaman içinde kurulan temas ve bağlantılara bağlıdır; başkalarına göre neredeyiz, kiminle temasa girmemiz muhtemel? Ne olduğu, uzam-zamanı oluşturan sosyal ve fiziksel ortamın içeriğine ve biçimine bağlıdır. Hayatımız boyunca yaptığımız her şey doğru zamanda doğru yerlerde olmaya bağlıdır. Normalde nesneleri bu somut ortamdan hiç düşünmeden soyutlarız ve uzam ve zamandan bağımsız olarak ele alınan roller, kurumlar, meslekler vb. gibi kategoriler ortaya çıkarırız.[42] Önce nesneleri bağlamlarından çıkarırız, sonra o bağlamı unutup nesnelere uzamsız, zamansız veriler gibi davranmaya başlarız, sonra da bunları nasıl açıklayabileceğimizi düşünmeye geçeriz ki bu da onların uzamsal-zamansal biçimi hakkında malumatın yokluğunda uygun bir nedensel bağlam oluşturmayı denemeyi kapsar. Tümüyle mantıksız olmasa da sosyal yaşamı açıklamanın bu tarzının sıra dışı doğası üzerinde düşünmeye değer. Bu yüzden sosyal bilimciler uzamı göz ardı ederek hata mı yapmaktadır? Yanıt onların belli somut nesnelerin açıklamalarını mı, yoksa soyut sosyal kuram mı geliştirmekle ilgilendiklerine bağlıdır. Bunu kanıtlamak için uzamın doğası üzerine kısaca konu dışı bir şeyler söylemem gerekiyor.

Metafizik birçok kavram gibi, "uzam" da hem gizemli hem de baştan aşağı alışılmıştır. Sağduyu anlayışı, uzamın nesnelerden bağımsız olarak var olduğunu ve bu yüzden boş olabildiğini ve nesnelerin onun içinde yer aldığını varsayar. Bu mutlak bir uzam kavramını içerir. Tutarsızdır çünkü "boş olan hiçtir ve hiç olan var olamaz."[43] Böyle bir kavramda, hiçlik olarak uzamın bir etkisi olduğunu söylemek zordur; "mesafe sürtünmesi" (*friction of distance*) ya da "uzamın etkisi" dediğimiz zaman bu anlaşılabilir. Buna

42 T. Hägerstrand, "Time-geography: focus on the corporeality of man, society, and environment", *The Science and Praxis of Complexity* (Londra 1985).

43 J. Blaut, "Space and process", yeniden basımı W. K. D. Davies (ed.), *The Conceptual Revolution in Geography* (Londra 1972).

karşılık göreceli bir uzam kavramında, uzam maddeden, uzamsal uzantısı olan nesnelerden oluşur. "Mesafe sürtünmesi" gibi terimler uzamı oluşturan belli maddeler arasındaki sürtünmelerin kısaltması gibi yorumlanmalıdır ve doğa biliminden bildiğimiz üzere, sürtünme katsayısı tözden töze değişir.[44]

Fakat uzam hakkındaki önemli ama zor olan husus, nesneler tarafından oluşturulsa bile onlara indirgenemez olmasıdır. Harré'den[45] ilham alarak göreceli bir uzam kavramının incelikleri şu aşağıdaki harf kümeleri arasındaki uzamsal ilişkiler düşünülerek açıklanabilir:

ABC

PQR

B'nin A ve C'yle, ve Q'nun P ve R'yle olan uzamsal ilişkileri tam olarak eş değerdir: B'nin yerini Q ile değiştirmek bu uzamsal arada-lık" ilişkisini değiştirmez, ama A, B, C, P, Q ve R'nin ne tür şeyler olduğuna bağlı olarak bazı nedensel güçleri harekete geçirebilir ya da durdurabilir. Başka deyişle, uzam sadece nesneler içinde ve boyunca var olabilse de, mevcut belli nesne *tipleri*nden bağımsızdır. Harflerin ne tür şeylere karşılık geldiği uzamsal ilişkiler için önemli değildir, ama nedensel süreçlerin harekete geçmesi ve etkileri üzerinde kesinlikle önemlidir. Uzamsal ilişkilerin onları oluşturan nesnelerin tipinden bu şekilde bağımsız olması mutlak uzam kavramına belli bir akla yatkınlık sağlayan şeydir. Ama "*bu haliyle* uzamın" tam anlamıyla içeriksiz bir soyutlama olduğu düşünülürse, bazı coğrafyacıların inandığı şekliyle "uzam bilimi" diye bir şey olamaz. "Uzamın fetişleştirilmesi"nde, uzamı oluşturan belli nesnelerin nedensel güçlerine ait şeylerin "saf uzam"a atfedilmesi söz konusudur. Buna tepki olarak göreceli uzam kavramının bazı yandaşları uzamın bütünüyle onu oluşturan nesnelere indirgenebilir olduğu gibi tam tersi bir hata yapmaktadır; burada da uzamın, herhangi bir anlamda nasıl bir fark yarattığını görmek olanaksız hale gelir.[46] Bir nesnenin nedensel mekanizmalarının harekete

44 R. D. Sack, "A concept of physical space", *Geographical Analysis*, 5 (1973), s. 16-34.

45 Harré, *The Principles of Scientific Thinking*.

46 Göreceli bir kavramın sözde savunucularının çoğu bu tümdengelimi yaparak hata etmiştir; örn. bkz. M. Castells, *The Urban Question* (Londra 1977). İronik bir şekilde bu ➡

geçirilip geçirilmediği ve bunun hangi etkiyle olduğu bazı olumsal olarak bağlantılı koşulların varlığına bağlıdır; bu da uzamsal biçime bağlıdır. Söz gelimi *nesnelerle* kuşatılmış olmaktan bahsettiğimiz zaman uzamsal bir ilişkiden söz ediyoruz ama "kuşatılmış olmak", söz konusu nesneler temaslarıyla nedensel mekanizmaları harekete geçirecek nesneler olmadığı sürece (söz gelimi zehirli gazla kuşatıldığımız zaman olacağı gibi!) maddi içerimlere sahip değildir. Uzamın tözden soyutlanması çok zararsız görünse de ve aslında Batı dillerinin yapısına yerleşmiş olsa da, farkında olmayan biri için bu, coğrafyanın yakın tarihinin de gösterdiği gibi, tuzaklarla doludur. En yaygın örnek uzamsal olmayan analizlerin ürettiği yanlış izlenimleri düzeltmeye çalışan kuramcıların, uzamı onu oluşturan belli nesnelerden soyutlayarak, uzanın kendisine güçler atfetmeye başlamasıyla ortaya çıkar. Felsefi tartışmalarda göreceli bir uzam kavramını savunanlar bile bazen somut araştırmada bu tuzağa düşer.[47]

Ama biçimi içerikten soyutlayamıyor ve dünya hakkında herhangi bir şey söylemeyi umamıyorsak, içeriği biçimden soyutlayıp uzamsız bir bilime sahip olabilir miyiz? Saunders'ın da belirttiği gibi Durkheim, Marx ve Weber gibi önemli sosyal kuramcılar büyük ölçüde uzamdan soyutlamıştır.[48] Soyut kuramın inkişafının söz konusu olduğu yerde, bunun *belli bir* haklılığa sahip olduğunu savunacağız.

Sosyal süreçler bir iğnenin ucunda gerçekleşmez. Bütün maddi sosyal nesnelerin zorunlu olarak uzamsal uzantısı, bazen de öğelerinin belli bir uzamsal düzenlemesi ve belli hareket güçleri vardır. Bunlar zorunlu özellikler olduğu sürece, kuram bunu dikkate almalı ya da en azından ne olduğu konusunda bir fark yarattıkları için onları olumsuzlamaktan kaçınmalı-

---

tür yazarlar sıklıkla (uzamı oluşturan şeyler yerine) bir "uzam kuramı" geliştirmekten fütursuzca bahseder, aynı zamanda uzamsal fetişizm gerekçesiyle başkalarını suçlarlar.

47 Bkz. R. D. Sack, *Conceptions of Space in Social Thought* (Londra 1980). Bu eser realist bir yaklaşımı savunsa da, yaklaşımı realist felsefede kapalı ve açık sistemlerin ve zorunluluğun önemini takdir edemeyişi sebebiyle başarısız olur. Yine de, bunu akılda tutmak kaydıyla, s. 3-19 ile 3. Bölüm enfes uzam tartışmaları içerir. Ayrıca bkz. benim "The difference that space makes", J. Urry ve D. Gregory (ed.), *Social Relations and Spatial Structures* (Londra 1985).

48 P. Saunders, *Social Theory and the Urban Question* (Londra 1981).

dır.[49] Dahası sosyal bilim, uzamsal biçimleri, kurucu nedensel mekanizmaları yönlendirmek ve yararlanmak üzere kasıtlı olarak düzenlenebilecek olan sistemlerle ilgilenir; ister yeni kentler ister iletişim sistemleri olsun. Doğanın yönlendirilmesinde olduğu gibi bu da bazı etkilerin gerçekleştirilmesinde olumsallıktan yararlanmayı içerir. Soyut sosyal bilim çoğalan sosyal biçimlerin olasılık ve sorunlarının öğelerinin uzam-zaman içinde bütünleşmesine bağlı olduğunu göz ardı edemez ve birkaç kuramcı soyut çalışmalarında buna dikkat çekmiştir.

Bu yüzden menkul sermayenin işleyişi kaçınılmaz olarak uzamın kullanımına erişimi ve bu alanda tekeli içerir, modernliğin önemli bir özelliği insanlar karşısında imajların ve para sermayesinin aşırı-hareketliliğidir. Bu uzamsal özelliklerin bir kısmı büyük sosyal önem taşıyabilir, teorik savlar düzeyinde onlar hakkında önceden söyleyebileceklerimizin en iyi ihtimalle muğlak olması kaçınılmazdır. Çünkü maddi süreçler uzamsız olmasa da, birçok sosyal süreç önemli derecede "uzamsal esnekliğe" sahiptir; bu da belli sınırlar çerçevesinde, aynı ya da çok benzer toplumsal yapıların çok farklı düzenlemeler içinde çoğaltılabilmesini sağlar. Söz gelimi sermaye birikiminin ortaya çıkması için sermayenin bir emek gücüne erişebilmesi gerekir ve emek piyasaları dağınık işçi ve işleri birbirine bağlamanın zaman ve maliyetinden kaynaklanan uzamsal engellere sahiptir. Her şeye rağmen bu uzam hakkında çok şey ifade etmez, onun daha fazlasını söylemesi de beklenemez, çünkü bu engeli karşılayan uzamsal düzenlemelerin çeşitliliği hatırı sayılır büyüklüktedir. Hangi uzamsal biçimlerin meydana geleceği bir olumsal olarak ilgili süreçler topluluğuna bağlıdır. Aynı şekilde sermayenin kesintisiz iktisat arayışı da "zaman-uzam daralması"na yol açar; çünkü uzaklığı aşmanın maliyetleri azaldığında, işbölümü gelişir ve dünya "küçülür." Bu çok ciddi sosyal öneme sahip bir sav olsa da kaçınılmaz olarak muğlaktır çünkü hem böyle bir eğilimle uyumlu olan fiili düzenlemeler çok çeşitlidir hem de yine başka süreç ve koşullarla olumsal ilişkilere bağımlıdır.[50] O halde soyut kuramın belli bir uzamsal içeriği olması

---

49 Bu yüzden realist uzam kavrayışını "içkin olarak olumsal" diye tarif etmek çok yanlıştır. Krş. N. Smith "Uneven development and location theory", R. Peet ve N. Thrift (ed.), *New Models in Geography, Vol. 1* (Londra 1990), s. 142-63. Ayrıca A. Warde, "Recipes for a pudding: a comment on locality", *Antipode*, 21 (1989), s. 274-81.

50 Harvey ve Soja gibi sosyal kuramda uzama daha güçlü bir yer ayrılmasını savunanların kendi kuramlaştırmalarında böyle muğlak uzamsal savların ötesine geçememesi ➡

gerekir, böylece o toplumsal yapıların zorunlu uzamsal özelliklerini açığa çıkarabilir. Ama sınırlar içinde alabilecekleri olası biçimlerin çeşitliliği çok fazladır ve içine yerleştirilebilecekleri bağlamların uzamsal biçimleri daha da çeşitlidir. Bu sayısız olumsallığa dayanarak, sosyal kuramın uzamsal içeriği kaçınılmaz olarak sınırlı olur.

Sosyal kuramlar yapıların ve mekanizmaların analizinin ötesine geçerek olası etkilerin varsayılmasına (belki de hipoteze dayalı bir kapalı sistem varsayarak) uzanırsa, uzamdan yapılan soyutlama ciddi hatalar üretebilir. Uzamın yarattığı farkın belki de en ünlü örneği, uzamdan yapılan soyutlama bir kenara bırakılır bırakılmaz uzamsal tekellerin bir modeli haline gelen (uzamsal olmayan) kusursuz rekabet modeli vakasıdır.[51]

Somut nesne ve süreçler üzerindeki ampirik araştırmada uzamla ilgili durum farklıdır. Bu, olumsal koşullardaki mekanizmaların fiili işleyiş ve etkilerini soruşturmayı içerdiğinden, genellikle onların uzamsal biçimlerini dikkate almak zorunlu olacaktır zira bunlar fark yaratacaktır.

Kapalı sistem doğa biliminde uzamsal biçimin olumsallıkları ya sabit kabul edilir ya da ilgilenilmeyen bir konu olur; orada nedensel etkileşime girmeyen nesneler arasındaki uzamsal ilişkilerle ilgilenilir. Söz gelimi kaldıraç mekaniği ya da bir sarkacın salınım periyoduyla ilgili bir deneyde, söz konusu nesnelerin uzamsal uzantısına dikkat etmemiz gerekir, ama bunun Londra'da mı yoksa Tokyo'da mı yapıldığı fark etmez.[52]

Sosyal sistemlerde hem daha büyük derecede bağlam-bağımlılık hem de sürekli olarak değişen bir uzamsal ilişkiler karmaşası söz konusudur, bunların hepsi de birbirine nedensel açıdan ilgisiz nesneleri içermez. Hiç de şaşırtıcı olmayan bir şekilde, düzenlilikler geçişli ve uzamsal olarak sınırlıdır. *Somut incelemeler başlı başına uzamsal biçimle ilgilenmese de, somutun olumsallıkları ve onların sonuçlar açısından yarattığı farklar anlaşılacaksa, uzamsal biçimin anlaşılması gerekir.* Fakat sosyal sistemlerin karmaşıklığı ve açıklığı düşünülürse, pratik olarak bu hedefe indirgemeci bir gerilemeye kalkışmadan yaklaşmak pek mümkün olmaz. Söz gelimi bi-

önemlidir. Bkz. D. Harvey, *The Postmodern Condition* (Oxford 1989); E. W. Soja, *Postmodern Geographies* (Londra 1989).

51 A. Lösch, *The Economics of Location* (New Haven, Conn. 1954).

52 Harré buna "Principle of Spatial Indifference" içinde değinmektedir, *The Principles of Scientific Thinking*.

zim emek piyasası örneğimizde, uzamsal biçimi dikkate almak, bu biçim her münhal işe ve iş arayana karşılık geldiği için uygun olmayacaktır; ama en azından ulusal veriyi nispeten ayrı emek piyasası sahalarına bölmek mümkün olur. Buna rağmen bu hâlâ sadece piyasanın uzamsal biçiminin etkisine yaklaşabilir, çünkü her alanda ilişkilerin somut biçimini "birbirine karıştırır". Önemli ölçüde sosyal araştırma nedensel biçimi –büyük ölçüde fark edilmeyen biçimde– karıştırması yüzünden zafiyete uğrar; en kötüsü ise içinde nesnelerin bağlantı kurduğu fiili biçimlerden gelen soyutlama derecesi o denlidir ki mekanizmaların etki üretme süreci bulanıklaşmıştır; yığıntı, "uzamsallıktan çıkarılmış, istatistiksel bir çorba" içinde kaybolurlar. Bu yüzden sosyal bilimde bir veri kümesine uygun gelen bir modelin parametrelerinin başka bir küme için uygun olmaması şaşırtıcı olmaz. Bazı örneklerde, bu karıştırmanın etkileri, onların bağlamlarının farklılığına rağmen benzer şekillerde işlemelerini sağlayan birçok sürecin uzamsal esnekliği ya da sağlamlığı tarafından hafifletilebilir. Ama fiili olayların açıklamaları, uzamsal biçimin olumsallıklarını ne kadar az dikkate alırsa, somut olma savları o kadar az olur.[53]

Sonuç

Bu son iki bölümde kasten inceleme nesnelerinin doğası (ilişki tipleri, yapılar, nedensel güçler, kapalı ve açık sistemler, uzamsal biçim vb.), yöntemler (soyutlama, yapısal analiz, genelleme, nedensel analiz vb.), hedefler (açıklama, hesaplama, öngörü, anlama) ve (yasalarla, teorik savlarla, ampirik sorularla ilgili) önermesel bilgi tipleri tartışmaları arasında gidip geldim. Bu alanlar arasındaki ilişkilerde, uygunluklar ve uygunsuzluklar biçiminde karşılıklı bağımlılıklar olduğunu, herhangi bir bilgi ya da ifade tipinin bağlamdan bağımsız olarak başarılı olamayacağını göstermiş olmayı umut ediyorum. Söz gelimi bir sistemin boyutlarını hesaplama ya da öngörmenin olasılığı ve pratik uygunluğu, sistemin açık ya da kapalı

53 Başka yerde de savunduğum üzere, bazı coğrafyacıların yaptığı gibi, uzamdan soyutlama yapmanın tehlikelerini abartmamak önemlidir. Sosyal bilimcilerin bu soyutlamadan çok uzun zaman önce kurtulmuş olması bizim onların tümüyle haklı olduğunu sanmamıza yol açmamalıdır, ama onların coğrafyacılar tarafından disipliner bir emperyalizm dalgasıyla göz ardı edilmeleri de gerekmez. Sayer, "The difference that space makes", ve "Space and social theory".

olmasına bağlıdır. Bu tür karşılıklı bağımlılık biçimlerini tartışırken aynı zamanda bazı yaygın olarak dolaşımda olan, yukarıda belirtilenden farklı bilim kavrayışlarının, sınırlı hedeflere ve nesne tiplerine (örn. öngörü ve kapalı sistemler) uygulandığı zaman nasıl bir güvenilirlik ve hatta uygulanabilirlik derecesine ulaşabildiğini belirtmeye çalıştım. Yine de onlar, bu sınırlı koşulların aslında evrensel olduğu gibi örtük varsayımlarla iş yaparlar. Aynı şekilde sadece sağduyu kavrayışlarını (örn. mutlak uzam kavrayışlarını) eleştirmek değil, onların, nesnelerinin, hedeflerinin ve yöntemlerinin pratik bazı uygunluklara sahip yönleri var mı diye bakarak anlamak da önemlidir. Sınanmış bilgi, ister "bilim" ister beşeri bilim olsun, kısmi pratik uygunlukla, "var olanla idare etmekle" yetinmez, uygunluğunu her alanda en çoğa çıkarmak ister. Bunu elde etmek ve özneyle nesne arasındaki ilişkinin farklılaştırılmış karakterini anlamak için, yöntembilimcilerin "bütün amaçlar için tek bir model" kutsal kâse arayışını terk etmemiz gerekir –ancak bu yolla insanları herhangi bir amaç için herhangi bir eski yöntemi kullanmaya ya da serbest bir eklektizme düşmeye heveslendirmek istemeyiz.

Bu bölümde ortaya atılan yöntemler büyük ölçüde niteldir. Nicel yöntemleri 6. Bölüm'de daha yakından inceleyeceğim. Ancak çekişmeli felsefi konular üzerine başka tartışmalara ihtiyaç duyanlar önce 5. Bölüm'ü okumak isteyebilir.

5.

Bilim Felsefesinde Bazı Önemli Talihsizlikler

3. Bölüm'ün başında dikkat çektiğim üzere, bilimin ve bilginin realist yorumları bilimin ortodoks felsefelerinden önemli ölçüde farklılık gösterir. Ortodoks felsefeler sosyal bilim pratiği üzerinde çok geniş bir etki bıraktı ve bu benim genel olarak zararlı olduğuna inandığım bir etkidir. Sadece bu nedenle, sosyal bilime realist bir yaklaşımı ele almayı bir an için durdurup bu ortodoksilerin bazı temel öğelerini incelemek istiyorum. Bunu yaparken daha önceki tartışmalara yönelik olası bazı itirazların bir kısmına, eleştirmenlerin destek alabileceği felsefi konumu çökerterek yanıt vermeyi umut ediyorum. Bu aynı zamanda genellemenin tatmin edici olmayan doğasının ve daha sonraki bölümlerde tartışılacak olan yaklaşım ve yöntemlerin bazılarının eleştirisine de katkıda bulunacak.

Giriş kısmında belirttiğim gibi, bu bölüm özellikle sosyal bilim felsefesindeki ana tartışmaların bazılarıyla zaten tanışmış olanlara ve bu nedenle itiraz getirebilecek olanlara yöneliktir. Diğer okurlar, eğer isterlerse, doğruca 6. Bölüm'e geçebilirler.

Tümevarım ve Nedenselliğin Sorunları ve Atomizm

Tümevarım sorunu herhalde bilim felsefecilerinin en sevdiği bulmacadır. Burada, belli bir olay diziliminin sırf geçmişte sürekli gerçekleştiği için her örnekte böyle olacağını mantıksal olarak varsaymamız gerekmediği olgusu söz konusudur. Güneşin her sabah doğmuş olduğu verisinden

mantıksal olarak bunu yapmayı sürdüreceği sonucu çıkmaz. Sonsuz olay kümeleri hakkındaki geçerli çıkarımlar, gözlemlenen olayların sonlu kümelerine dayanarak yapılamaz. Bu sorun, görünüşte akıl almaz sonuçları dolayısıyla, "felsefenin skandalı" olarak adlandırılmıştır. Doğruysa, eylemlerimizde geçmiş deneyime güvenmek için herhangi bir sağlam zeminden yoksunuzdur. Mekanizmalar gelecekte var olmayı ya da işlemeyi bırakabilir ve onların eylem tarzları herhangi bir zorunluluk içermez. Deneyimden öğrenemeyiz –kendi hatalarımızdan bile, çünkü geçmişte hatalı olan şeyin gelecekte de hatalı olması gerekmez.[1]

Nedenselliği, ortaya çıktığı gözlemlenen olayların düzenli bir dizilimi ya da sabit bir kesişimi olarak kavramsallaştıran *nedensellik sorunu* da bununla yakından bağlantılıdır. Sorun, C'nin ardından E'nin geldiği böyle bir dizilim çerçevesinde C ile E'nin nedensellik ilişkisiyle bağlantılı olduğunu söyleyemeyecek durumda olmamızdır. Durum hakkında gözleyebileceğimiz ve bilinebilecek tek şey E olayının C olayını izlemiş olmasıdır. Bazı sabit kesişimlerin gerçekten evrensel olduğu saptanmış olsa bile, C ile E bağlantısı yine olumsal olurdu. Bu çerçevede herhangi bir "neden" ya da "zorlama" ya da "üretim" nosyonu asıl olarak tamamen "psikolojik"tir. Bazı versiyonlar bu kavramı bilimden toptan dışlar. Bu doğruysa, sözde nedensel süreçle (örneğin bir saatin çalışması) tesadüfi bir dizilim ya da çağrışım arasında gerçek bir fark olmamasını gerektirir, çünkü bu görüşe göre nedensellik düzenli bir peş peşelikten başka bir şey değildir.

Bu sorunların öncülleri, özellikle de ikincinin nedensellik betimlemesi, bir önceki bölümün izahları ışığında tuhaf görünecektir ve bunların sonuçlarının bizim deneyimimizle uzlaşması zordur. Fakat mantıkları sağlamdır. Buna bağlı olarak, birçok kişi bilimde ve pratik yaşamda tümevarımın başarısına kapılmaya heveslidir, fakat filozofların belirtmekten haz aldığı üzere böyle bir sav kısır döngüdür çünkü tümevarımı tümevarımla haklı çıkarmaya çalışır. Ama başka yanıtlar da vardır. Tümevarım ve nedensellik sorunlarının savları geçerli olsa bile, sonuçlarının kabul edilmesinin zorunlu olmadığını, çünkü mantıksız, hatta saçma öncüllerden yola çıktıklarını göstermeye çalışacağım. Ayrıca tümevarım sorununun birçok tartışmasında birbirinden ayrı iki sorunun karıştırıldığı ve bilimde kulla-

1 R. Bhaskar, *A Realist Theory of Science* (Leeds 1975), s. 215 vd.

nıldığı kadarıyla –ki çok değildir–, tümevarımın tanımının değiştirilmesi gerektiği gösterilecek.

Tümevarım sorununun ortaya konuş tarzına bakarak, gözlemledikleri olaylardan hareketle henüz gözlemlenmemiş olaylar hakkında çıkarımlar yapmaya çalışan gözlemcilerin bir resmini elde ederiz. Gözlemin kavramsal olarak dolayımlandığı, nesnelerin sadece belli bir betimleme altında bilinebileceği gerçeğinden ya da yapılmış olan gözlemlerin yanılabilirliğinden hiç bahsedilmez.[2] Dahası, genellikle tanımlandığı haliyle sorun fazlasıyla inandırıcılıktan uzak olan atomizm öğretisini önceden varsayar. Bütün metafizik inançlar[3] gibi atomizmin de doğru ya da yanlış olduğu kesin olarak gösterilemez –onun güvenilir bilgilerimizin birçoğuyla uyumlu olması ya da olmaması ışığında daha az ya da çok inandırıcı olduğu gösterilebilir. Atomizmin iki dalı vardır. Var olan şeyin kuramıyla ilgili ontolojik dal dünyanın zaman ya da uzamda soyut ve ayrı noktalarla var olan soyut ve ayrı atomistik öğelerden oluştuğunu savunur. Atomistik olan bu temel öğelerin bir içyapısı ya da farklılaşması yoktur, nedensel güçler yoktur. Bildiğimiz çeşitli nesneler bu atomların farklı bileşimlerinden başka bir şey değildir. Nesneler arasındaki bütün ilişkiler dışsal ve olumsaldır, bu yüzden bütün dizilimler tesadüfidir. Bu varsayımlar, gözlemi basit, sorunsuz, bölünmez "okumalara" parçalanmış olarak tasvir eden –bilgi kuramıyla ilgili– epistemolojik dalla örtüşür. İki dal karşılıklı olarak birbirini dayatır: eğer nesneler ya da olaylar "benekliyse (*punctiform*)" onların gözlemleri de daha inanılır olacaktır ve bunun tersi de doğrudur.[4]

Kurama-nötr gözlem kavramı bugün artık pek desteklenmiyor olsa da, atomizmin onaylanmadan da olsa akıllarda tutulması gözlemin ne anlamda kuram-yüklü olduğunu anlamayı güçleştiriyor. Eğer nesne ve olaylar karmaşık şekilde farklılaşmış ve yapılanmış değil de atomistikse, onları gözlemlemeyi sağlayacak şema ya da kavram geliştirmek için niçin bu kadar çok entelektüel emek harcanması gerektiği anlaşılamaz. Bunun yerine dikkat, düzenleyici çerçeveler yaratma etkinliğine kaydırılır.

2 R. Harré, *The Philosophies of Science* (Oxford 1972), s. 39.

3 Metafizik düşünmemizi sağlayan zaman, uzam, madde ya da ilişki gibi en temel kategorilerin anlamıyla ilgilenir. Bazı çevrelerdeki küçültücü yan anlamlarına rağmen, hiçbir düşünce sistemi şu ya da bu metafizik bağlılıklardan kaçınamaz.

4 Bkz. R. Harré ve E. H. Madden, *Causal Powers* (Oxford 1975).

Genellikle gözlem ve onun nesneleri hakkındaki bu indirgemeci görüş, fikirleri simgelerle temsil etme fetişi tarafından "salgılanır". Bütün tartışma $o_1, o_2, ..., o_k$ olayları hakkındaki $g_1, g_2, ..., g_k$ gözlemlerinden türettiğimiz bilginin durumu çerçevesinde ifade edildiğinde, bilim adamı (ya da "entelektüeller") olarak çalışmamızın büyük kısmının genellikle indirgemeci bir şekilde "olay" dediğimiz değişimler ya da nesneler arasındaki *ve içindeki* karmaşık ve hassas farklılaşmaları anlamamızı sağlayan kavramlar bulmak olduğunu kolaylıkla unuturuz. (Filozoflar bir fikrin yerine bir simge ikame etmenin bir analizin sağlamlığını artırmaya kendi başına yeterli olduğu önyargısından masun değildirler: "akıl hijyeni"nin cezaları vardır.)

Atomizmin epistemolojik dalının çok saçma –ve kuram-nötrlüğüyle birlikte baştan savılamayan– bir yönü de, gözlemin sürekli değil "benekli" olduğu varsayımıdır.[5] Birazdan göreceğimiz üzere, bu da bizim değişim algımız açısından gülünç sonuçlar üretir. Filozofların kendilerini böyle sıra dışı bir nosyona nasıl ikna edebildikleri, belki de artık büyük ölçüde terk edilmiş bir arayış olan, bilgi için mutlak bir temel arayışı bağlamında daha kolay anlaşılabilir. Bunun aldığı biçimlerden biri de bilgiyi bazı düzelmesi imkânsız gözlem ifadelerinde temellendirme çabasıydı; arayış doğal olarak rekabet edilemeyeceği umut edilen en basit, en ilkel gözlemlere doğru ilerledi. Benekli gözlemler dağınık, sürekli değişken gözlemlerden daha uygun geldi. Aynı şekilde, basit gözlem nesneleri, içsel olarak farklılaşmış, çok cepheli nesnelere kıyasla daha uygun "dayanak noktaları" olmaya yatkın göründü. Fakat bu özel kesinlik arayışı tümevarım sorunu biçiminde ciddi şekilde geri tepti, çünkü atomizm varsayımı beraberinde bütün ilişkilerin dışsal ve olumsal olduğu ve bunun da onları oluşturan atomlar hakkında kesinlik mümkün olsa bile dizilimler ve kalıplar hakkında bir kesinliğin, hatta güvenin mümkün olmadığı anlamına geliyordu.

Atomizm değişimi anlamak açısından başka sorunlara da yol açar. Zeno'nun ünlü paradokslarından biri de zamanı ayrık bağımsız noktalar olarak gören atomistik kavrayıştan yola çıkarak hareketi anlamanın imkânsız olduğunu göstermişti. Eğer bir ok uzam içinde tek bir belirli noktada ise ve zaman içinde farklı farklı noktalarda olamıyorsa, o zaman hareket edemez. Georgescu-Roegen'in savunduğu gibi: "Bir noktada olan şey hareket halinde olamaz ya da evrilemez; hareket eden ve evrilen şey herhangi

5 Bkz. A. R. Louch, *The Explanation of Human Action* (Oxford 1966).

bir noktada olamaz."[6] Zamanın bir "ânı" nosyonu manasızdır; hem hareket hem ataletin ayırt edilebilir olması için zamanda *süre* olarak yer almaları gerekir. Yani söz gelimi bir bitkinin büyümesini betimlerken, bu süreci farklı zamanlarda gerçekleşen ayrı aşamalar halinde bölme alışkanlığına kapılırsak, büyümenin *nasıl* olduğunu öğrenmeyi pek umut edemeyiz.

Sürekli-olmayan zaman varsayımı bir kenara bırakılsa bile, geriye kalan o atomistik nesneler varsayımı, değişimi anlamak açısından yine sorunlar oluşturur. O zaman anlaşılabilecek olan değişim tipleri, hareket ve yer değiştirme yoluyla değişimdir; tipik bir değişim (ve bu arada nedensellik) modeli bir bilardo topunun bir başka topa çarpıp onu hareket ettirmesidir. Bu aslında katı nesneler çarpıştığı zaman olabilir, ama nesnelere içsel olan nitel dönüşümler aracılığıyla ortaya çıkan değişim olasılığı dogmatik bir şekilde dışlanmaktadır, çünkü bütün nesnelerin yapısız ve güçsüz ya da nedensel olarak atıl olan değişemeyen atomlara indirgenebilir olduğu kabul edilir.

Eğer atomizm varsayımları bir kenara bırakılırsa, bazı değişimlerin nesneler arasındaki değil de *içindeki* değişimler olduğunu ve böylece zorunlu olarak, o nesnelerin doğası sayesinde ortaya çıktığını görmek mümkün olur. Ancak hem dışsal ve içsel ilişkileri hem de içsel olarak yapılanmış ve farklılaştırılmış nesnelerin nedensel güçleri ve kapasiteleri olduğunu kabul eden bir ontoloji sayesinde, nitel değişim ile olayların basit peş peşe gelişini ve buna bağlı olarak da zorunlu ya da nedene dayalı değişimler ve ilişkiler ile tesadüfî değişimler ve ilişkileri birbirinden ayırt etmek mümkün olur.[7] Nedensellik sorununun temel eksikliği basittir. Eğer daha başlangıçta, nesneler arasındaki ve içindeki gerçek bağlantılar olasılığını atomizmi varsayarak keyfî olarak iptal ettiysek, nedensel bağlantıları bu öncüllerden yola çıkan bir savla elde edememiz şaşırtıcı olmaz. Realist değerlendirmeye göre, dışsal, olumsal ilişkiler kabul edilir ama evrenselleştirilmez; ayrıca içsel, zorunlu ilişkiler vardır, nesnelerle onların nedensel güçleri arasındaki ilişkiler gibi.

Tümevarım sorununu yanıtlamak için, iki ayrı sorunun birleştirilmesi yoluyla ortaya çıkan yaygın bir karışıklığı da ortadan kaldırmak gerekir.

---

6 *The Entropy Law and the Economic Process* (Cambridge, Mass. 1971), s. 64.

7 Harré ve Madden, *Causal Powers*, s. 6, 110.

Bu sorunların biri ontolojiktir, var olabilecek olanla ilgilidir; diğeri de epistemolojiktir, bilgimizin statüsüyle ilgilidir. Harré ve Madden tarafından "büyük tümevarım sorunu"[8] diye adlandırılan ilk sorun, dünyanın kendisinin de geçmiş düzenlemelerin artık geçerli olmayacağı şekilde değişebilmesinin mantıksal olarak mümkün olduğu fikriyle ilgilidir –su artık bildiğimiz su değildir, toprak artık bildiğimiz toprak değildir. Şimdi bunun, birçoklarının sandığı gibi mevcut dünyamızdaki her şeyin sadece olumsal bir bağlantı içinde olduğu, hatta nesnelerle onların özellikleri arasındaki ilişkinin de böyle olduğu anlamına gelmediğini bilmek önemlidir. Mevcut bilgimize güvenme zeminini yitirmemize yol açan bu alakasız ifadeye (*non-sequitur*) kapılmadığımız sürece, büyük sorun için kaygılanıp uykusuz kalmaya gerek yok. Dünyanın (farkedilemeyecek denli yavaş ve kademeli bir şekilde dönüşmek yerine) ansızın kökten değiştiği o korkunç gün gelir ve bu değişim sonrasında hayatta kalırsak, herhalde onu fark eder ve kendi bilgimizi yeniden inşa etmeye başlarız –en önemlisi de yeni doğal zorunluluklar keşfetmeye çalışarak yaparız bunu. O güne dek mevcut dünyadaki doğal zorunluluklara dair bilgimizi terk etmeye lüzum yok. Olayların sonsuz kümeleri hakkında, gözlemlenen olayların sonlu kümeleri temelinde çıkarımlar yapmak, "olaylar"ın aslında olumsal olarak bağlantı içinde olduğu bir yerde kesinlikle riskli ve mantıksal olarak temelsizdir; ama zorunlu olarak bağlantılı oldukları yerde temelsiz ve riskli değildir.

Realist görüşe göre, doğanın –birçok bilim adamının ilgisini çeken– tekbiçimliliği olumsal olarak bağlantılı şeylerin dizilimlerinin "tesadüfi" düzenliliklerinden değil, şeylerin kendi iç bağlantıları, yapıları ve eylem-tarzlarından türer.[9] Dahası, ancak böyle bir görüşle "fiziksel olanaksızlık" kavramı anlaşılabilir olur. "Büyük tümevarım sorunu"nun her an, sadece tehdit değil bir hakikat olarak da yer aldığı atomistik çerçevede, bir iğnenin deliğinden geçen o ünlü deveyi durduracak bir şey yoktur. Eğer nesneler yapıdan ve nedensel güçlerden ve kapasitelerden yoksunsa ve hep birbirleriyle bağlantısızlarsa, o zaman her şey olabilir ve bilginin yapısı kum üzerine inşa edilmiş olur.

Bunun çok yaygın olarak karıştırıldığı o ikinci ya da "küçük tümevarım sorunu"[10] da bütün bilgimizin, ilke olarak, yanılabilir olduğunu söyler. Bu

8 *a.g.e.*, s. 75. Ayrıca bkz. Bhaskar, *A Realist Theory of Science*, s. 215 vd.

9 *a.g.e.*

10 Harré ve Madden, *Causal Powers*, s. 75.

şekliyle bu, özgül bir tümevarım sorunu değil, genel bir sorundur, yaptığımız gözlemler kadar yapacağımız gözlemlere de dayanır. Ama –bilgimizle dünya arasındaki ilişkinin doğasından kaynaklanan– hatalı olma olasılığımız gerçek dünyadaki bütün ilişkilerin dışsal olmasını gerektirmez.

Tümevarım *sorunlarını* ele aldıktan sonra şimdi de kısaca tümevarımsal çıkarımın hangi koşullarda kullanıldığını kısaca tartışmak istiyorum. Tümevarım tek çıkarım tarzı değildir ve olayların düzenli dizilimlerini keşfedip öngörmek de yegâne ilgi konumuz değildir. Bilim adamları ve sıradan insanlar ayrıca ve belki de daha sıkça hangi tür şeylerin var olduğuyla, onların yapı, güç ve kapasitelerinin ne olduğuyla ve ne olacağını öngörmektense ne olduğunu açıklamakla ilgilenirler. Nedensel güçlerin varsayılması tümevarımı değil gerivarımı içerir. Eğer doğanın soruşturulması ve nesnelerin oluşumu gerivarımın başarılı olduğunu gösterirse ve böylece bazı süreçlerin nedenlerini bildiğimizi öne sürebilirsek,[11] o zaman geçmiş dizilimlerden tümevarım yapmaya ihtiyacımız kalmaz.[12] Belirtildiği üzere yapmacık bağlantılar durumunda, örneğin İskoç dizanterisinin etki alanı ve enflasyon oranı arasındaki güçlü korelasyonda, tümevarımsal olarak bağlantının devam edeceği çıkarımını yapma riskini almayız –bunu da böyle bir çıkarım *mantıksal* (büyük) tümevarım sorununa ters düşeceği için değil, söz konusu nesneler arasında nedensel bağlantı olmadığına ilişkin bilgimize güvendiğimiz için yaparız.

Bir nedensel ilişki varlığından şüphe edilen ama şüphenin doğrulanmadığı başka örneklerde, olası sonuçlar bizim için yeterince önemliyse tümevarımsal çıkarımlara kulak vermeyi yeğleyebiliriz. Eğer belli bir kimyasal maddeyle çalışan insanların bir hastalığa yakalandığı ortaya çıkarsa, büyük olasılıkla gelecekte o kimyasalla çalışan insanların da hastalanacağı tümevarımsal çıkarımını yapabiliriz. Başarılı bir şekilde gerivarım yapıp hastalığı üretebilecek bir mekanizma saptamamış olsak da, kimyasalların ve insanların ne tür şeyler olduğu dikkate alınarak, hastalıktan sorumlu olan nedensel mekanizmanın bu tür koşullarla ilgili olmasının kuvvetle

11 Bu iddialar elbette yanlışlanabilir (ya da, isterseniz, "küçük tümevarım sorunundan zarar görebilir") ama bu açıdan, gelecekteki olumsallıklar hakkındaki savlar kadar belirsiz olmasalar da gözlem ifadelerinden ya da tümevarım yoluyla ulaşılan ifadelerden farklı değildirler.

12 Bhaskar, *A Realist Theory of Science*, s. 220.

muhtemel olduğuna karar verebiliriz. Bu tür çıkarımlar *mantık*tan gelen bir güvence taşımaz: kimyasalla çalışmayı reddetmek için mantıksal olarak geçerli hiçbir neden yoktur. Ama sonlu bir örnek dizilimi için gözlenmiş olan bir düzenliliğin evrensel olmasını sağlayacak basit çıkarımlar değildir bunlar. Bizim nedenlerimiz daha ziyade muhtemel nedensel güçlerin yargılarına ve onlara kulak asma ya da onları göz ardı etmenin olası sonuçlarına dayanır. Bu örnekte, değerlendirilecek dört olasılık var:

1) Kimyasal madde tehlikelidir ve onu kullanmayı sürdürürüz;
2) Kimyasal madde tehlikeli değildir ve onu kullanmayı sürdürürüz;
3) Kimyasal madde tehlikelidir ve onu kullanmaktan vazgeçeriz;
4) Kimyasal madde tehlikeli değildir ve onu kullanmaktan vazgeçeriz.

Özetleyecek olursak, olayların nedensel olarak bağlantılı olduğu konusunda iyi bilgiye sahip olduğumuz zaman tümevarıma *ihtiyaç duymayız*. Böyle bir bilgiye dayanarak söz konusu olayların aslında sadece olumsal bağlantı içinde olduğunu biliyorsak (İskoç dizanterisi-enflasyon örneği) tümevarımı *kullanmayız*; olayların zorunlu mu yoksa olumsal olarak mı bağlantılı olduğuna karar veremediğimiz yerde (iş-tehlike örneği), ne varsayacağımıza ya da yapacağımıza, mantıksal tümevarım sorunu hakkında savlara gönderme yaparak değil, alternatif hipotezlerin eyleminin doğru olmasının olası sonuçları hakkında pratik yargılarda bulunarak karar veririz. Alışılmış tümevarım ve nedensellik değerlendirmesi, bilgimizden, görünüşte basit ve benekli "olaylar"ın basit ve benekli "gözlemleri"nde yer alanlar dışındaki bütün içeriği silip atar: nesneler *arasındaki* ilişkiler konusundaki belirsizlik bizim nesnelerin kendilerine ait bilgimizin naif atomistik kavrayışını tamamlamaktadır.

Zorunluluk

Bu ortodoks tümevarım ve nedensellik ve onlara eşlik eden sorunlarla ilgili değerlendirmeler doğadaki zorunluluğa herhangi bir gönderme yapmaz ya da açıkça onu dışlar. Şimdi zorunluluk hakkında bu dışlamanın dayandığı bazı yaygın karışıklıklara açıklık getirmek ve ayrıca zorunluluğa gönderme yapan ifadelerde totolojik bir yan olduğu suçlamalarına karşılık vermek istiyorum.

Asıl sorun, –ifadeler arasındaki ilişkilerle ilgili– mantıksal zorunluluk ya da olasılık ile –şeyler arasındaki ilişkilerle ilgili– doğal veya maddi zorunluluk ya da olasılık arasındaki karışıklıktır. Daha önce, kavramsal değişikliklerin genellikle bilgimizin pratik uygunluğunu artırmaya çalışmak ya da kavramlarımızın dünyanın yapısının "haritasını çıkartma" yeteneğini artırmak için ortaya atıldığını belirtmiştik.[13] Dünyada zorunlu ya da içsel bir ilişki keşfettiğimizden ne zaman emin olsak, bunu bazen söylemimiz içinde bir "kavramsal zorunluluk" biçiminde yansıtabilir, söz konusu nesnelerin tanımının ilişki kısmına gönderme yapabiliriz. Söz gelimi tanım gereği (biyolojik anlamda) bir babanın bir çocuk sahibi olan bir erkek olduğu doğrudur.[14] Ama bu *sadece* bir totoloji ya da keyfî bir tanım değildir, çünkü kavramsal zorunluluk erkeklerle üreme arasındaki ilişkide ampirik olarak keşfedilmiş bir doğal zorunluluğu belirtmek üzere kullanılmıştır. Bir çocuğun yeryüzüne biyolojik bir anne ve babaya sahip olmadan gelememesi sadece bizim tanımlarımızın tuhaflıkları yüzünden değildir. Anlaşılan, bazı aborijin halklar erkeğin üremede bir rolü olduğunun farkında değildir ve bu yüzden dillerinde "baba" sözcüğünün muadili yoktur. Bu tür doğal zorunluluk keşiflerinin ardından, daha önce olumsal olarak bağlantılı öğeler diye anladığımız şeyler bazen nesnelerin tanımlarının bir parçası olur. Tanımlar sadece keyfî olarak icat edilmez: gerçek nesnelere gönderme yapmaları istendiği zaman, doğal zorunlulukları kavramsal zorunluluklar biçiminde dilde "haritalamaları" ya da dile "katmaları" sağlanabilir.[15]

Bununla beraber, keşfedilen bütün zorunluluklar dilin içine kavramsal ya da mantıksal zorunluluklar biçiminde "katılmaz", çünkü bazıları olum-

13 Bkz. A. Collier, "In defence of epistemology", *Radical Philosophy*, 20 (1979). 2. Bölüm'de "haritalama" gibi bu tür metaforlar için yapılan nitelemeleri hatırlayın.

14 Harré ve Madden, *Causal Powers*, s. 48.

15 "Tanım gereği yoksullar politik ideoloji açısından muhafazakârdır" gibi keyfi savlara verilen tepkileri düşünürsek, bu noktayı düzeltmekte yarar olabilir. Harré ve Madden yorumluyor: "Bir varlığın doğası ve gücü arasındaki ilişki doğal olarak zorunlu olursa, bunun varlık hakkında *a posteriori* bir doğru olduğunu kabul ederiz; bu yüzden o dünyada böyle bir varlık da alternatif, daha eski ve daha naif bir betimleme yapabilmeli, o betimleme çerçevesinde anlatılan doğası daha sonra onun gerçek doğasının zorunlu sonuçları olduğu anlaşılan güçlere ve kapasitelere sadece olumsal olarak bağlı olabilmeli.", *a.g.e.*, s. 80.

sal açıdan bağlantılı ifadeler aracılığıyla tanımlanabilir.[16] İnsanın hayatta kalmasıyla yemek yeme arasındaki maddi ilişki zorunlu sayılmaktadır ama bu insan tanımına "katılmamıştır"; o yüzden de basit bir mantıksal doğruluk olarak, sadece tanım gereği doğru olan bir şey olarak görünür, bu da büyük olasılıkla bu özellik bizi diğer hayvanlardan farklılaştırmayacağı için böyledir. Yani "sermaye biriktirmeyi bırakan bir kapitalist, kapitalist olmaktan çıkar" gibi, ilk bakışta sadece tanım konusu gibi görünen ifadelerle karşılaştığımız zaman, herhangi bir gerçek nesne ya da yapının böyle bir tanıma benzeyip benzemediğini, örneğin bu nesnenin eğer d kaybedilecek olursa a, b ve c özelliklerini koruyup koruyamayacağını sormak gerekir. A, b, c ve d bağımsız olarak saptanabildiği (bununla bağımsız olarak var olabileceklerini kastetmiyoruz) sürece, bu savın *sadece* tanım olarak mı doğru yoksa gerçek dünyanın mı bir "doğru"su olduğunu belirlemek mümkündür.

Dünya hakkında, çoğu saçma olmak üzere, sonsuz sayıda tanım ve diğer mantıksal olarak zorunlu ifadeler tahayyül edilebilir, ama sadece birkaç tanesi yeryüzündeki zorunluluğu başarılı bir şekilde saptayabilir. Bir kapitalistin *Financial Times* okumayı bırakamayacağını ve böylelikle de bir kapitalist olmayı sürdüreceğini öne sürebilirim. Ama bir kapitalist olmanın diğer sözde zorunlu özellikleri (örneğin kâr amaçlı satışa mal üretmek amacıyla para tedarik etmek) bağımsız olarak saptanabildiği sürece bu savın dünya için "doğru" mu yoksa pratik açıdan uygun mu olduğunu kolayca denetleyebiliriz –yani onun mantıksal yapısının gerçek dünyanın yapısıyla başarılı bir şekilde "eşleşip eşleşmediğini" denetleyebiliriz.

Birçok filozof, içerdikleri sözcüklerin anlamlarından dolayı tanım gereği doğru ya da yanlış olan analitik ifadeler ile dünyanın mahiyeti (ya da öyle olduğuna inanıldığı hali) gereğince "doğru" ya da "yanlış" olan sentetik ifadeleri birbirinden ayırmaya büyük önem vermiştir. Bir önceki tartışma bu ayrımın –en azından bazı tanımlar dünyanın nasıl olduğunun ampirik bilgisine dayandığı için– temelsiz olduğunu gösterdi.[17] Mantıksal zorunluluk ve doğal ya da maddi gereklilik ayrı şeylerdir ve ikincisi bizim söylemimizde farklı mantıksal biçimlerle –tanımlarla, kavramsal olarak zorunlu ya da kavramsal olarak olumsal ifadelerle– temsil edilebilir. Maddi

16 Bhaskar, *A Realist Theory of Science*, s. 201.

17 Krş. W. V. O. Quine, *From a Logical Point of View* (Cambridge, Mass. 1961).

gerekliliği, bu şekilde ilişkili nesnelerin bazı özelliklerini oluşturan *maddi* bağlantıların peşine düşerek bulmaya çalışırız, hangi ifadeler mantıksal olarak hangi başka ifadeleri beraberinde getirir diye bakarak bulmaya çalışmayız: mantıksal biçim ortodoks bilim felsefesinde sanıldığından çok daha az öneme sahiptir.[18]

Yeryüzündeki zorunluluk hakkındaki savlarımızın ampirik (*a posteriori*) kökeni, bilimsel değişim sürecini düşünerek daha açık şekilde görülebilir. Bu genellikle daha önce olumsal olduğuna inanılan ilişkilerin aslında zorunlu olduğunun anlaşılmasını takip eder. Bazı durumlarda tersi olur: daha önce gizli olan, birinci ya da ikinci değişkene atfedilen etkiden sorumlu bir "üçüncü değişken" keşfedilebilir. Erkekler ve üreme arasındaki ilişki örneğini yeniden düşünün. Zorunlu olarak keşfedildiğinde bile, onun hakkındaki bilgimiz revizyona ihtiyaç duymaz. Erkeklerin hangi özelliğinin üreme için gerekli olduğu sorulur sorulmaz, yapay döllenme olasılığı nedeniyle orijinal savın değiştirilmesi gerektiği açık hale gelir, ama bu durumda ilk savın tümüyle yanlış olduğunu kolaylıkla söylemek de abartılı ve mantıksız görünecektir. Bu savları şöyle özetleyebiliriz:

Düşünce nesnelerinin sahası	– hem mantıksal zorunluluk hem olumsallık içerir; *her* iki biçimdeki ifadeler de doğal zorunluluğa gönderme yapmak için kullanılabilir, ama bu hep ilke olarak yanılabilir ve bu yüzden de gözden geçirilebilir olan belli bir betimleme altında (bir kavramsal sistem içinde) olur.
Gerçek nesnelerin sahası	– hem zorunlu hem dışsal ilişkileri, hem nedensel hem rastlantısal ilişkileri içerir.

İki tümevarım sorununun yaygın olarak karıştırıldığını hatırlarsak, düşünce nesneleri ya da söylem sahasıyla gerçek nesneler sahası *arasın-*

18 Maddi içerim paradoksları gibi birçok felsefi bulmacanın bunun gibi kaynaklardan (yani şeyler arasındaki ilişkinin mantığın ilişkileriyle ya da daha genel olarak bilgi nesnelerinin bilginin kendisiyle karıştırılmasından) türediğini öne sürüyorum, ama bunu tartışmaya yerim ve enerjim yok.

daki ilişkinin olumsal olmasının ikincinin içindeki ilişkilerin olumsal ya da zorunlu olmasıyla bir alakası olmadığını da ekleyebiliriz.

"Özcülük" Suçlaması

Ortodoks bilim felsefesinin (örneğin Popper) bakış açısından, doğal zorunluluk, mekanizmalar ve güçler gibi realist kavramlar (başka şeylerin yanı sıra!) "özcülük"ten de suçludur. Bu imalı itiraza özcülük öğretilerini inceleyip eleştirerek ve onların realizme ait olmadığını göstererek karşılık vereceğim. Popper'a göre, özcülük:

1) Bilimin hedefinin şeylerin gerçek doğasını ya da özünü keşfetmek ve onları tanımlar aracılığıyla betimlemek olduğunu söyleyen öğretidir.
2) Bilgi ya da bilimin bireysel olayların gözlemleriyle başladığına ve sonra basit tümevarımsal sıralamayla onların "özsel" özellikleri sezgi tarafından yakalanıncaya dek ilerlediğine olan inançtır. Bunlar da daha sonra söz konusu fenomenin tanımının bir parçası yapılır.[19]

Özcülük olarak betimlenen diğer öğretiler de:

3) Böyle keşfedilmiş olan özlerin değişmez olduğunu,
4) Her nesnenin nihai, tek bir özü olduğunu,
5) Bir nesnenin özünün mutlak, bozulmaz bilgisinin elde edilebilir olduğunu söyler.

Özcülüğün "günahı" bu öğretilerin, özellikle de 3, 4 ve 5'in keyfi doğasında, 2 (ve 5'in) gözlemin kurama-nötr olduğu içeriminde, ama her şeyin ötesinde 5'in tehlikeli dogmatik karakterinde yatar. Eğer özcülük buysa kesinlikle yanlıştır, ama aynı ölçüde kesinlikle realizm de bu değildir, en azından modern versiyonları.

1 ve 5'e karşı, bu tür basit doğruluk nosyonlarının kuşkulu olduğunu ve "mutlak" bir doğruluk elde etmiş olsaydık bunu asla bilemeyeceğimizi savunduk. Ayrıca 1'e karşı, dünyadaki (yanılabilir) zorunluluk bilgimizi tanımlar *ya da* mantıksal olarak olumsal ifadeler açısından dile getirebileceğimizi, hangisini seçtiğimizin çok önem taşımadığını gösterdim. Kitabın 2. ve 3. bölümlerinde ve tümevarım tartışmamızda 2 kesin olarak redde-

19 K. R. Popper, *Conjectures and Refutations* (Londra 1963), s. 20

dildi. Ne 3 ne de 4 üzerinde ısrar ettim; nesnelerin özelliklerini bu şekilde sınırlamanın bir mantığı yok gibiydi. Bazıları diğerlerini etkilemeden gerçekten değiştirilebilir (bu durumda onları daha az özsel olarak betimlemek isteyebiliriz), ama diğerleri karşılıklı bağımlılık içinde olabilir; yani birini değiştirmek ötekileri de değiştirir ve bu yüzden de nesnenin (uygun görürseniz) "özsel" doğası da değişir. Böyle özellikler sayıca sonlu olsa bile, onları bilebileceğimizi varsaymak için bir temelimiz yok. Hatta söz gelimi kimya tarihi, elementlerin özelliklerinin bir ardışıklığının (örn. renk, ağırlık, erime noktası, yumuşaklık, birleşme değeri, özgül ağırlık, atom ağırlığı), diziye herhangi bir son verme ya da bütün özelliklerin tek bir temel "öz"e indirgenmesi umudu olmadan keşfedilmiş olduğunu gösterir.

Realizmin özcülüğün sorumlusu olduğuna inananlar "doğal zorunluluk" kavramının kalan önemsiz şeylerine suç delili olarak tutunabilirler. Doğal zorunluluk kavramının mantıksal zorunluluktan farklı olduğunu ve bilgimizin olumsal statüsünün bütün olay ya da nesnelerin olumsal bağlantı içinde olmasını gerektirmediğini anlamayı başarsalar da (birçok eleştirmenin yapamadığı bir şeydir bu), bazı ilişkilerin zorunlu olduğuna inanmak için hiçbir *pozitif* neden olmadığını hâlâ savunabilirler. Çıplak olarak, tek başına dile getirildiğinde, doğal zorunluluk varsayımı sadece o kadardır –sadece varsayım. Ama evrensel olumsallık ya da atomizm varsayımı da öyledir. Belirtildiği üzere, herhangi bir metafizik inanç gibi, her varsayım sadece her iki konumun yandaşlarının da güvenilir olduğunu kabul ettiği bilgiyle uyumluluğu ışığında değerlendirilebilir. Kısaca, doğal zorunluluğun en güçlü savunusunu, davanın zaten bunu gerektirdiğini öne sürerek yapacağız.

Felsefeye yeni başlayanlar için, biraz akademik hedeflere saldırıyor, bilim ya da gündelik bilgi için bariz pratik önemi olmayan bir şey yapıyor gibi görünebilirim. Fakat aslında tartışma genellikle yanıltıcı olan söylem yapısına karşı bir uyarı hizmeti gördüğü için daha geniş içerimlere sahiptir.

Bir kuram birçok kavramsal zorunluluk içeriyorsa Marx'ın "*a priori* yapı"[20] dediği şey gibi ya da saf analitik doğrulardan bir küme gibi görü-

20 K. Marx, *Capital*, 1. cilt (Londra 1963). 2. baskıya Sonsöz: "Elbette sunum yöntemi biçim açısından soruşturma yönteminden farklı olmalı. Soruşturma malzemeyi ayrıntılı olarak sahiplenmeli, onun farklı gelişme biçimlerini analiz etmeli ve onların iç bağlantılarını takip etmeli. Ancak bu çalışma başarılı şekilde yapıldıktan sonra, eğer konunun ➔

nebilir. Bunun önemli olup olmadığı da *a priori* öğelerin temelinin gerçek zorunlu bağlantılar olup olmadığına bağlıdır. Eğer fiilen olumsal ilişkide olanlar tanım konusu yapılırsa (örn. açıklanmış tercihler kavramında tüketici tercihleriyle tüketici talebi arasındaki ilişki[21]) o zaman şikâyet için haklı sebep bulunmaktadır. Diğer yandan, iki ya da daha çok nesnenin günlük tanımları birbirinden bağımsızsa, onların nesnelerinin de böyle olması gerekmez. Bu tür tanımlar genellikle objeleri ötekilerden ayrı olarak tanımlamada ve onları bağlayanları göz ardı etmede kullanılabilecek özelliklere gönderme yapar. İktisadi kategoriler "üretim" ve "dağıtım" olarak genellikle birbirinden bağımsız olarak tanımlanır, böylece mantıksal olarak biri diğerini anlamı sayesinde zorunlu olarak içermez. Ama eğer kavramlarını "açar" ve nesnelerini maddi bağlamları içinde incelersek, onların nesnelerinin içsel olarak ilişkili olduğu açıkça görülür: üretimin gerçekleşmesi için üretim araçlarının bir dağıtımının olması gerekir[22] ve dağıtım maddi olarak dağıtılabilecek şeylerin üretimine bağlıdır.

Mantığın Sınırları

Yukarıdaki tartışmalar bilginin inşası ve yeniden inşasında mantığın sınırlamalarıyla ilgili daha genel bir tartışmayı düşündürüyor. *Mantık* sağlıklı akıl yürütme ilkeleriyle ilgilidir, bu süreçte sonuçlar zorunlu olarak öncüllerden hareketle çıkarılır.[23] Bu şekliyle mantık, şaşırtıcı olmayan bir şekilde bilim konulu birçok değerlendirmede özel bir yer tutar.

ömrü fikirler aracılığıyla hatırlanırsa, o zaman bize önümüzde bir *a priori* yapı varmış gibi gelebilir."

21 Bu, soyut bir teorik savın içindeki basitleştirici bir varsayım olarak çok önemli olmayabilir, ama somut bir sisteme (yani bazı tercihlerin sergilenmediği bir sisteme) uygulandığı zaman söylemin yapısının makul bir şekilde yanıltıcı olduğunu dile getirmek makuldur.

22 K. Marx, *Grundrisse* (Harmondsworth 1973). Söylemin mantıksal yapısıyla yanılan ve bu yapıyı nesnelerinin yapısıyla karıştıran kuramcılara yönelik saldırılar Marx'ın eserlerinde bulunabilir; örneğin onun Proudhon eleştirisinde. Yine modern felsefelerin nesnelerin bilgisini bilginin nesneleriyle karıştırması sayesinde (Bhaskar buna "epistemik yanılgı" der) birçok kimse Marx'ın eleştirilerini anlaşılması güç bulmuştur.

23 Burada tanımı biçimsel tümevarımcı mantıkla sınırlıyorum, "silahlanma yarışının mantığı" gibi enformel kullanımları ve normların ya da emirlerin mantığı gibi diğer türleri dışlıyorum.

Onun konusunun bir savın ifadeleri ya da terimleri arasındaki biçimsel ilişki olduğunu, o terimlerin gönderenleri olmadığını anlamak önemlidir. O, ifadeler ile gerçek dünya arasındaki ilişkiyi de, maddi nesnelerin kendileri arasındaki ilişkileri de ilgilendirmez. Cebir gibi mantık sistemleri de tümüyle biçimsel, nötr, zamansız ve içeriksizdir; mantıksal ilişkilerdeki terimler herhangi bir şeye de gönderme yapabilir, hiçbir şeye de. *Geçerli* bir sav öncülleri kabul edip sonucu reddetmenin çelişkili olduğu bir savdır. Bir savın geçerli olup olmadığı, onun gerçek dünyayla bağlantısı açısından doğru ya da yanlışlığından (ya da pratik uygunluğundan) ayrı bir sorudur.

Logic and Society adlı ilginç kitabında Elster, mantıksal modellerin soyutlamayı sadece üç dereceyi kabul ederek son sınırına kadar götürdüğünü savunur: hiçbiri, bazısı ya da hepsi; olanaksızlık, olasılık ya da zorunluluk.[24] Nesnelerin niceliğini belirtirken gerçek sayılar kullanmaktan ve sıcak, soğuk, komik, ciddi, şimdi, burada, orada vb. gibi nitel ve uzamzamansal betimlemeler kullanmaktan kaçınırlar. Bu soyutlamanın köktenci doğası, belli bir nedensel sürecin ayrıntılı değerlendirmesi "eğer C'yse, o zaman E" ya da "C ⊃ E" gibi alışılmış biçimsel temsille kıyaslayarak anlaşılabilir. Mantık ilkelerini incelerken bu soyutlama hakkında kaygılanmamız gerekmez; ama sabit, somut nesneler hakkındaki savlara uygulandıkları zaman, soyutlama yoluyla dışlanan şeyin tartışılan sorun için hayati olup olmadığına bakmak önemlidir. Eğer bu yapılmazsa, söylemin mantıksal yapısı dünyayla ilgili yorumlarımızda bizi yanıltabilir. Söz gelimi belli terimlerin mantıksal olarak bağımsız olabilmesinin, genellikle sanıldığı gibi, bu terimlerin gönderme yaptığı nesnelerin maddi olarak bağımsız olmasına yol açmayacağı daha önce de belirtilmişti. Ayrıca atomizm eleştirisi sırasında, Zeno'nun zamandışı mantıkla maddi süreçler arasındaki açık bir örtüşmezliği sergileyen paradokslarından birini ele almıştım.

Öyleyse mantıksal ilkelerin dünyanın yorumlarına uygulanmasının *neyden* soyutlandığını sıralayalım. Birincisi, herhangi bir soyutlamada olduğu gibi, nesnelerin bazı özellikleri ve bağlamları dışlanır ve bu yüzden onların kavramlarını oluşturan anlam-ilişkileri de göz ardı edilir. Bu süreç bilginin başka yollarla elde edilmiş olan mantıksal modellerinin ya da biçimselleştirmelerinin kullanıldığı yerde aşırı bir noktaya götürülür. Beklene-

24 J. Elster, *Logic and Society* (Londra 1978), s. 2.

bileceği üzere, dünyanın mantıksal modellerinin aşırı-soyut doğası, onları, nesnelerin atomistik kavrayışları için ve 3. Bölüm'de betimlenen içeriksiz soyutlamalar için çok uygun kılar. Nesnelere *nasıl* gönderme yaptığımızla ilgili kavramsal sorunlar –bunu ancak belli betimlemeler altında ve eldeki anlam çerçeveleri içinde yapabildiğimiz gerçeği– ve bilen-özneler olarak önermeler karşısındaki tutumlarımız da bu değerlendirmeden dışlanmıştır.

Bu son noktalar 3. Bölüm'de önerilen açıklamanın yeniden yapılanmaları için de doğru olabilir, ama soyutlama tipleri mantıksal modellerinki kadar aşırı ve sınırlayıcı değildi ve gündelik bilgide bulunan birçok "birinci derece" kavramsallaştırmalar da onaylanmıştı. Ne realist kavramların ne de mantıksal modellerin kullanılması yukarıda belirtilen konuların ihmal edilmesini *beraberinde getirir* ve hatta karşılıklı sınırlılıkları kabul edilirse birleştirilebilirler bile. Fakat belli soyutlama türlerinin aşırı genişletilmesi ve bazı sahalara daha uygun olabilecek başka soyutlamaların yerine geçmesi gibi bir tehlike hep vardır ve mantık söz konusu olduğunda birçok filozof ve bilim adamı onun katılığının ve kesinliğinin cazibesine kapılarak bilginin diğer biçim ve özelliklerini marjinalleştirme yoluna gitmiştir.[25]

Bu eğilim –ya da belki bunu bir durum olarak adlandırmak gerekir– ortodoks Anglo-Amerikan bilim felsefesinde salgın gibidir. Harré buna "mantıkçılık" der ve onu şöyle tanımlar: "'neden', 'açıklama', 'onay' vb. metabilimsel kavramların hepsinin mantıktan alınan kavramlar aracılığıyla açıklanabileceğini savunan öğreti"[26] ya da daha genel olarak, tümevarımsal mantığın dikkate değer tek "düşünce aracı" olduğunu savunan görüş.[27] Genel olarak bilimin ya da felsefenin felsefi yeniden yapılanmalarını haber verdiği yerde bunun zararlı sonuçları olmaktadır, ama bir sonraki bölümde gösterileceği üzere, mantıkçılığa benzer bir şey sosyal araştırmaya nicel yaklaşımlarda da mevcuttur.

---

25 Elster'in *Logic and Society* (Londra 1978) adlı kitabının başlıca eksiği budur; yani daha kolay yönlendirilebilir zamansız soyutlamaların yeğlenmesi aracılığıyla anlam değişimini ve tarihsel olarak özgül bağlam bağımlılığı biçimlerini göz ardı etme eğilimi. Elster bir noktada başarısız olduğunu kabul eder gibi olur ama bunu telafi edecek bir şey yapmaz.

26 R.Harré, *Social Being* (Oxford 1979), s. 160.

27 Krş. Harré'nin tümdengelimcilik tanımlaması için bkz. kendisinin *Principles of Scientific Thinking* (Londra 1970) adlı kitabı.

Gözlemin bilgi için kurama-nötr ve bu yüzden de büyük olasılıkla mutlak ya da yanılmaz bir temel sağlayabileceği şeklindeki –artık terk edilmiş– varsayımı ele almıştım. "Kesinlik arayışı"nın bu versiyonu artık görülmese de, bir "bilim mantığı" arayanlar mantık ve matematiğin analitik doğrularından hareketle farklı bir kesinlik aramaktadır. Ve yine bunlar tipik bir şekilde dünyanın neye benzediği ve olayların olmasını sağlayan şey nedir sorularıyla ifadeler arasındaki mantıksal ilişkilerle ilgili soruları birbirine karıştırmaktadır.

Bilimi diğer bilgi türlerinden ayıran şey, bu görüşe göre, savlarının mantıksal yapısı ve yanlışlamaya açık olmasıdır. *İçerik* ve bu arada bilgi nesnelerinin farklı doğası sorunları da, bizim realist görüşümüzün tersine, az çok önemsiz sayılır. Popper gibi modern mantıkçılar nedensellik kavrayışları gibi metafizik konuları dışlamaya çalışmasa da, onları tamamen ikincil sayarlar. Ayrıca teorik hipotezlerin ve iddiaların ortaya çıkma sürecine karşı son derece ihmalci bir tutumları vardır. Bu tür konuların bilimin sadece "psikoloji"sini içerdiği ve sadece bilim sosyolojisinin ve tarihinin ilgi alanına girdiği düşünülür (bu iki alan da bilim felsefesinden kesin olarak ayrı sayılmaktadır). Bu yüzden bilimin içinde vücut bulduğu özne-nesne ve özne-özne ilişkileri sadece "psikolojik" ya da "sosyolojik" bir boyutta algılanırlar (Belli bir bilim adamı neden belli bir fikri düşünen ilk kişi oldu? Kimden etkilenmişti? vb.); kendi zorunlu hermenötik ve kavramsal koşulları çerçevelerinde ele alınmazlar. Bu tür konuları ele almak üzere "psikoloji" teriminin seçilmesi de bunu açıkça göstermektedir –sanki kavramların geliştirilmesi kavramsal sistemlerin sosyal, öznelerarası ve dilsel doğasının bir işlevi değil de birey olarak bilim adamının özel psikolojisinin bir işleviymiş gibi. Bu yanlış saptama, Popper'ın, bilimsel hipotezlerin kaynağını "deha"nın anlaşılmaz bir "şiirsel" niteliği olarak süsleme çabasında da tebarüz eder. Bunun sonucu (Popper'ın gözlemin hep kuramın rehberliğinde olduğu konusundaki doğru ısrarına rağınen) kavramsallaştırma sorunlarının göz ardı edilmesi olur[28] ve yorum yapmaya değer sayılan sorunlar

28 Popper'ın eleştirmenlerinin bir kısmı aynı sorunu paylaşır ve bu ihmallerle açılan uçurumu sadece "değerlerle" doldurabilirler. Değerlerin rasyonel olmadığı ve belki de irrasyonel olduğu varsayımı (benim kabul etmediğim bir varsayım) düşünülürse, "bilimin mantığı" görüşüne bilimin *rasyonelliğ*inin sorgulanmasıyla karşı çıkılabileceği anlaşılır.

sadece basit "olaylar" ya da "örnekler" hakkındaki öngörülerin *geçerliliğini* ve doğruluk ya da yanlışlığını ortaya koyan sorunlar sayılır.

Ayrıca mantıksal olmayan türden akıl yürütme biçimleri de göz ardı edilmektedir. Kavramlar, mantıksal silsile ile takip ilişkilerinden başka yollarla da birbirine bağlanabilir, söz gelimi yaygın bir nesneye yapılan ortak bir göndermeyle ya da metaforlarla. Bu tür ilişkiler mantıksal olmasa da, mantıksız olmaları elbette zorunlu değildir. Biz hep dünyayı *nasıl* gözlemleyip kavramsallaştıracağımız sorunuyla karşı karşıyayız ve bu sorun belli bir mantık yapısının yerine bir başkasını seçmekle yanıt bulmaz, çünkü mantık içeriksizdir.

Eğer bilimin mantıksal olmayan kavramsal içeriği, kendi mantıklarını yutmak için biraz hayal gücüne ihtiyaçları olan verimsiz mantık düşünürleri için bir akıl desteği olarak düşünülürse, bilimin neye gönderme yapması gerekeceği, herhangi bir şeyde neden zorunluluğu ya da düzeni aramadığı ya da bilimsel emeğin neden rastgele veri toplayıp onun içindeki düzenle ilgili hipotezler bulmaya çalışmak yerine mevcut –soyutlama, deney yapma, dünyaya fiziksel olarak müdahale etme– biçimini aldığı konusunda fikir ufkumuz kaybolur.

Hiç şaşırtıcı olmayan bir şekilde, mantığın temellendirilmesi ve kavramsal konulara yönelik ilgi yoksunluğu düşünülürse, mantıkçı bilim felsefesi kuramın düzenleme-çerçevesi kavrayışını yeğler. Sonuçta bu felsefe, birçok teorik tartışmanın ne hakkında olduğu konusuna çok az nüfuz edebilir ve neden bu tür tümdengelimsel sistemlere öyle *herhangi* bir veri yerleştirmeye çalışmadığımızı söyleyemez.

Gerçek dünyada olan şey (kavram-bağımlı fenomenler bir yana), ifadeler arasındaki mantıksal ilişkilerden ayrıdır. Aynı şey, kullandığımız mantıksal olmayan akıl yürütme biçimleri için de geçerlidir, ama bunlar mantığın sert soyutlamalarının içine alamayacağı konuları kavramsallaştırabilirler. "Zorlama" ya da "üretme" gibi nedensel kavramlar, "A nedensel mekanizması B değişimini üretir" ifdesi basit bir (evrensel olsun ya da olmasın) düzenlilik hakkındaki bir mantıksal takip ilişkisi statüsüne indirgendiği anda kaybolur gider. Değişimi üreten doğal zorunluluk kavramları ve mekanizmalar olmadığı zaman, nedensel ilişkiler basit (tesadüfi) evrensel dizilimlerden ayırt edilemez hale gelir ve "fiziksel olanaksızlık" ve "sahte korelasyon" gibi kavramlar anlaşılmaz olur.[29]

29 Krş. Bhaskar, *A Realist Theory of Science*, s. 215 vd.

İlgili mekanizma ve yapıların doğasını kavramak için mantıksal olmayan teorik akıl yürütme gereklidir, ancak bu tür bilgileri tümdengelimsel bir mantık yapısı içinde biçimselleştirmek de bulgusal olarak yararlı olabilir. Dolayısıyla bu tür mantıksal olmayan akıl yürütmenin bilim öncesi ve/veya sadece "bilim psikolojisi"nin bir parçası olduğunu söyleyen mantıkçı önyargıya karşı ben şunu savunacağım: mantıksal yapıları anlamanın basit birer höristik yardımcısı olan şeyler, nedensel, resim-taşıyıcı ve diğer (mantıksal-olmayan) kavramlar değildir, bilakis tam tersi bir durum söz konusudur.[30]

Popper ve Tümdengelimcilik

Sosyal bilimdeki en etkili mantıkçı felsefe Popper'ın felsefesidir.[31] Onun çalışmalarına dair tartışmaların çoğu, onun bilimsel çıkarımın mantıksal yapıları ve yanlışlamacılık –bilimin hipotezleri doğrulayarak, yani olanaksız bir şeyi yaparak değil, onları yanlışlayarak ilerlediğini savunan öğreti– hakkındaki savlarına temel yeri ayırır. Tartışmacıların büyük kısmınca kabul edilmiş olduğu için daha az bahsedilen şeyse, onun kuramı, nedenselliği ve bilimsel yasaları öncelikle ampirik düzenlilikler hakkında şeyler olarak ele alması, maddi ve doğal zorunluluğu reddetmesi ve standart tümevarımın değerlendirmelerinin atomistik önvarsayımlarını kabul etmesidir. Popper gözlemin kuram-yüklü olduğunu kabul eder, ama kurama bir mantıksal düzenleme çerçevesi gibi davranarak bu vurguyu zayıflatır.[32] Gördüğümüz üzere soyutlama ve kavramsallaştırma sorunları "bilim psikolojisi"nin çöp kutusuna atılır ya da "dahiliğin" gizemlerine terk edilir.

Onun felsefesinin merkezinde, bilimin tümevarımsal değil, tümdengelimsel olduğu inancı yer alır ve kendisi tümevarım sorununu çözmüş olmakla övünür. Ama tümevarımın kullanıldığının reddedilmesi tümevarım

30 Rom Harré mantığın sadece bilim *retoriğinin* bir parçası olduğunu ve bilimin pratik ve kavramsal işi açısından ikincil olduğunu savunur; *Varieties...* ve *The Principles of Scientific Thinking*. Sosyal bilimde realist bir mantık görüşü için bkz. J. Allen "In search of a method: Hegel, Marx and Realism", *Radical Philosophy*, 35 (1983), s. 26-33.

31 Hem bilim felsefesi hem de Marx ve Freud eleştirisi için bkz. söz gelimi, *The Logic of Scientific Discovery*; *The Poverty of Historicism*; *The Open Society and its Enemies*; *Conjectures and Refutations*.

32 Bkz. 2. Bölüm.

sorununun bir çözümü değildir ve aslında sorunun standart yorumunu kendi konumunu savunmak üzere bir eleştirel alet olarak kullanır.

Tümevarımdan farklı olarak, tümdengelim geçerli bir çıkarım biçimidir: tümdengelimsel bir savın sonuçları, öncüller kabul edilmişse, çelişkiye düşmeden reddedilemez. Popper bilim adamlarının test edilebilir önermeler çıkarabilecekleri cesur hipotezler ya da varsayımlar geliştirmek için kullandığı "hipoteze dayalı-tümdengelimsel" bir prosedürü savunuyordu. Bu da insanın önemli bir asimetriden yararlanmasını sağlar: geçerli bir tümdengelimsel savın (ya da tümevarımsal çıkarımın) sonuçlarının doğrulanması, öncüllerin doğru olduğunu kanıtlamaz,[33] buna karşılık sonuçların reddedilmesi zorunlu olarak öncüllerin bazı açılardan yanlış olmasını gerektirir. Bu özellik tümevarımsal savlar için yoktur. Eğer, gözlemlerimiz temelinde, bütün değil ama birçok A'nın B olduğunu saptarsak, sonra da B olmayan bir A gibi aykırı bir örnek bulursak, varsayım yanlışlanmış olmaz. Harrep'den uyarladığım hipoteze dayalı şu örnekleri düşünün.[34] (Bunların doğa bilimlerinden alınmış olması Popper'a haksızlık olmaz, çünkü kendisi sosyal bilimler ve doğa bilimlerinin aynı açıklama yöntemimi paylaştığına inanır.)

1 Bütün metaller elektriği iletir
Bakır bir metaldir
} Öncüller

*** Bakır elektriği iletir — Sonuç

2 Bütün metaller elektriği iletir
Alüminyum bir metaldir
} Öncüller

*** Alüminyum elektriği iletir — Sonuç

Hem 1 hem 2 geçerli tümdengelimsel savlardır. 2 yanlışlanmıştır: alüminyum elektriği iletmez ve bu yüzden, eğer o bir metalse, "bütün metaller elektriği iletir" ifadesinde varsayılan evrensel düzenlilik yanlış olmalıdır.

33 Onun kanıt olduğu inancına "neticeyi onaylama yanılgısı" denir. Bkz. 7. Bölüm.
34 *The Principles of Scientific Thinking.*

1'in sonucu onun öncüllerini çürütmez, ama diğer yandan onu onaylamaz, çünkü bir metalin elektriği ilettiği gerçeğinden bütün metallerin ilettiği sonucu çıkmaz. Hatta böyle bir sonuç tümdengelim yoluyla sonsuz sayıda öncülden çıkarılabilir, hatta saçma olanlardan da. Söz gelimi, "Bütün tahtalar elektriği iletir, bakır bir tahtadır, o yüzden bakır elektriği iletir" geçerli bir savdır. Bu tür savların öncüllerinde yer alan evrensel savları doğrulamaya yetecek sayıda onaylayıcı örnek yoktur, ama sadece bir tane anormal örnek onları yanlışlamaya yeter.

Fakat bu basit strateji, Popper'ın umut ettiği gibi tümevarım sorununu alt etmeyi sağlamaz, çünkü eğer bütün olay dizilimleri olumsalsa ve bu yüzden her örnekte büyük tümevarım sorunu (dünyanın aniden değişebilecek olması sorunu) karşısında savunmasızsa, o zaman (hangi çıkarım tarzını seçtiğimizden bağımsız olarak) bugün yanlışlanabilen bir şey yarın doğrulanabilir. Yanlışlayıcı bir örnek gözlemlemiş olmamızdan (tümevarımsal olarak) testin tekrarının başka yanlışlamalar üreteceği sonucu çıkmaz. Eğer bütün olaylar olumsal olarak bağlantılıysa, yanlışlamalar da büyük önem taşımaz ve evrensel düzenliliklerle ilgili varsayımlar da cesur değil budalaca olur. Ancak bazı ilişkilerin zorunlu olduğunu önceden varsayarsak yanlışlamaların kalıcı teorik öneme sahip olarak kabul edilmesi gerekir, yani Popper'ın yanlışlamacılığı inkâr etmek istediği şeyi koşul olarak gerektirir.[35] Bilimin mantığı zorunluluk hakkında metafizik düzeyde yaratılan sorunlardan kaçamaz.

Popper'ın bilim kavrayışının merkezinde yatan tümdengelimsel mantıksal yapı yaygın biçimde –"tümdengelimsel-nomolojik" (T-N) ya da "kapsayıcı-yasa" modeli diye bilinen– ideal bir açıklama biçimi olarak savunulmuştur.[36] Burada, açıklanacak-olay (ya da eğer açıklamayla öngörünün simetrik olduğunu varsayarsak öngörülecek-olay) tümdengelim yoluyla evrensel bir (düzenlilik) yasasından ve bir başlangıç koşulları kümesinden çıkarılır. Böyle bir açıklayıcı biçim şu soruyu yanıtlamak üzere kullanılabilir:

35 Bhaskar, *A Realist Theory of Science*, s. 207.

36 Bunun yazarlığını da konuyla ilgili çok sayıda makale yazmış olan Carl Hempel sahiplenmektedir. Özet için bkz. onun *Aspects of Scientific Explanation* (New York 1965). Nomolojik "yasalar içeren" demektir.

Bakır elektiriği neden iletir?

Bütün metaller elektriği iletir. (Yasa) Bakır bir metaldir. (Başlangıç koşulları)	Açıklayan (*Explanans*)
⁎*⁎ Bakır elektriği iletir	Açıklanan (*Explanandum*)

(Yine Harré'nin doğa bilimleri örneklerinden birini kullandım, çünkü sosyal bilimde bir düzenlilik yasası, araçsalcı tip olarak durabilecek önemsiz olmayan ve mantıklı evrensel düzenlilikler bulmak zordur.) Ama açıklamanın "model" biçimi gerçekten açıklayıcı mıdır? Yasa ifadesinin doğru olduğunu varsaysak bile, sorgulayıcı büyük olasılıkla zaten bütün metallerin elektriği ilettiğini biliyor olacak ve bakırın ve diğer metallerin bu şekilde davranmasını *sağlayan* şeyin ne olduğunun kendilerine açıklanmadığından yakınacaktır. Bize etkiyi *belirleyen ya da üreten* şeyin ne olduğunu söylemek yerine, model sadece bize açıklanan (*explanandum*) olayın meydana gelmesini ummak için bazı zeminler sağlar[37] ya da başka şekilde söylersek, sadece başka bir ifadeden *explanandum* ifadesini mantıksal olarak *türetmenin* bir yolunu sağlar. Bazı durumlarda beklenti veya türetmeye yönelik böyle zeminler istenen tek şey olabilir, ama bunu, olayı yaratan ya da üreten şeye gönderme içeren nedensel açıklamalar yapmakla karıştırmamak önemlidir. Dahası, bir kez daha, *explanandum* olay tümdengelimle saçma ölçütlerden elde edilebilir: örnekteki "metal" sözcüğünü "süt ürünü", "komünist" ya da aklınıza gelen başka bir şeyle değiştirmeyi deneyin, açıklama T-N modelinin tümüyle biçimsel ölçütlerini tatmin ettiği ölçüde hâlâ işlemektedir.

Elbette açıklamaların *içeriği* sorununu ve olaydan sorumlu olan *mekanizma*dan bahsetmek üzere bir nedensel açıklamaya olan ihtiyacı ihmal etmemiz mümkün olamaz. Bize göre, "bakır elektriği iletebilir; çünkü yapısında serbest iyonları vardır" kabul edilebilir bir nedensel açıklamadır. (Elbette mekanizmanın betimlemesinin, ihtiyacımıza göre daha da "açılmasını" isteyebilirdik.) Açıklanacak olan olayın sadece bir kez olmuş olma-

37 Bkz. R. Keat ve J. Urry, *Social Theory as Science* (Londra 1975). Bu modelin başka eleştirileri için bkz. T. Benton, *Philosophical Foundations of the Three Sociologies* (Londra 1977), 2. ve 3. bölümler.

sı ya da bir düzenlilik biçiminde sürekli gözlemlenen bir olayın bir örneği olması onu üreten şeyin ne olduğundan ayrı bir konudur.

Şimdi bu tür açıklamayı T-N formatına sokmak mümkün olabilir, çünkü uygun bir "kapsayıcı-yasa" hayal etmek çok yaratıcılık gerektirmez. Örneğin,

Serbest iyonları olan bütün metaller elektriği iletir
Bakır serbest iyonları olan bir metaldir

Bu yüzden bakır elektriği iletir

Ama tümdengelimci biçim ve kapsayıcı yasa *gereksizdir* çünkü *explanandum* olayın vuku bulmasını sağlayan şey hakkında herhangi bir ek bilgi sunmazlar. (Louch'un belirttiği gibi, sosyal olaylar için kapsayıcı yasalar çıkarma çabası her seferinde, görece alışıldık ve kesin olan bir şeyi sözde düzenlilikler hakkında alışılmadık ve şüpheli iddialara gönderme yaparak açıklamakla sonuçlanır.)[38] "Serbest iyonlar" mekanizmaya gönderme yapmaya çalışır. Bunu yaparken başarılı olup olmadığı onun tümdengelimci bir savın içine konup konmadığına bağlı değildir. Buna bağlı olarak, T-N açıklamaları hakkında örnekler verildiği zaman, bu açıklamaların, nedensel açıklamalar olarak sahip olabilecekleri akla yatkınlığı, bir mekanizmaya yapılan –dile getirilmiş– bir göndermeye borçlu olup olmadıklarına bakmak gerekir.

O halde sosyal bilimsel açıklamalarımızı T-N modeline uydurmak yerine, şöyle basit biçimler kabul edilebilir: "toprak sahibi soylular son kuruşlarına kadar *vergilendirildiler*" ya da "*çiftlik lobisini memnun etmek için* tahıl ihracatına izin verildi".[39] Bunlar eğer eleştirilecekse, incelenmesi gereken şey, ilgili mekanizmaları doğru şekilde saptayıp saptamadıkları açısından, onların *içeriğidir*. Bu da bizim mantıkçılığın ya da "tümdengelimciliğin" (Popper'ın gözlemin kuram-yüklü olduğu konusundaki ısrarına rağmen) nadiren üzerinde durduğu bir şeyi düşünmemizi gerektirir –yani

38 A. R. Louch, *The Explanation of Human Action* (Oxford 1966).

39 Her iki örneğin de, özellikle sonuncunun, gerekçelerin sebepler olabileceğini ima ettiğine dikkat edin.

açıklayan ve açıklananda (*explanan* ve *explanandum*) gönderme yapılan nesneleri nasıl kavramsallaştıracağımızı.

Açıklamadaki başarısızlığıyla, "açıklama"nın tümdengelimsel-nomolojik modeli, mantıkçılığın eksikliğine ve onun olayların olmasını bekleme temellerini –özellikle de ifadeler arasındaki mantıksal ilişkilere ait temelleri– karıştırmasına tanıklık eder. Fakat özellikle Popper (ve Lakatos) tarafından geliştirildiği şekliyle popülerliğine rağmen, bu model nadiren uygulanır. Sosyal bilimdeki birçok yöntembilimci, öğrencilerine onun normlarını reçete olarak verir, ama çok az araştırmacı ya da öğrenci onları gerçekten kullanır. "Cesur varsayımlar"la kapsayıcı yasalar olarak öne sürülmesi gereken evrensel düzenliliklerin belirlenimci ifadelerinin önemini kavrayınca, bunun nedenlerini anlamak çok zor olmaz. Eğer kapalı sistemler mevcut değilse bu tür hipotezler başarısız olur, birkaç koruyucu *ceteris paribus* [diğer şeyler sabit kalacak şekilde] varsayıma izin verilse bile (bu türden çok fazla varsayımı dahil etmek araştırmacıların, çürütmenin risklerini –Popper'ın teşvik ettiği üzere– artırmak yerine azaltmaya çalıştığı gibi bir eleştiriye yol açabilir). Ünlü bir örnekte iktisatçı R. G. Lipsey, yanlışlamalara izin veren, hipoteze dayalı-tümdengelimsel bir yaklaşımın benimseneceğini dile getiren bir ders kitabı yazdı.[40] Ama kitapta hipotez olarak ortaya atılan ilişkiler belirlenimci evrensel düzenlilikler olarak ele alınmış olsaydı ve herhangi bir aykırı örnekten gelecek yanlışlama karşısında hassas olduğu varsayılsaydı, geriye çok az kuram kalırdı. Daha sonraki baskılarda yazar metodolojik giriş yazısını değiştirdi ve Popper'ın kesinlikle onaylamayacağı bir yaklaşımı yeğledi: olasılıkçı veya istatistiksel yasalar önermek ve ne ölçüde tümevarımsal destek bulunabileceğini görmek üzere onları "test etmek". Yakın bir tarihte, Popper'ın fikirlerinin Lakatos tarafından daha da geliştirilmesinden sonra, daha komplike yanlışlamacılık biçimleri arandı, ama bunlar nedenselliğin ve yasaların düzenlilik (araçsalcı) kuramına, atomizm ve mantıkçılık öğretilerine ve kapalı-açık sistemler arasındaki ayrıma karşı aldırışsızlığa meydan okumak yerine onları sürdürdü.[41]

---

40 R. G. Lipsey, *An Introduction to Positive Economics* (Londra 1963). (1. ed. ve daha sonraki edisyonlar).

41 Bkz. I. Lakatos, "Falsification and the methodology of scientific research programmes", I. Lakatos ve A. Musgrave (ed.), *Criticism and the Growth of Knowledge* (Cambridge 1970). Popper'ın yanlışlamacılığı 8. Bölüm'de ele alınmakta ve 7. Bölüm'de test etme üzerine bazı yapıcı öneriler getirilmektedir.

6.

Sosyal Bilimde Nicel Yöntemler

> Ölçemiyorsanız, sayılarla ifade edemiyorsanız, bilginiz yavan ve tatmin etmeyen bir bilgidir. (Lord Kelvin)
>
> Ölçebildiğiniz ve sayılarla ifade edebildiğinizde de, bilginiz yine yavan ve tatmin etmeyen bir bilgidir. (Jacob Viner)[1]

Bu bölümün amacı sosyal bilimde nicel yöntemlerin kullanılmasının yol açtığı kimi sorunları araştırmaktır. Bir önceki bölümü okuyanlar için bu bölüm, –en azından konuya yeni başlayanlara– biraz akademik eleştiri gibi görünen şeyin ete kemiğe bürünmesini de sağlayacaktır. Matematiksel yaklaşımlar benim karşı çıktığım felsefi ve metodolojik konumların ayrılmaz bir parçası olmasa da, sosyal bilimde yaygın olarak kullanılma tarzları onları bu konumlara yaklaştırmaktadır.

Nicel yöntemleri savunanlara genellikle cazip gelen şey, matematiğin –tümdengelimsel akıl yürütme güçlerimizi saf dilsel yöntemlerin çok daha ötesine götürebilmemizi sağlayacak– kesin, sarih bir dil oluşudur. Tıpkı mantık gibi, matematiksel akıl yürütmenin geçerliliği de "siyah-beyaz" bir konudur, ampirik değil içsel bir denetlemeye tâbidir. Bu son özellik sosyal bilimin görünüşte sonsuza dek tartışmalı özelliğinden hayal kırıklığına uğrayanlar için büyük bir çekiciliğe sahiptir. Fakat matematiğin gücü ve

1 Aktaran B. R. Berelson ve G. A. Steiner, *Human Behavior: an inventory of scientific findings* (New York 1964), s. 14.

zarafeti, onun uygulanabilirliğinin sınırlarını sorgulamamıza engel olmamalıdır.

Mantık gibi matematik de tümüyle biçimsel bir dildir ve herhangi bir şeye ya da hiçbir şeye gönderme yapmak üzere kullanılabilir. 5. Bölüm'de, geçerli bir savın "doğru" ya da pratik açıdan uygun olmak zorunda olmadığı, hatta oldukça anlamsız olabileceği belirtilmişti. Matematik için de böyledir –bir modelin matematiksel hatalardan kurtulmuş olduğunu keşfetmek onun dünyaya uygulanabilir olup olmadığı konusunda bir şey söylemez. Matematiksel akıl yürütmenin tümüyle biçimsel doğası, bizi, onun uygulandığı zaman pratik uygunluğa sahip olup olmadığını sorgulama ihtiyacından kurtarmaz. Tersine, tam da matematik nötr olduğu için onu dünyaya uygulamada kullanılan soyutlama biçimlerinin uygunluğunun yakından incelenmesi gerekir. Wittgenstein'ın belirttiği gibi, "Hayatta... matematiği sadece matematiğe ait olmayan önermelerden, aynı şekilde matematiğe ait olmayan önermeler çıkarsamak üzere kullanırız."[2] Fakat matematiği kullanmanın sorunlu yönlerinin kasıtlı bir ihmalini görmek için sosyal bilimdeki nicel yöntemlerin kullanılmasıyla ilgili örneklere bakmak yeterli olacaktır. Belki de bu ihmal ya da kayıtsızlığın bir nedeni doğa bilimlerinde dünyanın matematiksel temsillerinin birçoğunun çarpıcı bir başarı elde etmiş olmasıdır, bunun da herhalde en ünlü örneği Newton'un yapıtıdır. Bernal'ın yazdığı gibi, "Newton'un katkısı belirleyici oldu. Bu katkı, fiziksel ilkeleri gözlemle onaylanan nicel olarak hesaplanabilir sonuçlara dönüştürmenin matematiksel yöntemini bulmada ve buna karşılık bu tür gözlemlerden fiziksel ilkelere ulaşmada yatıyordu."[3]

Bu gibi başarılardan etkilenmemek zordur ve birçok sosyal bilimci uygun yöntemlerin benimsenmesiyle kendi Newton'larını keşfedebilecekleri umudunu taşımıştır.[4] Ancak bunların neden başarısız olduğunu anlamak istersek, onların matematiksel temsillerinin pratik açıdan uygun olması için gerçek nesne ve süreçlerin neye benzemesi gerektiğini sormamız gerekir. Bu soruyu sosyal bilimdeki nicel yaklaşımın iki temel tipiyle bağlantılı olarak tartışacağım: belirlenimci modelleme ve istatistiksel yöntemler. *Bu*

2 Aktaran M. Dobb, *Theories of Value and Distribution since Adam Smith* (Cambridge 1973).

3 J. D. Bernal, *Science in History* (3. ed.) (Harmondsworth 1969), s. 483. Ama bkz. R. Harré, *The Principles of Scientific Thinking* (Londra 1970), s. 9.

4 Bkz. R. J. Bernstein, *The Restructuring of Social and Political Theory* (Oxford 1976).

soruya verdiğim belli yanıtların başarısı ne olursa olsun, en azından sorunun önemi konusunda ısrar edeceğim.

Nicelleştirme

Sorun en temel ya da ilkel düzeyde, *nicelleştirme* işlemiyle bağlantılı olarak ortaya konabilir; yani nicelleştirilebilmeleri için nesnelerin neye benzemesi gerekir? Bu basit sorunun yanıtları zor ve karmaşıktır. Burada sadece Nicholas Georgescu-Roegen'in bu konuda *The Entropy Law and the Economic Process* adlı önemli kitabında dile getirdiği birkaç noktayı özetleyebilirim.[5]

Aralık ölçekleri kullanarak nicelleştirmenin pratik açıdan uygun biçimleri sadece, en azından temel özelliklerinde nitel olarak değişmez olan nesne ve süreçler için geliştirilebilir. Bunlar doğalarını değiştirmeden bölünebilir ve birleştirilebilirler. Onları farklı koşullarda farklı zaman ya da yerlerde ölçebilir ve farklı şeyleri ölçmediğimizi bilebiliriz. Fakat bu tutarlılık konusunda emin olabileceğimiz örneklerin sayısı doğa bilimine kıyasla sosyal bilimde çok azdır. Bu yüzden bağlam-bağımlı eylemler ya da özellikler (örneğin tutumlar) nicelleştirme için uygun görülmeyebilir. Eğer onları nicelleştirmekte ısrar edersek en azından sonuçların nasıl yorumlanacağı konusunda aşırı dikkatli olmamız gerekir. Sadece eğer nesneler nitel olarak değişmez ise onları içinde ölçeceğimiz ya da değiştereceğimiz düzen önemsiz olur. Kömürün küle dönüşmesi ya da bir çocuğun sosyalleşmesi nitel değişim içeren tersine çevrilemez süreçlerdir ve anlamlı hiçbir şekilde ölçülemezler. Bu tür nesneler sanki "parametrikmiş" gibi modellenemezler;[6] eğer bir denklemin değişkenlerinin gönderme yaptığı nesneler nitel değişim üretecek şekilde (örneğin bir öğrenme süreci aracılığıyla) etkileşime girerse değişkenler sabit bir gönderme yapmayı başaramaz. Bu çerçevede çizgisellik, toplanabilirlik ve pratik açıdan uygun araçsalcı oransal çeşitlilik yasalarını keşfetme ihtimali varsayımlarının hepsi de başarılı olmak için gönderme yaptıkları nesnelerin belli bir maddi özelliğine dayanırlar.[7]

---

5 *a.g.e.*

6 Bkz. yukarıda s. 168-169.

7 "Bu yüzden asal ölçülebilirlik diğerleri gibi bir ölçü değildir, şeylerin kategorisinin belli bir fiziksel özelliğini yansıtır", N. Georgescu-Roegen, *Analytical Economics* (Cambridge, Mass. 1966), s. 49.

Sürecin matematiksel olarak uygun bir şekilde temsil edilip edilemeyeceği, söz konusu değişim tipine, onun tümüyle nicel olup olmadığına ya da nitel açıdan değişmeyen varlıkların hareketine indirgenebilir olup olmadığına ya da indirgenemez bir şekilde nitel olup olmadığına bağlıdır. Bu son olasılık bireylerin hâlâ kimliklerini korudukları durumlar (örn. yaşlanma süreci) ve tanınabilir olmaktan çıktıkları durumlar diye ikiye ayrılabilir. İlk iki tip değişim sadece nesneler arasındaki dışsal ilişkileri etkiler ve toplama ile çıkarma gibi matematiksel işlemler sorunsuz bir şekilde fiziksel birleşme ve ayrılmaları modelleyebilir. Ama ikinci tür nitel değişimde, mümeyyiz güçler bu tür birleşme ve ayrılmalar aracılığıyla ortaya çıkabilir ya da dağılabilir, bu yüzden de asal ölçüm pratik açıdan uygun olmaz. Topluma bakmanın en az ilginç yollarından biri demografik analizdir. Bu, bireyleri dışsal olarak bağlantılı biçimde kavramsallaştırır ve bu yüzden de toplumsal yapılara ve onların mümeyyiz güçlerine "kördür", fakat popüler olmasının bir nedeni soyutlama tarzının nicelleştirmeye izin vermesidir. Daha az "asosyal" yaklaşımlar nicelleştirmeye o kadar doğrudan ulaşamaz, ama birçok araştırmacı her şeye rağmen onu sorunları dikkate almadan kullanır. Söz gelimi, farklı emek türlerini zaman ya da para cinsinden asal olarak ölçülebilir şeyler olarak görmenin ne kadar sıra dışı olduğuna pek dikkat etmeyiz. Her soyutlamada olduğu gibi, bu özelliklerin pratik sorunlara yol açıp açmayacağı, hangi bağlam içinde kullanıldıklarına ve onlardan yapılan çıkarımlara verdiğimiz "ağırlığa" bağlıdır, ama böyle önlemlerin her zaman sorundan azade olacağını düşünmek de aptallık olur. Uygulamalı nicel yöntemler üzerine yazılmış birçok ders kitabının ölçüm sorunlarından bahsettiği doğrudur, ama bunlar çok fazla ilgi uyandırmazlar çünkü kullanımlarındaki kavramsal ve metafizik sorunları araştırmakta başarısız olurlar.

Sosyal bilim söz konusu olduğunda fazladan (ama nadiren tartışılmış) bir zorluk daha vardır. Bu, nicelleştirmenin bir analiz aracı olmayıp inceleme nesnesinin bir parçası olması gerçeğinden türeyen bir zorluktur. Nesnelerinin büyük kısmının zaten nicelleştirilmiş olmasına bakılırsa, sosyal bilimlerin en nicel alanının iktisat olması pek şaşırtıcı değildir; ama bu basit nokta genellikle, bunu, onun bir "bilim" olarak üstünlüğünün kanıtı diye yorumlamayı yeğleyenler tarafından göz ardı edilir. Fakat nicel datanın verili olması, şimdi tartışılan sorunların önemini azaltmaz, *artırır*. 1. Bölüm'de söylenen şey, yani uygulamaların sahte ya da tutarsız fikirler ta-

rafından bilgilendirilmiş ve düzene sokulmuş olma olasılığı, sadece sosyoloji ve benzerlerinin "soft" nicel verileri için değil, iktisadın "hard" nicel verileri için de geçerlidir. Ve sözde "değer-tarafsızlıklarıyla" gurur duysalar da, "pozitif" iktisatçılar bile bazen toplum *içindeki* nicelleştirme ya da iktisadi hesaplama tarzlarını (örneğin kamu sektörünün fiyat politikalarını) eleştirme işini üstlenirler. Bu sorunlu tarzlar sadece piyasa dışı işlemlerle sınırlı değildir, ekonomilerdeki her tür nicelleştirme biçimiyle ilgilidir. Niceliksel ölçümlerin *neyi* (marjinal verimlilik, emek süresi ya da başka bir şeyi) ölçtüğü meselesinden, iktisat kuramlarının hiçbiri kaçamaz.

Matematik: Nedensel Olmayan Bir Dil

Bu sorunları not ettikten sonra, şimdi ilgilendiğimiz nesneleri yeterince nicelleştirdiğimizi ve artık sistemin matematiksel bir modelini inşa etmek istediğimizi varsayalım. Bu aşamada matematiksel model kullanmanın farklı özellikler kümesinin ve sınırlılıklarının farkında olalım.

Birincisi, böyle bir modelde kullanılan matematiksel işlemler varsayımlardan ve verilerden hareketle belli sonuçları hesaplamak, tümdengelim ya da türetme yoluyla elde etmek için bir yol sağlar, ama fenomenleri nedensel olarak açıklamanın bir yolunu *sağlamaz*. Daha önce kapalı sistemleri tartışırken (s. 169, pikap tablası örneği), böyle bir sistemin davranışının onun nedensel yapısına aldırmadan nasıl hesaplanabileceğini görmüştük. 5. Bölüm'de de buna eş değer bir şekilde mantıksal (tümdengelimsel) düzenle nedensel düzen arasındaki örtüşmezlik örnekleri verilmişti. Ne yazık ki bir şeyi hesaplamanın bir yolunu bulmanın onu üreten şeyin ne olduğu hakkında nedensel bir açıklama yapmakla aynı şey olduğu inancı, matematiksel modellemeyi yaygın olarak kullanan iktisat gibi disiplinlerde salgın gibidir. Hiç şaşırtıcı olmayan bir şekilde, bunu kabul edenler, hatadan bir ilke çıkartan Popper gibi tümdengelimci filozoflara başvurma eğilimde olur.[8]

Matematiksel modellerin nedensel açıklamaya yardımcı olarak kullanılması kaçınılmaz olarak sorunludur; çünkü bir dil olarak, matematik ne-

8 Hata sadece neoklasik kuramda değil neo-Ricardocu değer kuramında da ve Marksçı değer kuramının bazı yorumlarında da yaygındır. Bkz. aşağıda "varsayımların rolü" kısmı.

densel ve yapısal değildir. Nedenselliği belirttiğini düşündüğümüz "üretme", "yaratma" ya da "zorlama" kategorilerinden yoksundur. $y=f(x)$ gibi matematiksel fonksiyonlar y ya da x'i yapan şey hakkında hiçbir şey söylemez, sadece y'deki nicel çeşitliliğin (tözsel olarak değil) biçimsel olarak bazı açılardan x'teki nitel çeşitliliğe bağlı olduğunu söyler. Bir denklemdeki = işareti, elbette, "bağımsız değişken"in "bağımlı değişken"deki değişimlerin nedeni olduğu anlamına gelmez, sadece iki taraftaki niceliklerin eşit olduğunu söyler! Bir değişkeni bağımsız, diğer değişkeni de bağımlı olarak tanımlama kararıyla ilişkili herhangi bir nedensellik isnadının, matematiksel olmayan, nedensel ölçütlere dayanması gerekir. (Fakat bazı durumlarda, karar zemini bazı değişkenler için bulunabilen verilerden daha fazlası değildir, bunlara da bu yüzden bağımsızmış gibi davranılabilir, ama bu yüzden bağımlı olarak tanımlanması gereken değerler için bu yapılamaz!) 3. Bölüm'de öne sürülen realist nedensellik kuramına göre, nesnelerin *nitel* analizi mekanizmaları ortaya çıkarmak için gereklidir. Alışılmış nedensellik kuramı bu tür kaygılardan soyutlanır ve onun yerine olayların düzenli dizilimlerine odaklanır. Bu şekliyle, matematiksel yaklaşımlarla daha kolay ilişki kurar, ama elbette bu onun yetersizliklerini giderecek bir şey değildir; özellikle de onun, (sahte korelasyonlar sorununda kendini gösteren) nedensel ilişkileri tesadüfi ilişkilerden ayırt etme yetersizliğini gidermez.

Benzer şekilde, nicel bir analizde kullanılan bir "değişken" kavramı nedensel açıklama açısından *ilgisiz* bir kavramdır: değişkenler sadece (nicelleştirilebilen) değişimi kaydederler, onun nedenini değil. Matematiğin sözcük haznesi nedensel güçlerin kullanılmasıyla bağlantılı etkileri kaydetmek için yararlı olabilir, ama nesnelerin onlara neden sahip olduğunu göstermek için diğer "diller" gerekir. Bu sınırlamanın farkında olmamak, iktisat alanında işgücünü (ya da çalışma yeteneğini) o gücün kullanılmasından, emekten ayırt etme konusundaki yaygın başarısızlığa sebep olur. Semantiğe ilişkin önemsiz bir konu olmaktan öte bir şeydir bu, bu karışıklık kapitalist ekonomilerin nasıl çalıştığı konusundaki birçok ciddi yanlış kavrayışın zeminini oluşturur; özellikle de, ücretlerin yapılan çalışmanın karşılığındaki bir ödeme olduğu inancının. Fiili uygulamada, çalışmayı çalışmanın sonuçlarından ayırmak olanaksızdır; kuramcının, emeği onun etkisinden soyutlamasının pratik bir eş değeri yoktur. Eğer işçiler emeklerini satacaklarsa, emeklerinin meyvelerini de satmaları gerekir. Ama şirketler

kendileri için çalışan işçilerden mal satın almadığı için, bunu yapmazlar. Henry Ford işçilerinden araba satın almaz, böyle yapmak arabalardan kâr elde etme olasılığını işçilere teslim etmek olurdu! Sadece değişkenler ve hesaplamalarla uğraşırken E (Emek)'nin yapılan fiili çalışmaya mı yoksa işgücüne (çalışma yeteneğine) mi karşılık geldiğinin pek önemi yokmuş gibi görünür. Ama kârın kökeninin nedensel açıklaması açısından bu çok önemlidir.

Matematiksel modelleyiciler de bu yüzden belli değişiklikleri üreten sosyal nesnelerin ne olduğuyla ilgilenmeyip, eylemlerin etkilerini temsil edip hesaplamayla ilgilenme eğiliminde olurlar. Bunun bir başka nedeni de matematiğin içsel ilişkileri ve bu yüzden de yapıları temsil etmedeki yetersizliğidir. Dahası, nicelleştirildiğinde, aslında tözsel (yani nesneler arasındaki maddi bağlantıları içeren), içsel ve/veya nedensel olan ilişkiler, tümüyle biçimsel ve olumsal ilişkilerden ayırt edilemez hale gelir. Bu sınırlamalar, sosyal bilimdeki matematiksel modelleyicilerin, "değişkenler" olarak temsil edilen nesnelerin dayandığı toplumsal ilişkiler ve yapılardan bihaberlik eğilimini güçlendirir.

Muhasebe Modelleri ve Yarı-Nedensel Modeller

Eğer matematiğin dili nedensel değilse, modellerin, nesneleri hakkında bir şeyleri "açıkladığı" söylenebilecek en azından bir başka anlam yok mudur? Eğer "açıklamak"la basitçe "açıklık getirmeyi" kastediyorsak, o zaman modeller bileşen niteliklerin nasıl çeşitlendiğini elbette açıklayabilir. Modelin en basit türlerinden biri (bağımlı değişken gibi ele alınan) bazı toplamdaki değişiklikleri onu bileşenlerine ayırarak "açıklar", tıpkı bir insanın banka hesabındaki değişiklikleri muhasebe defterinde sıralanan tek tek para çekmelere, faturalara ve faiz ödemelerine gönderme yaparak açıklayabilmesi (ya da hesaplayabilmesi) gibi. Hatta modellemeye bu tür yaklaşımlara bazen "muhasebe çerçeveleri" denmektedir. Model değişiklik bileşenlerini hesaplar ama onların değişmesine neyin yol açtığına gönderme yapmaz.

Bu tür nicel ayrıştırma genellikle "nedensel ayrıştırma"yı oluşturabilecek olan şeye karşılık gelemez. Söz gelimi istihdam değişimi incelemesinde, açık bir analiz yöntemi tesislerin "kuruluşları", "ölümleri" ve hareketleri gibi değişim bileşenlerini saptayıp nicelleştirmeyi ya da bir sektör analizini

içerebilir, ama istihdam değişiminin çeşitli *nedenleri* her iki ayrıştırmaya da düzgün bir şekilde karşılık gelmeyecektir.[9] Ayrıca bileşenlerin nitel olarak sabit olmadığı yerde ya da nedensel olarak birbirleriyle etkileşime girdikleri yerde veya da mümeyyiz güçlerin bileşimler ve ayrılıklar aracılığıyla yükseldiği ya da dağıldığı yerde de sorunlar ortaya çıkar. Bileşenlerinin göreceli katkısı açısından mümeyyiz güçlere sahip bir nesnenin etkilerini açıklamaya çalışmak, suyun davranışının belli bir yüzdesini hidrojen etkilerine ve geri kalanını da oksijen etkilerine atfetmek gibidir![10] Düzgün şekilde uygulandığında, muhasebe modellerinin matematiksel işlemleri olası maddi işlemler ya da değişiklikler açısından yorumlanabilir olmalıdır. Bu, hesaplamayla yapılan açıklamaların ehemmiyetsiz olduğunu savunmak değildir, çünkü herhangi bir *somut* incelemede sadece hangi nedensel mekanizmaların mevcut olduğunu ve bunların nasıl çalıştıklarını bilmek değil, onların sayısı ve etkileri (eğer bunlar birbirinden ayrılabiliyorsa) hakkında nicel bir tahmine sahip olmak da önemlidir.

Muhasebe modellerinin yanı sıra diğer bazı modeller vardır ki, bunların bağımsız değişkenleri bağımlı değişkendeki bileşenler olmakla yetinmeyip değişikliğin koşulları ve nedenleri olmayı da *iddia eder*. Bağımlı değişkendeki çeşitlenme, bileşenlerdeki değişikliklerin maddi toplamı olarak yorumlanamaz; neden ve koşul olarak *görülebilecek* değişkenlerin de nasıl onlarla *birlikte çeşitlenebileceğini* yansıtır. ("görülebilecek" diyorum, çünkü okura nedensel çıkarımların matematiğin dışında yapılması gerektiğini hatırlatmak istiyorum.) Bu "*yarı-nedensel*" modeller ve muhasebe modelleri özdeş bir denklem biçimi kullanıyor olabilir –bu tipik olarak $y=f(x_1, x_2, ..., x_k)$ olur– ama matematiksel dilin apaçık esnekliğine dikkat etmekle yetinmeyip bu iki kullanımın anlamındaki farklılığa dikkat etmemiz gerekir. Özellikle de yarı-nedensel modeller durumunda, söz gelimi iktisadi büyüme gibi bir sürecin maddi, nedensel düzenini "temsil etmek" için denklemin mantıksal düzeninin hangi anlamda hizmet edebileceğini sormakta yarar vardır. Bu soruya bir yanıt aranmadığı sürece, modelleyici, bir "etken" (başka bir "ilgisiz terim" daha) olabilecek bütün fenomenleri kapsayabilmek üzere değişkenleri bir modele "iliştirmeye" kalkışabilir ve bunu bunların koşul ya da mekanizma olup olmadığına ve eğer öyleyseler

9 Bkz. D. B. Massey ve R. A. Meegan, *The Anatomy of Job Loss* (Londra 1982).

10 Bu örnek için Doreen Massey'e müteşekkirim.

hangi türden olduklarına bakmadan yapar. Ve böyle agnostik bir tutum muhasebe öğeleriyle yarı-nedensel öğelerin tek bir denklem içinde incelenmemiş bir birleşimine izin verebilir.

"Teorik" ve "Ampirik" Modeller, Kapalı ve Açık Sistemler

Tahmin edilebileceği üzere, ilgilenilen sistemlerin kapalı ya da açık olması da matematiksel modellerin kullanımı üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. "Teorik modeller" denen modellerin hepsi basit, varsayımsal bir kapalı sistemin varlığını farz eder; bu ister ekonominin iki-sektörlü modeli, ister Marshallcı bir talep-arz modeli olsun. Bunlar olasılıkları netleştirmek için höristik açıdan yararlı olabilir.[11] "Ampirik modeller" denen modeller de aktüel veriye uygundur ve sosyal bilimde, araştırmacılar bilse de bilmese de, açık sistemlere uygundurlar. Eğer matematiksel fonksiyonlar sabit olmayan ya da sabit şekillerde değişmeyen ilişkilere uyarlanırsa –yani sistem açık ise– o zaman model öngörüde pek başarılı olmayacaktır. Fakat ister kapalı ister açık olsun, bir sistemin bileşenleri nicelleştirilince, ona sonradan (*ex post*) matematiksel bir model *uydurmak* her zaman mümkündür, ama bu sadece kapalı sistemde *ex ante* çalışır. Böyleyken bile, modelleyiciler genellikle, sistemin düzensiz ilişkiler olarak görülen şeyin değişmeyen tutarlı düzenliliklerin sonucu olduğunun gösterilebileceği bir şekilde deşifre edilebileceğini umarlar. Karakteristik bir şekilde, kapalılık için –dışsal koşul kabul edilse bile– içsel koşul göz ardı edilir ve açık sistem gibi görünen şeylerin aslında kapalı alt-sistemlerin bileşimlerinden başka bir şey olmadığı varsayılır. Buna rağmen eğer araştırmacı fiili (açık) bir sistemi modellemek istiyorsa bu yanlış değerlendirmenin sonuçlarından kaçmak imkânsızdır ve bazı tipik "semptomları" ve tepkileri saptamak mümkündür.

Bunların bazılarını resmetmek üzere, nüfus değişiminin matematiksel modeli gibi çok basit bir örneği ele alalım.[12] Her yaş grubundan 1000 kadının her biri için doğum oranı, yaşa göre kadın sayısı gibi değişkenler üzerine bilgi verilirse, gelecek dönemlerdeki doğum sayısını tahmin edebiliriz.

11 Bunun iyi bir örneği iktisatçı John Roemer'ın iki kişiden oluşan iktisat modellerini, iktisadi sömürünün sınıfların varlığına bağlı olup olmadığı sorusunu aydınlatmak üzere kullanmasıdır, J. Roemer, *Free to Lose* (Cambridge 1988).

12 Girdi-çıktı ve diğer birçok model benzer bir biçime sahiptir.

Model oturtulduktan sonraki *ex post* hesaplamalar amacıyla, *herhangi* bir değişken sırf denklemi yeniden düzenleyerek bağımsız olarak ele alınabilir –nedensel düzen ile hesaplamanın düzeninin örtüşmesi gerekmez ve nedenler eğer istenirse etkilerden hesaplanabilir. Fakat model öngörü için kullanıldığı ve sonra da fiili veriyle karşılaştırıldığı zaman, onun kapalılık koşullarını tatmin etmemesi gibi bir olgu hatalara yol açacaktır. Yaşla birlikte önemli bir çözülme yaşansa da, her sınıf farklı doğurganlık oranları olan farklı tipte bireyler içermeye yatkındır; bunların oranları değiştikçe ve doğurganlık üzerindeki sosyal etkiler değiştikçe, yaşa özgü doğum oranları da değişecektir. Bu "semptom"a verilebilecek tepkilerden biri, farklı grupların ayırt edilebilmesi ümidiyle modelin daha da çözülmesini sağlamak, böylece nitel değişimi nitelik açısından sabit olan gruplardaki saf nicel değişime indirgemektir. Bhaskar'a uyarak, buna "indirgemeci gerileme" denebilir.[13] Genellikle bu indirgemeci tepki stratejisi her koşulda ters teper çünkü hem modelin karmaşıklığını ve tahmin edilmesi gereken "bilinmeyenler"in sayısını hem de hata çoğaltımı olasılığını hızla yükseltir. Dahası bu strateji, genellikle farklılıkların ortalamasını alan "büyük sayılar yasası" etkisinden türetilebilecek herhangi düzeyde bir düzenliliği yitirir. Eğer modelin tek amacı açıklamalar değil de basit öngörüler ya da hesaplamalar yapmaksa, en büyük düzeni ya da düzenliliği sağlayan çözülme düzeyini seçmek büyük olasılıkla daha pratik olacaktır.

Buna karşılık –ya da buna ek olarak– tam tersi yönde bir gerileme de denenebilir. Böyle "etkileşimci" gerileme durumlarında,[14] belli parametrelerin değiştiği fark edilebilir, ama böyle bir değişikliğin model içinde içsel olarak hesaplanabileceği umut edilir. Söz gelimi doğum oranları üzerinde iktisadi etkilere ilişkin bir incelemeden yola çıkarak bunu da modelleyen bir iktisadi-alt sistem inşa etmeye karar verilebilir. Bu tür stratejilerin (bazen indirgemeci gerilemeler eşliğinde!) tipik örnekleri, 1960 sonlarının ve 1970 başlarının –MIT dünya modellerini de içeren– aşırı derecede büyük bilgisayar modelleri oldu.[15] Bu stratejilerin karmaşıklık, veri ihtiyaçları ve hata çoğaltımı üzerinde benzer etkileri vardır. Son aşamada insan, sosyal sistemleri öngörücü olarak herhangi bir kesinlikle modelleyebilmeyi

13 *A Realist Theory of Science*, s. 11.

14 *a.g.e.*

15 D. H. Meadows vd., *The Limits to Growth* (Londra 1972).

umut etmenin beyhudeliğiyle karşı karşıya kalır. Ama yine de 4. Bölüm'de belirtttiğimiz gibi, kesin olmasa bile bazı öngörüler yapmadan edemeyiz. Genelleme konusundaki yorumlarımda olduğu gibi, bu güçlüklere öngörücü modellemeyi yasaklamak üzere değil kaçınılmaz güçlükleri ve tepkileri açıklamak üzere dikkat çekiyorum.

Hipoteze dayalı kapalı sistemleri modellerken, süreçlerin birbirinden herhangi bir özerkliği ve onların karşılıklı bağımlılıklarındaki herhangi bir asimetri görünür değildir –bu onların matematiksel temsillerini büyük ölçüde kolaylaştıran bir özelliktir.[16] Açık sistemlerde (ve kapalı ama yönlendirilebilir gerçek sistemlerde) bu özerklik ve asimetri daha görünürdür (örneğin üretimin ve arzın tüketim ve talepten kısmi özerkliği) ve onları analitik açıdan çözülebilir denklemler aracılığıyla modellemek olanaksız değilse bile zordur. Bunun yerine, analitik modellerin zarafetini feda eden, bilgisayar simülasyonu kullanarak yapılan tekrarlanan formülasyonlara ihtiyaç duyulabilir.[17]

Bir sistem iyi anlaşılmadığı sürece onun matematiksel bir modelinin parametrelerinin değerlerini *a priori* belirlemek pek mümkün olmaz; dolayısıyla onları "ayarlamak" gerekir. Genellikle bir ilişkinin "göstergesine" –değişkenlerin doğrudan mı yoksa tersine mi bağlantılı olduğuna– dair iyi bir fikrimiz olur, ama kesin biçimi önceden belirlemeyi başaramayız. Eğer sistem kapalıysa, başarılı bir şekilde öngören sağlam bir model üretebilmek için bunun bir kez yapılması yeterli olacaktır. Ama sistem açıksa, modelin tek tek her uygulama için yeniden uyarlanması gerekir ve bu yüzden de parametreler, katsayılar ve regresyon hatları örnekten örneğe değişecektir.[18] Soyutlamalardan çok genellemelerin peşine düşülür, bunlar da pek genellenebilir olmaz! Bazen bu tür bir alıştırma bir öngörü modelinin "testi" olarak savunulur, ama bir modeli bir veri kümesine uydurmak hiçbir şekilde onu öngörmek ya da test etmek değildir. Bazı uymamış değişkenlerin "uyum derecesi" test edilirken bile, onun zaten, uygun bir mo-

16 Bkz. 4. Bölüm, kapalı sistemler ve öngörü kısımları.

17 Bkz. benim "A critique of urban modelling", *Progress in Planning* 6, 3. Bölüm (1976), s. 187-254.

18 Bu başarısızlıklar Blalock'un "regresyon denklemleri bilimin yasalarıdır" şeklindeki saçma iddiasını alaya alıyor, *Causal Inferences in Non-experimental Research* (Chapel Hill, NC 1961), s. 384.

delin bir parçası olma aracılığıyla dolaylı olarak en uygun hale getirildiği unutulmamalıdır.[19]

Birçok modelde yorumlanmamış sabitlerin, parametrelerin ya da katsayıların bulunması matematiksel düzenle nedensel düzen arasında bir örtüşme sağlama çabalarının yetersizliğine tanıklık eder. Eğer bunlar belli bir süreç ya da özelliğe "karşılık gelen" şeyler olarak yorumlanamazlarsa, haklı olarak "hata payı" olarak tanımlanabilirler; çünkü tek fonksiyonları modelin yetersizliklerini –onun herhangi bir veri kümesine oturtulmasına imkân sağlayarak– gizlemektir. (Yeterince parametre olursa *herhangi bir* model herhangi bir veriyle uyumlu kılınabilir.) Diğer yandan eğer onlara tutarlı ve destekleyici bir yorum sağlanabilirse, o zaman uygun hale getirilmeleri için beklemektense ideal olarak onların değerlerini *a priori* ya da modelin içinde belirlemek mümkün olacaktır, bunu yapmak indirgemeci ve etkileşimci gerilemeleri harekete geçirecek olsa bile.[20] Modelleyiciler bunun farkında olmayabilir, ama değerleri örnekten örneğe değişen parametrelerin katılması kapalılık için içsel ve dışsal koşulların tatmin edilmemesini ve nedensel yapının yanlış belirtilmesini sağlamanın geriye dönük ama yorumlanamaz bir yolunu sunar.

O halde her veri kümesine uydurulması gereken "ampirik modeller"in kullanımı, araçsalcı yasaların konusu yapılabilecek kalıcı düzenliliklerin elde bulunmamasına bilinçsiz bir tepki olarak görülebilir. Bu aynı zamanda tümdengelimci mantığın ve onunla birlikte bilimin hipoteze dayalı-tümdengelimsel bir prosedürü –öngörülerin ampirik düzenlilikler hakkındaki hipotezlerden çıkarsandığı ve sonra yine bağımsız veriyle test edildiği bir prosedürü– izlemesi gerektiği inancının terk edildiğini işaret eder.[21] Bu

---

19 "Bizim nicel çalışmamızda tehlikeli bir muğlaklık görüyorum. Hipotezleri *test etmeyle* yapısal [*aynen*] ilişkilerin tahmini arasında yeterince özenli bir ayrım yapmıyoruz. Muğlaklık iktisatta kol geziyor." P. Kenen, aktaran M. Blaug, *The Methodology of Economics* (Cambridge 1980), s. 257. ("Yapısal"ın, alıntıda yanlış bir ifade olduğu kanaatindeyiz.) Ayrıca 4. Bölüm'deki uzamdan soyutlamanın "karıştırma" etkilerini de hatırlayın.

20 Krş. J. Forrester, *Principles of Systems* (Cambridge, Mass. 1968).

21 İlginç bir şekilde, "ampirik modeller" kullanan birçok sosyal bilimci Popper'ın metodolojik reçetelerini uygulamaya koyduklarına inanır! Aktaran Blaug, *The Methodology of Economics*, s. 100. Yine, iktisatçıların beğendiği felsefi liderlerin görüşlerinden sapma da çarpıcıdır.

türden başarılı öngörülerde ısrar etmek yerine, sosyal bilimciler etkisini önemli ölçüde yitirmiş metodolojik ilkeleri kabul etmeye mecbur kalmıştır. Söz gelimi iktisatçı Paul Samuelson bu tür öngörülerin uygulanamaz olduğunu kabul ederek onun yerine, minimal bir talep olarak bağımlı değişkenlerdeki öngörülen değişikliklerin cebirsel işaretinin doğru olması gerektiğini savunur![22] Başka bir iktisatçı, Leontief de kuramcılar olarak iktisatçıların, bilimsel "açıklamalar"ın ya da öngörülerin biçim açısından tümdengelimci olması ve evrensel ampirik düzenliliklerle ilgilenmesi gerektiği şeklindeki varsayımlarını sürdürmelerini sağlayan hayali kapalı sistemleri hipotez olarak nasıl ortaya attıklarını belirtmişti. Fakat bunu yapanlar daha sonra, modeller açık sistemler için "işletimselleştirildiğinde" her iki öğretinin de bir kenara bırakılması gerektiğini görür:

> Kuramcılar olarak bizler, içinde fiyat, verim, birikim ve yatırım oranları gibi şeylerin üretim fonksiyonları, tüketim fonksiyonları ve –parametrelerinin bilindiği varsayılan– diğer yapısal ilişkiler açısından açıklandığı sistemler inşa ederiz. Ampirik araştırma olarak kabul edilen şeye kalkışmış ekonometrisyenler olarak, bu fonksiyonların hakiki şekillerini yeni olgusal enformasyon bulup çıkararak kesinleştirmeye çalışmayız. Yüz seksen derece dönüş yapar ve fiyat, verim ve –kuramcı rolümüzle bilinmeyen olarak ele aldığımız– diğer değişkenlerin gözlemlenen büyüklüklerinden hareketle bilinmeyen yapısal ilişkileri türetmek üzere dolaylı istatistiksel çıkarıma güveniriz.[23]

Başka bir şekilde söylenirse, "yüz seksen derece dönüş yapmak" nedensel ve mantıksal düzenin örtüşmezliğine bilinçsiz bir yanıt olarak görülebilir. Eğer sistem kapalıysa, nedenselliğin örtük tersine çevrilmesi öngörü amacı açısından önem taşımaz, ama kuramların açık sistemler için açıklayıcı statüsünü kesinlikle anlamsızlaştırır. Kapalı sistemlerin betimleme ve öngörülerinde nedenselliğin yanlış tanımlamalarından ve hatta tersine çevrilmelerinden kurtulabilme olasılığı, –süreçler tarafından belirlenen ya da süreçler arasındaki etkileşimlerin sonucu olan– "tanımlama hataları"nda kendini gösterir. Bu yüzden iktisattaki denge (kapalı sistem) varsayı-

22 Blaug, *The Methodology of Economics*, s. 100.

23 W. Leontief, "Theoretical assumptions and non-observed facts", *American Economic Review*, 61 (1971), s. 1-7.

mı, *ex post* talep ve tedarik değişkenlerinin üretim, dağıtım ve tüketim davranışının ürünleri olarak değil belirleyenleri olarak ele alınmasına izin verir.[24] Hiç şaşırtıcı olmayan bir şekilde, bu tersine dönmeler en çok "teorik modeller" kullanıma sokulduğu zaman huzursuzluk çıkarır.

Eğer modelleyiciler tümdengelimci biçimi terk eder ve öngörücü olmayan nedensel açıklama seçeneğini göz ardı ederlerse, Blaug'un betimlediği tarzda "etkenler"in ampirik modellerinin "uyarlaması"na indirgenirler:

> Dergilerde, akla gelebilecek her soruna regresyon analizi uygulayan bir yığın makale var, ama bu tür çabalardaki başarının sıklıkla "yemek kitabı (*cookbook*) ekonometrisine" dayandığı bilinmeyen bir şey değil: bir hipotezi denklem diliyle ortaya at, en uygun olanını seç, gerisini at, sonra da test edilen hipotezi rasyonelleştirmek üzere teorik savı uyarla.[25]

Fakat Blaug semptomları kabul edip sızlansa da, onların nedenlerini anlamaktan uzaktır, çünkü hâlâ "tümdengelimcilik" ve ampirik düzenlilik arayışı şeklindeki ikiz metodolojik ilkeyi kabul ediyor ve açık sistemlerin içerimlerine dikkat çekmeyi ihmal ediyor.

Modellerde Varsayımların Rolü

"Teorik" ve "ampirik" ya da "işletimsel" modeller arasındaki ilişkiyi incelemenin bir başka yolu da ona soyuttan somuta geçiş açısından bakmaktır. Bütün araştırma türleri arasında, bu hamle en biçimsel halini, matematiksel modelleri giderek daha karmaşık bir biçime sahip olan hipoteze dayalı sistemlerin özelliklerini –varsayımları rahatlatıp alt-modeller inşa ederek– araştırmak üzere kullanan çalışmada kazanır. Fakat karakteristik bir şekilde, somuta yönelik hamle aracılığıyla devam etme çabası belli sorunlarla karşılaştı, özellikle de varsayımların rolü söz konusu olduğunda. Yani ister nicel ister nitel olsun, varsayımların herhangi türden bir soyut analiz ya da "düşünce deneyi aracılığıyla" yapılması gerekir, buna

---

24 Bkz. Maurice Dobb'un bu tersine dönmeye yönelik klasik eleştirisi: "The trend in modern economies", yeniden basımı *A Critique of Economic Theory* (ed. E. K. Hunt ve J. G. Schwartz) (Harmondsworth 1972), s. 39-82; benim "A critique of urban modelling".

25 *a.g.e.*, s. 256-7.

karşılık matematiksel modellerdeki rolleri çok açıktır ve ben de bu noktada bu rolleri tartışacağım.

"Teorik modeller" genellikle, sadece ele alınan sorunu basitleştirmekle kalmayıp onun kapalı bir sistem olarak ele alınmasını da sağlayan varsayımlara dayanır; söz gelimi iktisattaki denge varsayımı ve coğrafyadaki izotropik vadiler varsayımı gibi. Bu, birincil değişkenlerindeki nitel çeşitlilikten soyutlama yapıp ilgi konusu olmayan diğer ilişkileri sabit tutarak yapılır. Bu ilişkiler ya zorunlu ya da olumsal olabilir; ikinci durumda, soyutlama "olumsallıkları geride tutma" süreci olarak düşünülebilir.

Bu yöntemler höristik olarak yararlı olabilir, ama somut nesneleri anlamamıza yardımcı olurlar mı, olurlarsa nasıl olurlar? Varsayımların "realist olmaması" önemli midir?[26] Yanıtlar soyutlamaların doğasına, modelin nasıl kullanıldığına ve "realist olmayan" derken ne kastettiğimize bağlıdır. Eğer öngörüler ve hesaplamalar açıklamalardan daha *lüzumluysa*, varsayımların hiçbir anlamda realist olması gerekmez; önemli tek şey modelin kesin sonuçlar üretme anlamında "iş görmesidir". Eğer başlıca hedef açıklamaysa, iki olasılık vardır:

1) Eğer model rasyonel soyutlamalara dayanıyorsa ve varsayımlar sadece belli iyi tanımlanmış zorunlu ilişkileri sabit tutmaya ve olumsal müdahale süreçlerini "uzak tutmaya" hizmet ediyorsa, o zaman somut açık sistemlerdeki kurucu süreçlerin bazılarını (nitel, nedensel analiz tarafından desteklenmesi koşuluyla) etkili bir şekilde açıklayabilir. Bu durumda, varsayımlar fiili olaylar düzeyinde geçerli olmamaları gibi sınırlı bir anlamda "realist olmayabilir". Buna rağmen onlar, yeryüzündeki zorunlulukla ilgili teorik savlarla çelişmez, daha ziyade nesnelerini daha fazla açığa çıkarmaya yardımcı olurlar.
2) Buna karşılık, varsayımlar daha ciddi bir manada, yani ilgilenilen sistemin zorunlu (ve alakalı) özellikleri olarak bilinen şeyi inkâr etmeleri anlamında "realist olmayabilir"; yani ilginin merkezi süreçlerine ait temsillerinin bir parçası olarak, muhtemel olmaması ya da nadirliği bir yana maddi olarak da olanaksız bir gidişat farz ederler.

26 Bu sorunun belki de en ünlü tartışması, pek klasik sayılmasa da, M. Friedman, *Essays in Positive Economics* (Chicago 1953) olabilir; ama Dobb'un "The trend in modern economies" adlı çalışması bu konuda daha çok şey içermektedir.

İkinci tür varsayımın iyi bilinen bir örneği iktisatta piyasa süreçlerinin zamansız bir dünyada ve kusursuz bilgi temelinde gerçekleşiyormuş gibi temsil edilmesidir. Bu tür varsayımlar –eğer nicel açıdan, onlara dayanan modellerin, başka şekilde daha "realist" varsayımlar kullanarak karmaşık ve hantal bir model aracılığıyla türetilebilecek olan sonuçlara yaklaştığı gösterilebilirse– hesaplama ya da öngörü amacıyla haklı gösterilebilir.

Açıklama cephesinden bakarsak, her iki tipteki rahatlatıcı varsayımların etkileri oldukça farklıdır: 1. maddedeki modelde temsil edilen temel yapıların ve mekanizmaların niteliklerine dokunulmaz, ama daha somut düzeylerdeki etkileri değiştirilebilir; 2. maddedeki model, onu enkaza çevirebilir ve bu yüzden de varsayımların "realist olmayan" doğası onların gerçek nesneleri aydınlatmak için kullanılması açısından ciddi bir sorun oluşturur. Konu sadece bu tür modellerin somut kalıplarla örtüşmemesi değildir –gerçeği soyut bir düzeyde kavramazlar bile. (Unutmayın, bizim terminolojimizde soyut "gerçek olmayan" değil gerçeğin tek-yönlü bir özelliği anlamına gelir.) En iyi ihtimalle bunlar, pratikte asla gerçek kılınamayan ilginç kurgular olabilir. Ne yazık ki bunlar sık sık açık sistemlere uyarlanan modellerde kullanılırlar ve bir uyarlamanın sağlanmış olması gibi yapmacık gerekçelerle yeterince açıklayıcı sayılırlar. Bu yüzden, "varsayalım kusursuz bir rekabet var" gibi ifadelerle ne zaman karşılaşsak, sözün sahibinin hipoteze dayalı olanaksız bir gidişattan mı maddi olarak olası bir hipoteze dayalı gidişattan ve fiili sistemlerin bir yaklaşıklaştırmasından mı bahsettiğinin belirlenmesi önemlidir: iki seçenek aynı değildir.[27]

Varsayımların realizmiyle ilgili farklı ölçütler "prakseolojik" modeller için, yani fiili bir gidişatı değil de bir *optimum*u ele almak üzere kullanılan modeller için uygun görünebilir. Söz gelimi çizgisel programlama modelleri bizim belli kısıtlamalara tâbi bir niceliği maksimize ya da minimize etmemizi sağlar. Bir iktisatçı böyle bir modeli, bir fabrika kümesinin, teknik kısıtlamalara ve kaynak kısıtlamalarına tâbi azami verimini hesaplamanın bir modeli olarak ya da belli sayıdaki noktaya mal taşımak için harcanacak asgari zaman ya da enerjiyi hesaplamanın bir modeli olarak kullanabilir. Prakseolojik modellerin, sizin ve benim fiilen nasıl hareket ettiğimizi değil, idealleştirilen rasyonel bir kişinin nasıl hareket ettiğini ispatladığı söylenebilir. Peki bu durumda varsayımlarının "realist" olması gerekir mi?

27 Krş. J. Robinson, *Economic Philosophy* (Harmondsworth 1962).

Buna yanıt vermek için bu modeli daha yakından incelemeliyiz. Bu tür modellerin ana kaygısı "rasyonelliktir", ama bu içeriksiz bir soyutlamadır: rasyonel davranış modellerinin bile, faillerin belli güç ve kapasitelere (örn. kusursuz ya da kusurlu bilgiye) sahip olduğunu ve örtük bir şekilde, faillerin bazı eylemleri olası ve arzulanır kılan ve bazılarını kabul etmeyen belli bir toplumun içinde var olduklarını varsayarak belli bir içeriğe sahip olması gerekir. Tipik bir şekilde bu sonuncu türdeki varsayım incelenmeden bırakılmıştır ve tarihsel açıdan özgül çağdaş toplumsal ilişkiler ve ideolojiler (özellikle de bireycilik) evrensel muamelesi görmektedir. Başka deyişle, rasyonel davranışın ne olduğuyla ilgili sorular içeriksiz soyutlamalar düzeyinde nasıl ki analiz edilemezse, eğer toplumumuzda idealleştirilmiş davranışın mümkün olup olmadığını tartacaksak, varsayımların gerçek-dışı olup olmadığına ya da bunun önemli bir fark yaratıp yaratmadığına karar vermek de zorunludur.[28]

Yani varsayımların realizmi sorusu tatmin edici bir şekilde, ancak hangi türden model içinde kullanıldıkları ve hangi türden nesnelere uygulandıkları düşünülerek yanıtlanabilir; "realist olmayan" teriminin anlamının dikkate alınmasından hiç bahsetmiyorum bile.

Soyut modelden somuta geçme sürecinde, genellikle daha yüksek bir soyutlama düzeyinde yer verilmeyen olumsallıkların büyük kısmının çok farklı kuramlarla ele alınan süreçler tarafından yönetildiği ve bu yüzden de etkileşimci bir gerileme yaratmadan modellenemeyecekleri görülür.

Genellikle somuta doğru geçiş daha ilk engelde durdurulur. Görünüşte "geçici" olan varsayımların rahatlayacağı günün sürekli ertelenmesi ve iktisat ve bölgesel bilimdeki gerçek sistemleri analiz etmek yerine "mantıksal bilmeceler"le sürekli deney yapmak, matematiksel modellemenin kapalı sistemlere bağımlılığını belirtir. "Ampirik modeller"in kullanılması normalde somuta doğru "peş peşe tahminler" yoluyla adım adım ilerlemeyi değil, soyutla somut arasındaki birçok dolaşımın üzerinden sıçramayı içe-

28 Zamanla ilgili bazı prakseolojik modellerde yaygın olarak bulunan bazı varsayımlar tehlikeli şekilde gerçek dışıdır. Eğer gelecek, her aktörün kusursuz bir öngörüye sahip olmasını sağlayacak şekilde bilinseydi, o zaman seçim için bir alan kalmazdı! "Eğer A ve B herhangi bir otantik seçime sahipse, o zaman etkinlikleri onlara bağlı olan C ve D daha *en baştan* neyi seçeceklerini bilemezler ve bu yüzden *onların* da sırası gelince ne yapmayı seçeceklerini önceden bilemeyiz." A. Nove, *The Economics of Feasible Socialism* (Londra 1983), s. 39, Loasby'nin bir savını özetler.

rir. Bunun da sonucu fiilen modellenen süreçlerin temsilinin diğerlerinin ihmalini telafi etmek üzere çarpıtılması olur.

Marx'ın çok basit matematik temsilleri, özellikle de *Capital*'in 2. cildinde kullanmış olması bu açıdan ilginçtir.[29] Herhangi bir "değişken" tanımlanmadan önce, temsil ettikleri nesnelerin kavramları (örn. değer, sabit ve değişken sermaye) artık sıra dışı görünen bir kapsamlılıkla nitel açıdan araştırılır. "Modeller"in nicel "peş peşe tahminleri"nden (örn. basitten genişletilmiş üretime, sabit ciro oranlarından değişken oranlara geçişlerden) önce kapsamlı ve ayrıntılı bir nitel peş peşe tahminler gelir. Bu süreç 3. ciltteki dönüşüm sorununa kadar sürdürülür, orada Marx matematiksel analizi daha ileri götüremez. Sorunu çözmüş olanlar ancak biraz daha ilerleyebilir ve hâlâ yüksek bir soyutlama düzeyinde hipoteze dayalı kapalı sistemlerle uğraşıyor olurlar. Bu tür denklem sistemlerinin idare edilebilirliği, sistemin kapalı oluşunu sürdürebilmeye yönelik çok önemli varsayımlara dayanır –özellikle de kullanım-değerlerinin miktarlarıyla takas-değerlerinin miktarları arasında sabit bir ilişki olduğu varsayımına.[30] Marx da farkındaydı ki, böyle bir koşul bir sermaye birikimi dönemi boyunca büyük ihtimalle sağlanamazdı.[31] Onun açıklamaya çalıştığı şey bu sermaye birikimi olduğu için, varsayım ve onun izin verdiği analizin matematiksel biçimlerinin somuta doğru ilerlerken bir kenara bırakılması kaçınılmazdı. Neoklasik iktisatta başat strateji, kapalı sistemleri ve bu sayede de hesaplanabilirliği korumak üzere açıklayıcı akla yatkınlığı feda etmek olmuştu. Bu durum doğal olarak pek kabul görmemekle birlikte, en az, öngörücü bir ölçüte ve Friedman'ın realist olmayan varsayımları yeterince nitelikli olmayan onaylamasına bağlılık gösterirken kabul edilen kadar iyi bir noktadır. Marx'ın stratejisi açıklama uğruna hesaplanabilirliği terk etmek olmuştur.[32] 4. Bölüm'de belirtildiği üzere, her iki durumda da bu

29 Marx, *Capital*.

30 "Eğer eğirme makinemiz bir saat çalışarak 1 2/3 libre pamuğu 1 2/3 libre yüne çevirebiliyorsa, 6 saatte 10 libre pamuğu 10 libre yün yapacağı anlaşılır", Marx, *Capital*, c. I. (Harmondsworth 1976), s. 297.

31 Buna istinaden: "Öyleyse, toplam sermayenin değeriyle artık değer arasında zorunlu bir iç ilişki yoktur", *a.g.e.*, c. 3, s. 46-7.

32 Türetme ya da hesaplamanın açıklamayla karıştırılmasından dolayı (bkz. 8. dipnot), Marx'ın birçok okuru onun değer kuramını ilkini değil de ikincisini yapmaya yönelik bir çaba olarak yanlış yorumlamıştır; krş. B. Fine, *Economic Theory and Ideology* ➔

tür kuramların fiili somut örneklerin temsiline –soyutlanmış öğelerin yer aldığı olumsal ilişkileri keşfetmek üzere– ampirik araştırma yürütmeden geçmesi beklenemez; ama elbette gözlem kuram-yüklü olacaktır. Sosyal sistemlerin özellikleri olan açıklığı, olumsallığı, nitel değişimi ve yeniliği yakalamak için genellikle biçimsel modeller aracılığıyla analizden anlatısala geçmek zorunlu olur.

İstatistiksel Yöntemler

İki temel istatistik türü vardır: betimsel, söz gelimi dağılma ölçümleri ve çıkarımsal, söz gelimi Ki-Kare testi. İlki için söylenecek tek şey onların nitel betimlemeleri yararlı bir şekilde destekleyebilecek olan sınırlı betimleme biçimleri önerdiğidir. Fakat daha tutkulu ve talepkâr bir yöntem olan istatistiksel çıkarım daha fazla tartışmayı gerektirir. İstatistiksel yöntemlerin sınırlılıkları "determinist" modeller bağlamında halihazırda değinilmiş olanlarla aynı olsa da, onların açık sistemlerin incelenmesinde göstermelik bir açıklama amacıyla kullanılması bazı farklı sorunları içerir.

Kesin olarak konuşulursa, çıkarımsal istatistik tümevarımcı çıkarımın bir biçimidir; tümevarımcı çıkarımda bir nüfusun özellikleri örnek veriden tahmin edilir, ama pratikte yöntemlere öngörü, açıklama ve hipotez testi gibi daha tutkulu amaçlar için başvurulur. Bu tür yöntemleri benimsemenin açık bir nedeni de, (kapalı sistem) doğa bilimlerinin erişebildiği daha "belirlenimci" süreçlere kıyasla, sosyal süreçlerin görünüşte "istatistiksel" bir özelliğe sahip olmasıdır.

Fakat daha fazla ilerlemeden önce, "istatistiksel"in anlamını berraklaştırmam gerekiyor. "Belirlenimci" süreçlerin tersine, istatistiksel süreçlerin genellikle "olasılıkçı" olduğu ve "tesadüfi" ya da "rastgele" öğeler içerdiği söylenir. Bu ayrım süreçlerin doğasının onlar hakkındaki bilgimizin doğasıyla kolayca karıştırılmasına yol açabilir. En önemlisi, sosyal bilimde "tesadüfi", "rastgele" ya da "istatistiksel" süreçleri, deterministik süreçlerin tersine, "nedenden yoksun" olarak ele almak için bir temel yokmuş gibi

(Londra 1980); S. Meikle, "Dialectical contradiction and necessity", J. Mepham ve D.-H. Ruben (ed.), *Issues in Marxist Philosophy: Vol. 1, Dialectics and Method* (Hassocks 1979) ve D. Elson, *Value: the Representation of Labour in Capitalism* (Londra 1979).

görünür.[33] Söz gelimi bir topluluğun üyelerinin bir yeniliği benimseme dizilimini stokastik bir süreç[34] olarak betimlemeyi tercih edebiliriz, ama bu bireysel benimsemeleri nedenden yoksun olarak kabul edeceğimiz anlamına gelmez. Dizilimler ya da kalıplar sadece bazı belli betimlemeler altında rastgeledir; bu sayfadaki harflerin düzeni, eğer onların dizilerinin oluşturduğu anlamdan soyutlama yaparsak rastgele görünebilir. Yani bir olayın meydana gelmesine en fazla bir olasılık atayabileceğimiz gibi bir olgudan yola çıkarak onun belirlenmediğini söyleyemeyiz.

Bu sav olasılığın ya da rastgeleliğin nesnel bir özellik (yani nesnelerin kendilerinin bir özelliği) olduğu şeklindeki yaygın varsayıma meydan okur. Bu görüşün en iyi bilinen versiyonu bir olayın olasılığının onun meydana gelmesinin *göreceli frekansı*ndan başka bir şey olmadığı fikridir; böylelikle, söz gelimi, bir bebeğin kız olma olasılığı kız bebek doğumlarının göreceli frekansı ya da oranıdır. Bu yorumun sorunu olasılığın anlamını olasılık atfetmenin (bazı) *zeminleriyle* karıştırmasıdır. Buna karşılık, olasılıkların bizim bilgisizlik ya da güvenimizin ölçüleri olduğu öznel yorumlar da vardır. Bu da olasılığın (gelecekteki) olayların meydana gelmesi hakkındaki *beklentilerimizle* ilgili olması olgusuna dikkat çekmeye yarar, ama onların nedenleri hakkında hiçbir şey anlatmaz.[35] Yine de bizim (öznel) güven ya da bilgisizliğimizin derecesi, (nesnel)[36] nedenler hakkındaki bilgimizin genişliğinden elbette etkilenecektir. Eğer insanların jüri görevi için seçilmesinin ilkelerini hiç bilmiyorsak o zaman en makul beklentimiz herkesin

---

33 Fizikte rastgele-olmayan hiçbir düzenin keşfedilmediği örnekler vardır –örn. kuantum mekaniği. Buna bağlı olarak birçok bilim adamı her olayın bir nedeni olduğu şeklindeki yaygın metafizik varsayımı, bazı süreçlerin içkin olarak rastgele olduğunu iddia ederek askıya almaya heves edecektir. Bu doğru olsa bile, bir bütün olarak rastgele görünse de büyük çoğunluğu bilinen bir sebebe sahip olan sosyal süreçler için benzer bir varsayımı haklı çıkarmaz; krş. N. Georgescu-Roegen, *The Entropy Law and the Economic Process* (Cambridge, Mass. 1971).

34 Yani, rastgele bir öğe içeren.

35 Bkz. olasılığın realist görüşlerinin başka tartışmaları için Harré'nin *The Principles of Scientific Thinking*

36 Burada "nesnel" "mutlak anlamda doğru" değil, "nesneye bağlı kalan" anlamını taşır. Nesnelerin bilgisinin, yanılabilir anlamında "öznel" olmasının bu nesnelerin zorunlu olarak kurgu olduğu anlamına gelmeyebileceğini ve bu yüzden nesnelerin varlığını bizim onlara ait anlayışımızdan makul bir şekilde ayıramayacağımızı hatırlamak gerekir.

bu göreve çağrılmak için eşit olasılığa sahip olması olacaktır. Sonra seçim kurallarını öğrenir ve gerekli jüri üyesi sayısı ve nüfusun sayı ve özellikleri hakkında bilgi edinirsek, olasılıkları yeniden tanımlayabilir, dışlanan grupların üyelerine sıfır değer verir ve uygun olan kişilerin değerlerini düzenleriz.

Bu da bizim nedensel mekanizmalara ilişkin bilgimiz daha tam hale geldikçe istatistiğin değerinin azaldığını düşündürüyor.[37] Fakat mekanizmalara ilişkin bilgimiz iyi bile olsa, istatistiksel yöntemler yine bir süreçler grubunun göreceli nicel boyutlarını modellemek üzere kullanılabilir. Başka deyişle, bizim istatistiksel yöntemlere başvurmamızı gerektiren "bilgisizlik" sadece nedensel mekanizmaları değil olumsal ilişkileri de ilgilendirir. Yani ana süreçlerdeki yarı-rastgele dalgalanmaların nedenlerini bilsek bile, onları –modelleme amacıyla– topluca, farklılaşmamış rastgele "gürültü" olarak ele almak tercih edilebilir. Eğer "rahatsızlıklar" ya da dalgalanmalar rastgele değil ve büyükse, o zaman onların açıkça temsil edilmeleri gerekebilir. Bir kez daha, başka tür bilgilerde olduğu gibi, istatistiğin pratik amaçları dikkate alınmadan anlaşılamayacağını ve düzgün şekilde değerlendirilemeyeceğini görüyoruz.

Genelleme, öngörü ve açıklamada istatistiksel çıkarımın kullanımını değerlendirirken, bu terimlerin anlamlarındaki müphemlikleri dikkate almamız gerekir. Daha önce gördüğümüz üzere, "genelleme" bir nüfusun özelliklerini, belki de bir örneklem hakkındaki enformasyon temelinde özetleyen bir betimleme olabilir. Ya da daha iddialı bir şekilde, belli bir örneklem temelinde, sadece örneklemin alındığı nüfus hakkında değil, farklı zaman ve yerlerdeki başka nüfuslar hakkında da bir *ekstrapolasyon* olabilir. Benzer kullanımlar "öngörü" için de yaygındır, bu da ılımlı eğri-uydurma alıştırmalarının ve nüfus parametrelerinin tahminlerinin genellikle güçlü anlamda "öngörü"ye yönelik cesur çabalar kılığına bürünmesiyle sonuçlanır.

"İstatistiksel açıklamalar"ın sınırlamaları bir ölçüye kadar iyi bilinir ve istatistiksel yöntem öğretenlerin her birinin favori "sahte korelasyon" örneği vardır. Mesela doğum oranıyla İsviçre'nin farklı bölgelerindeki fyortlerin sayısı arasında keşfedilen korelasyon gibi. Sorun genellikle, "istatistiksel

37 Harré, *The Principles of Scientific Thinking*, s. 162.

açıklama" ile "nedensel" terimlerini çift tırnak içine alarak göstermelik biçimde kabul edilir, ama istatistik analizin kullanılması genellikle böyle keşfedilen nicel ilişkilerin de nedensel olduğunu *ima etmeye* yöneliktir. Söz gelimi regresyon denklemleri kendi başlarına nedensel ya da koşullu ilişkiler hakkında bir şey söylemez, fakat "nedensel analiz"in ve regresyon analizinin tam olarak eş anlamlı olduğu gibi yaygın bir varsayım vardır. Söz gelimi Birnbaum'un *An Introduction to Causal Analysis in Sociology* adlı kitabı büyük ölçüde bir regresyon tartışmasıdır ve nedenselliğin ne olduğu hakkında hiçbir şey söylemez.[38]

Sahte açıklama olasılığının kabul edilmesi, düzenliliklerin nedenlerin saptanması için yeterli koşul olmadığının kavranmasına karşılık gelir. Nadiren kabul edilen bir şey onların zorunlu koşullarda olmadığıdır. Doğal zorunluluk ve nedensel güçler kavramlarını reddettiği için, istatistiksel analiz yandaşlarının birçoğunun başvurduğu ortodoks (pozitivist ve Popperci) bilim felsefesi, nedensel ilişkileri tesadüfi ilişkilerden ayırt etmek için pozitif bir ölçüt sağlayamaz. İstatistiksel analizin kurucularından Karl Pearson'ın 1892 yılında dile getirdiği aşağıdaki görüş artık sıra dışı görünebilir, ama en azından ikilemden çıkmanın bir yolunu göstermektedir: "Bilim geçmiş için bir betimlemedir, gelecek içinse bir inanç; –eğer *açıklama* sözcüğüyle bilimin herhangi bir algı diziliminin *zorunluluğunu* gösterdiği kastediliyorsa– o bir *açıklama* değildir ve asla olmamıştır."[39] Bu, onu "bilim" görüşü olarak açıkça reddedebilecek olsam da istatistiğin rolü hakkında makul bir yargı olmasıyla da beni etkiliyor. Daha yakın bir tarihte istatistikçiler istatistik adına daha güçlü savlar getirmeye çalıştılar, örneğin Blalock kısmi korelasyon katsayılarının kıyaslanmasına dayanan bir "nedensellik analizi" yöntemi önerdi. Ama bu da aynı sorundan mustariptir ve nedenleri koşullardan ya da tesadüfi biçimsel ilişkilerden ayırt edememektedir.[40] Eğer bu tür yöntemler herhangi bir akla yatkınlık elde edecekse, nicel nedensel ve yapısal analize dayanan realist değerlendirmelerle desteklenmeleri gerekir.

---

38 Birnbaum, Londra 1980. Blalock istatistikte "nedensellik sorunlarını ele almak konusunda neredeyse anlaşmalı bir sükut" olduğu yorumunu yapar. H. M. Blalock, *Causal Inferences in Non-experimental Research* (Chapel Hill, NC 1961), s. 38.

39 Bkz. K. Pearson, *The Grammar of Science* (Londra 1892).

40 Blalock, *Causal Inferences in Non-experimental Research.* Aynı zamanda, matematiğin nedensel olmadığını kabul eder; örn. s. 29.

Birçok istatistikçiyle ortak olarak, Blalock tekniklerden daha fazla bir şeyin, yani "kuram"ın gerektiğini kabul eder, ama bunun neyi içerebileceğini söyleyemez. Fakat benim izlenimim, istatistikçilerin kuramları temel desteği ampirik düzenlilikler olan düzenleyici-çerçeveler olarak gördüğü yönünde. Böyle bir kuramın tek yapacağı, düzenliliklerin kaçınılmaz olarak nedensel olmadığı sorununu yeniden ortaya atacak olmasıdır. Mekanizmalarla olaylar arasındaki ayrışmaya bakılırsa, güçlü bir korelasyonun (ya da başka bazı nicel çağrışımların) nedenselliği ima etmesi gerekmez, güçsüz bir korelasyon da bir nedensel ya da yapısal ilişkinin yokluğunu ima etmez. Eğer bir kuram bu tür sorunu çözmeye yardımcı olacaksa, nedensel mekanizmaları varsayması gerekir, yani sadece bağımlı değişkendeki toplam değişikliğin bağımsız değişkenlerdeki değişimle nicel olarak nasıl ilişkili olabileceğini belirlemekle kalmalıdır.[41]

Bir sistemin nicel çözülmesinin nedensel çözülmeye karşılık gelmediği gösterilmişti; istatistiksel açıklama açısından da durum böyledir. Örneğin Varyans Analizi (Analysis of Variance, ANOVA) gibi bir teknik, bağımsız değişkendeki toplam değişikliğin belli bir miktarını başka bazı süreçlerdeki değişime atfetmek üzere kullanılabilir. Suç oranları incelemesi veriyi bölgesel sınıflara bölebilir, örneğin şehir içleri, varoşlar, kırsal alanlar. Eğer bu sınıfların ortalamaları arasında bir fark varsa buna "açıklanmış farklılık" denir. Bu tür alıştırmalar çok kolay ve mekanik olarak yapılır, ama sonuçların gerçek terimlerle ne anlama geldiğinin söylenmesi için daima ısrar etmeliyiz: suç oranlarındaki değişikliğin belli bir oranının bölge tipiyle "açıklandığını" ya da zekânın belli bir oranının genetik etkenlerce belirlendiğini söylemek ne *anlama* gelir? Buna basitçe, yüzde x değişikliğe alan türü ya da genetik etkenlerin neden olduğunu söyleyerek cevap verenler bu sorun hakkında yeterince derin düşünmemiştir. Bir başka deyişle "neden" ve "açıklama" terimlerinin anlamı hakkında, açıklayıcı olarak kabul edilen nesnelerin hangi ilgili nedensel güçlere sahip olduğu hakkında ve daha genel olarak nicel ve mantıksal düzenin niçin nedensel düzene karşılık gelmesi gerektiği hakkında düşünmemiştir.[42]

---

41 5. Bölüm'de nedensel güçlerin nitel bilgisinin zayıf mantık düşünürleri için bir mantıksal dayanak olduğuna dair ortodoks görüşü belirttim ve tersine çevirdim. Burada da aynı şekilde nitel analizin –yaygın biçimde– zayıf nedensel düşünürler için mantıksal bir dayanak olarak kullanılmasını sorguluyorum.

42 Krş. Harré, *The Principles of Scientific Thinking*.

Eğer istatistiksel yöntemler sadece matematiksel özellikleri açısından ya da "yemek kitabı" tarzıyla düşünülürse, nicelleştirilebilen herhangi bir konuya uygulanabilecekleri görülür. Fakat onların dünyayı anlamamıza yardımcı olacak pratik uygunlukları, kısmen hangi tür nesneye uygulandıklarına bağlıdır. İstatistiksel yöntemleri doğa biliminden sosyal bilime taşıma çabalarında bu soruna yeterli ilgi gösterilmemiştir. Uygulamalardaki genelliğe ulaşmaya çalışırken, doğa biliminde istatistiksel analizin başarı ya da başarısızlığını etkileyen belli soyutlama tarzları görmezden gelinmiştir. Bu yüzden de onların kullanılması üzerindeki *maddi* sınırlamalar unutulmuş, geriye sadece biçimsel, teknik sınırlamalar kalmıştır. Bu da yine daha başka muğlaklıklarla –"deney", "değişken" ve "kontrol" gibi terimlerin anlamlarındaki muğlaklıklarla– sonuçlanıyor.[43] Doğa biliminde bir "deney" genellikle ilgilenilen bir sistemin fiili fiziksel kontrolünü ya da yönlendirilmesini içerir, ama sosyal bilimde istatistikçiler bu terimi sıklıkla kendisi denetlenmeyen bir sistemin gözlemlerinin denetimi ve yönlendirilmesini kastetmek üzere kullanır. Aynı şekilde Harre ve Secord'un belirttiği gibi, "değişken"in iki anlamı vardır: biri fiilen fiziksel olarak yönlendirilen varlıklarla ilgili bir anlam, ikincisi de her üyenin farklı bir düzey, miktar ya da güçte gözlenebilecek bir sıfata sahip olduğu bir varlıklar sınıfına gönderme yapan anlam. İlki daha sık doğa biliminde görülür, diğeri ise sosyal bilimde.[44] "Kontrol" söz konusu olduğunda şu 3 grubu ayırt edebiliriz: 1) deneysel kontroller –aksi halde değişebilecek olan bir şeyi fiziksel olarak sabit tutmak (örn. sıcaklığı denetlemek); 2) gözlemsel kontroller –gözlemi belli bir değişken ya da etkenin sabit olduğu durumlarla sınırlamak, mesela incelemek üzere etnik açıdan homojen bir nüfus seçmek; 3) matematiksel kontroller –pratikte denetlenmemiş ya da sabit olmayan bir değişkenin etkilerini "denetlemek" üzere bazı verileri matematiksel olarak yönlendirmek.

Denetlenen değişkenin fiilen bazı farklar yaratıp yaratmadığına karar vermek açısından, 1 bize en doğrudan kanıtı ya da "epistemik erişimi" verir; 3 ise en az doğrudan kanıtı verir. 4. Bölüm'de de belirttiğim gibi, yönlendi-

43 Söz gelimi, "herhangi bir deney bir ev kadınıyla görüşmeyi ya da belli bir soruya verilen 'evet' ya da 'hayır' cevabını kayda geçirmekten ibaret olabilir." Blalock ve Blalock, *Methodology in Social Research*, s. 107n.

44 *a.g.e.*, s. 56.

rilebilen nesneleri inceleyen araştırmacılar sadece gözlenebilen nesnelerle çalışanlara göre belli bir üstünlüğe sahiptir. Sosyal nesnelerin kendileri yönlendirilebilir olsa da (ve söz konusu olan şey sadece onlar hakkındaki bilgimiz değildir), bireyler nadiren kıyaslanabilirler; yönlendirmelere ilişkin farklı yorumları ve ön-fikirleri vardır ve bireyler kesinlikle tekdüze bir şekilde "denetlenmiş" gibi de ele alınamazlar. Şu iki örneği karşılaştırın. İlkinde, doğa bilimcisi gübre kullanımına tepkilerini görmek üzere bitkilerden bir örneklem seçmeye karar verir. Örneklem rastgele olsa da dağılımsal güvenilmezlik sorunundan kaçınmak üzere sınıflara ayrılabilir ya da tek bir bitki türüyle sınırlanabilir. Sonra örneklem ikiye bölünür, biri "kontrol grubu" olarak kullanılır, diğeri ise gübre uygulanan "deney grubu"dur. Sonuçlar kaydedilir ve iki grup arasındaki farkın yanlı örneklemeden kaynaklanıp kaynaklanmadığını yoklamak üzere bir istatistiksel test yapılır. Eğer farksızlık hipotezi (*null hypothesis*) (yani (alt)örneklem ortalamaları arasında bir fark olmadığı hipotezi) reddedilirse o zaman başka her açıdan kontrollü olan koşullarda sadece tek bir uygulama yapıldığı için araştırmacı farkı yaratanın gübre olduğundan emin olabilir.

İkinci örnekte göçmen ve yerli işçilerin sanayi ilişkilerine farklı yaklaşımlarını inceleyen bir araştırmacı her birinden birer örneklem alır, sonra da iki grup arasında belli değişkenlere göre kaydedilen farklılıkların yanlı örnekleme dolayısıyla tesadüfen ortaya çıkmış olma ihtimalini belirlemek için bir test yapar.

Bu iki durum arasında dağlar kadar fark vardır. İkincisinde bireylerin her iki gruba da rastgele atan*ma*dığını çok iyi biliriz. İki örnekte de kullanılan "kontroller"in doğası da çok farklıdır. Sosyal bilim "örneklemleri"nin denetimsiz (ve muhtemelen denetlenemeyen) doğası ve buna ilaveten insan eyleminin "bağlam-bağımlı" oluşu yüzünden, farklar değişkene atfedilmiştir ("göçmen/yerli" değişkenleri başka bir dizi özellikten ya da "korelatif önyargılar"dan etkilenebilmektedir). Göçmen/yerli gibi ayrımlar çok geniş bir dizi karakteristiği körü körüne barındırır (örn. sınıf ve gelir). Dahası iki grup arasındaki fiili etkileşim ve iç ilişkiler (örn. statü) göz ardı edilebilir. Bu yüzden, Willers'ın savunduğu üzere, gruplar arasındaki istatistiksel açıdan anlamlı farkları test etmek boşunadır.[45] Doğa biliminde, nesnelerin

45 *a.g.e.* Willer ve Willer'ın kitabı sosyal bilimdeki "istatistiksel ampirizm"in enfes eleştirilerini yapıyor ama onların savları, kuramların gerçek nesnelere gönderme yapmayıp ➡

davranışındaki bağlam-bağımlılık daha sınırlı ve dengelidir çünkü onlar ortamlarını etkin şekilde yorumlayıp öğrenmezler ya da anlamlı eyleme katılmazlar. Hiç şaşırtıcı olmayan bir şekilde, bireylerin kontrol ve deney gruplarına dağıtılması ve dağılımsal güvenilmezlikten kaçınma o kadar sorunlu değildir, bu da istatistiksel analizlerin daha az müphem olmasına yol açar. Bütün bunlardan sosyal araştırma yöntemlerindeki "kontroller"in hassas olmadığı anlamı çıkmaz, sadece onlardan gerçekten deneye dayalı bilimdekiyle aynı işi yapmalarının beklenemeyeceği anlamı çıkar.

Bu yüzden istatistiksel yöntemlerin yararlılığının uygulandıkları nesne tipine ve kullanıldıkları araştırma yönteminin türüne bağlı olduğunu savunacağım.[46] İstatistiksel analizin olasılıklarının değerlendirilmesi de bu yüzden araştırma nesnelerinin istatistiksel olmayan bir incelemesini gerektirir. Matematiksel ve nedensel düzenler arasında bir örtüşme zorunlu olmadığı için olasılıkları değerlendirmede bizzat istatistiksel tekniklere güvenilemez. Söz gelimi bir örneklemin dağılım açısından güvenilir olup olmadığına karar verirken, sadece grafik eğrilerinde düzensizlikler ya da iniş çıkışlar arayarak bir yanıt bulamayız. Bunun yerine nitel analize ve kavramsal hazırlığa ihtiyaç duyulur.

İlke olarak, istatistiksel analiz öncesinde bu tür hazırlıklara yer vermek mümkündür ama pratikte tekniklerin teknik talepleri onları genellikle engeller. Niteliksel analiz, değişkenlerin çoğalmasını ve karşılıklı bağımlılık, temayüz etme ve dağılımsal güvenilmezliğin tanımlanmasını teşvik eder, böylece tekniklerin uygulanmasını daha da güçleştirir.[47] İstatistik kullanımına büyük önem verenler bu tür bilgiyi göz ardı etmeye hevesli olabilir –bunu bazen nicelleştirmeden yoksunluğun teorik olgunlaşmamışlığı işaret etmesi gibi şüpheli bir zeminde yaparlar. Söz gelimi, dağılımsal güvenilmez-

---

sadece ampirik gözlemleri yorumlama yollarını sunduğu şeklindeki aklı karışık epistemoloji tarafından gereksiz yere zayıflatılır.

46 Bu sorunların ortak olarak nasıl ele alınması gerektiğini göstermesi bakımından, doğa bilimciler için yazılmış istatistiksel metinlerin sosyal bilimcilere yönelik hazırlananlardan daha iyi olabileceğinden kuşkulanıyorum. Örneğin J. Clarke, *Statistics and Experimental Design*'da (Londra 1969), teknikleri biyolojideki deney tipleri bağlamında tartışıyor. Bu maddi boyut temel tanımlara bile girmiştir, örneğin dağılımlar sadece matematiksel olarak değil dağılımsal açıdan güvenilebilir (yani nitel olarak homojen bireyleri içeren) olarak da tanımlanır.

47 Bkz. R. Harré, *Social Being* (Oxford 1979), s. 133.

lik büyük örneklemler aracılığıyla "üstünlük" sağlamak uğruna genellikle göz ardı edilir. Bu da nedensel güçlerin ve nesnelerin yapılarının betimlemelerinden vazgeçmek ve açıklanacak farklı nesne ve olayların sayısını artırmak suretiyle nedensel açıklamalara ulaşma olasılığını daha da azaltır.

İstatistiklerin nedensel açıklamadaki zayıflığı, nedensellik bağlantılarının ve iç ilişkilerin varlığının –bunlar yöntemlerin birçoğunun teknik taleplerini karşılamak açısından bir rahatsızlık oluşturacağı için– bir *utanç kaynağı* olabilmesinde de aşikârdır.[48] Gözlemlerin birbirinden bağımsız olması beklenir, bu sayede aynı bireyin ya da birbiriyle bağlantılı bireylerin gözlemleri arasında istatistiksel yakınlıklar aramak zorunda kalmayız. Çoklu regresyon denkleminin bağımlı bir değişkenindeki değişikliği "açıklamak" için kullanılan bağımsız değişkenlerin birbirinden bağımsız olması gerekir; onların birleşik etkileri ise tamamen ilavedir. Bu talepleri karşılamakta başarısız olunmasıyla ilgilenen teknikler var olsa da, bizim açıklayıcı bir bakış açısından ilgilendiğimiz şeylerin –karşılıklı bağımlılık, bağlantı ve temayüz etme– birçok teknik için rahatsızlık olarak ele alınmak durumunda olması çarpıcıdır. Söz gelimi regresyondaki bağımsız değişkenler arasındaki etkileşim "sorunu"nu ele almak için teknikler vardır, ama bunlar etkileşimi hesaplamanın bir yolunu sunsa bile onu açıklamazlar. Yani örneğin okullardaki eğitimle ilgili bir incelemede öğretim yöntemiyle öğrencilerin toplumsal sınıf arka planı arasında, performansı etkileyen bir etkileşim bulabiliriz. Bağımsız değişkenler arasındaki etkileşim gibi teknik bir sorunu aşmak bu fenomeni yine de açıklayamaz.

Değişkenler arasındaki ilişkilerin istatistiksel analizlerinin en yaygın eleştirilerinden biri de onların temel nesnelerindeki nitel değişimden ve bağlamdaki değişikliklerinden soyutlama yapmaya eğilimli olmalarıdır; bu ikisi genellikle bağlantılı ve içsel olarak ilişkilidir. Söz gelimi endüstriyel değişimi inceleyenler uzun yıllar bu tür analizler yürüttü; sanki iktisadi ortam eylemin edilgen bir arka fonuymuş gibi, sanki "değişkenler" sadece dışsal olarak bağlantılıymış gibi, belli sanayilerin nitel doğasıyla bu sanayilerin işlevsel olduğu rekabet ortamı arasındaki sürekli değişen karşılıklı bağımlılıktan soyutlama yaptılar. Kuramsallaştırılıp ölçülmesi gereken

48 Bu sorunun coğrafyadaki canlı bir tartışması için krş. P. Gould, "Is *Statistix Inferens* the geographical name for a wild goose?", *Economic Geography*, 46 (1970), s. 439-48.

şeyler sadece yatırım ve istihdam gibi "değişkenler" değil, firmaların nitel doğasıyla iktisadi ortam arasındaki iç ilişkilerdi. Tarihsel değişimin hızı dikkate alındığında, analizlerin sonuçlarının birtakım zamansız, bağlam-bağımlı düzenlilikleri ortaya çıkarıcı olarak değil de belli konjonktürlere özgü olarak görülmesi gerekir. Benzer sorunlar sosyoloji ve psikolojide de yaygındır; bireylerin –ister insan ister kurum olsun– ve onların sosyal ortamlarının doğası nadiren sadece dışsal olarak ilişkilidir ve basitçe değişkenler olarak ele alınmaya açıktır.[49] Bu, istatistiksel analizlerin kabul edilebilecek tek yöntem türü olduğunu varsayanlar açısından kabul edilebilir değildir, çünkü bu tür yöntemleri kullanarak bu özelliklerle başa çıkmak zordur.

Bu yüzden istatistiksel yöntemlerle ilgili asıl karar şu olmalı: açıklama söz konusu olduğunda bunlar, mantıksal inceliklerine rağmen ilkel aletlerdir. Bir bakıma, istatistik kuramı her tekniğin yasal olarak kullanılabileceği koşulların tanımlanması sorununa (örn. hangi ölçekleme türü, normal olmayan dağılımlara uygun olup olmadığı vb.) çarpıcı bir özen gösterir. Bu sınırlamalar, matematiğin nedensel olmayan dilinin nedensel düzenin temsilinde tutarsız biçimde kullanılmasını önlemenin yolları olarak yorumlanabilir. Hatta belirlenimci yöntemlerin yerine istatistiğin seçilmesi de belli araştırma-inceleme sistemlerinin bir özelliğine yanıt mahiyetindedir. Şimdi, istatistikçiler genellikle haklı olarak tekniklerin arkasındaki kavramların anlaşılmasının ve bu yüzden bir "yemek kitabı" yaklaşımından kaçınmanın önemli olduğunu vurgular. Ama eğer bu tekniklerin dayandığı varsayımların rasyonel ve fiili inceleme nesneleri açısından uygun olduğu gösterilecekse, bizim "nedensel düzen", sosyal kuram, açıklamanın doğası ve daha genel olarak da inceleme nesnemiz gibi kavramlarımız olduğu gibi kabul edilmeyip incelenmelidir. Bu anlamda, bu sorunlarla ilgilenme bakımından, sosyal bilimdeki istatistiksel analiz pratiği ciddi biçimde yetersizdir.

Bildiğim birçok örnekte, *örtük* kavrayış kapalı sistemlerin evrenselliğini, nedenselliğin düzenliliği kuramını, bir atomistik ontolojiyi (var olan

49 Sosyolojide "değişken analizi"nin, bağlamı kuramsallaştırma çabası da dahil başka eleştirileri için bkz. Pawson, *A Measure for Measures*. Sanayi incelemelerinde bağlamın kuramsallaştırılmasının örnekleri için bkz. D. B. Massey ve R. A. Meegan, *Anatomy of Job Loss*; K. Morgan ve A. Sayer, *Microcircuits of Capital* (Cambridge 1988).

şeyin kuramını) ve açıklama ile öngörünün eş değerliğini varsayma eğilimi gösterir. Bu konuların açık seçik değerlendirmesini yapmazsak, bu örtük varsayımların problemleri hakkında, sadece onların doğrusal olmamaları ve otokorelasyon gibi "teknik" güçlüklerinin yol açtığı etkiler düzeyinde farkında oluruz. Eğer istatistiğin sınırlarının farkında değilsek –onların nesneleri için uygun olup olmadıklarını soğukkanlıca değerlendirmek yerine– soyutlama ve açıklama tarzlarını tekniklerin sağladığı kalıplara zorla sokma eğilimi gösteririz.

Sonuçlar

Şimdi bu bölümü sosyal bilime nicel yaklaşımlarla ilişkilendirilmiş sorunları daha genel bir düzeyde tartışarak sona erdirmek istiyorum. Konuya ilişkin eleştirilerin doğasını anlamak önemlidir. Bu tür yaklaşımların kullanılmasının *sınırları*yla ve onların kullanılmasına *yaygın olarak eşlik eden* bazı varsayım ve pratiklerle ilgilendim. Okur, önceden yapısal analizin Marksist (ve büyük olasılıkla başka) toplum kavrayışlarını "yankılama" eğiliminde olduğunu, ama toplumu dışsal olarak ilişkili birey ve nedensel "etkenler"in yapıdan yoksun bir kümelenmesi olarak tasvir eden bireyci kuramları yankılamadığını fark etmiş olabilir. Bu son görüş nicel yöntemlerin kullanılmasıyla daha kolay ortaya çıkar. Bunu belirtirken, yapısal analizin Marksizm'i *gerektirdiğini* ya da bireyci kuramların nicel yaklaşımları beraberlerinde getirdiklerini ya da onların beraberinde geldiklerini ima etmiyorum. Sadece belli felsefi konumları, sosyal kuram ve teknikleri kümelemeyi teşvik eden "yankılamalar" olduğunu söylüyorum.[50] Herhangi bir yeterli sosyal bilim eleştirisinin, bu yankılara dair anlayışların bölük pörçük eleştirilerinin ötesine geçmesi gerekiyor. Yani söz gelimi, uygun örneklem büyüklüğüne dair teknik talebin, evrensel düzenlilikler varsayımının, dağılımsal güvenilmezliğin ve insan eyleminin bağlam-bağımlı doğasının yeterince değerlendirilmemesinin birbirini yankılayıp dayattığını anlamaya çalışmakta yarar var. Matematiğin iç ilişkilere ve temayüz

50 Bu yankılamaya sadece değinmek, elbette başlı başına bir eleştiri sayılmaz. *Herhangi* bir kuram (örn. işlevselcilik) için ona karşılık gelen bir yöntem (örn. anket) olduğu (ya da tam tersi) şeklinde *genel* bir iddiada da bulunmuyorum. Bu tür savların eleştirisi için bkz. J. Platt, "Functionalism and the survey: the relationship of theory and method", *Sociological Review*, 34 (1986), s. 501-36.

etmeye kör olması, karmaşık eylemlerin basit davranışların basit birtakım bileşimlerine indirgenebilir şeylermiş gibi –dolayısıyla da (sanki her uyaran ve eylem bağlamdan bağımsız olarak hep aynı anlama sahipmiş gibi) belli uyaranlara verilen düzenli tepkilermiş gibi– ele alınabileceği inancını teşvik eder (*ama beraberinde getirmez*).[51] Bu tür yankılamanın başka bir örneği de, sosyal fenomenlerin matematiksel modellerini kullananların insan pratiğini hep olumsal ve dönüşüme açık olarak değil mekanik ve düzenli olarak yorumlayarak somutlaştırma eğiliminde görülür.

Niceliksel yöntemler hakkında burada öne sürülen görüşler, birçok sosyal bilimcinin inancıyla açık uyuşmazlık içindedir; onlar büyük olasılıkla bunları *kullanmayan* yaklaşımlara ilkel olarak bakar. Sosyal bilim eğitimindeki birçok "yöntem" dersinin istatistiksel yöntemlerden başka çok az şeye yer veriyor olması bu ortodoksluğun etkisine tanıklık eder. Aşırı bilimsel önyargılar burada bolca görülür. Başka yollardan türetilen bilgi genellikle küçümseyen bir tavırla "sadece sezgisel" ya da –tuhaftır– *a priori* olarak betimlenir, sanki tek gözlem türü –ve dolayısıyla ampirik teknik– ölçümmüş, bu da tekrar tekrar yapılırsa onaylanabilirmiş gibi,[52] sanki bir ilişki istenilen büyüklükteki bir örneklemde gözlemlenmemişse "biraz daha az gerçekmiş" gibi.

Niceliksel yöntemlerin gücünün abartılması genellikle, 5. Bölüm'de belirtilen, metodolojik "tümdengelimcilik" eğilimiyle ilişkilidir. Bu eğilim –örneğin kavram geliştirmede söz konusu olanlar gibi– mantıksal olmayan akıl yürütme biçimlerini tümdengelimci mantığa tâbi kılar ve kuramları düzenlilikleri düzene sokma aracı olarak yorumlar. Tümdengelimcilikte, tanımlama ve kavramsal hazırlık, "gerçek" bilim işine –yani test edilebilir düzenleme yapıları ya da modelleri inşa etme işine– başlamadan önceki önemsiz hazırlıklar olarak görülür. Bu yüzden betimlemeyle açıklama arasında açık bir ayrım vardır ve bu açıdan tümdengelimcilik, kurama-nötr

51 Bkz. R. Harré ve P. F. Secord, *The Explanation of Social Behaviour* (Oxford 1972).

52 Deneylerin yinelenebilir olması gerektiği ilkesiyle bağlantılı bu ihtiyaç, tek ya da sınırlı sayıda hatalı gözleme bağlı kalma riskini azaltmanın bir yolu olarak anlamlıdır; ama dağılımsal olarak güvenilmez verinin gözlemleri aynı fenomenlerin gözlemlerinin tekrarlamaları olarak test edildiği zaman saçma hale gelir. Daha genel olarak bu bilimsel yargılar, nicel yöntemleri kullananların nitel yöntemleri, yani tahmin etmeyi ve genellemeyi kullananlarla aynı şeyi yapmaya çalıştığını varsayar gibidir. Bkz. 9. Bölüm.

gözlemle verilere gönderme yapmayıp sadece verileri düzene sokan "teorik terimler" arasındaki –artık geçersiz– ayrımı yansıtır. Sonuçta da mekanizma ve yapıların keşfedilmesi için zorunlu olan özenli tanımlama ve kavramsallaştırma göz ardı edilir.

Bu, nitel ve nicel analiz biçimlerinin birleştirilemeyeceği anlamına gelmez, sadece –yukarıda verilen gerekçelerle– bunun nadir olduğunu söyleyebiliriz. Genellikle nitel ve bu yüzden de olasılıkla nedensel olan bilgi, nesnelerin betimlenişini nicelleştirilebilen boyutlarla sınırlamak maksadıyla, –sadece geçici olarak soyutlanma değil– fiilen *bir kenara bırakılmıştır*. En uç noktada, başlangıçtaki kavramsallaştırma matematiksel ("K sermayedir ve sermaye K'dır, bu modelle iş görelim!") formülünü tanımlama sorununa indirgenmiştir.[53] Aslında nicel yöntem ve modelleri nasıl kullanacağını öğrenen ve onların tanımlayıcı anlamlarını sorgulayan (yani matematiksel ve nedensel düzen arasındaki ilişkiyi sorgulayan) öğrencilerin cesareti, öğretmenleri tarafından, sanki bu sorgulamalar yöntemleri anlamaktaki bir beceriksizliğin işaretiymiş gibi kırılır![54] Genellikle matematiksel düzen ve incelik elde etmenin bedeli, modellenen nesnenin doğasına aldırışsızlığın ürettiği kavramsal acziyettir.[55] Eğer modellemeye nitel analiz eşlik etmezse, karmaşık ama yine de kavranabilir sosyal biçimler, yönlendirmesi kolay ama yorumlaması zor mantıksal kategoriler ya da "içeriksiz soyutlamalar" statüsüne indirgenebilir. Eğer araştırmacılar bilgiyi bu şekilde kenara iter ve basitçe "değişkenler" ve onların nicel ilişkileri açısından düşünmeye başlarsa, ortalıkta pek de "kuram" olmadığı izlenimine kapılmak kolay olur. Bu yüzden istatistiksel analiz kullananların, sırf çalışmalarının sonucunda bir kuram yokluğundan yakınmak için mevcut kuramı görmezden gelmesi yaygın bir durumdur! İtiraf edelim ki istatistikçiler araştırmacılara, ÇGÇÇ ("Çöp Girerse Çöp Çıkar") uygula-

53 Bazı durumlarda modellenen nesneler hakkında olabildiğince az şey söylemek, böylece denklemlerin metne oranını artırmak moda olmuştur. Bazı araştırmacılar bu pratiği belli bir üstünlük gibi düşünürken, aynı zamanda bu, her amaca uygun modellerin (ya da "genel sistemler" modellerinin) olası olduğuna yönelik bir inançtan da doğabilir. Ayrıca bkz. Manicas'ın psikolojide regresyon analizleri tartışması, *A History and Philosophy of the Social Sciences*, s. 282 vd.

54 Krş. 41. dipnot.

55 Bölgesel bilimden örnekler "A critique of urban modelling" adlı makalemde tartışılmaktadır.

malardan kaçınmak için, incelenen sistemin bir kuramına sahip olmanın önemli olduğunu hatırlatırlar; ama bu sıkı tavsiyeye pek uyulmaz çünkü "kuram"ın doğası yanlış anlaşılır.

Modelleyiciyi "bilim"in muhafızı olarak gören prestijli bakış açısının karşısında, "regresyon darbesi"ni düşünmenin ikamesi olarak kullanan araştırma yöntemiyle fazlasıyla ilişkilendirilen bir sıradanlık imajı yer alır. Bu sıradanlık kısmen tekniklerin sınırlı ufkundan, kısmen de onların genel kullanılma tarzlarından türer. Söz gelimi, iki örneklem ortalamasının önemli ölçüde farklılık göstermediği şeklindeki farksızlık hipotezini reddetmeye ya da kabul etmeye dayalı bir araştırma yöntemi inşa etme pratiğinin ilkel doğası üzerine düşünün (nedenselliğin nicel düzene yansımasının zorunlu olmadığı olasılığını da unutmadan)! İstatistiksel önemle, örneklem büyüklükleriyle ve tepki oranlarıyla meşguliyet, iç ilişkileri ya da "korelasyonları" istatistiksel analizlerce ortaya çıkarılması beklenen "kaotik" kavrayışların uygunluğuna yönelik ilginin azlığıyla şiddetli bir tezat içindedir. Genelde bir "kaotik kavrayışlar" kümesinin –örneğin farklı üretim türlerine, rekabetçi koşullar ve finansal sağlığa girmiş şirketlerin bir örnekleminin– bir başka kümeyle –örneğin farklı planlama ve iktisat politikalarının yürürlükte olduğu belli coğrafi alanlarla– bağlantılı olma tarzının titiz bir istatistiksel analiziyle karşılaşırız. Anlaşılan, temel kategorileri daha az "kaotik" kılmak kabul edilemez olur, çünkü bu örneklemi daha az "temsilci" kılar! Örneklemin büyüklüğünü ya da nüfusun kapsamını artırmak, "büyük sayılar yasası"nın etkisiyle belli bir düzenlilik üretebilir, ama "kaotik bir kavrayışı" daha az kaotik kılmaz; başka şekilde söylersek, dağılımsal güvenilmezliği azaltmaz. "Bloggs'un incelemesinde, *A* ilişkisinin değeri *x*'ti, Smith'in incelemesinde *y* idi, ama sonra Jones biraz benzer bir ilişki olan B için *z* değerini buldu." Sonuçlar her durumda yetersizdir: incelemeler farklı nüfuslar üzerinde farklı zaman ve yerlerde yapılmıştı ve bu yüzden onların karşılaştırılabilirliği kesin değildir; kuram yoksunluğu vardır ve açık bir kalıp ortaya çıkmadığı için, –herhalde aynı türden– daha fazla araştırma gereklidir. Eğer denemeyi sürdürürsek, evrensel genellemelerimiz bir gün ortaya çıkacaktır. Bu hedef bırakılsa ve sonuçlar uzamsal ve zamansal olarak özgül kabul edilse bile, yöntemler açıklama için başlı başına yetersizdir ve hatta çoğu vazgeçilebilirdir.

Son olarak, nitel yöntemlerin bu yankıları araştırmanın dayandığı ilk hipotezi zayıflatabilir. Eğitim performansı ve sosyal arka plan gibi bir ko-

nuyu düşünün. Konuyu daha en baştan olası genellemeler ve nicelleştirilebilir, biçimsel ilişkiler hakkında sorular içeren bir konu olarak yorumlamaya heveslenebiliriz: "Eğitim performansı sosyal arka plana bağlı olarak *nasıl farklılaşır*?" Soru bu şekilde ortaya atıldığı anda hiç düşünmeden nicel analizden yana tercih kullanırız. Akabinde, bir sonraki büyük karar, veriye sahip "değişkenleri", "etkenleri" ya da "belirteçleri" seçmeyi içerir ve sonuç bunların nasıl birlikte değiştiğiyle ilgili (büyük olasılıkla genellenemeyen) ifadeler olur. Ama aynı zamanda bu tür konuları nedensel olarak, belli bir toplumsal sınıfın, belli bir eğitim kurumu tipinin ve belli iktisadi koşulların eğitime yönelik tutumları etkilediği süreçler ve aracılıklar açısından düşünmek de mümkündür; ama bu daha zordur. Bu, ilişkinin *somut* örneklerinin ampirik incelemesiyle iç içe geçmiş olabilir.[56] Bu "değişken analizi"nin sadece daha karmaşık bir versiyonu değildir, çünkü mevcut kategorileri, yapıları ve öğe katmanlarını ayırt edip bağlantılandırmak için önemli kavramsal ve ampirik çalışma içerir: "Kültürel" "iktisadi" olanla nasıl bağlantı içindedir, yanıtlar yorumlarla nasıl dolayımlanır, yorumlar ve bireysel görüşler "öznelerarası anlamlarla" nasıl bağlantılıdır vb. Bu tür konularda bilinmezci kalarak ya da istatistiksel temizleme sırasında açıklamaya uygun bir şey çıkabilir diye onları kayıtsızca olası "değişkenler" ya da "etkenler" diye ele alarak hiçbir şey elde edilmez. "Birlikte değişmek" ve "nedensel olarak belirlemek" arasındaki ayrım ya da biçimsel ve tözsel ilişkiler arasındaki ayrım, hiç de ilk bakışta göründüğü kadar hassas ya da akademik değildir. O, aydınlatıcı yanıtlar sağlamak için çok farklı şansları olan son derece farklı araştırma türleri arasındaki bir ayrımı belirtir.[57]

56 Yoğun araştırma tasarımları için bkz. 9. Bölüm.

57 Söz gelimi Paul Willis'in *Learning to Labour* (Farnborough 1977) adlı çalışmasını, başarı incelemeleri tarafından üretilen standart eğitim performansı "açıklamaları"yla karşılaştırın.

7.

Doğrulama ve Yanlışlama

Toplum hakkındaki belli fikir ya da kuramları kabul ya da ret etmeye nasıl karar veririz? Bu sorunun, doğa bilimlerinin en iyi pratiği sayılan şeye dayanan bazı basit ve çok iyi bilinen yanıtları vardır. Bunların en yaygın olanını, Popper'ın "yanlışlamacılığı"nı bir sonraki bölümde tartışacağım. Bu tür değerlendirmeler açık, kesin testlerin muhtemel olduğu konusunda iyimserliği pekiştirse de, sosyal bilimde bunların herhangi bir örneğini düşünmek güçtür. Hatta sosyal kuramların uygunluğu konusunda mutabakata varma olasılığı hakkında son derece karamsar olan çok sayıda sosyal bilimci vardır. Teorik tartışmalar sonsuz, ilerleme ise nadir ya da belirsiz görünmektedir. Ben doğrulama ve yanlışlama hakkındaki ortodoks görüşlerin yanlış anlaşıldığını ve bilhassa sosyal bilim için uygunsuz olduğunu savunacağım. Sonuçta temelsiz iyimserliğin ve abartılı karamsarlığın iki kutbu karşılıklı olarak birbirini dayatır. Çünkü ne kadar çok sosyal bilimci çalışmalarını reçetelenen doğrulama ve yanlışlama tarzlarına yöneltirse, kuramın uygun bir değerlendirmesine dayalı bir ilerleme olasılığı o kadar uzaklaşır. Bu durumda da test etmekte ne kadar az ilerleme görülürse, o kadar çok uygun olmayan standartlar ortaya atılır.

Bu konudaki düşüncemiz genellikle, kuramların, tıpkı bir uçak prototipi gibi, önce geliştirildiği ve sonra da öngörüleri –kaya gibi sağlam– gözlemlenen olgularla karşılaştırmak suretiyle nihai bir "büyük test"te denendiği doğa bilimlerinin "popüler" imajlarının etkisindedir.[1] Ama bu, doğa bilimlerindeki test etmenin yetersiz bir resmi ise; hipotez oluşturma ve test

1 Söz gelimi, "modelleri yapmak ve test etmek coğrafya açısından havacılık kadar önemlidir: bir hipotezin test uçuşu bir prototip 'Comet'in test uçuşundan daha az heyecan verici, daha az tehlikeli [*aynen*] değildir." P. Haggett, *Locational Analysis in Human Geography* (Londra 1965).

etmeyi birbirinden ayırt etmenin güç olduğu ve "değerlendirme" sözcüğünün "test" sözcüğünden daha uygun göründüğü sosyal bilim için daha da yetersiz bir resimdir. Bu farkların, nesnelerindeki farklara verilen makul yanıtlar olduğunu savunacağım.

Ayrıca sosyal kuramın *neye* uygun olmasını istediğimizi de sormamız gerekir: öngörü? pratik? nedensel açıklama? yorumlayıcı anlama? toplumsal özbilgi? özgürleşme? Bu konuya eğilen yorumcular arasında toplumun ve düşünen, kendini yorumlayan varlıkların bilgisinden ne beklemenin makul olduğunu soranların sayısı çok azdır. Genel prosedür, doğa bilimlerinin, evrensel olarak uygulanabilir olan ve sosyal bilimin de elde etmeye çabalaması gereken "yüksek standartlar"ın temel örneklerini sunduğunu öne süren o alışılmış, bilimsel önyargıyı kabullenmektir. Eğer yeterli sayıda insan bunu kabullenirse, bunu yapmayanları standartları düşürdükleri gerekçesiyle eleştirmek mümkün olur.

Doğrulama ve yanlışlamayla ilgili bütün tartışmalar aynı zamanda 2. Bölüm'de tartışılan epistemoloji ve nesnellik soruları konusunda belli bir tutumu gerektirir. Nesnelliğe ilişkin sorulardaki karışıklık epistemoloji hakkındakilerde de karışıklık yaşanmasına neden olur. Bu yüzden şu noktaları hatırlamak yararlı olabilir:

1) Fikirler alanıyla, gerçek, maddi nesneler alanı arasındaki ayrım. Her ne kadar düşünce ilkinin içine hapsolmuş olsa da, pratik ikisi arasında etkin bir ilişkidir.
2) Radikal kuşkuculuğun ya da evrensel kuşkunun bu tartışmaya katacağı bir şey yoktur çünkü test etme ya da değerlendirme belli fikirlerin geçici olarak kabul edilmesine dayanır, örneğin "A değil çünkü B" gibi bir savda B'nin kabul edilmesi gibi. Fikirler değerlendirilir ve itiraz edilen fikirlerden hangilerinin çekişen bütün taraflarca en güvenilir ve tutarlı kabul edilen fikir ve pratiklerimizle uyumlu olduğu (ya da daha doğrusu, onun tarafından önceden varsayıldığı) saptanarak tartışmalar çözülür.
3) Mutlak doğru kavramı tutarsızdır. Eşit oranda olmasa da, bütün bilgiler hatalı olabilir. Sorun onun (göreceli) pratik uygunluğunu, anlaşılabilirliğiyle birlikte tartmaktır. Doğrulamalar ve yanlışlamalar da ilke olarak gözden geçirilebilir şeylerdir.[2]

2 Krş. Kuhn'un "hata", "yanlışlama", "çürütme" gibi terimlerin kullanılmasıyla kendini gösteren"tartışılmaz" test etme görüşüne ilişkin eleştirisi (*The Structure* ⇒

4) Gözlem kuram-yüklüdür ama kuramla-belirlenmiş olması zorunlu değildir. Kuramlar yekpare ve soyut değil çakışan ve içsel olarak farklılaşmış şeylerdir. İçyapıları genellikle önemli ölçüde fazlalık içerir; bazı öğelerinin çürütülmesi bütün yapıyı genellikle yerle bir etmez ama sınırlı sayıda kavramda küçük gözden geçirmeler yapılmasını gerektirebilir. Kuramların içinde ve bazen onların arasında ortak ölçülebilir (yani karşılıklı olarak anlaşılabilir) ve çelişmeyen kavram kümeleri bulmak mümkündür ki bunlar aynı zamanda totolojik olmayan çapraz denetlemeye de izin verecek kadar bağımsızdırlar.

5) Anlam ve gönderme karşılıklı bağımlı olduğundan bir test sadece yalıtılmış bilgi parçalarının gerçekliğin bireysel fragmanlarıyla karşılaştırılmasını içermez. Test edilen ifadeler dolayımlanmamış olgularla değil olgular hakkında başka ifadelerle karşılaştırılır. Ve bir terimin dünyaya yaptığı gönderme onun başka terimlerle olan anlam-ilişkilerine bağlı olduğundan, ne kadar özgül olursa olsun, herhangi bir testte birkaç kavram içerilir. Dahası, bir kuramın tutarlılığıyla ilgili "iç" sorular onun dünyaya yaptığı "dışsal" göndermenin uygunluğuyla ilgili "ampirik" sorulardan bağımsız değildir; her ne kadar ilkindeki bazı hatalar, örneğin nicel yanlışlar, herhangi bir kavramsal gözden geçirmeyi gerektirmese de.

6) Sosyal bilimde yapıları soyutlamak üzere deney yapmak mümkün değildir. Bu da değerlendirmeyi güçleştirir, çünkü 3. Bölüm'de gördüğümüz gibi, farklı toplumsal yapılar değişmez bir şekilde bir arada dile getirilir ve genellikle birbirlerinin yeniden üretiminde içerilirler.

Her şeyin ötesinde, bu noktalar açısından bakıldığında doğrulama ve yanlışlamaların (mantıksal ya da matematiksel doğru ya da hatalarla ilgili olmadıkları sürece) *mutlak olarak kesin ve nihai olmasını beklemenin hiç makul olmadığı akılda tutulmalıdır.* Onların üstünlük ve düşüklük yargılarını içerdiğini söylemek daha doğru olacaktır.

---

of Scientific Revolutions (Chicago 1970, s. 13). Aynı şekilde Lakatos, "Falsification and the methodology of scientific research programmes", I. Lakatos ve A. Musgrave (ed.), *Criticism and the Growth of Knowledge* (Cambridge 1970), s. 122.

Felsefi Eleştiri

Felsefi eleştiri de, bazı yanlış kavrayışları ayıklayabilen bir "kaba süzgeç" işlevi görerek sosyal kuramı değerlendirmede rol oynayabilir. Bazıları için bu yağmurdan kaçarken doluya tutulmak gibidir, çünkü eğer herhangi bir bilgi mütemadiyen tartışmalı ise felsefe de öyledir, onun sorularının belirgin bir ebedi karakteri vardır. Ama en azından bazı kötü uygulamalar da vardır (davranışçılığın sosyal fenomenlerin anlamlı ve kavram-bağımlı karakterini reddetmesi gibi); bunların sürdürülmesi de, sanırım, başarılı bir savunma şartının yerine getirilmesinden değil ona yönelik savların bilinmemesinden kaynaklanır. Bu bilgisizlik kısmen felsefe ve sosyal bilimin bilgi sosyolojisinin önemli bazı özelliklerinin bir işlevidir; birçok Anglo-Amerikan felsefecinin hermenötik ve bununla bağlantılı ekolleri geliştiren Kıta felsefesi geleneklerini tanımayı bile dogmatik bir şekilde reddetmesi de, sosyal bilimciler, özellikle de doğa bilimlerinden yeni transfer edilmiş olanlar arasında bilimciliğin baskın olması da böyle bir şeydir. Sosyal bilimdeki birçok kuram-içi tartışma felsefe ve metodoloji sorularına indirgenir ve bunların büyük kısmı hâlâ tartışmalı olsa bile, mutabakat öğelerinin ortaya çıktığı konular da vardır; örneğin gözlemin kuram-yüklü karakterinin kabul edilmesi gibi. (2. maddeye bakarak, umut edebileceğimiz tek şeyin ebedi olmasa da görece kalıcı olan, başka alanlardaki eleştiri için geçici dayanak noktaları sağlayabilecek mutabakat alanlarının var olması olduğunu unutmayalım.)

Varoluşsal Hipotezler

Bu felsefi eleştiri düzeyinin ötesine geçelim. Bilgi-iddialarını nasıl değerlendirdiğimiz onların türlerine bağlıdır. En önemli türlerden biri "varoluşsal hipotezler"dir: örneğin "uluslararası bir işbölümü vardır", "sınıflı toplumlar vardır" ya da "üstünler topluluğunda kabul edilebilir belli davranış kodları vardır." Birçok bilim değerlendirmesi bu tür ifadeleri göz ardı etse de bunlar, biçimsel olsun olmasın, kuramların önemli bir bileşenidir. Onların bir kavramsal sistem içinde doğrulanmaları,[3] öncelikle söz konusu

3 Bu niteleme herhangi bir bilgi iddiası için yapılabilir. 2. Bölüm'de savunduğum gibi, bu kavramsal bağlamın kaçınılmazlığının kabul edilmesinin bizi kapsamlı bir görececiliğe sürüklemesi gerekmez.

nesneleri tanımak için kabul edilebilir ölçütlerin tesis edilmesini gerektirir. Bu tür hipotezleri onaylamak için gereken tek şey belirlenen türden nesnenin gözlemlendiği tek bir örnektir.[4] (Bunların, bu tür nesnelerin sayısıyla ilgili iddialar barındırmadığını ve 3. Bölüm'de tanımlanan anlamdaki düzenlilikler hakkında genellemeler olmadığına dikkat edin.)[5]

Peki ya yerçekimi alanları ya da üretim tarzları gibi gözlemlenemeyen nesnelerle ilgili varoluşsal hipotezler? Genellikle, ikinci örnekte olduğu gibi, onların gözlemlenemez oluşu kesin değildir; "gözlemlenebilirlik" bazen daha doğru bir şekilde "aşinalık" şeklinde yorumlanabilir ve başlangıçta gözlemlenemeyen nesneler daha sonra gözlemlenir olabilir. Her koşulda bu tür savlar tek başlarına, keyfi olarak üretilmezler; bizim daha gözlemlenebilir ve aşina olay ve nesnelerden elde ettiğimiz bilgiden gerivarımlanabilir. Söz gelimi "kâr, kira ve faizin var olabilmesi için (hepsi de gözlemlenebilir) bir "artık değer"in (gözlemlenemez) var olması gerekir"; "çocukların –daha önce hiç duymadıkları türden– dilbilgisine uygun cümleler kurması için konuşmayı üreten yapılara önceden sahip olmaları gerekir." Belli ki hipotezi kurulan varlığın tanımı ne kadar belirsiz olursa onu doğrulama ya da ondan kuşkulanma olasılığı o kadar belirsiz olacaktır. Minimal bir düzeyde, belli ölçüde destek metafizik zeminde sağlanabilir. Söz gelimi her olayın bir nedene sahip olduğu şeklindeki metafizik bir varsayım temelinde, gözlemlenen bir değişimin gözlemlenebilen bir nedene sahip değilse gözlemlenemeyen bir nedene sahip olması gerektiğini kabul edebiliriz. Eğer bundan da öteye gitmezsek, haklı olarak tuhaf gözlemleri açıklamak üzere uygun hipoteze dayalı nesnelere başvurmakla suçlanabiliriz. Fakat varoluşsal savlar bundan daha spesifiktir ve başka destek biçimlerine sahip olabilir. Güçler ve kapasiteler (örn. konuşma gücü) hakkında varoluşsal savlar üretildiği durumlarda, onların "temellendirilmesi"ni bekleriz, yani bu tür güç ve kapasitelere ne tür bir nesnenin sahip olabileceğinin söylenmesini bekleriz. Söz konusu varlık türü, nedenleri ve koşulları daha iyi bilinen ve aynı türden olduğu kabul edilen örnek ya da

4 R. Harré, *The Principles of Scientific Thinking* (Londra 1970), s. 66.

5 "Bilim adamlarının aradığı tek bilginin gözlemlenebilen fenomenlerdeki düzenliliklerin bilgisi olduğunu sanmak, mantığın önyargılarından ve bilimsel pratiğin bilgisizliğinden kaynaklanan bir hatadır." *a.g.e.*, s. 102.

olaylara atıfla belirlenebilir.[6] Savlar genellikle şu anlama gelecek biçimde üretilir: gözlemlenen etkilerin mümkün olması için, belli türden bir varlığın mevcut olması gerekir. Eğer başka, bağımsız olaylar da aynı varlığın mevcudiyetine işaret ederse güvenimiz artmış olur. Dahası bu tür savlar daha tam olarak belirlendiği zaman, onların nesneleri genellikle gözlenebilir hale gelir.

Başvurulan varlık herhangi bir varlık değildir; bunun, dünya hakkındaki mevcut bilgimiz ışığında özellikleri kabul edilebilir bir varlık olması gerekir; bunun, varlığı ve özellikleri, bildiğimiz kadarıyla, maddi olarak muhtemel bir nesne olması gerekir. Sadece gözlemlenemez olmakla kalmayıp şimdi bildiğimiz ya da düşünebildiğimiz herhangi bir şeye uzaktan bile benzemeyen varlıklar ve mekanizmaların var olduğu olasılığını dışlayamasak da, açıklamalarda bunlara başvuramayız. Makul olanı boş spekülasyondan ayırmak üzere, bir yerde bir çizgi çekmek ya da "koruyucu bir ilke" ortaya koymak gerekir.[7] Eğer spekülatif olana sırf yanlışlanmamış olduğu için bel bağlarsak güvenilir bilgiyle çelişmek ve böylece onu erkenden terk etmek riskini taşırız; örneğin ruhsal şifayı modern tıbbi tedaviye yeğlemek böyle bir şeydir (tabii bu, sonuncunun yanlışlanamaz olduğunu söylemek değildir). Çizgiyi daha yükseğe çizmek ve koruyucu ilkeyi gözlemlenemez olanlardan bahsetmeyi yasaklayacak şekilde genişletmek de akıl dışıdır; gözlemlenebilir olayların sadece gözlemlenebilir nedenlere sahip olduğu ve dünyanın bizim duyusal güçlerimizle aynı sınırlara sahip olduğu gibi doğmalar yaratmakla sonuçlanır.

Gözlenebilir olanlarla ilgili varoluşsal savlar, eğer varlıkların uzam-zaman konumu belirlenir ama bunların başka nesnelerin işgalinde olduğu

6 *a.g.e.*, s. 89.

7 Bir Poppercı, son derece spekülatif iddialarda bulunmamızın, bu iddialar test edilebilen öngörülere ulaşmamıza imkân sağladığı sürece sorun olmadığını savunabilir. Bu sadece, parametrik sistemleri öngörmek için araçsalcı kuramlar arıyor olsaydık haklı gösterilebilirdi. Eğer realist kuramlar istiyorsak –yani bize dünyanın yapısını, onun nesnelerinin doğasını kavrama yolları sunan kuramlar istiyorsak– o zaman yeni varoluşsal hipotezlerin bilindik olanlarla uyuşması ya da onlarla çelişmesi önem taşır. Bu, eski varoluşsal iddiaların hep haklı olduğu anlamına gelmez, bilakis onların bazen kökten, hatta metafizik bir düzeyde değiştirilmeleri gerekir. Ama eğer kuramlar basit hesaplama araçları olmanın ötesine geçecekse hipotezlerin bu şekilde değerlendirilmesi gerekir.

anlaşılırsa yanlışlanabilir.[8] Hipotezlerin gözlemlenemeyenlerle ilgili olduğu durumlarda, gözlemlenen olayları üretmeye muktedir daha makul varlıklarla açıklama yaparak ya da gözlemlenen olayların aslında nedensel olarak başka gözlemlenebilir olaylarla açıklanabileceğini, sadece onlardan türetilmiş ya da çıkarsanmış olmayacağını göstererek bu hipotezlere meydan okunabilir. Gözlemlenebilir olsa da olmasa da, hipoteze konu olan nesnenin kavramsallaştırılmasına da meydan okuyabiliriz (örneğin üretim tarzları, akıl hastalığı ya da devletin doğası –ya da kavramsallaştırılması– hakkındaki tartışmalar).

İçsel ya da zorunlu ilişkiler ve koşullar hakkındaki teorik savların değerlendirilmesi daha doğrudandır, yeter ki söz konusu nesnelerin hangi yönlerinin zorunlu olarak bağlantılı olduğunu tam olarak tanımlamaya gerekli özen gösterilsin.[9] X'in zorunlu olarak Y'yi gerektirdiği, eğer X Y olmadan bulunabilir ya da üretilebilirse açıkça yanlışlanmış olacaktır (ve eğer ilişki simetrikse tam tersi de doğrudur). Doğrulama o kadar kesin olmasa da, bu tür savlar için verilen destek, nesnelerin zorunlu olarak bağlantılı olduklarına inanılan özellikleri ya da doğasıyla ilgili iddialara dayanır. Bunlar kapalı ya da açık sistemlerde, gözlemle ya da uygulamada çürütülmeye çalışılarak test edilebilirler; yani söz konusu bağlantının içinde ya da dışında olanaksız olduğu varsayılan eylemleri yürütmeye çalışarak test edilebilirler. Bu tür yanlışlamalar tümüyle olumsuz değer taşımaz çünkü eş zamanlı olarak sosyal eylemin pratik olasılıkları hakkında yeni bilgi üretirler.[10] Kesin tanım kavram-bağımlı iç ilişkilerin söz konusu olduğu yerlerde –örneğin evlilik ilişkisi– özellikle önemlidir. Bunların varoluşları için kurallara bağımlı olduğu söylenebilir, ama tanımlar ve dolayısıyla iç ilişkilerin kesin biçimi değişebilir. Bu yüzden onlarla ilgili savlar hakkındaki değerlendirmeler, eğer uygulanabilir olmak istiyorlarsa onların tarihsel özgüllüklerini dikkate almalıdır.

Olumsal olarak bağlantılı fenomenlerin (örneğin belli coğrafi kalıpların) yapısı ya da davranışıyla ilgili ampirik savlar açısından, eğer kapalı sistemlerle ilgileniyorsak güçlü öngörülerde bulunup onların yanlışlanmasını ciddiye almak bir anlam ifade eder. Eğer sistemin kapalı olduğundan

8 Harré, *The Principles of Scientific Thinking.*

9 R. Bhaaskar, *The Possibility of Naturalism* (Hassocks 1979), s. 96, n. 53.

10 Kredi kuruluşlarının olası davranış türlerini test etme örneğini hatırlayın (s. 141).

eminsek (kapalılık için iki koşulu da denetlediysek) ve öngörülerimiz başarısız olursa, o zaman bu öngörüleri yapmak üzere kullanılan araçsalcı yasaların bir yanlışlaması ya da verideki bir hatanın göstergesi olarak kabul edilmelidir. Başlangıç halleri yeterince bilinmeyen açık sistemlerdeki olumsallıkların öngörülerinin yanlışlamalarına teorik açıdan anlamlı olarak bakmak gerekmez.

Buna rağmen, sosyal sistemlerin durumuna ilişkin betimlemeler ve öngörüler, onların birçok olumsallığıyla birlikte, bizim için büyük ölçüde pratik önem taşır. Eylemlerimizin başarısı ya da başarısızlığı sadece doğal ve sosyal mekanizmaları ne kadar iyi anladığımıza bağlı değildir, amaçlarımıza ulaşmak için bu mekanizmalar içinde harekete geçirmeye çalıştığımız bağlamların betimleme ve öngörülerine ilişkin tanımlarımızın ne kadar kesin olduğuna da bağlıdır. Fakat olumsallıklarla ilgili bir hata belki ciddi pratik sonuçlara sahip olabilir, ama teorik savlarımızı tehdit etmesi gerekmez. Örneğin bir iktisat politikası, iktisadın yapıları ve mekanizmalarıyla ilgili varsayımları (teorik savlar) yanlış belirlendiği için değil, –dolaşımda bulunan malların miktarları gibi– olumsal olgularla ilgili bilgilerin yetersizliği yüzünden başarısızlığa uğrar. Aynı şekilde, benzin deposunun boş olduğunu anlamanın ya da öngörmenin, arabaların nasıl çalıştığıyla ilgili teorik anlayışımız açısından bir önemi yoktur (onun boş *olmaması* gerektiğini bildiğimizi varsayıyoruz), ama elbette pratik açıdan bu küçük bir felaket olabilir. Sosyal araştırmaların büyük bir kısmı, dünyada zorunluluğa dair soyut kuramın yenilikleriyle değil, sosyal sistemlerdeki somut kesişimleri –bunların olumsal ilişkilerinin birçoğuyla birlikte– anlamak üzere mevcut kuramı kullanmakla ilgilendiğinden, bu tür değerlendirmelerin ampirik yanlışlamasının ya da eleştirilerinin genellikle çok az teorik sonuca sahip olması şaşırtıcı olmaz. Söz gelimi tarihteki belli bir döneme ilişkin bir anlatının eleştirisi, onun toplumsal yapı ve mekanizmaları kavramsallaştırmasına karşı çıkabilse de, buna alternatif olarak onun olumsal olgularla ilgili yargılarından daha başka eleştirilecek bir şey olmayabilir. Sosyal bilimdeki bu gibi eleştirilerin sözde sonuçsuz karakteriyle doğa bilimlerindeki test ve eleştirilerin sözde kesin karakteri arasında sevimsiz karşılaştırmalar yapanlar genellikle bunların farklı inceleme türleri olduğunu fark edemez; bu tür sosyal araştırma daha çok açık sistemlerin *somut* değerlendirmeleriyle ilgilenir ve ("saf") doğa bilimi ise, genellikle kapalı sistemlerdeki soyut savlarla ilgilenir.

Öngörücü Testler

İlke olarak, *öngörücü testler* çekici bir önerme gibi duruyor, çünkü açıklamalara hiç fark ettirmeden girebilen *ex post*-rasyonelleştirme lüksüne geçit vermiyorlar.

Fakat hipotezleri onlardan türetilmiş öngörüleri test ederek onaylama çabaları sosyal bilimde nadir görülür: gelecekteki sosyal olaylara dair birçok öngörü unutulur. Sosyal kuramları öngörülere atıfla test etmeye çalışan birkaç örnekte çeşitli büyük sorunlar ortaya çıkar. Bunlardan bir tanesi kendini gerçekleştiren ya da olumsuzlayan kehanetler olasılığıdır. Bir diğeri "neticeyi onaylama yanılgısı" olarak bilinir. "A, çünkü B" biçimindeki hipotezlerde, (neticeyi onaylayan) A örneklerinin keşfi nedenin C değil de B olduğunu kanıtlamaz. Yanılgı gündelik savlarda yaygındır. Örneğin son zamanlarda bir nükleer savaş olmamasının nükleer silahların caydırıcı olduğu ve "barışı koruduğu" savının bir "kanıtı" olduğu sıkça öne sürülmüştür, ama böyle bir argüman söz konusu durumu kanıtlamaz zira barıştan aynı ölçüde ya da daha haklı olarak sorumlu olan başka koşullar olabilir.

Sosyal bilimde durum genellikle daha kötüdür çünkü hipotez, –öngörülerinin başarısıyla değil– hipotezi cisimlendiren ampirik bir model veriye "uyduğu" için onaylanmış sayılır. Belirtildiği gibi, bir modele uygunluk onu test etmekten çok farklı bir konudur ve tahmin edilecek yeterince parametre olursa herhangi bir model bir veri kümesiyle uyumlu kılınabilir. Başarılı bir uygunluk kaçınılmaz olarak başarılı bir nedensel açıklamayı göstermez, bilakis zorlama bir hesaplama aracına dönüşür, fakat bu açık sistemlerin gelecekteki gelişimini başarılı şekilde öngöremeyecek bir araçtır.

Öngörülerde genellemelerin ve olasılıkçı hipotezlerin kullanılmasına dönersek, bunların uyumlu ya da aykırı örneklere atıfla kesin olarak doğrulanamayacağı ya da yanlışlanamayacağı iyi bilinir. "X'lerin yüzde 80'i Y'dir" ya da "bir X'in Y olma olasılığı 0.8'dir" gibi ifadeler sadece sonlu bir nüfusta, her bireyi ısrarla denetleyerek doğrulanabilir ya da yanlışlanabilir; sonsuz bir nüfusta bu hiç yapılamaz. Örneklem verisine dayanan olasılıkçı öngörülerin başarısızlıkları her zaman örnekleme atfedilebilir. Fakat bu tür bir savunmayı kullanmak mantıksal olarak kabul edilebilir olsa da, eğer tekrarlayan başarısızlıklar söz konusu olursa bu savunma mantıksız sayılacaktır.

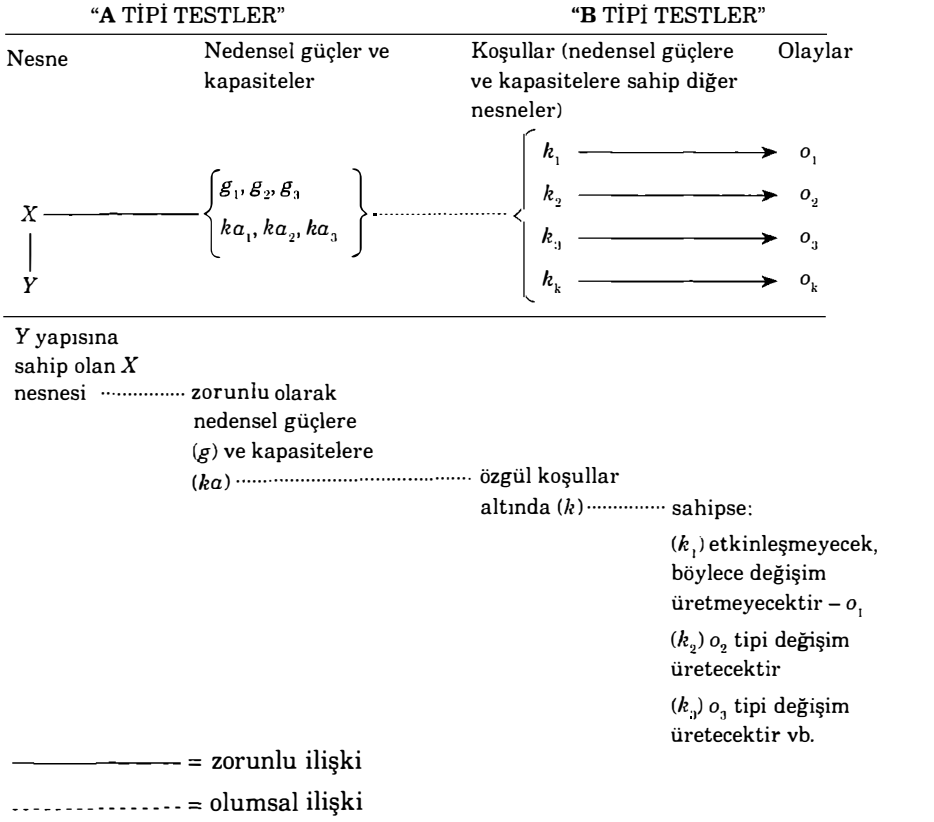
İstatistiksel testin popüler bir türü, iki örneklemin ortalaması arasında anlamlı herhangi bir fark olmadığı şeklindeki farksızlık hipotezini reddetme çabası biçimini alır. Çoğu uygulamada, araştırmacı örneklem ortalamaları arasındaki sözde farkı açıklamak için tercih ettiği bir hipotezi sunar. 1) Y diye önemli bir fark olduğu ve 2) buna X'in neden olduğu varsayılır. Ama istatistiksel yöntem ders kitaplarının çoğunun haklı olarak belirttiği gibi, farksızlık hipotezini reddedip böylece 1'i onaylamak hiçbir surette 2'yi onaylamaz. Bunu yaptığına inanmak, neticeyi onaylama yanılgısının bir başka örneğidir. 2'yi onaylamak için X üzerinde ayrı açıklayıcı testler yürütmemiz gerekecektir, bunlar da başka bilinen mekanizmaların değil X'in Y'den sorumlu olduğunu gösterebilir. O halde bu istatistiksel testin zayıflığının sebebi, onun örneklem ortalamalarındaki farkların örneklem hatalarından kaynaklandığını kuşkuya yer bırakmadan kanıtlayamaması olgusu değildir; bilais sebep onun nedensel hipotezleri doğrudan test etmemesi olgusudur.

Son olarak ve ana akım literatürün büyük kısmında verilen izlenimin tersine bu tür testler, kavramsallaştırmaları sorunsuz olan öngörülerin doğrulama ya da yanlışlamalarına indirgenemez. Niceliksel hataların bulunup bulunmadığından (açık bir sistemde onların önemleri belirsizdir) bağımsız olarak, istatistiklerde ya da modelde örtük olan kavramların da değerlendirilmesi gerekir.

Nedensel Açıklamalar ve Açıklayıcı Testler

Nedensel açıklamaları değerlendirmenin sorunları kapsamlı biçimde anlaşılmamıştır, bunun nedeni kısmen nedenselliğin –basit– düzenlilik kuramlarının yaygınlığıdır. Şekil 11'in göstermeye çalıştığı gibi, bir nedensel açıklama örtük ya da açık şekilde birkaç bileşeni içerir; biri neden ve diğeri sonuç olmak üzere sadece iki olayı belirtmez. Genellikle söz konusu nesnelerin doğasını (yapılarını, terkiplerini, özelliklerini) belli ölçüde anlarız ve mekanizmanın işleyişini gözlemleyebiliriz. *X* nesnesinin sahip olduğu güçler, kapasiteler ya da daha genel olarak mekanizmalara dair savlar, onların nasıl çalıştığını uygun koşullar altında gözlemleyerek ve bu güçlerin hangi özellikler sayesinde var olduğunu keşfetmek üzere *X*'in yapısını inceleyerek denetlenebilir. Söz gelimi "nişler"inden birinin sakinine özgül değişiklikler yapma imkânı tanıyan bir politik yapıyı inceleyebiliriz. Bu yüzden nedensel açıklamalar şemanın A bölgesinde değerlendirilebilir. Bu başlık altındaki nesne ve özellikler her zaman gözlemlenemez ya da

erişilemez değildir ve onların saptanması B bölgesindeki olayların saptanmasından daha sorunlu olmayabilir. Gerçekten de olaylar genellikle daha karmaşık ve somuttur ve yeterince betimlenmeden bile önce soyutlama yoluyla analiz edilmeleri gerekebilir. Dahası, açıklayıcı değerlendirme sosyal bilimde doğa biliminden genellikle daha kolaydır; çünkü yapı ve mekanizmaların birçoğuna pratik aracılığıyla "iç erişim"imiz vardır ve bizimkilere benzeyen gerekçeler ve inançlar sebep işlevi görebilir. Geçişli fiille nedensel açıklamalar (bkz. 3. Bölüm) denetime özellikle açıktır. Gerekçelerin sebepler olarak işlev gördüğünün iddia edildiği nedensel açıklamalar çok daha zordur, çünkü bazen, özellikle de tarihsel incelemelerde, aktörlerin anlatılarını içeren şüpheli kaynaklardan bile yoksunuzdur.

Şekil 11 Nedensel hipotezlerin değerlendirilmesi ya da test edilmesi

X'in içinde yer aldığı *k* koşullarının kapsamı büyük olabilir, ama onların konumu ve doğasıyla ilgili bilgi verilirse, ne tür olayların (*o*) üretileceğini öngörmeyi başarabiliriz. Ama özellikle karmaşık, açık sosyal sistemlerde bu tür koşullar hakkında daha baştan çok az şey biliriz, bu yüzden de kesin bir öngörü yapamayız. Eğer böyle öngörüler yapılırsa, bunların başarı ya da başarısızlığı nedensel hipotezin lehine ya da aleyhine olacak bir önem taşımaz, çünkü *k* bilinmemektedir. Açık sistemlerde (sadece B bölgesindeki olayların gerçekleşmesine ya da gerçekleşmemesine dayanarak) nedensel hipotezlerin saf öngörücü testlerini kullanmaya çalışanlar "naif yanlışlama" suçlamasına açık hale gelirler. Bu yanlışlamada farklı mekanizmalardan yapılan çıkarımdan kaynaklanan bir anomali, söz konusu nedensel savın bir yanlışlaması olarak ele alınır; mesela "uçaklar havadan ağırdır ama uçabilirler, böylece yerçekimi yasası çürütülmüş olur". Buna karşılık, gördüğümüz üzere, eğer bir doğrulama tümüyle B alanındaki öngörü başarısı temelinde öne sürülüyorsa (yani "öngörülen olay gerçeleşti, dolayısıyla onun nedeni (*X*) hakkındaki hipotezimiz doğru olmalı"), onlar bir kez daha onaylama yanılgısıyla ters düşerler, çünkü sebebin başka bir mekanizmanın değil de *X* olduğu gösterilmemiştir. Aslında her koşulda, nedensellik hipotezinin değerlendirilmesindeki öngörü başarısı, mekanizmanın ya da güçler ve kapasiteler hakkındaki savı değil, onların etkilerinin bir kısmı hakkındaki hipotezi test eder.

Nedensel savların öngörücü değil *açıklayıcı* uygunluklarını test eden A tipi değerlendirmeye tâbi olabileceğini ve hiçbir şekilde neticeyi onaylama yanılgısına düşmeyeceğini savunmak istiyorum. Bir olayın ne zaman olacağını, mesela bir balığın yemi ne zaman yutacağını, £ değerinin ne zaman yükseleceğini genellikle öngöremessek de, olay gerçekleştiği zaman, ilgili güçlere ve kapasitelere ve çalışmalarına imkân tanıyan mekanizmalara sahip nesnelerin doğasını yakından inceleyerek olayın nasıl olduğunu açıklayabiliriz. £ değeri söz konusu olduğunda, para spekülatörleri ve başkalarının neden sterlin satın aldığını bulabiliriz. Verdikleri nedenlerin bir kısmı yanlış yargılara dayanabilir, ama yanlış olsalar bile bunlar hâlâ nedendir. Ayrıca bu tür neden ve güçlerin geçerli olmasını sağlayan sosyal, kurumsal ve ideolojik yapı ve bağlamları da incelememiz gerekir. Başka deyişle, bir açıklamanın doğrulanması basitçe B bölgesinde (sonuç) belli olayların gerçekleşmesine dayanmaz, hatta bazı koşullarda *X* bu tür olay-

ları üretemeyebilir. Bunun yerine, doğrulama *X*'in (öncül) ve onun mekanizmasının (mekanizmalarının) "açılması" ve saptanmasına dayanır; yani, geçmiş olayların gerçekleşmesinden en azından kısmen bağımsız olan kanıta dayanır.

A tipi betimleyici ve açıklayıcı değerlendirme olasılığı, açıklamaların tümdengelimci olması gerektiği ve/veya kuramların sadece hesaplama ya da öngörme araçları olması gerektiği görüşünü benimseyen bilim felsefelerinde ihmal edilmektedir. Çünkü o zaman kuramların sadece çıktılarında, yani öngörülerinde dünya hakkında önermeler dile getirdiği, içeriklerinin geri kalanının sadece bu amaca yönelik bir araç ve kendi başına test edilemeyecek bir şey gibi hizmet ettiği ortaya çıkar.[11] Bu görüş matematiksel modellerin sosyal bilimde kullanılma tarzında yaygındır, her ne kadar böyle olması zorunlu değilse de. A bölgesinin değerlendirmesinin onun açıklayıcı ve betimleyici içeriğinin oluşumundan kolayca ayrılamayacağı fikri bir sorun olarak yorumlanmamalıdır. Değerlendirmenin, B bölgesiyle ilgili –A bölgesinin içeriğinin geçici bir kabulüne dayalı– öngörücü savlar yapmaya kendimizi hazır hissedinceye kadar ertelenmesi gerekmez. Gözlem ve ilk kavramsallaştırma sürecinin bile yerleşik (ama elbette yanılabilir) bir değerlendirme prosedürü içerdiği haklı olarak söylenebilir, tabii eğer bu 2. Bölüm'de ortaya konan "Yirmi Soru" modeli çerçevesinde anlaşılıyorsa. Birçok kişi bu tür testleri öngörü performansının sözde güçlü testlerine kıyasla zayıf sayarak bir kenara bırakır. Fakat öngörü performansına olan güvenin, özellikle de sosyal bilimde uygun olmadığını gösterdik ve bu yüzden diğer seçenekleri bir kenara bırakmak akıllıca görünmüyor.

Pratikte birçok sosyal bilimci nedensel hipotezlere, olumsal olarak bağlantılı olaylar arasındaki düzenliliklerle ilgili savlar diye bakıyorlar. Açık sistemlerle karşı karşıya gelip de bu sistemlerin sonuçlarını bilmedikleri zaman, nedensel savı sayısız *ceteris paribus* ("diğer her şey sabit olmak üzere") varsayımla kalifiye etmek zorunda kalıyorlar. Ama nedensel savlar düzenliliklerle değil değişimin üretimi ve önlenmesiyle ilgilidir. Kapıyı iti-

11 Kavramsallaştırma sorununu küçümseme eğilimi, –(ontolojik ve epistemolojik) atomizm varsayımları ve basit ifadelerin diğerlerinden bağımsız olarak, tek tek test edilebileceği varsayımı da eklendiğinde– basit test etme görüşünü ve –genellikle bununla ilişkilendirilen– çok sıradan bir açıklayıcı değerlendirme etkinliğinin nasıl mümkün olabileceğini anlama güçlüğünü pekiştirir.

yor ama açamıyorsam, bu itmediğim anlamına gelmez. Herhangi bir *ceteris paribus* nitelemeye gerek yoktur; eğer kapıyı itiyorsam, bunu onun kilitli, kilitsiz, arkası eşyayla dolu ya da aslında otomatik kapı olup olmadığına *bakmadan* yapıyorumdur. Eğer kapı kilitlenmemişse bu itip itmediğimi saptamayı kolaylaştırabilir, ama başka denetleme yolları da vardır. *Ceteris paribus* varsayımlar sadece bazı mekanizmaların harekete geçirilmesinin ne gibi etkileri olabileceği konusunda öngörülerde bulunmak için gereklidir; onlar zaten olmuş olan şeyi açıklamak ya da hangi mekanizmaların var olduğunu açıklamak için gerekli değildir.[12]

Eğer kuramları, onların öngörülerini açık sistemlerde test ederek değerlendirmeye çalışırsak, aykırı olayların *ceteris paribus* varsayımların ya da yanlışlamaların gerçekleşmemesini belirtip belirtmediği hep belirsiz kalır. Bu da şüpheli ama yaygın olan bir stratejiye davetiye çıkarır: insanın sevdiği kuramı yanlışlamadan korumak için ilk olasılığa başvurması ama aynı stratejinin aynı amaçla karşıtlar tarafından kullanılmasını eleştirme stratejisi. Eğer tümüyle öngörü testlerine dayanırsak, o zaman naif yanlışlamadan –yanlışlamayı olanaksız sunmaksızın– kaçınma ciddi bir sorun olur, ama kuramları değerlendirmenin başka yolları da vardır.

1933 yılında yerleşimlerin büyüklüğü, dağılımı ve aralığını öngören ve açıklayan ince bir kuram öneren Christaller adlı iktisatçıyı düşünün.[13] Hipoteze göre, malların satıldığı yerlerin konumu satıcıların satışları azamiye çıkarma çabalarının kontrolündeydi, alıcıların dükkânla aralarındaki mesafeyi asgariye indirdiği varsayılıyordu. Eşit şekilde dağılmış bir nüfusu varsayan Christaller, benzer malları satanların üçgen bir ızgara üzerine düzenli aralıklarla yerleştiği, genel bir rekabetçi denge çözümü türetti. Farklı malların satışı için hizmet alanlarının farklı büyüklüklerini dikkate alarak farklı büyüklükteki yerleşimlerin bir hiyerarşisini de tespit etti. Sonra bu modeli güney Almanya'ya uygulamaya çalıştı ve tahmin edileceği üzere gözlemlenen ve öngörülen konumlar arasında birçok fark buldu. Ama okurlarını bu tür aykırılıkların kuramını yanlışlamadığını, sadece *ceteris*'in (diğer koşullar) ne derece *paribus* (sabit) olmadığını gösterdiğini söyleyerek uyardı.[14] Bu doğru olsa bile (kasabaların dağ zirvelerine ya da

12 R. Bhaskar, *A Realist Theory of Science* (Leeds 1975), s. 91 vd.

13 W. Christaller, *Central Places in Southern Germany* (çev. C. W. Baskin) (Englewood Cliffs, NJ 1968).

14 *a.g.e.*, s. 5.

başka dış etkenlerin iktisadi güçlerin önüne geçtiği yerlere kurulması zordur), böyle bir sav, herhangi bir kuram için –kuram ne kadar ölçüsüz olursa olsun– sahte bir koruma kuşağı sağlayabilir. Bu olasılığa ve modelin başka uygulamalarındaki "gelişmiş versiyonları"nın kötü öngörü performansına rağmen kuram, uzamdaki rekabetçi baskıların yer belirlemede nasıl etkili olduğunun bir değerlendirmesini sunma bakımından akla yatkın oluşuyla kısmi bir *açıklama* olarak hâlâ yaygın biçimde kabul görmektedir. Bu "akla yatkınlığı" değerlendirken, araştırmacılar –doğa bilimcilerinde olmayan– bir üstünlüğe sahipti: piyasa davranışının mekanizmalarına "içerden erişim" üstünlüğüne. Bunu yaparken neticeyi onaylamıyor ama açıklayıcı hipotezler için bağımsız kanıtı inceliyorlardı. Diğerleri modeli, belli davranışsal ve bağlamsal varsayımlar altında *rasyonel* bir yerleşim düzeninin benzeyeceği şeyin bir temsili olarak, "prakseolojik" bir şekilde yorumladılar ve bu zeminde onu özünde akla yatkın buldular. Kuramın bazı yönlerinin eleştirilmesi ve belki de yanlışlanması, yine onun *açıklayıcı* uygunluğu (örneğin onun böyle bir piyasa davranışına yol açabilecek türden sosyo-iktisadi yapıyı belirlemedeki başarısızlığı) açısından olmaktadır. *Yüzeysel olarak*, bazı bilim felsefecilerinin popülerleştirdiği basit doğrulama ya da yanlışlama modelleriyle karşılaştırılırsa, durum sosyal bilimin test edilebilir bir kuram üretemeyişi ya da yapılan testlerin sonuçlarını kabul edemeyişi şeklinde tezahür eden sözde olgunlaşmamışlığının bir örneği olabilir ve bunun sonucu hiçbir ilerleme sağlanamamasıdır. Fakat rasyonel değerlendirmeler gerçek kapalı sistemlerin elde bulunmadığı düşünülürse olası en iyi şekilde yapılmıştır ve mekanizmaların fiili uzamsal etkilerini öngörmekte değilse de mekanizmaların anlaşılmasında ilerleme sağlanmıştır.

Hakiki örneklerle değil de soyut olarak ele alındığında, buraya kadar yapılan tartışma, olası totolojik savlar ve sahte, yanlışlanamaz hipotezler şeklinde kötü bir koku alan bazı okurları rahatsız edebilir. Gözlemlenemeyenler hakkında varoluşsal hipotezlerin kullanılmasının gizemli güçler hakkındaki savlardan daha iyi ya da daha test edilebilir olduğunu haklı olarak gerçekten öne sürebilir miyiz? Eğer beklenen etkilerin başarısızlığı dengeleyici güçlere başvurarak açıklanabiliyorsa mekanizmalarla ilgili savlar düzgün olarak test edilebilir mi? Bu kuşkuların Saunders tarafından dile getirilişine kulak verelim:

> Böyle bir akıl yürütme kendi kendini onaylayan totolojilerden başka bir şey üretmez (örn. eğer kâr oranları düşüyorsa, bu kâr oranının düşmeye olan doğal eğilimi yüzündendir; eğer düşmüyorsa, bu da karşı eğilimlerin etkisi sayesindedir). İnsanın aklına Home Counties'de* trenle seyahat eden birinin filleri uzak tutmak üzere pencereden hardal tohumu dökmesi hikâyesi geliyor. Surrey'de yabani fil olmadığı kendisine söylendiğinde bunun sadece hardal tohumunun fil-savar olarak etkili olduğunu ispat etmeye yaradığını belirtmişti.[15]

Bu sav görünüşte çekicidir, ama daha iyi incelenirse birkaç hataya dayandığı görülür. Bunların ilki, dengeleyici güçlere başvurmanın zorunlu olarak "kendini onaylayan totolojiler" ve sahte meşruiyetler ürettiği iddiasıdır. Bu açıklama yapısı için verdiğimiz sıradan örneği bir daha düşünün: "Eğer kilitli olmasaydı kapıyı itip açmayı başarırdım." Elbette bu tür savları sahte bir tavırla (kasten ya da masum olarak) kullanabilirdim; kapıyı itmiş gibi yapabilir ya da ittim diye kendimi kandırabilirim ve nedensel savın yanlışlanmasından dengeleyici güçlere başvurarak kaçınmaya çalışabilirim. Fakat bir kavramın budalaca kullanılması olasılığı onun sorumluca kullanılmasını engellemez ve hem farz edilen gücün (kapıyı itmek) hem de varsayılan dengeleyici gücün (kilidin devreye girmesi) işleyişini denetlemenin bağımsız yollarını düşünmek zor değildir. Yani bu tür açıklamaları "kendini onaylayan totolojiler"e indirgemek gerekmez.

Peki ya sosyal bilim örnekleri? Şu aşağıdaki ifadeleri düşünün, hepsi de dengeleyici bir eğilim (A) tarafından saf dışı bırakılan bir temayülle (B) ilgilidir.

1) (A) "Kadınlar edilgen bir rol çerçevesinde sosyalleşmiş olmasaydı (B) bu kadar sıkıcı bir işi kabul etmezlerdi."
2) (A) "Sendikaların savunma gücü olmasaydı (B) ücretler düşerdi."
3) (B) Tarım reformu tamamlanabilirdi (A) ama askeri darbe buna engel oldu."

---

* Londra'yı çevreleyen bölgeler (yay. haz.)

15 P. Saunders, "On the shoulders of which giant?: the case for Weberian urban political analysis", *Urban Studies Yearbook*, 1 (1983).

Bu tür savları nasıl test edeceğiz ya da değerlendireceğiz? Eğer sonucu dengeleyici gücün işleyişinin kanıtı olarak alırsak, o zaman meşruiyet kesinlikle totolojik hale gelir ve "neticeyi onaylama" söz konusu olurdu: mesela, "kadınların sıkıcı işi kabul etmesi onların edilgen bir rolle sosyalleşmiş olduğunu 'kanıtlar'". Ama başka bir strateji daha vardır, sözde dengeleyici gücü "temellendiren" *bağımsız* kanıt arama stratejisi, örneğin kadınların sosyalleşmesinin doğasıyla ilgili kanıt; başka deyişle bu tür savların B bölgesinde değil A bölgesinde değerlendirilmesi gerekir. Bu çoğunlukla zor olsa da nadiren olanaksızdır. Zorluğun nedenlerinden biri, değişimin kabul edilmeyen başka nedenlerinin varlığının muhtemel olmasıdır. Makul bir şekilde isteyebileceğimiz tek şey olası alternatif nedenlerin, yine A bölgesindeki kanıta bakarak gözden geçirilip elenmesidir. (Bilinmeyen nedenlerin değerlendirilmesini hiç umamayız!) Söz gelimi, 1 durumunda, yöneticiler kadınların sıkıcı işle başa çıkmakta erkeklerden *yapısal olarak* genellikle daha iyi olduğunu savunurlar ve kadınların sıkıcı iş yapıyor olmasının bunu kanıtladığını söyleyerek inançlarını aklarlar. Elbette bu işe yaramaz, çünkü bir totoloji içerir ve neticeyi onaylar. Ama sav totolojik olmayan bir şekilde, kadınların sıkıcı işlere meyil göstermelerini sağlayan hangi fiziksel özelliklere sahip olduğunu sorarak da değerlendirilebilir (ve ortadan kaldırılabilir!).

Peki ya Saunders'ın aktardığı sahte açıklama ve test etmenin o özgül örnekleri? İlki kâr oranının düşme eğilimiyle ilgili Marksist kuramdır (bu kurama aşina olmayanlar bu paragrafı atlayabilirler). Aslında Saunders kuramın bir karikatürünü sunuyor ve onun açıklayıcı yapısını yanlış temsil ediyor. Hakikatte, hem eğilim hem de dengeleyici güçlerin varlığına ilişkin savlar, –neticeyi onaylamadan ya da bir totoloji oluşturmadan– açıklamaları beklenen kâr oranı hareketlerinden bağımsız olarak saptanabilen değişikliklere dayanmaktadır. Söz gelimi dengeleyici güçlerin kâr oranını artırmaya eğilimli bir tanesi, işgücünün ücretleri aşağı çekip masrafları azaltacak biçimde genişlemesi olasılığıdır. Bu açıklama da totolojik olmayan bir şekilde değerlendirilebilir. Ayrıca kâr oranını aşağı çeken farklı bir eğilimin var olduğu savı pratikte değerlendirmesi daha güç olan bir savdır, çünkü ölçümü neredeyse olanaksız olan oran hareketleriyle ("sermayenin organik oluşumu") ilgili bir sava dayanmaktadır. Daha genel olarak, her birinin olasılığını kabul etsek bile, özgül bir konjonktürde çeşitli eğilimlerin ve karşı

eğilimlerin göreceli "ağırlığını" değerlendirmede büyük sorunlar vardır. Fakat bu güçlükler "kendini onaylayan totolojiler"in güçlükleri değildir. (Aslında kuramın başka başarısızlıkları olduğunu düşünüyorum, ama bunlar ne Saunders'ın önerdikleridir, ne de doğrulama konusuyla ilgilidirler.)

Hardal tohumu serpen adamdan bahsedilen ikinci örnek de, eğilimlere ya da karşı eğilimlere başvurmanın saf hayal ürünü ve doğrulanamayan güçlere bel bağlamaktan daha iyi olmadığını düşündürür. Fakat 1-3. örneklere tekrar bakın: başvurdukları nedenlerde hayal ürünü ya da gizemli bir yan yok. Hepsi de sosyal bilimdeki açıklamalar açısından tipiktir; hatta sosyal bilimde bazı güçlerin başkaları tarafından değiştirilebileceği, aşılabileceği ya da engellenebileceği varsayımını içer*me*yen ya da gözlemlenemeyenlerin varlığını varsaymayan herhangi bir sosyal araştırma ya da teorik tartışma hayal etmek güçtür. A bölgesi değerlendirmelerinin olasılığını hatırlıyorsak, ciddi ve hayalci açıklamaları birbirinden ayırt etmek güç değildir. Öne sürdüğüm ölçütlere dayanarak hardal tohumu serpicisinin savlarını yanlışlamakta, örneğin fillerin hep namevcut olmadığına dair kanıt istemekte güçlük çekmeyiz. Eğer bir kere mevcut oldukları kanıtlanırsa, onların gidişlerinin diğer olası nedenlerini gerçek filler üzerinde bir deney yaparak ortadan kaldırmaya çalışabiliriz. Eğer bu başarılı olursa, yine mekanizmanın bir değerlendirmesini ve güçlerinin ek kanıtını talep edebiliriz. (Bu yanıtın tuhaf doğası örneğin önemsizliğini yansıtır!) Tam da bu felsefeler 1) varoluşsal hipotezleri önemsizleştirir, 2) bir kuramın rolünü gözlemlenebilirler hakkında ifadeler türetmenin höristik bir aracına indirger ve 3) test edilebilecek tek şeyin, maddi olasılıklara (bunların mevcut bilgilerine) hiç aldırmayan lüzumsuz açıklamalara en az direnç gösteren, gözlemlenebilir olaylarla ilgili öngörüler olduğunu varsayar.[16]

Yorumlar – Değerlendirmenin Ötesi?

Sosyal bilimde rekabet eden tanımları değerlendirmenin imkânına ilişkin en ağır karamsarlık yorumlayıcı anlamayla ilgilidir. Muhafazakâr bir tarihçinin, söz gelimi politik bir hareket hakkındaki yorumunun sosyalist bir tarihçinin yorumundan daha iyi ya da kötü olup olmadığına nasıl karar verebiliriz? Bir ideolojinin gerçek anlamının ne olduğuna nasıl karar

16 Bu tür açıklamaların (bir öngörü testini yine de geçebilecek olan) örnekleri için 5. Bölüm'e bkz. s. 153-5.

verebiliriz? Genellikle bu tür kararlar, doğa bilimlerinde sözde mümkün olan "nesnel" kararların tersine, "öznel" diye betimlenir; yorumları ya kabul ederiz ya etmeyiz. Ama daha önce gösterdiğimiz üzere, öznel ve nesnel ikiciliği son derece kuşkuludur. Doğa bilimindeki testlerin kesinliğinin sık sık abartıldığını gördük. Şimdi yorumlayıcı anlamayı özellikle tartışmalı kılan geçerli nedenler olsa da, onun değerlendirmesinin "yumuşaklığı"nın ve sonuçsuzluğunun da abartılabileceğini savunacağım.

Sosyal bilimlerin kavramsal ve kavram-bağımlı nesnelerinin doğa bilimlerinin nesnelerinden farklılık göstermesi ölçüsünde, onların bilişsel olasılıklarının farklılık göstermesine şaşırmamalıyız. Anlamları anlayabilir ve "kullanabiliriz" ama onları tek tek toplayamayız ya da ölçemeyiz.[17] Söz gelimi "yurtseverliğin" nasıl yorumlanacağına karar vermek suyun kaynama noktasını ölçmek gibi değildir. Yorumlayıcı anlamayı önce hipotez ve öngörüleri hazırlayıp sonra da onları test ederek değerlendirmeyiz. Bilakis yorum sürecinin kendisi, "metnin" bir parçasını diğerleriyle bağlantılı olarak okuduğumuz sırada sürekli bir denetleme ve gözden geçirmeyi içerir. Doğa bilimciler, yorumlamak zorunda oldukları anlamların sadece kendi bilimsel topluluklarının anlamları olduğu tek bir hermenötik çember içinde hareket ederken, sosyal bilimcilerin kendi anlam çerçeveleriyle aktörlerinki arasında aracılık yapması gerekir. Bu da çeviri ve yargı konusunda büyük sorunlar ortaya çıkarabilir, özellikle de anlam çerçevelerinin birbirinden uzak olması muhtemel olan ve büyük olasılıkla farklı rasyonellik kavramlarıyla ilişkili olan tarih ve antropolojide. Yine de hermenötik sorunların aşılamaz olmayıp günlük hayatta sürekli başa çıktığımız bir şey olduğunu hatırlamak gerekir.[18]

Önce yorumun görünüşteki belirsizliğine verilen görelilikçi tepkiyi ele alalım: bütün yorumlar ilginç ve eşit ölçüde geçerlidir, o yüzden yüz çiçek açsın* diyebilmeliyiz. Daha gelişmiş bir varyant, metinler ya da ideolojiler

17 Bhaskar, *The Possibility of Naturalism*, s. 59: "Anlamdaki kesinlik artık kuramın *a posteriori* taşıyıcısı olarak ölçümün hassaslığının yerini alıyor."

18 A. Giddens, *New Rules of Sociological Method* (Londra 1976), s. 59.

* Çin'de Komünist Parti'nin Taocu filozof Zhuangzi'nin "Taocu yüz okul"una göndermede bulunarak "Yüz Çiçek Açsın, Yüz Fikir Yarışsın" sloganıyla, düşünce ve ifade özgürlüğünü genişletmek amacıyla 1956'da başlattığı hareket. (yay. haz.)

gibi kavramsal nesnelerin muğlak *olduğunu* ve bu niteliğe direnmeyip onu hoşnutlukla karşılamamız gerektiğini söyler.

Çiçeklerin açmasına izin vermeye kim karşı çıkabilir? Yanıt: pitoresk ama taraflı bir analojinin güdümüne girmekten daha iyisini bilenler. Bunun ima ettiği şey konusunda açık olalım: çırağın yorumu ustanınki kadar iyidir; *apartheid*in ırkçı bir yorumu liberal yorumu kadar iyidir. Birkaç münferit iddiada durum şüpheli bir hal alır. İlk olarak o riyakâr olma eğilimi gösterir, çünkü açık liberalliği statükoyu eleştiriden korumaya hizmet eder. İkinci olarak, yorumlara nadiren ilgisiz davrandığımız ve onlar hakkında çok tartıştığımız gerçeğinden anlam çıkaramaz. Günlük hayatta anlamın çekişmesi –1 ve 2. bölümlerde bunu ele almıştık– sadece bunun çekişmeli *olduğuna* değil, herhangi bir yorumun kabul edilebilir olmamasının da önemli olduğuna işaret eder. Yorumlar üzerinde anlaşmazlık, onlara ilgisiz olduğumuzu değil onların önemli olduğunu gösterir.

Yorumun karar verilemezliği şeklindeki abartılı görüş anlamların pratik bağlamlarından, gönderen ve kullanıcılarından farkında olmaksızın soyutlanmasından kaynaklanıyor. Aktörlerin kullanıp anladığı anlamlar pratiklerin ve toplumsal ilişkilerin içine yerleşmiştir. Bu anlamlar, insanların ve koşulların betimleme ve değerlendirmelerini yapabilir, kimliklerimizi ve toplum içinde ne yaptığımızı etkileyebilir. Elbette bunları gizleyebilir ya da yanlış temsil de edebilirler. Bu nedenlerle, söz gelimi, "vergi ödeyene bir yük" olarak betimlenmeye kayıtsız kalamam. Her yorum kabul edilemez. Böyle bir yorum kimseyi etkilememişse ve onların bana karşı davranışında bir fark yaratmamışsa ona aldırmayabilirim. Yorumları değerlendirmemiz de kısmen bu tür betimleme ve pratik içerimlerle bağlantılıdır.

Bu, anlam ve toplumla ilgili yorumlarımızın müphemliğini ve çoklu anlamları bastırmasını savunmak değildir. Eğer toplumdaki kavramlar ve durumlar biz araştırmacılar için muğlak ve tartışmalıysa, aktörler için de öyle olmalıdır. Herhangi bir Anma Günü'ndeki ordu geçit resmi, anlamı aşırı muğlak bir olaydır; savaşın dehşetlerinin kabulüyle ("Bir daha asla..."), ordunun ve belki savaşın kutlanıp övülmesini aynı anda barındırır. Ama bir olayı muğlak ya da çoklu anlama sahip olarak yorumlamak herhangi bir yorumu kabul etmek değildir zira bütün yorumlar müphemliği kabul etmez. İronik bir şekilde, eğer muğlaklığa hakkını vereceksek onu herhangi bir şekilde yorumlayamayız.

Yorumların çokluğu konusunda daha ikna edici bir bakış açısı Clifford Geertz tarafından öne sürülmüştür. Ona göre, hermenötik antropoloji disiplininde "ilerleme mutabakatın iyileştirilmesinden çok tartışmanın rafineleşmesiyle görülür. Daha iyi hale getiren şey birbirimizle daha net şekilde tartışmamızdır."[19] Bu, sosyal bilimlerin doğa bilimlerine daha çok benzemesi gerektiğini varsayanların sıkça dile getirdiği o bildik "sosyal bilimlerdeki sonu gelmez tartışmalar" eleştirisine karşı zarif ve inandırıcı bir savunma gibi görünür. Ve Geertz'in savunmasının, *dissensus*'un (anlaşmazlığın) ilerlemenin yokluğunu ima ettiği şeklindeki çıkarıma direnmek gibi bir erdemi vardır. Ama bence yüz çiçek göreceliğinin biraz daha ötesine de gidebiliriz.

Yorumlarımızın nesneleri –güdüler, inançlar, aktörlerin değerlendirmeleri, kurucu anlamlar vb.– çifte belirlenime sahiptir. Bu sadece onlara sahip olanların nesnel maddi durumlarından değil, kültürleri içinde erişebildikleri ve onlara kendi durumlarını yorumlamak için yollar sunan kavramsal araçlardan da kaynaklanır. Toplum araştırmacısının bu iki yönü de anlamaya çalışması gerekir, genellikle de daha fazla incelenmiş ve çok farklı bağlamlarda geliştirilmiş olan kavramsal araçları kullanarak bunu yapacaktır. Anlamlar zaman ve uzam boyunca değiştiği müddetçe –doğa biliminde deneyi tekrarlayabilsek de– soruşturmaları tekrarlayarak yorumlarımızı denetleyemeyiz.

Yorumların değerlendirilmesi bir kavramın anlam ve göndermesinin bir başka kavramınkilerle çapraz denetlenmesini içerir; bu, tutarsızlıkların, yanlı belirlemelerin ve eksiklerin araştırıldığı bir tür "nirengi teşkili (*triangulation*)" süreciyle yapılır.[20] Her parçanın anlamı sürekli olarak, bütünün anlamıyla bağlantılı olarak yeniden incelenir ve bunun tersi de uygulanır. Yorumlar hakkındaki kararlar çekişen fikirlerin bağlantılı olduğu maddi koşulların, toplumsal ilişkilerin, kimlikler, inançlar ve duyguların bilgisi ışığında verilir. Gerekçeler ve inançlar sosyal olayların nedenleri olabildiği ölçüde, yorumlayıcı anlamanın değerlendirilmesi genellikle sanıldığı gibi nedensel açıklamaların değerlendirilmesinden çok farklı olmaz.

Bazı antropologlarca savunulan bir başka strateji de, araştırmacıların okurlarına olabildiğince çok birincil malzeme (konuşmaların dökümleri,

19 C. Geertz, *The Interpretation of Cultures* (New York 1973), s. 29.

20 Bkz. P. Willis, *Profane Culture* (Londra 1978): Theoretical Appendix.

görüşmeler vb.) sunmaları, böylece okurların bütünüyle araştırmacıların bakış açısına bağımlı kalmayıp kendi değerlendirmelerini yapabilmeleri şeklindedir.[21] Bu da araştırmacıların kendi birincil malzemelerini seçmek, süzmek ve bir kalıba sokmak konusundaki alışılmış eğilimi üzerine bazı –sadece bazı– sınırlar getirilmesini sağlar ve onların yorumlarının değerlendirilmesini kolaylaştırır. Ne aktörler ne araştırmacılar ne de okurlar yorumda herhangi bir nihai otoriteye sahiptir, onların herhangi biri yanılmış olabilir. Birincil malzemenin sunuluş tarzı kendi içinde tarafsız değildir ve bazı ayrıntıları gizlemeye yatkındır. Araştırmacı hâlâ "orada bulunmuş olmak" gibi –mutlak değil– göreceli bir üstünlüğe sahip olabilir ve okur hâlâ araştırmacının yorumlarını dikkate alma ihtiyacını hisseder, ama söz konusu strateji tartışmayı biraz açar ve araştırmacının çıkarımlarını biraz daha saydam kılar.

Araştırmacıların yorumlarını değerlendirmenin daha doğrudan bir yolu da elbette bizzat aktörlere bunlar için ne düşündüklerini sormaktır. Bu, aktörlerin görüşlerine nihai bir yetki verilmesi anlamına gelmez. Akademik değerlendirmeler kabul edilmemiş koşul ve sonuçlara gönderme yapabilir, zorunlu olarak pratik bilinci onun hakkındaki bir söylem biçiminde yeniden sunmaları gerekir, hatta bilinçaltı anlamlara da gönderme yapabilirler. Bu nedenlerle akademik bir değerlendirme bir aktörün anlatısından farklı olabilir. Bazen birbiriyle çelişebilir. Bu da aktörlerin anlayışlarının akademik anlayışlarla hem nesne hem rakip olarak karşı karşıya gelmesi olgusunun kaçınılmaz bir sonucudur. Bu tür anlatıları değerlendirmekten kaçınamayacağımız için (bu en iyi açıklamayı bulmak için zorunludur) genellikle rasyonellik ve değerlerle ilgili savlara gömülürüz. Ve, 1. Bölüm'de gördüğümüz üzere, yanlış olan şeyin bizim onlarla ilgili değerlendirmelerimiz değil, bilakis toplum, özellikle de toplumun aktörlerinin anlayış ve pratikleri olduğunu saçmalığa düşmeden söylemek mümkün olur. Doğa biliminin nesnelerinin değerlendirilecek bu tür nitelikleri yoktur ve değerlendirilmesi gereken şey sadece gözlemcinin bilgisidir, nesnenin kendisi değil. Sosyal bilimde, hem gözlemcinin bilgisi hem de gözlemlenenin bilgisi denetim altındadır. Bu tür koşullarda aktöre ya da akademisyene salahiyet vermemizi sağlayacak *a priori* zeminler yoktur.

---

21 G. E. Marcus ve M. M. J. Fischer, *Anthropology as Cultural Critique* (Chicago 1986).

Yorumlar arasındaki bu eleştirel ilişkiyi kabullenmek, akademisyenlere aktörlerin anlatılarını göz ardı etme ya da iki değerlendirme arasındaki farklar için yukarıda verilen nedenleri böyle bir stratejiyi meşrulaştırma araçları olarak kullanma ehliyeti vermek değildir. 1968'in önemine dairyorumlar, akademisyenlerin kendi düşüncelerini yorum nesnesiyle karıştırmalarının iyi bir örneğidir. Büyük olasılıkla akademisyenlerin ve benzer sosyal konumlardaki insanların (örn. medya çalışanlarının) kişisel deneyimlerinin önemi onların (az miktardaki) sayılarının işaret ettiğinden daha büyüktür; ama anlatılarında sıkça birçok insan için, kutlanan olayların (kim tarafından kutlanan?) sadece uzaktan ve belli belirsiz algılandığı o yılın sıradan bir yıl olduğunu belirtmekten geri dururlar.

Bu yüzden akademisyenlerin, sundukları yorumların kime ait ve kimin için olduğuna karar vermesi gerekir. Eğer bunlar aktörlerin kendi anlayışlarının yorumları olarak düşünülüyorsa, o zaman bunun akademisyenlerin tümüyle kendilerini yetiştirmek için yorumlar geliştirmesinden farklı içerimleri vardır. Ortaya çıkan değerlendirmeler genellikle akademisyenlerin göstermelik nesnelerinin değil kendi sosyal konumunun ve akademik rekabetin bir işlevi olur. Elbette sıradan anlayışların araştırmacının anlam çerçevesi aracılığıyla yorumlanması gerekir, ama burada bir etkileşim olduğunu –ilkinin diğeri içinde kaybolacağını, bu yüzden de akademik değerlendirmelerin sıradan eleştirisinin hep göz ardı edilebileceğini varsaymadan– kabul edebiliriz. Bu, araştırmacıların kendi yorumlarını asla kendi eğitimleri için geliştirmemesi gerektiğini söylemek değildir, yeter ki bunu şeylerin aktörler için ne anlama geldiğini sunmaya çabalamakla aynı saymaya kalkışmasınlar. Realizm, yorumlayıcı anlamanın çok kişisel olabileceği bir anlamı kabul edebilir, ama yazarın kişisel konumunun koordinatlarını belirleme ihtiyacı konusunda da uyarır: eğer yorumları değerdireceksek onların kim tarafından, kimin için ve kim hakkında yapıldığını bilmemiz gerekir.

Sonuçlar

Sonuç olarak, yukarıdaki reçetelerin değerlendirmenin meşru yöntemleri olduğuna inandığım şeyin *biçimleştirilmesi* ve *yeniden inşası* olduğunu bir kez daha vurgulamalıyım. Bence birçok sosyal bilimci bunları zaten yaygın olarak kullanıyor, ama ne yazık ki birçoğu da öngörülerin testlerine daha çok inanmalarını öneren sınırlı değerlendirmelerin etkisindedir.

Eğer bunun sonucu sadece araştırmacıların metodolojik açıklamalarında tözsel araştırmalarında yaptıkları şeyi reddetmesi olsaydı, zarar çok az olurdu; ama ne yazık ki bazıları bu öneriyi ciddiye almış durumdalar. Doğa bilimindeki duruma kıyasla, sosyal bilimin öznesiyle nesnesi arasındaki ilişkinin karakterinin içerimleri bazılarında kesin değerlendirmeler yapma olasılığı hakkında kasvet ve umutsuzluk yaratmış olabilir. Buna karşılık, etkileşim yokmuş ve sanki araştırma doğa bilimindekinden hiç farklı değilmiş gibi davranmakla da hiçbir şey elde edilmez. Hatta böyle bir strateji durumu daha da kötüleştirecektir. 9. Bölüm'ün son kısmında, sosyal bilimin hedeflerini yeniden incelediğimizde, sorunların bazılarının çözüme çevrilebileceğini göstermeye çalışacağım.

8.

Popper'ın "Yanlışlamacılığı"

Sosyal bilimde test etmeyle ilgili en bilinen fikirler Popper'ın "yanlışlamacılık" üzerine çalışmasından türemiştir. Onun kuramı çok çekici bir şekilde yalın ama paradoksaldır ve bir dizi yoruma mahal veren güçlü ve zayıf versiyonlara sahiptir.[1] Bu kuram ayrıca bilimsel ilerlemenin, bilginin tümevarım aracılığıyla düzenli bir şekilde birikmesi demek olduğu şeklindeki sıkıcı görüşün yerine, bilimin, faraziyeler ortaya atıp onları yanlışlamaya çalışmak gibi cesur bir süreç olduğu görüşünü ikame ederek bilime çekici bir hava katmıştır. Bu özellikler sayesinde kuram, uygulamaya koymak tam olarak imkânsız olsa bile, popüler oldu. Popper'ın bazı fikirlerini ele aldığımız 5. Bölüm gibi, burada yer alan tartışma da bilim felsefesindeki tartışmaların bir kısmına aşina olan okurlar için düşünülmüştür. Diğer okurlar dilerlerse doğruca 9. Bölüm'e geçebilir.[2]

Popper'ın yanlışlamacılığının temelinde onun doğal zorunluluğu reddetmesi vardır. Nesneler ya da olaylar arasındaki bütün ilişkiler olumsaldır ve buna bağlı olarak büyük tümevarım sorunu (dünyanın değişebilir olması sorunu) her an ortaya çıkar. Bu da sürekli olarak küçük tümevarım sorunuyla bir araya getirilir. Rasyonel bir çıkarım tarzı olarak tümevarım saf dışı bırakılır, ama onun yerine Popper doğal zorunluluğu varsayan

1 Bu versiyonların Lakatos tarafından tartışılması hakkında bkz. Lakatos, "Falsification and the methodology of scientific research programmes", I. Lakatos ve A. Musgrave (ed.), *Criticism and the Growth of Knowledge* (Cambridge 1970).

2 Benim yanlışlamacılık eleştirilerim realizm için en ciddi sonuçları öneren yorumlarla sınırlıdır.

gerivarımı koymaz, tümdengelimi koyar. Kuramların tümdengelimsel bir biçimi olması ve test edilebilir öngörüler üretmeleri gerekir. Tümdengelimsel kuramların başarılı öngörülerle onaylandığı söylenemez, çünkü 5. Bölüm'de gördüğümüz gibi geçerli bir tümdengelimsel savın öncüllerinde herhangi bir sayıda hipotez kullanılabilir ve bunlar başarılı öngörüler üretebilir. A tipi testlerin bir eş değeri yoktur, çünkü Popper, kuramların içeriğini onların mantıksal biçimleri pahasına feda ederken, kuramların nesneleriyle –olayların öngörülerinden başka yollarla, örneğin varoluşsal hipotezler yoluyla– ilişki kurma biçimlerini göz ardı eder.

Popper'ın savının en ayırt edici kısmı şu iddiadır: (tümdengelimsel) kuramlar onaylanamasalar da, yine de öngörü başarısızlığı aracılığıyla açıkça yanlışlanabilirler. Eğer öngörüler geçerli bir şekilde öncüllerden çıkıyorsa ve yine de yanlışlanmışsa, o zaman öncüllerde bir hata olması *gerekir*.[3] 5. Bölüm'de belirtilen onaylama ya da doğrulama ve yanlışlama arasındaki asimetri buradan gelir. Paradoksal bir şekilde, öyle görünüyor ki bir kuramdan ancak onun yanlış olduğu gösterildiği zaman emin olabiliriz.[4]

Bu tümdengelimsel yapıya uymak ve böylece kuramları yanlışlama riskine açık hale getirmek üzere, bilim adamları evrensel düzenlilikler hakkında cesur faraziyeler yapmaya teşvik edildiler; örneğin "X'lerin birçoğu Y'dir" değil, "X'lerin hepsi Y'dir". Son ifade evrensel ve belirlenimci olarak betimlenebilse de, Popper'a göre, yine de olumsal olarak bağlantılı fenomenler hakkındadır. Bu metafizik varsayım Popper için tehlikeli paradokslar üretir. Bir insan neden olumsallıklar hakkında evrensel belirleyici bir iddia getirmek *istesin*? Eğer dünyada herhangi bir zorunluluk yoksa, neden olaylar hakkındaki evrensel bir ifadenin yanlışlanması (ki bu Popper'ın dediği gibi olabildiğince çok sonucu engeller)[5] önemli olsun?

---

3 Zaman zaman Popper –bu yanlışlama prosedürü mantıksal olarak hatasız olmasına rağmen–, yanlışlamaların pratikte genellikle kademe meselesi olduğunu, bunun da büyük ölçüde onları saptamadaki güçlükten kaynaklandığını kabul eder.

4 "Kanıt ya istenen, ama yararsız bir kanıttır ya da istenmeyen bir kanıttır, bu yüzden de yanıltıcıdır ve insanın inisiyatifini yavaş yavaş yok eder", R. Harré, *The Principles of Scientific Thinking* (Londra 1970), s. 130.

5 Popper'ın kuramların "yasaklar" olduğu önerisi (*Conjectures and Refutations* (Londra 1963), s. 36) aslında, eğer doğal zorunluluğun kabul edilmesi ve bununla ilişkili fiziksel olasılık ve olanaksızlık kavramlarının *kabulü* bu öneriye eşlik etmiş olsaydı, çok daha anlamlı olurdu.

En azından (tüm bilgimizin ilke olarak yanlışlanabileceğine dair) küçük tümevarım sorunu yüzünden, başarılı bir kuramın yeniden gözden geçirmenin ötesinde doğru olduğu kanıtlanamaz, ama herhangi bir yanlışlayıcı ifade de kanıtlanamaz ve sonuçta Popper bunu kabul etmektedir. Fakat buna ek olarak, eğer kesin onay yine büyük tümevarım sorunu yüzünden elde edilemezse, o zaman 5. Bölüm'de gördüğümüz gibi yanlışlama da olmaz. Eğer dünyada zorunluluk yoksa o zaman bugün yanlışlanan şey yarın doğrulanabilir ve tam tersi de geçerlidir. Eğer dünyadaki zorunluluk hakkında haklı iddialar getirebilirsek yanlışlama kesin olur; ama o zaman da yine dünyanın tüm diğer bilgileri gibi onlar da küçük tümevarım sorununa konu olacaktır. Dahası, ilişkiler hakkında cesur faraziyeler üretmenin, ancak eğer dünyada herhangi bir zorunluluk varsa bir anlamı vardır.

Eğer benim önerdiğim gibi, dünyada hem zorunlu hem olumsal ilişkiler varsa, o zaman nesnelerin zorunlu eylem tarzları sadece olayların kalıplarında düzenliliklere yol açabilir; eğer kapalı bir sistem varsa. Dolayısıyla yönlendirilebilir bir gerçek kapalı sistemin varlığı, bu eylem tarzları hakkındaki savların sözde yanlışlamaları üzerine yorumlayıcı tartışmaları en aza indirmek için son derece yararlıdır.

Popper'a göre, en başarılı kuramlarımızın bile onaylanmış ya da doğrulanmış olduğu söylenemez, sadece kanıtlarla desteklenmiş ya da henüz yanlışlanmamış olduğu söylenebilir. Saf tümevarımsal çıkarımda, bir olayın başarılı her öngörüsü bizim kuramımızı güçlendirmekten uzaktır, çünkü o başarının devam edeceği anlamını çıkarmak için herhangi bir mantıksal zemin yoktur. Bu doğrudur, ama şu istisnayla: gördüğümüz üzere, saf tümevarıma, yani sırf belli bir olay diziliminin meydana geldiği bilindiği için bunun meydana gelmeyi sürdüreceği gibi bir çıkarıma dayanma eğiliminde değilizdir. Fakat eğer varoluşsal iddiaları ve A tipi testleri dikkate alırsak –bunlar da tıpkı diğer ifadeler gibi, küçük tümevarım sorununa duyarlı olmakla birlikte– bir ya da daha çok örnekte başarılı olduğu gösterilmiş bir varoluşsal hipotezin, başarısı hiç kanıtlanmamış bir hipotezden daha iyi olmadığını söylemek saçmadır. Onaylama ve desteklemenin derecelerinin var olabileceği şeklindeki sezgisel fikrimiz bu yüzden oldukça makuldür. Ne zaman ki sadece olayların gözleminden gelen saf tümevarıma ya da nedensel olmayan öncüllerden gelen tümdengelime güveniriz (çünkü nesnelerin doğaları ve nedensel güçleri konusunda bilgiden yoksunuz), işte

o zaman başarının kuramlarımıza duyulan güven artışının garantisi *olmayacağı* söylenebilir.

Popper bilimdeki ilerleme için destansı bir tablo çizer, bu tabloda cesur kuramlar ortaya atılır –bu kuramlar olası yanlışlamaya ne kadar açık olursa o kadar iyidir– ve sonra onların yanlış olduğunu kanıtlamak için çaba harcanır. Bu olduğu zaman, kuramı ortaya atanların kuramlarını *ad hoc* düzenlemeler yaparak korumaya çalışmak yerine bu durumu bir ilerleme olarak karşılamaları gerekir. Popper bu savı, daha iyi bir kuram bulununcaya dek yanlışlanmış bile olsa bir kuramı terk etmenin irrasyonel olduğunu ve en azından bazı değişiklerin meşru olarak yapılabileceğini mümkün görerek revize etti ve daha nitelikli hale getirdi,[6] ama birtakım nedenlerle bu sav hâlâ tatmin edici olmaktan uzaktır.

Birincisi, kuramlar genelde (çok makul olarak) yapıca tümdengelimsel değildir ve bazı iddialarının yanlışlanmış olması bütün kuramın yıkılmasına yol açmaz. Ve yanlışlamalara yanıt olarak yapılan değişikliklerin kuramları kaçınılmaz olarak "zayıflattığını" varsaymak da tuhaftır. Eğer kuram A bölgesinde zayıf bir şekilde geliştirildiyse (yani araçsalcı bir kuram olma eğilimindeyse), bu tür değişiklikler daha çok *ad hoc* bir karaktere sahiptir. Hal böyleyse, kuramcı hangi değişikliklerin yapılabileceği konusunda kavramsal sınırlamalardan yoksun kalacaktır. Değişiklikleri, söz konusu nesnelerin doğasının mevcut (yanlışlanmamış) bilgisi açısından anlaşılabilir olanlarla sınırlamak yerine, kuramcı, anomaliyi gideren herhangi bir şeyi değiştirmeye hevesli olacaktır –bu da tam olarak araçsalcı sosyal bilimi, özellikle de matematiksel modellemeyi karakterize eden bir uygulamadır. Başka deyişle, *Popper'ın kuram ve bilim görüşü tam da bizi uyardığı tehlikeyi alevlendirmektedir.*

İkincisi, Popper'ın kuramların kavramsal içeriğini ve anlam değişimini dikkate almaması da kuramların değerlendirilme süreci konusundaki algısını daraltır. Kavramsal değişiklikler öngörülerin ampirik yanlışlamasından destek alarak da almayarak da yapılabilir. (Bunlar, yanlış gerekçeler için doğru yanıtlar verilmiş olabileceği anlamına gelen savlarca desteklenmiş olabilir.) Bu tür değişiklikler sadece, anlamı sabit olan ifadeler arasın-

6 Popper, *a.g.e.*, s. 49: "Eğer yenilgiyi çok kolay kabul edersek, neredeyse haklı olduğumuzu keşfetmemize engel olabiliriz".

daki mantıksal ilişkileri yeniden düzenlemekten değil, kuramın kavramsal ve resimsel içeriğindeki değişikliklerden doğabilir ve bizzat bu içeriğin de değerlendirilmesi gerekir. 5. Bölüm'de, geçerli ama saçma tümdengelimsel sav örnekleri verilmişti. Bu tür saçmalıkları ortadan kaldıran şeyler mantıksal değişiklikler değildir, öngörülerin yanlışlamaları da onları doğrudan teşhir etmez. Bilakis bu cephede ilerlemeyi doğrudan üreten şey, Popper'ın "bilim mantığı"nın dışında diye bir kenara ittiği "test-öncesi" kavramsal araştırmadır.

Üçüncüsü, yanlışlamalara bağlı olarak kuramlarda yapılan değişikliklerin –acımasızca– kaçma diye yorumlanması gerekmez, bilakis bunlar genellikle reddiyelerin *kabullenilmesidir*. Marx'ın meşhur "yoksulluğun artması tezi"ni düşünün. Bu birkaç şekilde yorumlanmıştır ve Marx'ın hangisini kastettiği kesin değildir. Ama önemli olan bu değil. Önemli olan çeşitli yorumların, kimden geldiğine bağlı olmayan uygunluğudur. Eğer basit yorum (yani kapitalizm geliştikçe işçi sınıfının yoksullaşacağı yorumu) yanlış olarak kabul edilirse –ki edilmelidir– ve onun yerine başka bir yorum önerilirse, bu ilk versiyonun yanlışlanmasından kaçma olarak değil onun kabulü şeklinde düşünülmelidir. Sonrasında ikinci versiyon da ayrıca ele alınmalıdır.

Gördüğümüz üzere bazen de bir süreçle ilgili bir iddia, sözde yanlışlayıcı örneklere karşı, dengeleyici güç ya da koşullara başvurarak savunulur. Bu çerçevede şu iddia sıklıkla dile getirilmiştir: Üçüncü Dünya'da emperyalizmin ürettiği yoksullaşma olmasaydı gelişmiş ülkelerdeki işçi sınıfının büyük kesimi "yoksullaşırdı" zira Üçüncü Dünya ülkelerindeki bu yoksullaşma, yurt içinde üretilen pahalı malların yerine emeğin ucuz olduğu ülkelerden yapılan ithalatları koyan gelişmiş ülkelerde reel gelirlerde artışa yol açmıştır. Sadece felsefi savlar temelinde bu açıklama yapısı, yanlışlanamaz ve dolayısıyla gayrimeşru olduğu gerekçesiyle bir kenara bırakılamaz. Böyle olup olmadığı hem yoksullaşma mekanizması hem de dengeleyici güçler için mevcut olan *açıklayıcı* delil türüne bağlıdır.[7] Yoksullaşma tezinin –kapitalizm öncesi üretim tarzlarıyla birlikteliğine bakılmaksızın– kapitalizmin doğasında içkin olan bir şeye gönderme yapıyor gibi mi göründüğü, yoksa bunun olumsal bir etken tarafından belirlendiği kabul edilen

7 Kendi adıma, açıklayıcı kanıtın ve savların ilki için çok zayıf, ikincisi içinse iyi olduğunu düşünüyorum.

bir durumun öngörüsü mü olduğu, çok şey değiştirir. Bunu söylemek, filan şey farklı olmuş olsaydı tarihte ne değişirdiye karar vermenin güçlüğünü hafife almak değildir, ama realist-olmayanlar bunu dünyadaki zorunlulukla ilgili bilgimizi göz ardı ederek sık sık abartırlar. X'in meydana gelebilecek olmasının onun tekrar tekrar gerçekleştiği örneklerden tümevarımsal bir çıkarım olması gerekmez; bu, bir mekanizmanın doğasına ilişkin kuramdan da (her zamanki gibi, yanlışlanabilir bir şekilde) bilinebilir.

Dördüncüsü, Popper'ın "risk alan" kuramları yeğleyen argümanı da açıklamayı gerektirir. ("Her iyi bilimsel kuram bir yasaktır: bazı şeylerin olmasını yasaklar. Bir kuram ne kadar yasaklarsa o kadar iyidir.")[8] Açık sistemlerle ilgili kuramların kapalı olan ya da kapanabilen sistemlerle ilgili kuramlardan daha az yasaklayıcı olması şaşırtıcı değildir, aynı şekilde olumsallıklar hakkındaki ifadeler de çok makul bir şekilde zorunluluk hakkındaki ifadelerden daha az yasaklayıcıdır. Popper'a göre, "X olacak ama Y olmayacak" demek yerine, "ya X ya Y olabilir" diyen kuramlar bilgilendirmeyen kuramlardır. Fakat "yatırım istihdamı ya artırır ya azaltır" savını bir düşünün. Eğer bu doğruysa ve daha önce yatırımın istihdamı yalnızca artırabileceğini düşündüysek, o zaman bu sav kesinlikle yararlı olacaktır. Eğer bu iki sonucun hangi koşullarda ortaya çıkacağını da belirlerse elbette daha da bilgilendirici olacaktır. Burada söylenecek asıl şey metodolojik reçetelerin ontolojiyi göz ardı etmemesi gerektiğidir. Kuramların neyi yasaklaması gerektiği dünyanın yapısına bağlıdır.

Son olarak, Popper'ın bilimsel değişim değerlendirmesinde yanlışlamaya verilen önemi ele alalım. Zayıf versiyonunda bu, "hatalarımızdan ders alabiliriz" gibi basit bir fikirdir.[9] Gördüğümüz gibi kuramın değerlendirilmesi büyük ölçüde öngörülen olayların testleriyle –ya da bizim terminolojimizle söylersek B testleriyle– sınırlıdır. Eğer böyleyse, bir tümdengelimsel kuram (daha önce tanımlanmış anlamda naif bir şekilde değil de) yasal olarak yanlışlandığı zaman *ne* öğreniriz? Sadece farklı bir tümdengelimsel kuram denememiz gerektiğini öğreniriz. Tümdengelimcilik kuramın içeriğini göz ardı eder ve bu yüzden nedensel açıklamayı araçsalcı "türetme"den ayırt edemez; o zaman hükmen, A bölgesinin içeriği B bölgesindeki testler aracılığıyla sadece dolaylı olarak değerlendirilebilir –ve o da ancak yanlış-

8 *a.g.e.*, s. 36 ve bkz. yukarıda 5. dipnot.
9 *a.g.e.*, vii.

layıcı bir örnek keşfedildiği zaman! Anlaşılan, yalnızca o zaman, bir şeyin hatalı olduğunu biliriz, ama *sadece bir şeyin* yanlış olduğunu biliriz, *neyin* yanlış olduğunu değil. Deneyimden öğrenmeye getirilen bu *sınırlama*, sosyal bilimde olduğu gibi, B tipi öngörü testlerinin nadiren mümkün olduğu yerlerde daha da ciddidir.

Bu son nokta, yanlışlamacılığın, sosyal bilimcileri kuramlarını eleştiriye açma yönünde cesaretlendirmek şöyle dursun, onları tam tersini yaptıkları halde tam da bunu yaptıklarını söyleyen bir ideoloji ile donattığını söyler. A tipi eleştiri, onun bilim mantığını değil "psikoloji"yi ilgilendirdiği, sadece B tipi öngörü yanlışlamalarının konuları kesin olarak çözebileceği ve varsayımların realist olması gerekmediği söylenerek çürütülebilir. Ama sosyal sistemlere dair öngörülerin kesin yanlışlamalarını üretmek çok güç olduğu için, onların daha üstün bir değerlendirme kuramına sahip oldukları iddiası boştur ve onların kuramlarını testlerden korumaya yarar. Söz gelimi Blaug[10] ve Giedymin A tipi zeminlerde yapılmış neoklasik iktisat açıklamalarının ve soyutlamalarının eleştirilerini (varsayımların realist olmak zorunda olmadığı savına da başvurarak) görmezden gelir.[11] Blaug'un bu taktiği benimsemesi daha da tuhaftır çünkü o bazı iktisat kuramlarının yanlışlanamazlığına yönelik eleştirilerin çoğunu onaylar. Bunu daha da ciddiye almış ama Poppercı ölçütlere alternatif bulamayan başka kişiler, hiç de şaşırtıcı olmayan bir şekilde, teorik çelişkileri çözme olasılığına olan inançlarını kaybetmiş ve çaresizce "her şey elinizdeki paradigmaya/kurama bağlıdır" sonucuna varmıştır. Bhaskar'ın bu Popper sonrası durumla ilgili yorumu yerindedir:

> Kesin test durumlarının bulunmaması, *öngörücü* bir ölçüte süreğen biçimsel sadakatle birleştiğinde, bir anda metodolojiyi bulanıklaştırmaya, korunaklı (ya da ayrıcalıklı) kuramı korumaya, alternatifleri engellemeye ve/veya teorik çelişkilerin çözümsüzlüğünü (buna olan inancı) cesaretlendirmeye hizmet eder ki bu pratikte onların statüko lehine çözülmesi anlamına gelir.[12]

10 Bkz. M. Blaug, *The Methodology of Economics* (Cambridge 1980).

11 J. Giedymin, "Antipositivism in contemporary philosophy of science and humanities", *British Journal of Philosophy of Science*, 26 (1975), s. 275-301.

12 R. Bhaskar, *The Possibility of Naturalism* (Hassocks 1979), s. 167.

9.

Açıklama Sorunları ve Sosyal Bilimin Hedefleri

"İyi bir açıklama nedir?" sorusu sosyal bilimcilerin yöntembilimcilere en sık sorduğu sorulardan biridir. Ayrıca en bezdirici sorulardan da biridir; çünkü soran kişinin aklında nasıl bir nesne olduğunu ve onun hakkında ne açıklamak istediğini bilmeden bir yanıt vermek zordur. Fakat bazı felsefeciler açıklama tiplerinin çeşitliliğinin sadece görünüşte olduğunu ve bir iki temel mantıksal biçime –örneğin 5. Bölüm'de ele alınan "tümdengelimsel-nomolojik model"e– indirgenebileceğini savunarak, genel bir yanıt vermeye çalışmıştır. Ayrıca örnek olarak, "cıva sütunu neden yükseldi", "radyatör neden patladı" vb. gibi basit olayların açıklamalarını da sağladılar. 5. Bölüm'de savunduğum gibi, bu modeller ciddi şekilde yetersizdir, basit olayların açıklamalarının rekonstrüksiyonları olarak bile yetersizdir. Hiç de şaşırtıcı olmayan bir şekilde, bu örnekler Birinci Dünya Savaşı'nın nedenleri, kadınların ezilmesi ya da küçük çocuklarda dil öğrenimi gibi karmaşık fenomenleri açıklamakla ilgilenen sosyal bilimciler tarafından çok yararlı bulunmamıştır.

Bu bölümde, sosyal bilimdeki "açıklama" sorunlarının bir kısmını, onun inceleme nesnelerinin özgül doğasına ve karmaşıklığına hakkaniyetli davranmaya çalışan bir şekilde inceleyeceğim. Özellikle, açıklamaların neden tipik biçimde görece eksik, yaklaşık ve itiraz götürür olduğunu göstermeye çalışacağım. Bir yandan inceleme nesnesinin doğasıyla diğer yandan hedef, beklenti ve yöntemlerimiz arasındaki etkileşimden doğan güçlükleri kabul ediyorum. Sorunlarımızın bir kısmının uygunsuz yöntemler kulla-

nılması aracılığıyla kendi kendine dayatılmış olduğu söylenebilirse de, neyin uygun olup olmadığına ancak açıklanacak şeyin doğasıyla ilgili yargılara bakarak karar verilebilir. Kısmen, bu konu soyut ve somut analiz ve genelleme arasında yaptığımız daha önceki ayrımlara atıfla aydınlatılabilir, ama o aynı zamanda soruna alternatif araştırma tasarımları açısından bakmaya da yarar.

Şimdi, birçok yöntem tartışmasında, sosyal bilimin temel hedeflerinin sosyal dünyanın nasıl olduğu konusunda tutarlı bir betimleme ve açıklama sunan "bilimsel", nesnel, önermesel bir bilginin geliştirilmesi olduğu peşinen kabul edilir. Buna *bilimin hedeflerinin ortodoks kavranışı* diyeceğim. Ama eğer zorluk sorununun (*question of difficulty*) peşine düşersek, bu hedefleri yeniden değerlendirmemiz ve bunların mantıksız ve çelişkili beklentilere yol açıp açmadığını sormamız gereken bir noktaya ulaşırız. Bu alternatife de *eleştirel kuram kavrayışı* diyeceğim. Sosyal bilim ve onunla bağlantılı bilgi türlerinin ne *için* olduğu sorusunu açıkça sorduğumuz zaman, zorluklar daha da anlaşılır olur. Dahası, sorunların ne ve çözümlerin ne olduğu konusundaki yargılarımızın bir kısmının da tersine çevrilmesi gerekir.

Başlamadan önce, zorluk sorunu konusunda birkaç şey söylemek gerekir, çünkü felsefeciler arasında bunu meşru bir kaygı sayma konusunda yaygın bir isteksizlik görülmektedir. Bilimin bütünüyle zor olduğu ve onun niteliğini belirleyenin nesnesi değil yöntemi olduğu söylenerek bu konu bir kenara bırakılır. Ama eğer doğa bilimlerine kıyasla sosyal bilimdeki "başarı" yoksunluğunun sosyal bilimin nesnesiyle bir ilgisi bulunmuyorsa, o zaman bunu sosyal bilimcilerin beceriksizliğine, onların düzgün bilimsel yöntemler kullanmaktaki başarısızlığına ya da sosyal bilimin sözde kısa tarihine yüklemekten başka yol yoktur. Bu olasılıkların hiçbirine itimat edilemez. "Başarı" konusundaki farklar kısmen uygun yöntemlerin dengesiz kullanımına bağlı olsa bile, inceleme nesnesindeki farkların bununla bir ilgisi olabileceği gibi çok makul bir olasılığı reddetmek bir yana öyle midir diye düşünmek bile dogmatiktir. Bu noktaya dek savlarım yerinde ise, her tip incelemeye tek bir "başarı" ölçütünün uygulanabileceğini varsaymak mantıksız olacaktır, hatta futbolu kriket kurallarıyla değerlendirmeye çalışmak kadar saçma olur. Elbette her araştırmanın güçlükleri vardır, ama ben sosyal bilime özgü olanların bir kısmını ele almak istiyorum. Realizm, neyin var olduğu sorusuna ve nesnelerin bilişsel olasılıklarına verdiği önem açısından, bu görev için çok iyi donanımlıdır.

Açıklama ve Zorluk Sorunu I: Ortodoks Kavrayış

Putnam'i izleyerek biz de, yapıdan yoksun oldukları için nesneleri bir "kargaşa" halinde olan meteoroloji gibi açık sistem incelemeleriyle, nesneleri "yapılanmış bir kargaşa" halinde olan –sosyal bilimler gibi– açık sistem incelemelerini birbirinden ayırabiliriz.[1] İlki doğal olarak daha basittir ve meteoroloji söz konusu olduğunda onların anlaşılmalarına, kapalı sistemlere erişimi olan başka doğa bilimleri tarafından üretilen ilgili bilgi yardımcı olabilir. Daha iyi bilinen zorluk kaynakları, deneysel yöntemlerin mevcut olmaması ve sosyal bilimin nesnesiyle olan içselliği ve bunun nesneyi bilim tarafından değiştirilmeye açık hale getirmesidir. Bazı doğa bilimcileri aynı zorluğun kuantum mekaniği gibi, soruşturmanın inceleme nesnesi üzerinde kaçınılmaz bir etki bıraktığı örneklerde de görüldüğünü savunmuştur; ama etkileşim anlamlı olmadığı için karşılaştırma pek sağlam değildir.

Bu son zorluk da insanların kendi yorumlarından bir şeyler öğrenip onları değiştirme yeteneğine sahip kendi kendini yorumlayan varlıklar olması olgusundan kaynaklanır, dolayısıyla yeni biçimlerde eyleme geçip tepki verebilir, böylelikle daha sonraki eylemler için yeni uyaranlar üretebilirler. Başka deyişle, onların nedensel güçleri ve kapasiteleri insan olmayan nesnelerinkinden daha çeşitli ve değişebilirdir (hatta geçicidir). Maddi koşulların etkisinde olsalar da, eylemleri onlarla sabit ilişki içinde durmaz, çünkü bu eylemler onların mevcut görme biçimlerinin dolayımından geçmektedir ve bu biçimler de çok büyük değişiklik gösterebilir. Bu yüzden bilginin bizatihi gelişimi de onun sosyal bilimdeki kendi nesnesini değiştirebilir. Diğer yandan, bu sorunlu ilişkinin hem öznesi hem nesnesi olarak, en azından ona, yanlışlanabilir de olsa, bir iç erişime sahip olmak gibi bir üstünlüğümüz var. Ek olarak, kendi kendini yorumlayan varlıklar olmamız da insan eylemini –sabit biçimlerde olmasa da– bağlam-bağımlı ya da "çok-değerli" (*polyvalent*) kılar ve karmaşık sosyal davranışın bağlamdan bağlama değişmeyen basit davranışların bir bileşimine pek de indirgenemeyeceğini temin eder. İster doğal ister sosyal fenomene dair olsun, *herhangi* bir açıklama, bütün bilginin gözden geçirilebilir olduğu şeklindeki epistemolojik bir nedenle eksiktir; ama sosyal fenomenlerin açıklamaları, inceleme nesnelerinin sadece evrimsel değil, süreğen bir tarihsel değişim-

1 H. Putnam, *Meaning and the Moral Sciences* (Londra 1978), s. 62.

den de geçiyor olması gibi yukarıda zikredilen ontolojik nedenlerden dolayı da eksik kalacaktır.

"Açıklama" çok çeşitli durumları kapsayan esnek bir terimdir ve bu kapsamla uzlaşmaya çalışmalıyız.[2] Açıklamanın çok biçimselleşmiş ve sınırlayıcı yeniden inşalarını üretmenin tehlikesi, açıklama çabasına girince bildiğimiz her şeyden yararlandığımız şeklindeki basit noktayı göz ardı etmemizi mümkün kılmasıdır. Diğer aşırı uçta, gündelik hayatta açıklama olarak kabul edilen her şeyi eleştirel yorum yapmadan sıralamak amaçsızdır, çünkü bu durumda metodoloji gereksiz olacaktır. Dahası, felsefi tartışmalarda çok kolay unutulsa da, açıklama talepleri ve onlara verilen yanıtlar asla dış dünya ile ilişkisiz olamaz; bunlar belli düzeylerde ön-anlayış ve ilgileri olan insanlar tarafından talep edilir. Otobüsün neden geç kaldığına ve İran Devrimi'nin nedenlerine ilişkin açıklama taleplerime verilen yanıtlar karmaşıklık açısından farklı olacaktır; sadece ikinci olay daha karmaşık olduğu için değil, aynı zamanda benim ilkine ilişkin ön-anlayışım daha büyük olduğu için. Bu yüzden, açıklamaların soyut olarak tartışıldığı yerde, okurların bu açıklamaların önerilebileceği makul bir toplumsal bağlam tahayyül etmesi gerekir. Açıklamalar soyutlandığı zaman, (ister doğal ister sosyal nesneler hakkında olsun) hep eksik görünürler; bu sadece bilgisizliğimiz yüzünden değil, mevcut bilgimiz tamlığı gereksiz kıldığı için söz konusu olur. Fakat sosyal bilime özgü daha ciddi başka eksiklik türleri vardır, bunları birazdan göstereceğiz. Başarılı açıklama aynı zamanda soru soranın ve yanıt verenin kullandığı kavramsal çerçevelerin karşılıklı olarak anlaşılabilir olmasını koşul olarak varsayar. Bu son derece açık görünebilir, ama felsefecilerin açıklamaları yeniden inşaları genellikle onların en sorunlu özelliği olan şeyi –yani kullandıkları terimlerin anlamlarını– göz ardı eder.

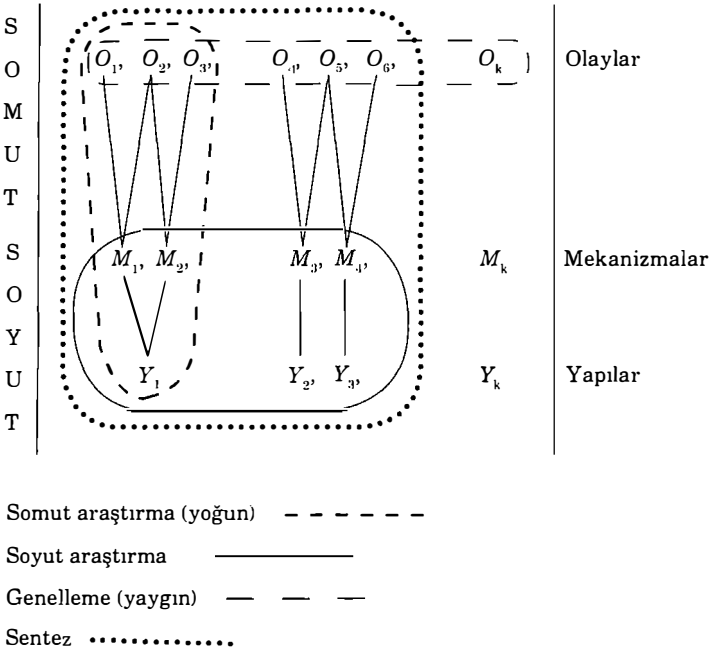
Daha önceki bölümlerde görece basit olay ve nesnelerin birkaç açıklama tipini ele almıştım. Şimdi daha karmaşık nesnelere geçmeden önce, bunları kısaca tekrar edeceğim. Olaylar mekanizmaların varlığını onaylama ve gerivarım aracılığıyla nedensel olarak açıklanır, mekanizmaların varlığı da onlara sahip olan nesnelerin yapısına ve kuruluşuna atıfla açıklanır.

2 "Açıklamanın doğası, sorgulanan şeylerin doğasına ve genellikle bilinçsiz olarak soruşturmalarımıza kattığımız örnek vakalara bağlıdır. Açıklama, Wittgenstein'ın ifadesiyle, bir vakalar ailesidir, bunlar sadece ortak bir hedefle, bir şeyi yalın ya da açık kılmak hedefiyle biraraya gelmiştir." A. R. Louch, *The Explanation of Human Action* (Oxford 1966), s. 233.

Aynı olaylar birbirinden farklı birkaç neden tarafından ortak belirleniyorsa, bunlar her mekanizmanın göreceli katkısı hesaplanarak da açıklanabilir. Fakat olayın, başka nesnelerin bileşiminden doğan ama her birinin gücüne indirgenemez olan mümeyyiz güçlerin bir sonucu olması gibi bir olasılığa da hazır olmalıyız; böyle durumlarda nedensel ayrıştırma bir işe yaramaz. Genellikle açıklamanın sorunu, açıklanacak olayın betimlemesinde yatar, bu durumda bir yeniden betimleme açıklama yerine geçecektir: "Politik toplantı değil, dinsel bir toplantıydı". Toplumdaki kavramların, "kendi düzeyleri"nde açıklanması gerekir ya da –bazılarının tercih edeceği gibi söylersek– anlamlarının *anlaşılması* gerekir. Bunlar gözlenebilir fiziksel davranışla ilişkilendirilebilirse de (ki bu da açıklama gerektirir), eylemin bir epifenomenine ya da dışsal betimlemesine indirgenemezler. Aynı zamanda nedenlerine ve onlara yol açan (ki bunlar başka eylemleri, gerekçeleri ve inançları içerebilir) koşullara bakarak eylemleri üreten şeyi açıklamak zorunlu olabilir. Bir eylemin anlamını idrak etmek onun niçin, nasıl, ne zaman ve nerede yapıldığını açıklamak için nadiren yeterli olur. Daha genel olarak, sosyal bilim ekseriyetle kendi içlerinde gündelik söylemde görece iyi anlaşılabilecek olan ama olasılık koşulları büyük ölçüde kabul edilmeyen eylemleri –bilhassa toplumsal yapıları– açıklamakla ilgilenir. Bazı durumlarda, açıklanacak-şey sadece soyut kurama göndermeyle açıklamaya izin verecek kadar özgül olabilir; söz gelimi "kiracıların neden kira ödemesi gerekir?" sorusu. Fakat biz sık sık savaşın, ideolojinin ve iktisadi gelişimin somut vakaları gibi karmaşık şeylerin açıklamasını isteriz; bunlara yanıt bulmak için büyük araştırma programları gerekebilir. Bu tür durumların da hakkını vermek için teorik ve ampirik araştırma ile soyut ve somut arasındaki ilişkilere dönmemiz gerekir.

Şekil 8'i temel alan Şekil 12 farklı türden araştırmalar arasındaki ilişkiyi açıklığa kavuşturmak üzere düşünülmüştür. Buna karşın, pratikte, belli bir proje birkaç tipi birleştirebilir. Soyut teorik araştırma sosyal nesnelerin oluşumu ve olası eylem tarzlarıyla ilgilenir ve fiili olaylar sadece olası sonuçlar olarak ele alınır. Örnekler arasında iktisattaki değer kuramları ve sınıfı iç ilişkiler açısından tanımlayan toplumsal sınıf teorileri vardır. Somut araştırma fiili olayları ve nesneleri "farklı belirlenimlerin birlikleri" olarak, her biri yalıtılmış ve soyut araştırma aracılığıyla incelenmiş şeyler olarak inceler. Buna karşılık genelleme yöntemi soyutlamayı içermeme eğiliminde olur, ama bunu en azından özbilinçli olarak yapmaz ve olay ve nesneleri somut değil basit olarak ele alır. Temel amacı bu dü-

zeydeki düzenlilikleri ve ortak özellikleri aramaktır. Ayrıca dördüncü bir tipi, "sentezi" de ekleyebiliriz; bu, bütün sistemlerin önemli parçalarını, soyut ve somut araştırma bulgularını çok geniş kapsamlı bir kurucu yapı, mekanizma ve olaya ilişkin genellemelerle birleştirerek açıklamaya çalışan bir araştırmadır. İdealde onun disiplinlerarası olması gerektiğini söylemek daha adil olsa da bu tür bir araştırma özellikle tarih ve coğrafyada yaygındır. *Yorumlayıcı anlama* bütün bu araştırma tiplerinde koşul olarak varsayılır, ama ne ölçüde sorunsallaştırılacağı konuya bağlı olacaktır; örneğin iktisata mukabil kültürel incelemeler.

Şekil 12 Araştırma tipleri

Somut araştırmaya, şemamızda kolayca temsil edilemeyen bir başka yaklaşım da "*ideal tipler*" yöntemidir. Dünyanın karmaşıklığına bakılırsa, herhangi bir araştırmanın seçici olması gerektiği ve buna bağlı olarak araştırmacıların nesneleri –fenomenleri kendi ilgi ve değerlerine göre yalıtan– ideal tipler açısından belirlediği savunulur. Söz gelimi, erken dönem

sanayi şehrini inceleyen biri Manchester gibi belli bir örnek alabilir ya da bu fenomenin ideal tipi olarak farazi bir "Coketown" kurabilir. Buna yönelik realist itiraz seçmecilik olgusuna ve değerlerin etkisine yönelik değildir, çünkü bunlar kaçınılmazdır; sorun daha çok metodolojinin dünyanın yapısına ilgi göstermemesi ve bu yüzden de bu yapıyla ilişkileri bakımından bazı seçimlerin diğerlerinden daha iyi olduğunu kabul edememesidir.[3] Ontoloji karşısındaki bu keyfî tutum yüzünden ideal tipler bizim şemamızda temsil edilemez. İdeal tipler bu tür konulardan bağımsız olarak tanımlandığı zaman, onları fiili örneklerle karşılaştırarak –farkların olabileceği dışında– pek bir şey öğrenilemez. Ama sonra da olumsal kalıpların –onları üreten yapılardan bağımsız olarak– keyfî biçimde dondurulması, farklılıkların sahip olabileceği önemi kaçınılmaz olarak bulanıklaştırır, yani bunların olumsal ilişkilerdeki önemsiz farklar mı, yoksa yapısal farkların yanlış belirtmeleri mi olduğunu muğlaklaştırır. Hiç de şaşırtıcı olmayan bir şekilde, bu tür farklara herhangi bir önem atfetmeyi reddetmek, ideal metodoloji türünün kullanıcılara reddiyeye karşı yerleşik bir korunma sağladığı gibi bir eleştiriye yol açmıştır.[4]

Bu farklı araştırma tiplerinin işlevleri hem kullanıcılar hem eleştirmenler tarafından genellikle yanlış anlaşılmıştır. Özellikle de araştırmacılar bir tipin diğerlerinin işini yapmasını bekleyerek bunları *aşırı-genişletir* (buna tam aksi yönden bakıldığında bu bir indirgemecilik biçimi olarak da görülebilir).

Soyut araştırma örneğinde bu aşırı-yayma "sözde-somut araştırma" olarak adlandırılabilir; çünkü –somutu oluşturan soyut öğelerin bileşimlerinin olumsal biçimlerine yönelik ampirik araştırmaya gerek duymaksızın– soyut kuramın olayları doğrudan açıklamasını beklemek gibi bir hata yapar. Somutu soyuta indirger. Bu, Marksizm ve sosyolojide yaygın bir hatadır. Bu eğilime ilk karşı çıkanlardan biri Sartre olmuştu:

> Valéry küçük bir burjuva entelektüelidir, ona kuşku yok. Ama her küçük burjuva entelektüeli Valéry değildir. Çağdaş Marksizm'in keşifsel yetersizliği bu iki cümlede saklıdır. Valéry'yi küçük burjuva ve yapıtını idealist diye tanımlayan Marksist her ikisinde de oraya ne koyduysa onu bulacaktır.[5]

3 Krş. R. Bhaskar, *The Possibility of Naturalism* (Hassocks 1979), s. 167.

4 A. Giddens, *Profiles in Social Theory* (Cambridge 1982), s. 202

5 J. P. Sartre, *Search for a Method* (New York 1963), s. 56.

Benzer şekilde Raymond Williams sosyolojideki bir eğilimi yani "yol yordam öğrenip toplumun işlevsel bir üyesi olmak" şeklinde tanımlanan ve elbette bütün toplumlarda gerçekleşen "sosyalleşme" gibi "tarafsız" terimleri, son derece farklı "'yolları' ve 'işlevleri'" ve "toplumun bir 'üyesi'" olmanın çok farklılıklar içeren karakterini betimleyen somut terimlerin *yerine* kullanma eğilimini eleştirir.[6] Bu eğilim kapitalist devlet üzerine yapılan son çalışmalarda özellikle belirginleşmiştir. Birçok araştırmacı, somut biçimleriyle devletin doğasının, Marksist kuramların en temel kategorilerinin yeniden ele alınmasından "türetilebileceğini" hayal ediyor gibi görünmektedir; sanki soyuttan somuta geçiş tersine çevrilmez ve tümdengelimselmiş gibi. Yıllar boyunca, "devlet tartışması" büyük ölçüde rakip sözde-somut konumlar arasındaki tartışmalardan oluştu. Bu araştırmanın açıkça soyut olduğu yerde bile eldeki tek soyutlama kaynağı mevcut (Marksist) kurammış ve kimse somut nesnelerden ve farklı kuramlardan yola çıkarak yeni soyutlamalar geliştiremezmiş gibi varsayılmaktadır.[7] Soyutlamalar bizim somutu incelememizi sağlayan araçların bir kısmını sağlamak için vazgeçilmezdir, ama kökenlerini somut nesneleri başlangıç noktası ve hammadde olarak alan bir soyutlama *sürecine* borçludurlar. Soyut araştırma somut araştırmayı ve onun ampirik soruşturmaya olan bağımlılığını yerinden edemez.

Fakat Şekil 12'deki saf soyut araştırmayı yukarıya doğru yaymaya çalışmanın tehlikeleri olsa da, onu yatay olarak yaymak, keşfedilen zorunlu ilişkiler başka yerde de var olduğu ölçüde mümkündür. Onlar zorunlulukla ilgili oldukları için, "genel" veya yaygın olan ilişki ve özellikleri keşfedebilirler, ama tam manasıyla ne kadar yaygın olduğu sadece ampirik inceleme yoluyla belirlenebilir. Bu "genelliğin" anlamının genelleme kavramında örtük olandan çok farklı olduğuna dikkat edin. Genellemedeki anlam öncelikle somut nesne ve olayların özellikleri arasındaki benzerlik ve düzenli-

6 Williams, *Communications* (Harmondsworth 1962), s. 120. Farklı bir terminoloji kullanmamak üzere burada Williams'ı yorumladım. Ayrıca Williams'ın soyut kavramların gerçek nesnelere gönderme yapabileceğini (en azından bu yazıldığı sırada) kabul edebileceğinden çok emin değilim.

7 Eleştiriler için bkz. B. Jessop, *The Capitalist State* (Oxford 1982); J. Urry, *The Anatomy of Capitalist Societies* (Londra 1981) ve benim "Theory and empirical research in urban and regional political economy: a sympathetic critique", *University of Sussex Urban and Regional Studies Working Papers*, no. 14 (1979).

likleri keşfetmekle ilgilenir, ama açık sistemlerde kalıcı olanları bulmakta zorlanır. Soyutlama zorunlu ilişkiler, koşullar ve özellikler arar ve somut düzeyde başarılı genellemeler bulmayı umut etmez; fakat belli somut nesneleri birlikte belirleyen belli olumsallıklar*dan* soyutlama yaparken, genel olmakla nitelenen bir kavrayış üretmeye meyilli olurlar.[8] Ev sahibi-kiracı ilişkisi buna iyi bir örnektir. Hiç de şaşırtıcı olmayan bir şekilde, açık sistemlerde var olan birçok genellik örneği olumsal sonuçlardan ve olay kalıplarından değil, zorunluluktan türer.

Soyut araştırmanın işlevi de ampirist ve gündelik anlayışta sık sık yanlış yorumlanır, yani soyut (tek yönlü) kavramlardan hatalı bir şekilde somutun özgüllüklerini önceden ayırması beklenir. Bunu yapmadıkları kaçınılmaz olarak keşfedilince de, "naif yanlışlama" yoluyla terk edilirler. Bu hatanın belki de en ünlü örneği, Marksist sınıf kavramlarının nüfusu somut düzeyde paylaşılan sıfatlara göre sınıflandırmayı mümkün kılmasını beklemektir. Böylece gelir, eğitim, tutumlar vb. emek-sermaye ayrımı etrafında düzgün bir şekilde kutuplaşacaktır. Bunun olmadığı anlaşılınca, sınıfın var olmadığı gösterilmiştir gibi saçma bir sonuçla soyutlama bir kenara atılır. Bu tür basit yanlış kavrayışlar yüzünden, çok sayıda sosyal bilimci bazı en güçlü kavramlarından yararlanamamıştır.

Çoğunlukla somut araştırmayla ilişkilendirilen aşırı-genişletme, bir sistemin belli (olumsal) konjonktürüyle ilgili özgül bulguların –aslında temsil edici olmayabilse de– sistemin geri kalanını da kapsayacak biçimde mantıksız bir şekilde ekstrapolasyonunu (ya da genellenmesini) içerir. Bu da Şekil 12'de yatay bir yayılmayı getirir. Elbette sistem ne kadar heterojen olursa, yayılma o kadar tehlikeli olur. Bu kaçınması güç olmayan basit bir hata olsa da, ilgilenilen sistemin her parçası üzerinde somut araştırma yapmanın mümkün olmaması bunu son derece cazip kılar. Söz gelimi sanayi devriminin tarihsel anlatılarında, Lancashire pamuk sanayisinde mevcut olan belli koşulların dönemin "temsilcisi" olduğu izlenimine kolayca kapılabiliriz; kesinlikle öyle değildiler, her ne kadar olacak olayları (farklı bir anlamda) "temsil ettikleri" savunulabilse de.

Genellemede de benzer bir durum vardır. Onun özellikle açık sistemlerde keşfettiği kalıpların başkalarına herhangi bir kesinlikle uygulanması

8 Bu noktayı John Allen'a borçluyum. Ayrıca bkz. araştırma tasarımı üzerine aşağıdaki tartışma.

beklenemez, bunu denemeye heveslensek bile. Farklı nedenlerle onun rolü de betimlemenin ötesine geçip (nedensel) açıklamaya ulaşamaz.

İndirgemeciliğin veya aşırı-yayılmanın başka bir olası örneği de yorumlayıcı analizde saptanabilir. Bazı yorumlayıcıların sosyal bilimin toplumun maddi süreçlerine ilgi göstermeyi bırakmak ya da göz ardı etmek gibi saçma emperyalist eğilimini zaten saptamıştık. Ama toplumun kendi bünyesindeki kavramların anlaşılması açısından bile, genellikle toplumdaki kavramlar hakkında anlaşılması gereken *tek* şey onların ne anlama geldiğiymiş gibi varsayılır; onların ne kadar yaygın benimsenip kullanıldığı meselesi hiç önemli değilmiş gibidir. Bu sendrom kültürel ve politik analizde özellikle yaygındır, orada araştırmacılar küçücük örneklemlerden genelleme yapar ve onların temsiliyet sorununa şaşırtıcı bir ilgisizlik gösterirler.[9] Bilincin fazlasıyla bağlam-bağımlı olduğu düşünülürse, işçi sınıfı kültürü gibi şeyler hakkında kesin genel ifadelerin sınırlı kişisel deneyimden ya da bireysel vaka incelemelerinden türetilip türetilemeyeceği kuşkuludur. Dil ve kültürün paylaşılan, öznelerarası doğasının ve modern iletişim sistemlerinin yaygınlığının belli grupların bilincinde ortak noktalar yarattığını kabul edebiliriz. Fakat o zaman da bu içgörünün insanların bilincinin şekillendiği somut bağlamların parçalılığıyla nasıl uzlaştırılacağı sorunu ortaya çıkar. Kültür incelemelerinde bu sorun çok iyi bilinir, ama bu farkındalık, gördüğüm kadarıyla, onun metodolojisinde yeterli karşılığı bulamamaktadır. Özellikle de incelenen sosyal grupların kapsamı, en azından yakın zamana dek, oldukça sınırlandırılmış olduğu için bu böyledir.

Araştırma Tasarımı: Yoğun ve Yaygın Araştırma

Kuram temelli somut araştırma yürütmenin sorunları alternatif *araştırma tasarımları* dikkate alınarak daha da aydınlatılabilir. Ne yazık ki bu konu nadiren felsefe temelinde tartışılır ve sıklıkla son derece spesifik bir araştırma yöntemiyle, istatistiksel analizle eş anlamlı gibi ele alınır.[10]

---

9 "Sıradan insanlar"ın bazı basmakalıp davranışlarını tercih etmeyle birleştiğinde, bu sorun, popüler bilincin aşırı yorumlarında özellikle yaygındır. Bu, solun günümüzdeki popüler muhafazakârlığı anlamadaki açık başarısızlığıyla çok yakından ilgilidir. Temsiliyet önemlidir: "ampirist bir takıntı" diye bir kenara bırakılamaz. Ayrıca bkz. 23. dipnot.

10 Örneğin Open University, DE304, *Research Methods in Social Science*. Araştırma tasarımı üzerine daha dengeli ve dakik bir görüş için bkz. C. Hakim, *Research Design* (Londra 1987).

Somut araştırma tasarlarken ilgi nesnelerimizin doğasını akılda tutmalıyız. Heterojenlik, karmaşıklık ve nitel değişim ve "çok-değerlilik" öyledir ki ilginin her boyutu açısından çok az somut birey özdeş olabilir. (*Not:* "Bireyler"in anlamını kişilerle sınırlamak istemiyorum.)

Bu özellikler sosyal bilimde nesnelerin tanımlanabileceği biçimleri etkiler. Bir bireyin tanımında ne kadar çok özellik kullanılırsa, bütün bu özelliklere sahip birey o kadar az olur.[11] Söz gelimi "kırk yaşın üstündeki kişiler" sınıfına göre "Muhafazakârlara oy veren kırk yaşını aşmış kendi işinin sahibi erkekler" sınıfının üye sayısı daha azdır. Eğer çok sayıda bireyi incelemek ve karşılaştırma ve genellemeler yapmak istiyorsak, onları tanımlamak için kullanılan özelliklerin sayısını sınırlamak zorunludur. Ama onların heterojenlikleri ve çok-değerlilikleri yüzünden, bu tür incelemeler sık sık özsel olmayan özelliklerin yanısıra bireylerin davranışında önemli farklar yaratan özellikleri de dışlar. Başka deyişle, onların örneklemleri, katmanlara ayrıldığında bile, dağılımsal olarak güvenilmez olma eğilimi sergiler. Hatta farklı bireylerden müteşekkil bir grubu oldukça çok sayıdaki karakteristiğe atıfla kategorilere ayırırken, her sıfatın her birey için nedensel açıdan ne ölçüde önemli olduğu kesin değildir. Bunun alternatifi az sayıda bireyin çok sayıda özelliklerini incelemektir, bu durumda birçok birey ya da sistemin başka parçaları kolaylıkla göz ardı edilir.

Yoksulluk üzerine aşağıdaki bir çift olası araştırma projesini düşünün. Projenin birinde, düşük gelirli evlerin temsil edici bir örneklemine dayanarak geniş bir anket yürütülür. İstihdam tipi, (varsa) gelir, bakmakla yükümlü olunan kişi sayısı ve hane halkı yapısı, ikamet tipi, oda başına düşen kişi sayısı, etnik köken, eğitim ve beceri durumu vb. Birincil ve ikincil veriler ortak özellikleri, alt grupları vb. saptamak üzere yoğun bir şekilde analiz edilir. Önemli miktarda betimleyici sonuç elde edilir ama açıklamalar ekolojik yanılgı (bkz. yukarıda, s. 138), yığılmada enformasyon kaybı vb. nedenlerle kesin değildir. Başka bir proje de çok az sayıda –belki 10'dan daha az sayıda– haneyi ele alır ve her birini tarihi ve bağlamı açısından (yani onun ikamet, istihdam, eğitim, refah durumu, ulaşım vb. konulardaki kendine özgü deneyimi açısından) yoğun bir şekilde inceler.[12] Enformasyo-

11 R. Harré, *Social Being* (Oxford 1979), s. 132.

12 Krş. S. Wallman, *Eight London Households* (Londra 1982).

nun büyük kısmı niteldir ve belli özelliklere dair istatistiklerden ziyade süreçler, etkinlikler, ilişkiler ve olaylarla ilgilidir. Tanımlanabilir faillerin dahil olduğu fiili ilişkilere bakarak, etkinlikler arasındaki ve özellikler arasındaki karşılıklı bağımlılıklar ortaya çıkarılabilir. Söz gelimi ücretli çalışmayla ev içi çalışma yükümlülüklerinin zaman ve uzam içinde nasıl bütünleşik olduğu ortaya çıkarılabilir. Sonuçlar daha canlıdır çünkü bireyleri ve onların etkinliklerini –"sosyo-iktisadi grup" gibi istatistiksel belirteçlerin donuk kategorileriyle değil– somut bir şekilde tarif ederler. Fakat elbette, tatmin edici açıklamalar sağlar gibi görünseler bile sonuçların temsil niteliği taşıdığı konusunda güvence yoktur.

Bu ikilem Harré'nin "*yaygın*" ve "*yoğun*" araştırma tasarımları dediği şeyler arasında bir seçimi kapsar.[13] Yüzeysel olarak, bu ayrım basit bir ölçek sorunu ya da "derinliğe karşı genişlik" sorunundan öte değil gibi görünür. Fakat bu iki tip tasarım farklı türden sorular sorar, farklı teknikler ve yöntemler kullanır ve nesne ve sınırlarını farklı bir şekilde tanımlar (bkz. Şekil 13). Yoğun araştırmada birincil sorular nedensel sürecin belli bir örnekte ya da sınırlı sayıda örnekte nasıl çalıştığıyla ilgilidir. Daha sıkça kullanılan yaygın araştırma, bütün bir nüfusun ortak özelliklerinin ve genel kalıplarının bir kısmının keşfedilmesiyle ilgilenir. Bu iki tip soru yaygın olarak birleştirilir ve karıştırılır; bu özellikle de araştırmacıların "*y*'nin farklılaşmasının ne kadarı *x* ile açıklanabilir?" gibi muğlak sorular sordukları ve nedenselliğin rehberi olarak olaylardaki kalıplara ve düzenliliklere güvendikleri yerlerde yaşanır. Yaygın araştırmanın tipik yöntemleri betimleyici ve çıkarımsal istatistik, sayısal analiz (örneğin çapraz tablolama) ve bir nüfusun ya da onun "temsil edici örneklem"inin büyük ölçekli formel anketi olmaktadır. Yoğun araştırma büyük ölçüde yapısal ve nedensel analiz, katılımcı gözlem ve/veya enformel ve etkileşimli görüşmeler gibi nitel yöntemleri kullanır.

---

13 Harré, *Social Being*. Benim değerlendirmem Harré'ninkinden farklıdır, çünkü ben yoğun tasarımları tipik bireylerin incelenmesiyle sınırlamıyorum. Harré tipik olmayan bireylerin incelemelerini "ideografik" diye adlandırıyor. Bu son terim ilk kez icat edildiğinden beri (W. Windelband, "History and natural science", *History and Theory*, 19 (1980), s. 165-85), (anti-teorik, anti-bilimsel, sadece sezgisel ve betimleyici gibi) bir dizi olumsuz çağrışımı da yanına kattı; bunları hatırlatmak ya da canlandırmak istemiyorum.

	YOĞUN	YAYGIN
Araştırma sorusu	Belirli bir vakada ya da az sayıda vakada bir süreç nasıl çalışır? Belli bir değişimi ne üretir? Failler fiilen ne yapar?	Bir nüfusun düzenlilikleri, ortak kalıpları ve ayırt edici özellikleri nelerdir? Belli karakteristikler ya da süreçler ne kadar kapsamlı dağılır ya da temsil edilir?
İlişkiler	Bağlantının tözsel ilişkileri	Benzerliğin biçimsel ilişkileri
İncelenen grupların tipi	Nedensel gruplar	Taksonomik gruplar
Üretilen değerlendirme tipi	Belli nesne ya da olayların üretiminin nedensel açıklaması, ama bunların temsil edici olması gerekmez	–Açıklayıcı vukufiyetten yoksun– betimleyici temsilci genellemeler
Tipik yöntemler	Bireysel faillerin nedensel bağlamlarında incelenmesi, etkileşimli görüşmeler, etnografya Niteliksel analiz	Nüfusun ya da temsili örneklemin geniş ölçekli anketi, formel anketler, standartlaşmış görüşmeler İstatistiksel analiz
Sınırlamalar	Fiili somut kalıplar ve olumsal ilişkiler "temsil edici", "ortalama" ya da genellenebilir olmaktan uzaktır. Keşfedilen zorunlu ilişkiler bu ilişkilerin taraflarının mevcut olduğu her yerde var olacaktır, örn. nesnelerin nedensel güçleri –bu nesnelerin zorunlu özellikleri oldukları için– başka bağlamlara da genellenebilir.	Bütün bir nüfusu temsil ediyor olsa da, farklı zaman ve yerlerdeki başka nüfuslara genellenemezler. Bireyler hakkında çıkarımlar yaparken ekolojik yanılgı sorunu. Sınırlı açıklayıcı güç.
Uygun testler	Onaylama	Tekrarlama

Şekil 13 Yoğun ve yaygın araştırma: özet

İki araştırma tasarımı tipi aynı zamanda farklı grup kavrayışlarıyla çalışmaktadır. Yaygın araştırma *taksonomik* gruplara, yani üyeleri benzer

(biçimsel) sıfatları paylaşan ama fiilen birbirleriyle bağlantı kurmaları ya da etkileşmeleri gerekmeyen gruplara odaklanır.[14] Tek tek üyeler sadece bütün olarak nüfusu temsil ettikleri ölçüde ilgi konusu olur. Yoğun araştırma (tamamen değilse de) büyük ölçüde üyeleri benzer ya da farklı olabilen ama fiilen birbirleriyle yapısal ya da nedensel bağlantı kuran gruplara odaklanır. Özgül, tanımlanabilir bireyler, özellikleri ve başkalarıyla bağlantı tarzları açısından ilgi konusu olur. Taksonomik sınıflar arasındaki biçimsel ilişkilerin müphem kanıtına yaslanmak yerine, nedensellik fiili bağlantıları inceleyerek analiz edilmektedir.

Yaygın/yoğun ayrımının saha analiziyle etnografya arasındaki o daha tanıdık ayrımla özdeş olmadığına dikkat edin. Yoğun araştırmanın nedensel grupları ortaya koymak için hep etnografik yöntemleri kullanması, saha taramalarının da anlamın sosyal inşasını öğrenmeye yönelik çabalardan yoksun olması gerekmez.

Yaygın incelemelerde, örneklemlerin seçilme ölçütlerinin önceden kararlaştırılması ve temsil edici olmalarını sağlamak için onlara tutarlı bir şekilde bağlı kalınması gerekir. Yoğun incelemelerde bireylerin tipik olması gerekmez; araştırma ilerledikçe ve bir nedensel grubun üyeliği anlayışı ortaya çıktıkça bireyler birer birer seçilebilir. Başka deyişle, yoğun araştırmanın güçlü bir anlamda keşfedici olması olasıdır, ama zorunlu değildir! Bütün araştırma tasarımını ve kimi ve neyi inceleyeceğimizi daha en baştan belirlemek yerine, bunu belli bir ölçüde, inceleme devam ederken, bir nesne hakkında öğrenirken ya da bir temas bağlantılı olduğu başkalarına bizi götürürken belirleyebiliriz; böylece onların parçası olduğu yapıların ve nedensel grupların bir resmini oluşturabiliriz. Bu, sonuç alıp alınmayacağını düşünmeden "balıklama atlamayı" haklı çıkarmak üzere düşünülmemiştir. Sadece araştırmacıların işe başlamadan önce ne bulacaklarını belirlemeleri gerektiği gibi tuhaf fikre yönelik bir itiraz ve yaparak-öğrenmeyi kısıtlamayan araştırma prosedürleri geliştirmeye olan ihtiyacın kabul edilmesidir.

Yaygın araştırmada büyük ölçekli, standartlaşmış formel anket ve görüşme yöntemlerinin kullanılmasının mantığı şudur: her görüşmeciye

14 R. Harré, "Philosophical aspects of the micro-macro problem", K. Knorr-Cetina ve A. V. Cicourel (ed.), *Advances in Social Theory and Methodology* (Boston 1981).

kontrollü (yarı-deneysel) koşullar altında aynı soruların yöneltilmesi, karşılaştırma yapmayı mümkün kılar ve "gözlemci-kaynaklı önyargı"yı en aza indirir. Yine, genellikle onlarla birlikte kullanılan istatistiksel yöntemlerde olduğu gibi, sosyal bilimi niteleyen aşırı heterojen örneklemlere (her bir tabaka detaylıca ayrışmış bile olsa) uygulandıkları zaman, bu teknikler "temsil edicilik" ve "yeterince büyük bir örneklem elde etmek" uğruna derinlemesine açıklamayı feda etmektedir. Yanıt verenlerin tiplerindeki ve nedensel açıdan onlarla ilgili bağlamlardaki farkları göz ardı eden aşırı standartlaştırma, aslında karşılaştırmaları anlamsız kılar, çünkü araştırma aynı soruların farklı muhataplar için çok farklı *öneme* sahip olabileceğini dikkate almakta başarısız olur. Bu (istatistiksel değil nedensel) önem düzeyini dikkate alan sorular dahil edilmiş olsa bile, yöntemin katılığı araştırmacının bu tür farklılaşmalara yanıt verip onları takip etmesini güçleştirir. Başka deyişle, bu teknik, bireylerin taksonomik olarak karşılaştırılmasına izin verir ama nedenselliği araştırmada zayıf kalır.

Buna karşılık, daha az biçimsel, daha az standartlaşmış ve daha etkileşimli bir görüşme türüyle, araştırmacı katılımcılardan koşulların onlar için öneminin nasıl farklılaştığını öğrenmede daha avantajlı bir konumda olur. Katılımcılar yapay, sadece araştırmacının onlara sunacağı kavramsal çerçeve içerisinde yanıt verebilecekleri tek taraflı bir iletişime zorlanmazlar. Bu aynı zamanda araştırmacının katılımcının özgül özellikleri hakkında daha önceden elde ettiği bilgiye gönderme yapmasını ve onu kullanmasını sağlar; tekbiçimliliği ya da "kontrollü koşullar"ı sağlamak ve "gözlemci-kaynaklı önyargı" sayılabilecek şeyden kaçınmak üzere bilmezden gelmesine (*tabula rasa*) gerek bırakmaz. Aslında, geleneksel, aşırı biçimselleşmiş görüşmelerin ya da anketlerin gözlemci-kaynaklı önyargıyı en aza indirdiği inancı çok hatalıdır. Bu tür yöntemlerin reddedilmesi araştırmacıların deneklerini etkilemeye çalışması için bir ruhsat değildir; iletişimsel ve sosyal becerilerden yararlanarak enformasyon akışını en yükseğe çıkaran anlamlı bir iletişimin ön koşuludur. Bunu da önceden düşünülmüş soru ve fikirleri görüşme sırasında katılımcı için neyin önemli olduğuna göre uyarlamaya istekli olarak ve yanıtları tartışmaya ve de "ortaya çıkarmaya" hazırlıklı olarak yapar.[15] Araştırmacının soru ve vurgularına ka-

15 Bu savların daha tam tartışmaları için bkz. Harré, *Social Being*; M. Brenner, P. Marsh ve M. Brenner (ed.), *The Social Context of Method* (Londra 1978); A. Oakley, "Interviewing ➡

tılımcı tarafından itiraz edildiğinde, bu ne pahasına olursa olsun ankete katı bir şekilde bağlı kalmakta ısrar ederek bastırılacak bir şey değildir. Bunu yapmak yerine, bu tür durumlardan öğrenmeye çalışmamız gerekir: görüşme yapılan kişi ve bizim önkavrayışlarımız hakkında bunlar bize ne söyler?[16] Bu tür heretik yöntemler her iki taraf için de hem daha ilginç hem de daha az yabancılaştırıcıdır, daha yüksek bir yanıt oranı sağlayabileceğini hiç belirtmiyorum bile.

Farklı test tipleri de yoğun ve yaygın araştırmaya uygundur. Yoğun araştırma açısından, belli bulguların nüfusun geniş kesiminde ne kadar genel olduğunu görmek üzere test yapmak (tekrarlama) ile sonuçların fiilen incelenen bireyler için geçerli olup olmadığını görmek üzere test yapmayı (onaylama) birbirinden ayırmamız gerekir. Söz gelimi bir kurum üzerine yoğun araştırma görüşmelere dayanıyorsa, yaygın pratiklerle ilgili enformasyonu onaylamak üzere bunu aynı kurumdaki diğerleri üzerinden teyid etmeyi isteyebiliriz. Başka kurumlardaki tekrarı test etmek için yaygın incelemeye geçmek gerekecektir.

Yoğun ve yaygın araştırma tasarımlarının avantaj ve dezavantajlarını değerlendirirken, onların rekabet etmekten çok tamamlayıcı olabilecek farklı rollerini akıldan çıkarmamamız gerekir. Yaygın incelemelerin açıklama amacı için daha zayıf olması, onların ayrıntıya hassaslık göstermeyen "yüzeysel" bir yöntem olması yüzünden değil (aslında eğer parçaları taksonomik olarak analiz edilirse küçük gruplar üzerinde kullanılabilirler), bilakis keşfettikleri ilişkilerin –nedensel, yapısal ve tözsel, yani bağlantı ilişkileri ile ilgili olmak yerine– benzerlik, benzemezlik, korelasyon ve diğer şeylerle ilgili biçimsel ilişkiler olması yüzündendir. Bunlar sadece belli bir kümelenme kalıbının, tıpkı 6. Bölüm'de belirtilen muhasebe yaklaşımları tarzında, ayrılabilir bileşenlerin etkilerine atfedilebileceğini ispatlayan açıklamalar üretecek gibidirler; ama bu bileşenlerde söz konusu olan nedensel mekanizmayı açıkça saptamazlar. Heterojen somut bireyleri anlamak için evrensel kategoriler ararken ve genellemeyi soyutlama ve nedensel analize yeğlerken, bunlar "kaotik kavrayışlar" ve dağılımsal güvenilmezlik gibi ikiz sorunlara da açıktır. Nedenselliği belirlemek güç-

---

women", H. Roberts, *Doing Feminist Research* (Londra 1981) ve Pawson, *A Measure for Measures.*

16 Krş. P. Willis, *Profane Culture* (Londra 1978), Theoretical Appendix.

tür, çünkü nesneler arasındaki fiili bağlantılar ve etkileşimler genellikle, ilişkilere giren özgül bireylerin saptanamayacağı kümelenmelerde kaydedilmektedir.

Yaygın yöntemler ayrıca, bireylerin ya da süreçlerin etkileşip birleştiği fiili *biçimler*den soyutlama yapar, her ne kadar bu biçimler sonuçlarda bir fark yaratsa da. Bu yüzden (göreceli uzam açısından ele alınan uzamsal biçim de dahil olmak üzere) biçimden soyutlama yapan somut fenomenlerin açıklamaları önemli ölçüde eksik olarak görülmelidir. Biçimdeki farklılaşmalar nedensel mekanizmaların ampirik düzenlilikler üretmedeki başarısızlığında önemli bir etken olmasına rağmen çok az sosyal bilimci bu sorunu kabul ediyor.

Elbette pratik güçlükler bizim biçimi dikkate almamızı genellikle önler. Aslında olayların ve konjonktürlerin üretimine bu kadar somut bir şekilde bakmak için aşırı seçici bir yoğun araştırma tasarımı gerekir. Bazen enformasyonu uzamsal olarak dağıtarak sorunu en azından azaltmak mümkündür. Söz gelimi 4. Bölüm'de gördüğümüz gibi, iş piyasası incelemesi örneğinde, piyasayı, iş arayanların mesleklere erişebileceği makul bir biçimde ayrı ayrı emek piyasalarına bölmek işe yarayabilir. Ama bu durumda bile ilgilenilen sistemin bileşenleriyle ilgili uzamsal biçimin temsiline sadece yaklaşılmış olur, hem tanımlanan alanların içermediği arz-talep ilişkileri açısından, hem de her alanın içindeki ilişkilerin uzamsal biçimi açısından.[17] Eğer sonuçları olaylar düzeyinde kesin bir şekilde hesaplayabilmek ve öngörebilmek istersek, biçimin bu ilave etkilerini dikkate almak için uzamsal birimleri daha küçültmek suretiyle indirgemeci bir gerilemeye başvurmak cazip gelebilir.

Fakat olayları öngörücü olmayan bir şekilde açıklamak üzere, böyle bir yaklaşıklıkla yetinmeyi tercih edebiliriz. Eğer tek istenen soyut bir açıklamaysa (örn. iş piyasasının yapı ve mekanizmalarının açıklaması), genellikle biçimden soyutlama yapmak mümkündür. *Önemli olan şey biçim sorununun en azından tanımlanmış olması, böylece sosyal bilimde, –biçimin yarattığı farkın denetlendiği ya da denetlenebilir olduğu kapalı sistem doğa bilimleriyle kurulan yersiz analojilere dayalı– somut açıklamalara dair mantıksız beklentilerine yol açılmamasıdır.* Eğer olayların oldukça somut

17 Bkz. Sack, *Conceptions of Space in Social Thought*, 3. Bölüm.

açıklamalarına ihtiyaç duyarsak, yoğun araştırma tasarımlarının kullanılması gibi bir zorunluluğun da değerlendirilmesi gerekir.

Yoğun incelemelerdeki daha kapsamlı ayrıntı düzeyinin boğucu olması gerekmez, çünkü ilgi grubuyla etkileşime girmeyen bireyler, taksonomik ölçütlere göre dahil edilmeleri gereken yerde bile dışlanabilirler. Tam da nedensel gruplar seçildiği için, "durumun mantığı" genellikle görece kolay keşfedilir. Söz gelimi bir meslektaşımla yürüttüğüm sanayi sektöründe istihdamın değişimi konulu incelememizde, büyük ölçüde söz konusu sanayi hakkında mevcut istatistiksel enformasyonun tetkik edilmesini içeren bir yaygın yöntem kullanmak suretiyle betimleyici bir arka plan bilgisi inşa ederek işe başladık. Bu düzeyde bazı kalıplar ayırt edilebiliyordu, ama bunların açıklamaları büyük ölçüde bir sırdı. Belirlenebilen şirketlerin ilgili rekabet bağlamlarında ele alındığı bir yoğun yönteme geçtiğimiz anda, verinin basit açıklamaları üründeki ve süreç teknolojisindeki yenilikler, ölçek ekonomilerinin başarıları vb. açısından hızla görünür oldu. Bu tıpkı "düğmeye basıp ışığı açmak" gibiydi.[18]

Fakat nedensel gruplar her zaman küçük ve sınırları kolayca belirlenebilir değildir ve inceleme döneminde genellikle köklü bir şekilde değişirler; aslında bu başlıca ilgi noktası olabilir. Bilgisayar sanayisinin gelişimiyle ilgili bir başka incelemede sektörün iç çeşitliliğine rağmen, merkezi işlemciler, mikrolar, yazılım vb. arasındaki karşılıklı bağımlılığın bütün sanayinin, hızla değişen tek bir nedensel grup olarak ele alınmasını haklı kılan bir düzeyde olduğu ortaya çıktı; çünkü o bütün parçalarıyla nedensel olarak bağlantılı ortak bir ortam ya da bağlam sunuyordu.[19]

Nesneleri bağlamları içinde incelememiz gerektiği, hiç bahsetmeye değmeyecek kadar sağduyusal ve metodolojik reçetelerinin daha teknik görünmesini sevenleri etkilemeyecek kadar muğlak bir uyarı gibi görünebilir. Böyle dışlayıcı bir tutum, bağlamların (örneğin nedensel grupların) araştırmanın "arka planı"nın bir parçası olarak, belki çalışmanın giriş kısmında genel hatlarıyla atıfta bulunulan ve sonra fiili araştırma sırasında da arka planda tutulan şeyler olduğu varsayımıyla çelişir. Bu pratik, takso-

18 A. Sayer ve K. Morgan, "A modern industry in a declining region: links between method, theory and policy", D. Massey ve R. A. Meegan (ed.), *The Politics of Method* (Londra 1984).

19 Bkz. Morgan ve Sayer, *Microcircuits of Capital.*

nomik grupların değişken analizi geleneğiyle birleşince, yapılara, nedensel gruplara ve bağlamlara karşı bir körlüğü ya da onların "karıştırılması"nı teşvik eder; toplumu parçalanmış, yapılanmamış ve tarih-dışı olarak sunar. Bağlamlar ya da nedensel gruplar nadiren sadece arka plandır; bağlamın nasıl yapılanmış olduğunun ve inceleme altındaki temel faillerin onun içine nasıl oturduğunun –onunla nasıl etkileşip onu nasıl oluşturduğunun– araştırılması açıklama için hayatidir.

Fakat yoğun incelemelerin üstün olmayan yanları ne olacak? Ekolojik yanılgının zıttından kaçınmak üzere, sonuçların bütün nüfusun "temsilcisi" olmadığını kabul etmek gerekir; aslında sosyal fenomenlerin doğasına bakılırsa birçok somut bireyin "temsilci" olduğunun söylenebilmesi şaşırtıcı olacaktır.

Somut (yoğun) incelemelerin aşırı-genişlemesinden kaynaklanan bir "temsiliyet" sorunu sıkça ortaya çıksa da, geniş anlamıyla bireylere dayalı hiçbir incelemenin –daha büyük bir varlığın temsilcisi olma dışında– değerli olmadığı gibi saçma bir dogmadan kaçınmamız gerekir. Yaygın yöntemleri savunanlar bazen yoğun araştırmanın "nesnel" sonuçlar üretmeyi başaramadığını çünkü sonuçlarının temsil edici olmadığını (yani başka yerde tekrarlanmadığını) savunur. Fakat bütün nüfusun "temsil edildiği" gibi bir iddianın olmadığı kabul edilirse, yoğun bir incelemenin kendi araştırma konusu hakkında yaygın bir incelemeden daha az "nesnel" (yani onaylanmamış) olması için bir neden yoktur. Somut olaylar düzeyinde sonuçlar biricik olsa bile, yoğun yöntemler bireylerin içine hapsedildiği yapıları ve onların mekanizmalarını saptadığı ölçüde, bunların soyut bilgisi daha genel uygulanabilir olabilir –ama onların ne kadar genel olduğunu ortaya koymak için başka araştırmalar gerekecektir. Bazı durumlarda sıra dışı, temsil edici olmayan konjonktür genel süreç ve yapılar hakkında normal bir konjonktürden daha fazla şey ortaya çıkarabilir. Deneysel topluluklar, sosyal ya da kurumsal krizler, psikolojik sapmalar, birbirinden ayrı yetiştirilen yumurta ikizleri vb. gibi nadir konjonktürler normalde saklı olan yapı ve mekanizmaları ortaya çıkarabilir. Başka deyişle, tam da somut konjonktürlerin olumsal doğası yüzünden bazen belli olumsallıkların fiilen kendiliğinden "uzakta tutulduğu" durumlar bulmak mümkün olur. Bu da olumsallıkların sadece düşünce deneylerinde "uzak tutulduğu" soyut teorik değerlendirmelerle karşılaştırmalar yapmamızı sağlar.

Toplumsal yapılar, kişiler arası toplumsal yapılardan uluslararası toplumsal yapılara değin çeşitli ölçeklerde var olduğundan, onların üretimi, dönüşümü ve etkilerinin yoğun incelemelerinin ilgi açısından sadece lokal olmaması gerekir. Tersine, yaygın yöntemler büyük olduğu gibi küçük ölçeklerde de kullanılabilir. Bunlar betimleyici genellemeler sağlamaya yöneldiği için, genellikle yaygın yöntemlerin "temsil edici" sonuçlar ürettiği söylenir. Ama neyin temsilcisi? Belli bir açık sistemin betimlemeleri olarak başka sistemleri temsil etmeleri pek olası değildir. Genellemelerin eşsiz bir sistemin temsilcisi olduğu gibi daha ılımlı bir iddia örneğinde bile, neyin temsilcisi oldukları her zaman çok açık değildir. Bunun en belirgin örneği, karşılık gelen tek bir gerçek bireyin bile bulunmadığı istatistiksel bir ortalamanın bulunduğu yerdir. Bu zorluk, nedensel değil taksonomik sınıflandırmaya dayanmaktan ve her zamanki gibi yapı ve mekanizmalar yerine olaylara odaklanmaktan kaynaklanır.[20] Fakat eğer nüfus çok dağınık değilse, bireylerin benzer nedensel güçleri ve kapasiteleri paylaştığı taksonomik sınıflar tanımlamak, böylece yaygın ve yoğun araştırma tasarımlarının daha tamamlayıcı olmasını sağlamak mümkün olabilir.[21] –İkincisine yeterince değer verilmese de– her iki yöntem de somut araştırmada gereklidir. Bazı araştırmacılar belki de "bilim dışı" görünmekten korktukları için yoğun incelemelerden açıklama olarak daha çok şey aldıklarını kabul etmekte isteksizdir, ama bu korkunun temelsiz olduğunu göstermiş olduğumu umut ediyorum.

Tarihsel hareketler ya da bir bölgenin gelişmesi gibi karmaşık nesneleri anlamanın güçlüğü, kısmen bunların açık nedensel gruplar oluşturmamalarından kaynaklanır. Bunlar daha ziyade, birçok yapıyla ve nedensel grupla "kaotik" bir şekilde bağlantılıdır. Nesneyi daha az kaotik olacak

20 Genellik sorununun daha ileri tartışması için bkz. "Beyond the locality debate: deconstructing geography's dualisms", *Environment and Planning A*, 23 (1991), s. 283-308.

21 Doğa biliminde, özellikle de kapalı sistemlerin bulunabileceği ya da inşa edilebileceği yerde, bireyleri taksonomik ve nedensel olarak eş zamanlı sınıflandırmak mümkün olabilir; bu nedensel olarak bütün bireyler için benzer şekillerde geçerli olan özelliklere atıfla yapılır. İstatistiksel analiz bu koşullar altında nedensel açıklamaya yardımcı olmakta çok etkili olacaktır. Sosyal bilimdeki taksonomik ve nedensel grupları birleştiren bir araştırma tasarımı için bkz. J. Allen ve L. McDowell, *Landlords and Property* (Cambridge 1989).

şekilde küçültmek her zaman olası ya da istenen bir şey değildir, çünkü o her şeye rağmen bütün olarak ilgi çekebilir; zira –kaotik olsa da olmasa da– insanlar bu tür nesnelere tepki verir. Söz gelimi hükümetler "bölgesel gelişmeye" tepki verir oysa bölgeler "kaotik" gruplardır.

Elbette bu tür nesneleri anlamak üzere rasyonel soyutlamalar kullanmak hâlâ zorunludur, oysa bunu yapmak başlangıçta tanımlanmış olan nesnenin sınırlarının ötesinde yatan şeylere gönderme yapmayı gerektirecektir ve bu yüzden de zaten karmaşık olan bir inceleme sahasının genişlemesi söz konusu olacaktır. Yani, söz gelimi on dokuzuncu yüzyılda Londra'nın East End bölgesindeki yoksulların yaşam koşulları gibi bir konunun bu alanın dışında kalan ama buna rağmen onunla nedensellik bağlantısı içinde olan bir fenomene, örneğin Britanya emperyalizmine sürekli gönderme yapmayı gerektirdiğini görürüz.[22] Böyle geniş kapsamlı incelemelerde vaka incelemelerinden yapılan çıkarımları aşırı genişletme hevesi güçlü olur[23] ve kaçınılmaz olarak ortaya konacak en iyi şey yaygın saha araştırmalarının (ve onun fragmanlarının) bazı sonuçlarıyla desteklenen bir anlatı, birkaç yoğun "vaka incelemesi" ve görece basit olan kurucu öğe ve olaylar hakkında, hepsi de soyut teorik bilgiyle donanmış bir dizi ifade olabilir.

Bu tür bir çalışmayı, tamamlanmamışlığı ve görünüşte enformel oluşu nedeniyle –bu tür bir konu üzerindeki bir araştırmadan makul bir şekilde başka ne bekleyebileceğimizi düşünmeden– kolayca eleştirebiliriz. Söz gelimi, Blaug bu yaklaşımı "hikâye anlatma" olarak küçümser; bununla kastettiği şey de

> tarihçilerin *bir araya toplama* (*colligation*) dediği yöntemdir, yani olguların, düşük düzey genellemelerin, yüksek düzey kuramların ve değer yargılarının tutarlı bir anlatı içinde biraraya getirilmesi, yazarın okurlarıyla paylaştığı örtük bir inanç ve tutum kümesinin zamkıyla birbirine bağlanması yöntemidir. Usta ellerde bu son derece ikna edici olabilir, ama buna rağmen daha sonra neden ikna

22 G. Stedman Jones, *Outcast London* (Oxford 1971).

23 Bazı modern tarihçilerin bu sorunu hafifsediğini sanıyorum. "Nesnelliğin" kurama-nötr bir şekilde aranabileceğini varsayan eleştirileri (belki de "ampirist" olarak) reddetmek bir şey; ampirizm ve kurama-nötrlük konusuyla hiçbir ilişkisi olmayan temsiliyet (ya da tekrarlama anlamındaki test etme) sorununu göz ardı etmek başka bir şeydir.

> etmiş olduğunu açıklamak kolay olmaz... çünkü hikâye kesinlikten ve mantıklı bir yapıdan yoksundur; onu doğrulamak çok kolay, yanlışlamaksa neredeyse imkânsızdır.[24]

Bu alıntıdaki birkaç cümle kuramla ampirik araştırma arasındaki ilişkinin baştan sona yanlış anlaşıldığını düşündürür. Örneğin savaş gibi açık sistem bir olay ya da dönüşümün doğasına bakınca, insan kesin, "mantıksal" bir tümdengelimci açıklamanın neye benzeyeceğini merak eder! Blaug –tümdengelimsel ya da başka– diğer yaklaşımların kullanıcılarının değer yargısında bulunmadığını mı ya da "örtük bir [ortak] inanç ve tutum kümesinin zamkına" bel bağlamadığını mı öne sürüyor? Yoksa açıklamanın hermenötik bir çember ya da bağlam olmadan yapılabileceğini mi varsayıyor? Eğer yapısal analiz ve yorumcu analizin "çapraz ızgaralama" ya da "nirengi teşkili (*triangulation*)" gibi nitel yöntemlerin varlığından habersizsek ve olayların sadece evrensel düzenlilikler hakkındaki ifadelerden tümdengelim yoluyla çıkarsanarak açıklanabileceğini düşünüyorsak, o zaman "hikâye anlatma"nın nüansları gerçekten akıl karıştırıcı olacaktır. Ve soyutla somut arasındaki ilişkiden habersizsek, bu da hep naif yanlışlamaya açık olacaktır. Elbette bu tür somut bir çalışmanın değerlendirilmesi doğrudan olmaz; o zaman da bununla, belli bir fenomen hakkındaki teorik iddiayı kontrollü deney koşullarında sınamak arasında büyük bir fark olur. Sosyal araştırmaya dair makul beklentilere ulaşmak için, onun açıklaması gereken türden şeyleri dikkate almamız gerekir.

Açıklama ve Zorluk Sorunu II: Eleştirel Kuram Kavrayışı

Buraya dek bu tartışmada sosyal bilimin hedeflerinin dünyanın tutarlı bir betimlemesini ve açıklamasını inşa etmek ve böylelikle kendisine dışsal olan bir nesneyi temsil etmek ve belki de ona "ayna tutmak" olduğu örtük bir şekilde söylendi. Az önce gördüğümüz üzere bu görüş, bu tür hedeflerin en iyi şekilde nasıl gerçekleştirilebileceği ve doğa bilimlerinin varsayılan pratiklerinin talip olacağımız "yüksek standartlar" olarak mı, yoksa uygunsuz şeyler olarak mı ele alınacağı konusundaki anlaşmazlıkları fazlasıyla barındırır. Fakat 1. Bölüm'ün sosyal bilimsel bilginin bağlamıyla ilgili tartışmalarını hatırlatarak, şimdi bu hedeflerin aşırı sınırlayıcı ve

24 M. Blaug, *The Methodology of Economics* (Cambridge 1980), s. 127.

nihai olarak çelişkili olduğunu göstermek istiyorum. Bunu yapmak için tartışmayı basit ama temel bir soruyu ele alacak şekilde genişletmek zorunludur: sosyal bilime ne *için* ihtiyaç duyuyoruz?

Önce tam da bilgiyi mümkün kılan şeylerin –kendi denetimlerimizi denetleme, öğrenme ve böylece yorumlarımızı, eylemlerimizi ve tepkilerimizi değiştirme becerimizin– aynı zamanda sosyal bilimi *zorlaştıran* şeyler olması paradoksunu düşünün (sosyal bilimin hedeflerinin geleneksel bir şekilde anlaşıldığını varsayıyoruz). Sonra zorluğun somut bir örneğini düşünün: insanların görüşlerinin ya da deneyimlerinin nesnel bir anlatısını elde etmeye yönelik bir görüşme sırasında, insanların onlar üzerine düşünmek zorunda kaldıkları için görüş ve deneyimlerini farkında olmaksızın gözden geçirmeye yönelmeleri, böylece bizim sonuçlarımızı "çarpıtmaları" sorununu. Şimdi bütün bilimin, hatta bütün öğrenmenin ve düşünmenin amacı, anlayışlarımızı değiştirip geliştirmek ve yanılsamayı azaltmaktır. Bu öğrenmenin sadece harici ve olumsal bir sosyolojik koşulu değil, onu hem harekete geçiren hem de biçimini değiştiren kurucu gücüdür. Bu evrensel zorunlu koşul olmaksızın, bilimin ve genel olarak öğrenmenin belli metodolojik ve etik normlarının hiçbirinin herhangi bir amacı yoktur. Yanılsama ve bilgisizliğin azaltılması olarak öğrenme, şimdiye kadar kabul edilmemiş engeller, dogmalar ve yanlışlıkların tahakkümünden kurtulmamıza yardımcı olabilir. Bütün bunlar bir düzeyde çok aşikâr görünebilir, ama kişi bilgiyi dünyanın bir aynası ya da harici temsili olarak gören geleneksel görüşle ilişkili düşünme tarzlarıyla hemhal oldukça, bu kolayca unutulur. Bunun radikal içerimi en kışkırtıcı şekilde şu sorularak sergilenebilir: araştırmacılar, potansiyel olarak özgürleştirici bu değişimi, kendileri için elde etmeye çabalarken başkalarında da harekete geçirmelerinde ne zarar var? Sonra şu kasten şaşırtmacalı soruyu düşünün: sosyal bilimlerin hedefi bir nesne olarak toplumun daha ayrıntılı bilgisini sağlamak mı, yoksa özgürleşmemize yardım etmek mi olmalıdır? Bunun okura tuhaf gelmesi gerekir –yanıtın ikisi birden olması gerekmez mi? Fakat bu yanıt bilimsel pratikte fiilen ne ölçüde varsayılır? Doğa biliminde iki hedef arasında herhangi bir çelişki yokmuş gibi görünür, çünkü ürettiği bilgi gerçekten nesnesine dışsaldır. Ama –yanılsamanın azaltılmasının özneyle nesne arasındaki sınırı geçebileceği– sosyal bilimde, özgürleştirici hedef nesnellik hedefine bir tehdit oluşturabilir. Yine, eğer insanların dünya ve kendileri hakkındaki

anlayışlarını değiştirmek için değilse, öğrenme ne içindir? Yoksa sadece bilim elitlerinin eğitilmesi için midir? Önce nesneler olarak insanlar üzerinde araştırma yapmalı ve tamamlanınca bunu, özneler olarak tepki verebilsinler diye onlara mı bildirmeliyiz? Genellikle sadece politika-yapıcılar ya da karar-vericiler denen sınırlı bir grup insan özne statüsüne sahip olabilse de, bu son soruya verilen olağan yanıt evet olacak gibidir.

Bu aşamada cevabı belli gibi görünen soruları ortaya atmamın amacı tartışılmış yanıtlar verme çabasından kaçmak değil, sadece sosyal bilimin hedefleri sorununun öneminin daha derinden anlaşılması için diretmektir. Göreceğimiz üzere, yanıtlar ilk bakışta zannedildiği gibi doğrudan ve tek-yönlü değildir.

Kendi içkin özgürleştirici rolüne direnen sosyal bilimin tuhaflığı belki de en açık şekilde, insan davranışının –başka ırklara karşı tutumlar gibi– değişime açık olduğu görünen yönlerinde kalıcı düzenlilikler arayan incelemelerde görülür. Gerçekten de, belli bir zamanda, bu tür tavırların doğasını ve boyutunu saptamak yararlı olabilir, ama onların betimlemeleri genellikle ebedi düzenlilikler hakkında yasa benzeri ifadelerin ilk versiyonları olarak ele alınmış gibi görünür. Toplumun bu "dışsal" bilgisinin biriktirilmesini haklı gösteren şey, genellikle onun politika-yapıcılara enformasyon sağlaması, böylelikle onların da durumu değiştirebilmesi olarak görünür; ama onlar da bazen bunu ağırdan almak için "daha fazla araştırma" çağrılarına başvururlar. "Sosyal mühendislik" bu tür müdahale için uygun bir terimdir, çünkü failin davranışla olan ilişkisinin, mühendislikte olduğu gibi, dışsal ve araçsal bir ilişki olduğunu düşündürür; nesne, kendi (ebedi) yasalarına uygun olarak haricen yönlendirilebilir.

Davranış hakkında bu tür sonu gelmez veri-toplamalara yanıt olarak, radikaller sık sık "amaç onu değiştirmektir" diye itiraz ederek Marx'ı tekrarlarlar. Ama toplum mühendisliği türü bir değişimi kastetmezler, yanılsamanın azaltılması ve özgürleşmenin içsel sürecini kastederler. Bilgi insanlara yabancılaştırıldığı ve insan eyleminin kurucusu olarak değil de dışarıdan betimleyici bir şey olarak görüldüğü sürece, radikal yanıt meşruiyetinde muğlak kalacak ve bu yüzden de sadece iddia olarak görülecektir. Sadece bu da değil; bilimin yaşamla ilgili sorunlara dokunmadığını söyleyen Wittgenstein'ın umut kırıcı görüşüne karşı konulamayacaktır.[25]

25 Bkz. 1. Bölüm'ün başlığı.

Çünkü bilimin eylemle olan ilişkisini dışsal saydığımız zaman, pratikte bilimsel sonuçların kullanılmasının tümüyle –genellikle rasyonel değerlendirme kapsamının dışında kalan değerler olarak– bilimsellik dışı ilkelere dayandığı görünür. Ama eğer "bilim"in kendisinin –belli değerlere bağlılığa dayalı– bir pratik olduğunu ve sosyal nesnelerin başka bilen özneleri içerdiğini kabul edersek, özgürleştirici hedef ilke olarak çelişkiye düşmeden inkâr edilemez.

"İlke olarak" nitelik gereklidir, çünkü hem cevabı belli sorularda hem de bir önceki paragrafta, sosyal araştırmanın yürütüldüğü fiili somut bağlamlardan soyutlama yaptım. "Bilen özneler" olma özelliği hem araştırmacılarda hem de araştırılanlarda ortak olsa da, aralarında önemli farklar vardır. Onları rutinleşmiş pratiklerden ve nesnelerinin büyük bir parçasını oluşturan ilişkili fikirlerinden koparan ve ayrıca araştırılanın yer aldığı toplumsal işbölümündeki konumları yüzünden, araştırmacılar görüşlerini değiştirmek için çok daha fazla özgürlüğe sahiptir. Ayrıca, öncelikle bir tefekkür yaşamı sürdükleri için, araştırmacıların insanların fikirlerini değiştirmenin uygulama dünyasını büyük ölçüde değişmeden bıraktığını unutmaları kolaydır, her ne kadar bir zamanlar uyum içinde olan bu ikisi arasına bir uyumsuzluk ilişkisi sokulabilse de.

Hiç de şaşırtıcı olmayan bir şekilde, eleştirel kuramcılar özneyle nesne arasındaki farkların en aza indirildiği ve maddi koşulların değişime en az direndiği somut durumlara özel bir ilgi göstermiştir. Bunun örnekleri psikoterapi ve öz-düşünümdür.[26] Bilgi arayışıyla özgürleşme arasındaki bağlantı bu örneklerde tartışılmaz olduğu için, eleştirel kuramcılar bazen onları genel olarak eleştirel sosyal bilimin neye benzediğinin mükemmel örnekleri olarak görmeye çalışmıştır. İdealde bu, araştırmacıyla araştırılan arasındaki bölünmenin ortadan kaldırılmasını ve böylece de bilimle gündelik düşünme arasındaki ayrımın tasfiyesini içerirdi. Fakat şimdilik, bu bölünme toplumumuzda entelektüel ve madun emeği arasındaki daha geniş bölünmenin bir parçası olarak kök salmıştır ve diğer bölünmeler, özellikle de sınıf bölünmesi çıkarların uyuşamayacağını gösterir. Bu koşullarda belli bilgi tiplerinin gelişimi, egemenliği ve boyun eğmeyi dayatma ve bu yüzden de genel bir özgürleşmeye karşı olma sonucuna sahip olabilir (ve

26 Bkz. P. Connerton (ed.), *Critical Sociology* (Harmondsworth 1976).

genellikle de olur). Dolayısıyla sosyal bölünmeler sık sık bilgiyle özgürleşme arasındaki içkin bağlantıyı geçersiz kılar.

Ne yazık ki eleştirel kuramcılar eleştirel sosyal bilimin somut terimlerle nasıl yürütülebileceği konusunda çok az şey söylemiştir. Nesnesini hem soruşturmaya hem değiştirmeye çalışma anlamında kriterlere uygun bir araştırma türü de "eylem araştırması"dır. Söz gelimi birkaç yıl önce, "Motor Sanayisinde Çalışan İşçiler Soruşturması" adlı bir proje yürütülmüştü. Akademisyenler, sendikalar ve işçilerin işbirliğiyle gerçekleşen bu proje, işçilerin koşullarını, hem onlar hakkında enformasyon toplanmasını hem de bilincin artırılmasını, böylelikle de işçilerin kendi çıkarlarını da daha iyi savunmalarını sağlayacak şekilde yürütülmüştü.[27] Entelektüel ve madun emeği ayrımı ortadan kaldırılamasa da, onun sınırları yumuşatılmış ve tek yönlülüğü azaltılmıştı. Söz gelimi görüşmeler ve anketler, işçilerin (alışıla geldiği üzere) dışarıdan gelen, karşılık olarak bir şey önermeyen ve sonuçları akademik kapalılıkla analiz edip yayımlayacak araştırmacıların komutlarına uyarak bilgi vermek zorunda kalacakları şekilde düzenlenmemişti.[28] Bunun yerine, araştırma süreci etkileşimli ve açık uçlu tutulmuş, işçilerin sorular ortaya atıp tartışabilmeleri ve böylece kendi konumlarını yeniden düşünmeleri sağlanmıştı. Bu nesnel koşulların sonuçta pek fazla şeyi değiştirmemiş olması bizi şaşırtmamalı: eğitim sosyal değişim için yeterli bir koşul değildir ve pratiği değiştirmeye yönelen eylemler mevcut yapılarca kısıtlanmıştır.

Bu türden eleştirel sosyal bilimin yaygın olarak kullanıldığı bir saha da gelişme incelemeleri olmuştur. Bu alan yarardan çok zarar veren çok sayıda etnik merkezci araştırma örneği ortaya koymuş olsa da, araştırmacıların artık –araştırılandan bilgi edinme tarzını daha iyi takdir ederek ve sosyal ve politik ilişkilere, hem incelenen durum çerçevesinde hem de araştırma sürecinde daha çok dikkat ederek– bu sorunların üstesinden gelmekte olduklarının işaretleri görülmektedir.[29]

---

27 The Institute for Workers' Control Committee of Enquiry into the Motor Industry, "A workers' enquiry into the motor industry", *Capital and Class*, 2 (1977), s. 102-18.

28 Krş. A. Oakley, "Interviewing women".

29 Bkz. R. Chambers'ın rahatça okunabilen *Rural Development: Putting the Last First* (Londra 1982); J. Momsen ve J. Townsend'ın *Gender and Geography in the Third World* (Londra 1984) adlı çalışmaları. Bu tür çalışmaların aynı zamanda eleştirel kuram ⇒

Eleştirel kuramın incelediklerini etkileme ve değiştirmeye yönelik açık niyeti doğal olarak etik sorunlar üretir. Ama aynısını sosyal bilimin ortodoks kavrayışı da yapar. Bu sonuncunun mesafeli duruşu, incelediği şeyi sömüren, bilgiyi kendisini geliştirmek için elde eden ve karşılığında hiçbir şey vermeyen, araştırılana gerekli bilgi verilerek yardım edilebileceği durumlarda bile bunu yapmayan bir araştırma süreciyle ilişkili olabilir. Her etkinlik gibi, araştırma da sosyal bir süreçtir ve geleneksel akademik kavrayışı benimsemek araştırma sürecini masum ya da etik olarak nötr kılmaz; tersine, böyle yaptığı inancı duyarsızlığa ve politik naifliğe yol açar. Etik sorunlarla ilgili bu genel uyarılara dikkat etmek gerekirken, fiili kararların inceleme altındaki durumun *belirli* politikası (kişinin kendi "kişisel politikası" dahil) ışığında, bütün çatışan çıkarlar ve güç dengesizlikleri değerlendirilerek verilmesi gerekir.[30]

Eleştirel kuram yaklaşımını benimsemek aynı zamanda, özellikle de eylem araştırması yapma çabalarında, uygulanabilirlik sorunlarına yol açar. Bu da büyük ölçüde araştırılan sosyal teamüllerin türüne bağlıdır; yani dünya ticaret sistemleri (!) gibi fenomenler için, söz gelimi, kadın ve cinsiyet gibi fenomenler için olduğundan elbette daha sınırlıdır. Bu tür bir araştırma çok dağınık "hedef" grupları için yapılamaz ve araştırmacılarla araştırılanlar arasında belli bir politik anlayışa ulaşılması gerekir. Elbette sosyal incelemenin birçok alanında psiko-terapötik yüzleşmeye dayanan yöntemler uzaktan da olsa olası değildir. Ama ortodoks bilim kavrayışı bakış açısından, özneyle nesne arasındaki etkileşim yokluğunun sosyal incelemenin birçok türünde bir üstünlük olduğuna dikkat edin; oysa alternatif kavrayışın bakış açısıyla bu bir sorundur.

Fakat eleştirel bir sosyal bilimin hedeflerini ele almanın başka yolları da vardır. Birincisi, eleştirel kuram var *olanın* araştırılmasını var olanın eleştirisiyle ve de *olabilecek olanın* özgürleşme bakış açısıyla yapılan değerlendirmeleriyle *değiştirmez*. Bu, toplumda var olanın soyut ve somut bilgisinden vazgeçebileceğini hayal eden zavallı bir eleştirel sosyal bilim olurdu. Eğer bazı mekanizmalar geçersiz kılınacak ya da çökertilecekse ve yenileri ortaya konacaksa mekanizmaların var olmasını sağlayan maddi

---

edebiyatının rahatsız edici elitizminden ve erişilmezliğinden uzak durma gibi bir erdemi vardır.

30 A. Oakley, "Interviewing women".

koşulların ve toplumsal ilişkilerin yapılarının soyut bilgisine ihtiyacımız vardır. Ve bazı pratik amaçlar için, örneğin iktisadi planlama için, sistemin ayrıntılı somut bilgisine de ihtiyaç duyulabilir.

Eğer duruma ters yönden bakarsak, bunun –var *olanın* zorunluluk arz etmediğine yönelik olgunun ve insanların söz konusu toplumda harekete geçirilmemiş olarak duran ama harekete *geçirilebilecek* olan güçlere sahip olduğunun farkında olmayan– zayıf bir soyut ya da somut araştırma olacağını görebiliriz. Eğer realist nedensellik kuramı haklıysa, bu olasılıklar şu anda olduğumuz şey açısından şimdinin doğasında yer almaktadır. Bu yüzden, söz gelimi toplum içinde kadınların konumunun, bu konumun olumsal statüsünü ve kadınların bunu değiştirme yeteneğini (en azından üstü kapalı da olsa) belirtmeyen bir anlatısı, mevcudun bir anlatısı olarak eksik olacaktır. Daha genel olarak, incelediğimiz insanlara özne statüsünü vermemek, onların kendi kendilerini belirleme alanları ne kadar sınırlanmış olursa olsun, onları "nesnel olarak" temsil etmeyi başaramamaktır. Bu yüzden soyut, somut ve eleştirel sosyal bilim ayrı değil çakışan etkinlik alanlarına sahiptir.

Eleştirel sosyal bilimin kaçınılmazlığı sonunda kabul edilmektedir, ama "mevcudun" anlaşılmasının ve uygun inceleme yöntemlerinin seçilmesinin kaçınılmazlığı sıklıkla unutulmaktadır. Sosyal bilim felsefesinin iddiası, her basitleştirici, tekçi değerlendirmeyi, güçsüz bir eklektizme düşmeden terk etmektir. Sosyal bilimin farklılaşmış karakterinin bütünleşik bir anlayışına ihtiyacımız var; bu, hedefler, yöntemler ve nesneler arasındaki karşılıklı bağımlılıkları kabul eden ve meşru öğelerin bileşimlerini tutarsız olanlardan ayırt edebilecek bir anlayıştır. Umarım bu kitap bahsedilen hedefe katkıda bulunmuştur.

Ek: Realizm, Yazmak ve Sosyal Bilimde Yöntemin Geleceği Üzerine

Sosyal bilimciler bilginin metin biçiminde sabit olarak sunulması olgusuna birkaç istisna dışında[1] çok az ilgi göstermiştir. Araştırmalarını "yazıya dökme" işinden, tipik olarak, sanki bu gerçek çalışmanın sadece sıkıcı bir sonucuymuş gibi bahsederler. Ama bu, akademik bilginin bu metinsel biçimi alıyor olması olgusunun önemini tümüyle hafifsemektir. Konu sadece metinleri inşa etmek için kullandığımız dilin, araçların ve biçimlerin bilgiyi nasıl yeniden sunduğumuz ve onun nasıl okunduğu üzerinde belli bir otonomiye ve büyük ölçüde gizli bir etkiye sahip olması değildir, bunlar aynı zamanda araştırmanın içeriğini de etkiler.

> Edebi süreçler –metafor, biçim, anlatı– fenomenlerin kaydedilme tarzlarını –karalanan ilk "gözlemler"den tamamlanmış kitaba ve bu düzenlemenin belirli bir okuma içinde "anlam kazanma" yollarına dek– etkiler.[2]

Eğer tüm bunlar sosyal bilimcilerin ürettikleri şeyler ve birbirlerini nasıl anladıkları üzerinde bir fark yaratıyorsa, bunların yöntemle ilgili oldukları düşünülebilir. Bu bizi şaşırtmamalı. Şaşırtıcı olan şey metinlerin diline, betimlemesine, retoriğine ve inşasına bu kadar az önem verilmiş olmasıdır. Bu Ek kısmında, anlatıya karşı analiz, betimlemenin ihmali ve retoriğin etkisi tartışması kapsamında ele alınması gereken konulara değineceğim.

---

1 Örneğin, G. E. Marcus ve M. M. J. Fischer, *Anthropology as Cultural Critique*; J. Clifford ve G. E. Marcus (ed.), *Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography* (Berkeley, California 1986).

2 Clifford ve Marcus, *a.g.e.*, s. 4.

Anlatı Analize Karşı

Bu tartışma içerikle biçim, temsille sunum arasındaki ya da bilgimizle onu iletme tarzımız arasındaki etkileşimi özellikle iyi örneklemektedir.

Anlatı derken, bir sürecin ya da gelişmenin, içinde bir dizi olayın kronolojik olarak tasvir edildiği bir hikâye biçiminde anlatımını kastediyorum. Günlük hayatta anlatı, söylemin olduğu gibi kabul edilen doğal biçimi sayılır; burada olaylar "kendi kendini anlatır gibi görünür".[3] Onun gücü, şeyleri kronolojik bir düzen, bir hikâye içinde vermesinden ve bunun da her olayın sonuca götürdüğü nedensel ya da mantıklı bir silsile görünümü yaratmasından gelir.

Analiz derken, somut vakaların, –yaygın olarak tekrarlandıklarına inanılan– yapı ve mekanizmaların teorik modellerinin ya da soyutlamalarının doğrudan uygulanması aracılığıyla açıklanmasını kastediyorum. Bu açıdan analiz, belli tarihsel dizilimlerden soyutlamaya eğilim gösterir. Analiz, soyutla somut arasındaki ara basamaklar üzerinden –modelin temel süreçleri çok fazla çarpıtmadan saptamaya hâlâ hizmet edeceği umuduyla– sıçramayı gerektirir. Bu başarılı olduğu zaman, gücü, çok az şeyle çok fazla şeyi açıklama potansiyelinde yatar.

Bir örneği ele alalım: California'da Silicon Vadisi'nin yükselişini açıklamak. Bir anlatı bizi bir dizi olaya değinerek yarı teleolojik bir tarzda sonuca götürür: elektrik mühendisliğine büyük ilgi gösteren Stanford Üniversitesi'nin tesadüfî konumu ve üniversitenin elektronik araştırmalarının ticari uygulamalarının bölgedeki gelişimini teşvik etmek üzere büyük çaba harcayan Frederick Terman'ın varlığı; transistörün mucidi olan ve yaşlı annesine yakın olmak için Palo Alto'da oturmayı yeğleyen William Shockley'in gelmesi; mevcut şirketlerin içinden yeni şirketlerin türemesi ve yüksek bilimsel ve yönetisel becerileri olan yerel bir insan havuzunun ortaya çıkması. Diğer yandan analiz "tarihsel rastlantılar"dan soyutlama yapar ve endüstriyel gelişimin çok farklı örneklerinde uygulanabilir görünen "toplanma ekonomileri" ve "dikey çözülme" gibi kavramları kullanır.[4]

---

3 H. White, *The Content of the Form* (Baltimore 1987), s. x.

4 A. J. Scott ve D. P. Angel, "The US semiconductor industry: a locational analysis", *Environment and Planning A* 19 (1987), s. 875-912.

Hem anlatı hem analiz kendi risklerini barındırır ama realist bir bakış açısından onların değerinin belli ölçüde nesnelerinin doğasına göre değişmesine şaşırmamalıyız. Gündelik hayatta, sosyal dünyanın "kendisini" merkezi özneleri, düzgün giriş, gelişme ve sonuçları ve daha başlangıçta "sonucu" görmemizi sağlayan bir tutarlılığı olan iyi kurgulanmış hikâyeler biçiminde sunup sunmadığını pek sorgulamayız.[5] Buna karşılık, analizin meşruiyeti ve anlatının alakasızlığı doğa bilimlerinde (belki evrimsel biyoloji dışında) sorgulanmadan kabul edilir. Atomlar ve benzerlerinin tarihi (ya da coğrafyası) olmadığı için, bunlar sadece sabit biçimlerde değiştiği için fizik bilimcilerin kendi araştırma nesneleri hakkında hikâyeler anlatmasını beklemeyiz. Bu arada, açık sistemler ve kavram-bağımlı nesnelerle karşılaşan sosyal bilimciler kendi sahalarında anlatının mı yoksa analizin mi uygun olduğu konusunda anlaşamama eğilimi gösterir. Analiz cephesindekiler Abrams'ın "ayrıntıya gösterilen aşırı hassasiyet yüzünden yöntemin terk edilmesi" olarak tanımladığı şeyden kaygılanır, buna karşılık anlatı cephesindekiler de "teorik genellemeye aşırı bağlanma yüzünden uzmanlığın terk edilmesi"nden endişe eder.[6]

Anlatılar betimledikleri süreçlerde nedenselliğe yeterince değinmeme eğiliminden muzdariptir. Bazı olayları –genellikle gündelik terimlerle– nedensel olarak açıklayabilirler, ama toplumsal yapıların doğasını, koşullarını ve içerimlerini açıklamakla *öncelikli olarak* ilgilenmezler. İkincisi, bir olaylar diziliminin hikâyesini anlatmaya odaklanmak zamansal ardışıklıkla nedensellik arasındaki farkın üzerini örtme eğilimine yol açar: sonuçta sadece örtük, yeterince incelenmemiş etiyolojiler (neden-bilim) sunarlar. Hikâye anlatıcılığı sürükleyicidir, takip etmeye zorlar, ama bu onun olan şeyi yakalamaya yönelik açıklama yeteneği sayesinde olmak zorunda değildir. Bunun yerine, Abrams'ın da belirttiği gibi, araştırmayı destekleyen açıklama ilkeleri "bir hikâyenin retoriğinin altında" gömülüdür.[7] Tarihte anlatının kullanılmasının bir örneğini ele alan Abrams şu yorumu yapar:

> Benim izlenimime göre bu girişimde anlatının işlevi, yazarın, tartışmanın doğrudan okurlarının incelemesine açmayı tercih etmediği

5 White, *a.g.e.*, s. 24.
6 P. Abrams, *Historical Sociology* (Ithaca, NY 1982), s. 162.
7 *a.g.e.*, s. 196.

> kısımlarını –entelektüel incelemeye açık olmayacak kadar ikna edici bir tarzda– aktarmaktan ibarettir.[8]

Anlatının, doğrusallığı tarafından da engellendiği söylenir, zira bu doğrusallığın senkronik ilişkileri (ya da Ricoeur'un tabiriyle yapısal boyutu), zamansal ardışıklıklar (epizodik boyut) uğruna ihmal etme eğilimine yol açtığı varsayılır.[9] Ricoeur bu yargıya itiraz eder:

> (...) anlatı etkinliği vakaları peş peşe eklemekten ibaret değildir; o aynı zamanda dağınık olaylardan anlamlı bütünsellikler inşa eder. (...) Anlatı eylemi ve buna karşılık gelen bir hikâyeyi takip etme sanatı, bir ardışıklıktan *bir yapı çıkartabiliyor* olmamızı gerektirir.[10]

Bu yüzden her anlatı "epizodik (parçalı) boyutuyla" "konfigürasyonel boyutu" arasında bir rekabet içerir.[11] Ama yazma ve konuşmanın doğrusallığına bakılırsa, yapısal boyutu temsil etmek epizodik boyuttan daha zordur.[12] Bu nedenlerle, anlatı genellikle tabiatı gereği dar kapsamlı olarak görülür. Bu, toplumların daha geniş uzamlara yayılması ve giderek daha çok insanı, çoğunlukla pek farkında olmadıkları karşılıklı bağımlılık ilişkileri içine sokması sayesinde daha açık hale gelmiştir, çünkü belirli yerlerdeki belirli insanlara yönelik etkilerin tümünü doğrusal bir anlatı çerçevesinde temsil etmek giderek zorlaşmıştır.[13] Birçok şeyin bir anda gerçekleştiği ve etkileştiği olgusuyla baş etmek için araçlar vardır ve sosyal bilimdeki birçok bildik terim konfigürasyonel bir boyut içerir ("sistem", "yapı", "işbölümü" vb). Ama bütünü, bir anda olan birçok şeyi yakalamak bir hikâyede bir sonraki aşamada olan şeyi yakalamaktan daha zordur. Dahası, bu boyutu vurgulamak üzere anlatı akışını metnin dağınık görünmesine yol açmadan kesintiye uğratmak güçtür. Böyle durumlarda, bir metnin örgütlenişi, doğrusal akışının dayattığı kaçınılmaz karşı karşıya

---

8 *a.g.e.*, s. 307.

9 P. Ricoeur, *Hermeneutics and the Human Sciences* (Cambridge 1982).

10 *a.g.e.*, s. 278.

11 *a.g.e.*, s. 279.

12 H. C. Darby, "The problem of geographical description", *Transactions of the Institute of British Geographers*, 30 (1962), s. 1-14.

13 Bkz. Marcus ve Fischer, *Anthropology as Cultural Critique*, s. 77.

gelişler ve ayrılıklar okurların onu yazarın hiç de niyetlenmediği şekillerde yorumlamasına yol açabilir.[14]

Anlatı genellikle kategorilerini, yorumlarını ve açıklamalarını sorunsallaştırmayı başaramamakla suçlanır. Gelişmekte olan bir hikâyenin sunumu, münakaşalara kapı aralamamaya ya da itirazları dile getirmemeye davet eder. Ama bu kapalılık sorunu anlatıyla sınırlı değildir. Bir dizi teorem ve model içeren sıradan iktisat ders kitaplarının biçimi, insanın kitabın kıyısına "kabul etmiyorum" yazma cesaretini kırar. Aynı şekilde, somut sistemlerin analizleri münakaşayı aynı ölçüde başarıyla örtbas edebilir. Elbette, bir tartışma ya da bir değerlendirme başlayacaksa bile, bazı önermelerin en azından geçici olarak da olsa kabul edilmesi gerekir; ama bazen kapalılığa itiraz etmek gerekir. Anlatılar, bazı kategorilerini ve açıklamalarını sorunsallaştırmak için bölünebilir, her ne kadar bu onların çizgisel akışını bozma riski taşısa da. Fakat okumak da bütünüyle doğrusal değildir ve sorun metinlere artıkbilgi eklenerek azaltılabilir.

Anlatıya yönelik bu eleştiriler, somut durumların analiz aracılığıyla açıklanmasının *zorunlu olarak* daha iyi olduğunu ima etmeye yönelik değildir. Analizin etkili olmasının zorunlu bir koşulu onun gönderenlerinin gerçekten genel ve temel olmasıdır. Olmazsa, somut (çok yönlü) olanı öğelerinin çok azına atıfla açıklama çabası "sözde-somut araştırma"nın (s. 293) tehlikelerine davetiye çıkarır. Yani eğer Silicon Vadisi'nin gelişmesini toplanma ekonomilerinin teorik bir modelini uygulayarak açıklamaya çalışırsak ve seçtiğimiz mekanizmalara atfedilen etkiler aslında başka süreçlerin sonucuysa, indirgemecilik ya da tanımlama hataları riskiyle karşı karşıya kalırız. Söz gelimi, toplanmaların büyük ölçüde hükümet müdahalesinin bir sonucu olabileceği göz ardı edilebilir. Ayrıca, eğer merkezi süreçler için zorunlu olan koşulların kökenlerinden soyutlama yaparken onlar için işlevsel olanın, kendilerinin işlevlerini tatmin etmek üzere yaratıldığını varsayarsak ve eğer yapıların çoğaltılmasının olumsallığı unutulmuşsa, işlevselci ve yapısalcı hata riskleri gündeme gelir. Yine de bunlar sadece tehlikelerdir, analizle ilgili kaçınılmaz sorunlar değildir.

---

14 Burada "analizin zıttı olarak anlatı"nın problemleri ile "metinlerin oluşturulması bakımından anlatı"nın problemleri arasındaki ayrımı göz ardı ediyorum. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Sayer, "The 'new' regional geography and problems of narrative", *Environment and Planning: Society and Space D*, 7 (1989), s. 253-76.

Analiz "az şeyle çok şey" açıklama ve "olgunun yükünü azaltma" erdemine sahip olduğunu iddia ederken anlatıyı savunanlar bunu "zayıf betimleme" diye kötüler ve "ayrıntılı betimleme" talep ederler.[15] Bunlar tarafgir metaforlardır. İlki basitlik ve idareli olma çağrısına dayanır, ama en basit, en zarif açıklamanın pratik açıdan en uygun açıklama olmayabileceği ve sözlüklerimizi kasıtlı olarak tüketmenin bir bedeli olabileceğini unutma tehlikesini doğurur. Diğer yandan, "zayıf betimleme"nin dışlayıcı tonundan ürkmemeliyiz; analiz etnografik çalışma için muhtemelen çok uygun olmasa da, başka fenomenlerin, örneğin iktisadi süreçlerin açıklanmasında üstünlüğe sahip olabilir.

Anlatıya karşı analiz konusunda verilecek herhangi bir hüküm de bu yüzden inceleme nesnesine ve amaca bağlı olmalıdır. Mücmel bir teorik yaklaşım sabit ve yaygın nesnelerin (ilişkilerin, mekanizmaların, kavramların) soyutlanması için daha uygundur; buna karşılık ayrıntılı betimleme önemli ölçüde tarihsel ve coğrafi özgüllük ve değişim barındıran somut durumların anlatısı için daha uygundur.

Betimlemenin İhmali

Geertz gibi ayrıntılı betimlemeyi yeğleyenler, –az şeyle çok şey açıkladığı varsayılan– "teorik" (yani gündelik dilde kullanılmayan) etiketiyle taçlanan terimlerin yoğunluğuna değer vermeme eğiliminde olur.[16] Bunun yerine, yazarın aşırı gelişmiş, çoklu duyarlılıklarını, gözlemin zenginliğini ve hassaslığını, bağlamsallığın farkındalığını ve sözde "teorik" bir dil yerine sıradan dile hakimiyeti beğenirler.

Kendi açılarından, betimleme diliyle ilgili bu savlar bize sosyal bilim metodolojisinde dilin olağanüstü bir şekilde ihmal edilmiş olduğunu hatırlatır. Eylemlerin ve aktörlerin yorumlarının inceliklerini yakalamak için zengin bir kelime dağarcığına ihtiyacımız var; bu, bilimsel tarafsızlık uğruna, "literal" olmak yerine ya çok sıradan ya da çok "edebi" görünen terimlerin dışlandığı bir dağarcık olmamalıdır. Doğa biliminin nesneleri genellikle kapalı sistem koşullarında incelenebilecek türden, son derece

15 C. Geertz, *The Interpretation of Cultures.*

16 2. ve 3. Bölümlerde gördüğümüz üzere bu, "kuram"ın pek tutarlı bir kullanımı sayılmaz.

dayanıklı, bağlam-bağımlı mekanizmalar olma eğilimi gösterir. Sosyal fenomenlerin tarihleri ve coğrafyaları vardır ve kendi içkin anlamları çoklu ve geçici olabilir. Bu çerçevede doğa bilimcilerin sosyal bilimcilerden daha sabit bir sözlüğe bel bağlaması çok şaşırtıcı olmaz.

Çok farklı üsluplara sahip olsalar da Raymond Williams ve Pierre Bourdieu hem mega-kavramlar ya da teknik soyutlamalar kullanma, hem de gündelik dilin bilişsel içgörülerinden –daha sınırlı, hatta daha ezoterik sözlüklerin kaçırdığı içgörülerden– yararlanma hünerine sahip olan iyi yazarlara örnektir. Bu, kendinden menkul kuram muhafızlarını telaşa düşürmemeli.[17] Kavramlar onları adlandıran teknik terimlerle aynı şey değildir ve onların gücü başka terimler aracılığıyla ifade edilmesi sayesinde artırılabilir. Yani gösterişli (akademik terminoloji anlamında) "teorik" dil kıtlığı, değerlendirmeleri kaçınılmaz olarak teori-dışı kılmaz: tersine normalde sorgulanmadan kabul edilen şeyi incelememizi sağlayarak soyut kuramı zenginleştirebilir.

Ayrıntılı betimlemenin kuramın antitezi olarak ya da anlatıyla eş anlamlı olarak görülmesi gerekmez. Bu, nesnenin belli yönleriyle ilgilenen bir dizi kuramın içgörülerini birleştiren ve geliştiren somut bir araştırmanın ürünü olabilir. Ama ayrıntılı betimlemenin tehlikesi, pratikte, birçok teorik içgörüyü birleştirme çabasının kolayca kontrol dışına çıkabilmesi, bu yüzden de kavramlarımızı inceleyememizdir. Bu eğilim ampirik araştırmada tam da sıradan bilginin dolaysızlığı ve onunla yakın ilişki kurma ihtiyacı yüzünden yaygındır. Bu yüzden, ironik bir şekilde, somut araştırmada kuramın rolünün çoğulcu bir görüşünün kuramdan geri çekilmeye izin vermesini kabullenmenin tehlikeleri vardır.

Zayıf betimlemeye ve betimleyici dilin ihmal edilmesine yönelik eleştirinin değerinden bağımsız olarak, bu başka bir tehlike daha içermektedir. Betimleme "sanatı"na daha büyük ilgi gösterilmesi için yapılan çağrı, yazmanın "edebi" biçimlerinin fazla müsamahakâr ve amatörce kutsanmasının sinyallerini verebilir. Bu genellikle "zanaat"in betimlenemez niteliklerinin aldırışsız bir savunusuna doğru bir kaymayla ilişkilendirilir. Zanaat ayrıntılarıyla tanımlanmaktan her zaman kaçınır, sadece onu özümsemek

17 Bkz. özellikle Williams'ın *The Country and the City* (Londra 1973) ve Bourdieu'nun *Distinction* (Londra 1986).

için en uzun zamana sahip olmuş olanların –bir disiplinin yaşlılarının– çalışması tarafından örneklendiği varsayılır ve buna genellikle teorik titizliği saptırmak için başvurulur. Birisi "zanaat" dediği zaman, elinizi silahınıza atın.

Araştırma öğrencilerine o küçük kafalarını kuramla yormayıp zanaatı takdir ederek kendilerini ampirik kaynaklara gömmeleri söylenen o günlere elbette asla dönmemeliyiz. Diğer yandan kaynaklara gömülmek, kuramsal incelemeyle birleştirildiğinde ve aktörlerin anlatıları ve akademik çalışmalar da işe katıldığında hiç de kötü bir şey değildir.

Retoriğin Etkisi

"Retorik" gündelik dilde büyük ölçüde küçültücü bir anlama sahip olsa da, burada, iyi olsun kötü olsun, ikna edici tartışma biçimleri anlamında kullanılmıştır. Retoriği incelemek nesne, yazarın niyetleri, dil ve edebi süreçler, okurun ön fikirleri, ahlaki tavırlar ve kendi kendini sunma arasındaki ilişkilerin inşa ettiği bir alanı araştırmaktır.

Üç örneği ele alalım. İlki bir değerlendirmenin zaman kipi gibi görünüşte alelade bir konuyla ilgilidir. Eğer bir antropolog bir topluluktaki bir dizi olayı geçmiş zaman kipiyle yazarsa, olay dizisinin olumsal olduğu izlenimi doğar; farklı olmuş olabilecekmiş gibi görünen şeylerin anlatısal bir betimlemesi gibi görünür. Diğer yandan şimdiki zaman kipiyle yazılmış bir değerlendirme bunun insanların hep yapageldiği şey, yapması gereken şey olduğu izlenimini verir. Bu tür bir değerlendirme kulağa daha "bilimsel" gelir ama ilk yorumla aynı deneyime dayanıyor olabilir. Böylelikle basit bir kip değişikliği değerlendirmelerin okunma tarzında önemli bir fark yaratabilir.[18]

İkinci örnek retorik, öz-sunum ve ahlaki iknayı içerir. Tarihçi E. P. Thompson'ın "tarihçilerin bilebildiği kadarıyla hiçbir işçi artık-değerin kendisinden söke söke alınmasına bir karşı mücadele yolu bulmaksızın boyun eğmemiştir (*işi yavaşlatmanın* birçok yolu vardır)"[19] ifadesini dü-

18 R. Rosaldo, "Where objectivity lies: the rhetoric of anthropology", J. B. Nelson vd. (ed.), *The Rhetoric of the Human Sciences* (Madison Wis. 1987).

19 E. P. Thompson; aktaran S. Cohen, *Historical Culture* (Berkeley and Los Angeles 1986).

şünün. Bunu olmuş olan şeyin basit bir betimlemesi olarak görmek naiflik olacaktır. Bu aynı zamanda romantik bir "medyan okuma", cüretkâr bir direniş eyleminin cüretkâr bir betimlemesidir. Bu tür ifadeler aracılığıyla yazar –burjuva tarihçilerinin huzur veren apolojetiklerine karşı– bize kendisinin bir *radikal* olduğunu hatırlatmaktadır. Aslında burada ahlaki bir savaşım öğesi olduğu çıkarımına karşı koymak zordur, haklı olarak bizim olan bir şeyi geri isteme vardır. Bunu yaparken örtük bir şekilde taraf tutmaya davet ediliriz: biz de radikal değil miyiz? Bu şekilde en kötü haliyle işçi yanlısı bir kahramanlık hikâyesini kabul etmeye sürükleniriz. Belki bunun eril bir yanı vardır, hem örnek işçi için erkek zamiri ("he") kullanılması hem de sert üslup ("söke söke almak") bunu gösterir. Peki bir tarihçi artık-değeri toplama sürecine –bunu saptamak zordur– mütemadiyen direnişle karşılık verildiğini nasıl bilebilir? Ayrıca şovenist, el pençe divan duran, boyun eğmiş ve uzlaşmacı işçiler de yok mudur?[20]

Üçüncü örnek düşünme ve retoriğin ikici biçimleriyle ilgilidir. Birkaç yerde (s. 47, 77), kendi nesnelerini tek bir kıyas hattı üzerinde birbirine karşı duran bölünmüş iki blok şeklinde sunan değerlendirmeleri eleştirdim. İkicilikleri ya da ikili karşıtlıkları yanyana koyararak bütün tartışma sahalarını kutuplaştırmak ya da tarihsel değişimi tutarlı bir özellikler bloğunun ardından onların tam tersinin gelmesi olarak nitelemek mümkündür. Bu retorik biçiminde bizi etkileyen şey onun betimleyici ya da açıklayıcı yeterliği değil, simetrisi ve temel örgütlenme ilkesinin basitliğidir. Bu heves söz gelimi Fordizmin ardından post-Fordizm gelmesi çerçevesinde yapılan sanayileşme tartışmalarında görülür; burada sıra dışı bir şekilde, gelecek geçmişin karşıtı olarak sunulur.[21] Gerçekliğin bazı yönlerinin iki

20 Bu ifadenin, kendisini kuramcıların hüsnükuruntusuna karşı ampirik kanıta özen gösteren bir tarihin savunucusu olarak gören birinden gelmesi daha da ironiktir. Ama sıradan insanların böyle şüpheli bir iddiadan kurtulamıyor olması da retoriğin gücünü azaltmamalıdır; tersine ona daha fazla güvenmemizi sağlayabilirdi, eğer büyük bir tarihçi olgulara böyle bir şeyi ortaya atabilecek kadar hakim olsaydı. Kanıta ihtiyaç duymaması onun doğruluğunu gösterir. Yeterince önemli yazarlar tarafından yeterince güvenle yazılmış bu tür şeyler kabul görebilir.

21 F. Moulaert ve E. Swyngedouw, "A regulation approach to the geography of flexible production", *Environment and Planning D: Society and Space*, 7 (1987), s. 249-62; A. Sayer, "Dualistic thinking and rhetoric in geography", *Area*, 21 (1989), s. 301-5 ve benim "Beyond the locality debate: deconstructing geography's dualisms" *Environment and Planning A* (1991).

taraflı olması çok muhtemel olsa da ve bunlar makul bir şekilde ikicilikler açısından betimlenebilse de, karmaşık tartışma ağlarının ya da tarihsel değişimin düzgün bir şekilde sıralanmış ikilem dizilerine ayrılabilmesi pek güvenilir değildir.

Bunu söyleyerek karşı-savın retorikten uzak durabileceğini söylemiş olmuyoruz. Tarihin her zaman nasıl daha karmaşık olduğunu göstermek de bir tür retoriktir. Üstelik yeri geldiğinde bu, dünyanın daha iyi bir betimlenişi olarak değil kaba gerçekliklerden kaçmak ya da okurun sözde yüksek hassasiyetlerini pohpohlamanın bir yolu olarak işlev görebilen bir retoriktir.

Bu tür örnekler bizim retoriğin ve nesne, yazar, okur, dil, metinler ve ahlaki yargılar arasındaki hassas etkileşimin daha da farkında olmamız gerektiğini gösterir. Retorikten kaçmamız mümkün değildir ama dünyanın doğasını yakalamak açısından daha iyi olan retorik biçimlerini daha zayıf olanlardan ayırt etmemiz gerekir. Mäki'nin belirttiği gibi, burada realizmle retorik arasında bir çelişki yoktur, çünkü eğer dilin nasıl işlediği konusunda daha realist bir anlayış geliştiremeyecekse bütün bu dil ve söylem analizinin ne manası var?[22] (Böyle bir anlayış geliştiremeyecekse, ilgi göstermeye de gerek yok.)

Bu açıdan değerlendirmeleri yakından incelemenin sırf konuşma üzerine bir konuşma biçimi değil, dünyayı nasıl anladığımız hakkında daha bilinçli bir konuşma biçimi olması gerekir. İncelediğimiz sosyal fenomenlerin (ister azgelişmişlik, şiddet ya da başka bir şey olsun) nedenleri, akedemisyenlerin retoriğinden büyük ölçüde bağımsız olarak neyseler odurlar. Fakat akademik açıklama ve anlayış söylemi hep içerdiği için konuşma hakkında konuşmaktan kaçınamayız. Sosyal bilimde yönteme dair gelecekteki tartışmalar herhalde retorik, betimleme ve dilin tartışması yönünde ilerleyecektir. Onları sadece konuşma olarak değil aynı zamanda dünyayı teorik söylemin ötesine geçecek biçimde aydınlatma yetenekleri açısından da değerlendirmemiz gerektiğini hatırlarsak, bu olumlu bir hamle olacaktır.

22 U. Mäki, "How to combine rhetoric and realism in the methodology of economies", *Economics and Philosophy*, 4 (1989), s. 89-109.

Kaynakça

Abel, T. (1948), "The operation called *Verstehen*", *American Journal of Sociology*, 54, 211-18.

Abercrombie, M. L. J. (1960), *The Anatomy of Judgment*, Harmondsworth: Penguin.

Abrams, P. (1982), *Historical Sociology*, Ithaca, NY: Cornell University Press.

Adorno, T. vd. (1976), *The Positivist Dispute in German Sociology*, Londra: Heinemann.

Allen, J. (1983), "Property relations and landlordism: a realist approach", *Society and Space*, 1, no. 2, 191-204.

———. (1983), "In search of a method: Hegel, Marx and realism", *Radical Philosophy*, 35, 26-33.

Allen, J. ve McDowell, L. (1989), *Landlords and Property*, Cambridge: Cambridge University Press.

Anderson, P. (1980), *Arguments within English Marxism*, Londra: New Left Books.

Apel, K.-O. (1972), "Communication and the foundations of the humanities", *Acta Sociologica*, 15, 7-27.

Arthur, C. (ed.) (1974), *The German Ideology*, Londra: Lawrence and Wishart.

Auerbach, P. (1989), *Competition: the Economics of Industrial Change*, Cambridge: Polity.

Barnes, B. (1974), *Scientific Knowledge and Sociological Theory*, Londra: Routledge and Kegan Paul.

———. (1977), *Interests and the Growth of Knowledge*, Londra: Routledge and Kegan Paul.

Barrett, M. (1980), *Women's Oppression Today*, Londra: New Left Books.

Bassett, K. ve Short, J. (1980), *Housing and Residential Structure: Alternative Approaches*, Londra: Routledge and Kegan Paul.

Baynes, K., Bohman, J. and McCarthy, T.A. (eds) (1987), *After Philosophy: End or Transformation?*, Cambridge, Mass.: MIT Press.

Benton, T. (1977), *Philosophical Foundations of the Three Sociologies*, Londra: Routledge and Kegan Paul.

Berelson, B. R. ve Steiner, G. A. (1964), *Human Behavior: an inventory of scientific findings*, New York: Harcourt.

Berger, P. L. ve Luckmann, T. (1967), *The Social Construction of Reality*, Londra: Allen Lane.

Bernal, J. D. (1969 3rd edn), *Science in History*, Harmondsworth: Penguin.

Bernstein, R. J. (1976), *The Restructuring of Social and Political Theory*, Oxford: Blackwell.

Bhaskar, R. (1975), *A Realist Theory of Science*, Leeds: Leeds Books.

———. (1976), "Two philosophies of science", *New Left Review*, 94, 31-55.

———. (1979, 2. ed. 1989), *The Possibility of Naturalism*, Hassocks: Harvester.

———. (1989), *Reclaiming Reality*, Londra: Verso.

Birnbaum, I. (1981), *An Introduction to Causal Analysis in Sociology*, Londra: Macmillan.

Blackburn, R. (1972), *Ideology and Social Science*, Londra: Fontana.

Blalock, H. M. (1961), *Causal Inferences in Non-experimental Research*, Chapel Hill, NC: University of North Carolina Press.

———. (1972), *Methods of Social Research*, New York: McGrawHill.

Blalock, H. M. ve Blalock, A. B. (1968), *Methodology in Social Research*, New York: McGraw-Hill.

Blaug, M. (1980), *The Methodology of Economics*, Cambridge: Cambridge University Press

Blaut, J. (1972), "Space and process", W. K. D. Davies (ed.), *The Conceptual Revolution in Geography*, Londra: University of London Press, s. 42-51.

Bloch, M. (1989), *Ritual, History and Power: Selected Papers in Anthropology*, Londra: Athlone.

Boudon, R. (1974), *The Logic of Sociological Explanation*, Harmondsworth: Penguin.

Bourdieu, P. (1977), *Outline of a Theory of Practice*, Cambridge: Cambridge University Press.

———. (1981), "Men and machines", K. Knorr-Cetina ve A. V. Cicourel (ed.), *Advances in Social Theory and Methodology: Towards an Integration of Micro- and Macro-Sociologies*, Boston: Routledge, s. 304-18.

———. (1986), *Distinction: Towards a Social Critique of the Judgement of Taste*, Londra: Routledge.

———. (1988), "Vive la crise!: for heterodoxy in the social sciences", *Theory and Society*, 17, 773-87.

Brenner, M., Marsh, P. ve Brenner, M. (1979), *The Social Context of Method*, Londra: Croom Helm.

Campbell, D. T. (1978), "Qualitative knowing in action research", M. Brenner, P. Marsh ve M. Brenner (ed.), *The Social Context of Method*, Londra: Croom Helm, s. 184-209.

Castells, M. (1977), *The Urban Question*, Londra: Edward Arnold.

Chambers, R. (1982), *Rural Development: Putting the Last First*, Londra: Longman.

Chorley, R. J. ve Haggett, P. (ed.) (1967), *Models in Geography*, Londra: Methuen.

Christaller, W. (1968), *Central Places in Southern Germany*, çev. C. W. Baskin, Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

Clarke, J. (1969), *Statistics and Experimental Design*, Londra: Edward Arnold.

Clifford, J. ve Marcus, G. E. (ed.) (1986), *Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography*, Berkeley, Calif.: University of California Press.

Cohen, S. (ed.) (1971), *Images of Deviance*, Harmondsworth: Penguin

Cohen, S. (1972), *Folk Devils and Moral Panics*, Londra: MacGibbon.

———. (1986), *Historical Culture*, Berkeley and Los Angeles: University of California Press.

Collier, A. (1979), "In defence of epistemology", *Radical Philosophy*, 20, 8-21.

———. (1989), *Scientific Realism and Socialist Thought*, Hemel Hempstead: Wheatsheaf.

Connerton, P. (ed.) (1976), *Critical Sociology*, Harmondsworth: Penguin.

Connolly, W. E. (1983), *The Terms of Political Discourse*, Oxford: Martin Robertson.

Darby, H. C. (1962), "The problem of geographical description", *Transactions of the Institute of British Geographers*, 30, 1-14.

Dobb, M. (1937), "The trend in modern economics", yeniden basımı: E. K. Hunt ve J. G. Schwartz (ed.), *A Critique of Economic Theory*, Harmondsworth: Penguin, s. 39-82.

———. (1973), *Theories of Value and Distribution since Adam Smith*, Cambridge: Cambridge University Press.

Douglas, M. (1973), *Rules and Meanings*, Harmondsworth: Penguin.

Eagleton, T. (1983), *Literary Theory: An Introduction*, Oxford: Blackwell.

Elson, D. (1979), *Value: the Representation of Labour in Capitalism*, Londra: CSE Books.

Elster, J. (1978), *Logic and Society*, Londra: Wiley.

Fay, B. (1975), *Social Theory and Political Practice*, Londra: George Allen and Unwin.

Fine, B. (1980), *Economic Theory and Ideology*, Londra: Edward Arnold.

Forrester, J. (1968), *Principles of Systems*, Cambridge, Mass.: Wright-Allen Press.

Foucault, M. (1980), *Power/Knowledge*, Brighton: Harvester.

Freeman, C., Clark, J. ve Soete, L. (1982), *Unemployment and Technical Innovation: a study of long waves and economic development*, Londra: Frances Pinter.

Friedman, M. (1953), *Essays in Positive Economics*, Chicago: University of Chicago Press.

Fromm, E. (1976), *To Have or to Be*, Londra: Harper and Row.

Geertz, C. (1973), *The Interpretation of Cultures*, New York: Basic Books.

Gellner, E. (1968), "The new idealism—cause and meaning in the social sciences", A. Musgrave ve I. Lakatos (ed.), *Problems in the Philosophy of Science*, Amsterdam; yeniden basımı: Gellner (1973) *Cause and Meaning in the Social Sciences* (ed. ve önsöz I. C. Jarvie ve J. Agassi), Londra: Routledge and Kegan Paul.

———. (1970), "Concepts and Society", yeniden basımı: B. R.Wilson (ed.), *Rationality*, Oxford: Blackwell.

———. (1987), *Culture, Identity and Politics*, Cambridge: Cambridge University Press.

Georgescu-Roegen, N. (1966), *Analytical Economics*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Georgescu-Roegen, N. (1971), *The Entropy Law and the Economic Process*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Giddens, A. (1976), *New Rules of Sociological Method*, Londra: Hutchinson.

———. (1977), *Studies in Social and Political Theory*, Londra: Hutchinson.

———. (1979), *Central Problems in Social Theory*, Londra: Macmillan.

———. (1981), *A Contemporary Critique of Historical Materialism*, Londra: Macmillan.

———. (1982), *Profiles in Social Theory*, Cambridge: Polity.

———. (1984), *The Constitution of Society*, Cambridge: Polity.

———. (1987), *Social Theory and Modern Society*, Oxford: Blackwell.

Giedymin, J. (1975), "Antipositivism in contemporary philosophy of science and humanities", *British Journal of Philosophy of Science*, 26, 275-301.

Goffman, E. (1981), "The presentation of self", D. Potter vd., *Society and the Social Sciences*, Londra: Routledge and Kegan Paul.

Goldmann, L. (1969), *The Human Sciences and Philosophy*, Londra: Jonathan Cape.

Gombrich, E. H. (1960), *Art and Illusion*, Londra: Phaidon.

Gorz, A. (1982), *Farewell to the Working Class*, Londra: Piuto.

Gould, P. (1970), "Is *Statistix Inferens* the geographical name for a wild goose?", *Economic Geography*, 46, 439-48.

Gregory, D. (1985), "Suspended animation: the stasis of diffusion theory", D. Gregory ve J. Urry (ed.), *Social Relations and Spatial Structure*, Londra: Macmillan, s. 296-336.

Gregory, D. ve Urry, J. (1985), *Social Relations and Spatial Structure*, Londra: Macmillan.

Habermas, J. (1972), *Knowledge and Human Interests*, Londra: Heinemann.

Hacking, I. (1983), *Representing and Intervening*, Cambridge: Cambridge University Press.

Hägerstrand, T. (1985), "Time-geography: focus on the corporeality of man, society, and environment", *The Science and Praxis of Complexity*, Londra: United Nations University.

Haggett, P. (1965), *Locational Analysis in Human Geography*, Londra: Edward Arnold.

Hakim, C. (1987), *Research Design*, Londra: Allen and Unwin.

Hall, S. vd. (1978), *Policing the Crisis*, Londra: Macmillan.

Harré, R. (1961), *Theories and Things*, Londra: Sheed and Ward.

———. (1970), *The Principles of Scientific Thinking*, Londra: Macmillan.

———. (1972), *The Philosophies of Science*, Oxford: Oxford University Press.

———. (1979) *Social Being*, Oxford: Blackwell.

———. (1981), "Philosophical aspects of the micro-macro-problem", K. Knorr-Cetina ve A. V. Cicourel (ed.), *Advances in Social Theory and Methodology: toward an integration of micro- and macro-sociologies*, Boston: Routledge s. 139-60.

———. (1986), *Varieties of Realism*, Oxford: Blackwell.

Harré, R. ve Madden, E. H. (1975), *Causal Powers*, Oxford: Blackwell.

Harré, R. ve Secord, P. F. (1972), *The Explanation of Social Behaviour*, Oxford: Blackwell.

Harvey, D. (1973), *Social Justice and the City*, Londra: Edward Arnold.

———. (1987), "Three myths in search of reality in urban studies", *Environment and Planning D: Society and Space*, 5, 367-76.

———. (1989), *The Postmodern Condition*, Oxford: Blackwell.

Held, D. (1980), *Introduction to Critical Theory*, Londra: Hutchinson.

Hempel, C. (1965), *Aspects of Scientific Explanation*, New York: The Free Press.

Hesse, M. (1974), *The Structure of Scientific Inference*, Londra: Macmillan.

———. (1980), *Revolutions and Reconstructions in the Philosophy of Science*, Hassocks: Harvester.

Horkheimer, M. (1976), "Traditional and critical theory", P. Connerton (ed.), *Critical Sociology*, Harmondsworth: Penguin, s. 206-24.

Institute for Workers' Control (1977), "A workers' enquiry into the motor industry", *Capital and Class*, 2, 102-18.

Irvine, J., Miles, I. ve Evans, J. (ed.) (1979), *Demystifying Social Statistics*, Londra: Pluto.

Isaac, J. (1988), *Power and Marxist Theory: A Realist View*, Ithaca, NY: Cornell University Press.

Jefferson, A. ve Robey, D. (ed.) (1986), *Modern Literary Theory: A Comparative Introduction*, Londra: Batsford.

Jessop, B. (1982), *The Capitalist State*, Oxford: Martin Robertson.

Jones, G. Stedman (1971), *Outcast London*, Oxford: Clarendon Press.

Journal for the Theory of Social Behaviour (1983), 13, no. 1.

Keat, R. (1979), "Positivism and statistics in social science", J. Irvine, I. Miles ve J. Evans (ed.), *Demystifying Social Statistics*, Londra: Pluto, s. 75.

Keat, R. ve J. Urry (1975, 2. ed. 1982), *Social Theory as Science*, Londra: Routledge and Kegan Paul.

Kornai, J. (1986), *Contradictions and Dilemmas: Studies on the Socialist Economy and Society*, Cambridge, Mass.: MIT Press.

Kuhn, T. S. (1970), *The Structure of Scientific Revolutions*, Chicago: University of Chicago Press.

Lackoff, G. (1987), *Women, Fire and Dangerous Things: What Categories Reveal About the Mind*, Chicago: University of Chicago Press.

Lakatos, I. (1970), "Falsification and the methodology of scientific research programmes", I. Lakatos, I. ve A. Musgrave (ed.), *Criticism and the Growth of Knowledge*, Cambridge: Cambridge University Press, s. 91-196.

———. (ed.) (1970), *Criticism and the Growth of Knowledge*, Cambridge: Cambridge University Press.

Layder, D. (1990), *The Realist Image in Social Science*, Londra: Macmillan.

Leontief, W. (1971), "Theoretical assumptions and non-observed facts", *American Economic Review*, 61, 1-7.

Lichtheim, G. (1967), *The Concept of Ideology*, New York: Random House.

Lipsey, R. G. (1963), *An Introduction to Positive Economics*, Londra: Weidenfeld and Nicolson.

Lösch, A. (1954), *The Economics of Location*, New Haven, Conn.: Yale University Press.

Louch, A. R. (1966), *The Explanation of Human Action*, Oxford, Blackwell.

Lyons, J. (1981), *Language, Meaning and Context*, Londra: Fontana.

Mäki, U. (1989), "How to combine rhetoric and realism in the methodology of economics", *Economics and Philosophy*, 4, 89-109.

Manicas, P. (1987), *A History and Philosophy of the Social Sciences*, Oxford: Blackwell.

Marcus, G. E. ve Fischer, M. M. J. (1986), *Anthropology as Cultural Critique*, Chicago: University of Chicago Press.

Marx, K. (1926), *The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte*, Londra: George Allen and Unwin.

———. (1956), *The Poverty of Philosophy*, Moskova: Foreign Languages Publishing House.

———. (1963), *Capital*, c. 1, 2, 3, Londra: Lawrence and Wishart.

———. (1973), *Grundrisse*, Harmondsworth: Penguin.

———. (1975), *Early Writings*, Harmondsworth: Penguin.

———. (1976), *Capital*, c. 1, Harmondsworth: Penguin.

Massey, D. B. ve Meegan, R. A. (1982), *The Anatomy of Job Loss*, Londra: Methuen.

Mattick, P. (1986), *Social Knowledge: An Essay on the Nature and Limits of Social Science*, Londra: Hutchinson.

Meadows, D. H. vd. (1972), *The Limits to Growth*, Londra: Earth Island.

Meikle, S. (1979), "Dialectical contradiction and necessity", J. Mepham ve D.-H. Ruben (ed.), *Issues in Marxist Philosophy: Volume 1, Dialectics and Method*, Hassocks: Harvester.

Menzies, K. (1982), *Sociological Theory in Use*, Londra: Routledge and Kegan Paul.

Mill, J. S. (1961), *A System of Logic*, Londra: Longman.

Momsen, J. ve Townsend, J. (1984), *Gender and Geography in the Third World*, Londra: Hutchinson.

Morgan, K. ve Sayer, A. (1988), *Microcircuits of Capital: "Sunrise" Industry and Uneven Development*, Cambridge: Polity.

Moulaert, F. ve Swyngedouw, E. (1989), "A regulation approach to the geography of flexible production systems", *Environment and Planning D: Society and Space*, 7, 249-62.

Nelson, J. S., Megill, A. ve McCloskey, D. M. (ed.) (1987), *The Rhetoric of the Human Sciences*, Madison, Wis.: University of Wisconsin Press.

Nelson, R. R. (1986), "The tension between process stories and equilibrium models: analyzing the productivity-growth slowdown of the 1970s", R. Langlois (ed.), *Economics as a Process*, Cambridge: Cambridge University Press, s. 135-50.

Norman, R. (1972), "On seeing things differently", *Radical Philosophy*, 1, 6-12.

Norris, C. (1985), *The Contest of Faculties*, Londra: Methuen.

Nove, A. (1983), *The Economics of Feasible Socialism*, Londra: George Allen and Unwin.

Oakley, A. (1981), "Interviewing women: a contradiction in terms", H. Roberts (ed.), *Doing Feminist Research*, Londra: Routledge and Kegan Paul.

O'Connor, D. J. O. ve Carr, B. (1982), *Introduction to the Theory of Knowledge*, Brighton: Harvester.

Open University, *DE 304 Research Methods in Social Science*, Milton Keynes: Open University Press.

Österberg, D. (1988), *Metasociology: an Inquiry into the Origins and Validity of Social Thought*, Oslo: Norwegian University Press.

Outhwaite, W. (1987), *New Philosophies of Social Science*, Londra: Macmillan.

Pawson, R. (1989), *A Measure for Measure: a Manifesto for Empirical Sociology*, Londra: Routledge.

Pearson, K. (1892), *The Grammar of Science*, Londra: Dent.

Platt, J. (1986), "Functionalism and the survey: the relationship of theory and method", *Sociological Review*, 34, 501-36.

Popper, K. R. (1945), *The Open Society and its Enemies*, c. 1, 2, Londra: Routledge and Kegan Paul.

———. (1957), *The Poverty of Historicism*, Londra: Routledge and Kegan Paul.

———. (1959), *The Logic of Scientific Discovery*, Londra: Hutchinson.

———. (1963), *Conjectures and Refutations*, Londra: Routledge and Kegan Paul.

Pratt, V. (1980), *The Philosophy of Social Science*, Londra: Tavistock.

Putnam, H. (1978), *Meaning and the Moral Sciences*, Londra: Routledge and Kegan Paul.

Quine, W. V. O. (1961), *From a Logical Point of View*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Ricoeur, P. (1976), "Restoration of meaning or reduction of illusion?", P. Connerton, *Critical Sociology*, Harmondsworth: Penguin, s. 194-203.

———. (1982), *Hermeneutics and the Human Sciences*, Cambridge: Cambridge University Press.

Robinson, J. (1962), *Economic Philosophy*, Harmondsworth: Penguin.

Roemer, J. (ed.) (1986), *Analytical Marxism*, Cambridge: Cambridge University Press.

———. (1988), *Free to Lose*, Londra: Radius.

Rorty, R. (1980), *Philosophy and the Mirror of Nature*, Oxford: Blackwell.

Rosaldo, R. (1987), "Where objectivity lies: the rhetoric of anthropology", J. S. Nelson, A. Megill ve D. M. McCloskey (ed.), *The Rhetoric of the Human Sciences*, Madison, Wis.: University of Wisconsin Press, s. 87-110.

Sack, R. D. (1973), "A concept of physical space", *Geographical Analysis*, 5, 16-34.

———. (1980), *Conceptions of Space in Social Thought*, Londra: Macmillan.

Sacks, O. (1986), *The Man who Mistook his Wife for a Hat*, Londra: Picador.

Sartre, J.-P. (1963), *Search for a Method*, New York: Vintage Books

Saunders, P. (1981), *Social Theory and the Urban Question*, Londra: Hutchinson.

———. (1983), "On the shoulders of which giant?: the case for Weberian urban political analysis", *Urban Studies Yearbook*, 1, 41-63.

Sayer, A. (1976), "A critique of urban modelling", *Progress in Planning* 6, no. 3, 187-254.

———. (1979), "Theory and empirical research in urban and regional political economy: a sympathetic critique", *University of Sussex Urban and Regional Studies Working Paper No. 14.*

———. (1979), "Epistemology and conceptions of people and nature in geography", *Geoforum*, 10, 19-44.

———. (1981), "Abstraction: a realist interpretation", *Radical Philosophy*, 28, 6-15.

———. (1981), "Defensible values in geography", R. J. Johnston ve D. T. Herbert (ed.), *Geography and the Urban Environment*, c. 4, Londra: Wiley, s. 29-56.

———. (1982), "Explanation in economic geography", *Progress in Human Geography*, 6, no. 1, 68-88.

———. (1985), "The difference that space makes", J. Urry ve D. Gregory (ed.), *Social Relations and Spatial Structures*, Londra: Macmillan, s. 49-66.

———. (1989), "The "new" regional geography and problems of narrative", *Environment and Planning D: Society and Space*, 7, 253-76.

———. (1989), "Dualistic thinking and rhetoric in geography", *Area*, 21, 301-5.

———. (1991), "Beyond the locality debate: deconstructing geography's dualisms", *Environment and Planning A*, 23, 283-308.

———. (1991), "Space and social theory", B. Wittrock ve P. Wagner (ed.), *Social Theory and Human Agency*, Stockholm.

Sayer, A. ve Morgan, K. (1984), "A modern industry in a declining region: links between method, theory and policy", D. Massey ve R. A. Meegan (ed.), *The Politics of Method*, Londra: Methuen.

Sayer, D. (1979), *Marx's Method: Science and Critique in Capital*, Hassocks: Harvester.

Schmidt, A. (1971), *The Concept of Nature in Marx*, Londra: New Left Books.

Schon, D. (1963), *Displacement of Concepts*, Londra: Tavistock.

Scott, A. J. ve Angel, D. P. (1987), "The US semiconductor industry: a locational analysis", *Environment and Planning A*, 19, 875-912.

Shackle, G. L. S. (1967), *Time in Economics*, Amsterdam: NorthHolland.

Shapere, D. (1966), "Meaning and scientific change", R. Colodny (ed.), *Mind and Cosmos*, Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, s. 41-85.

Skillen, T. (1979), "Discourse fever: post marxist modes of production", *Radical Philosophy*, 20, 3-8.

Skinner, B. F. (1972), *Beyond Freedom and Dignity*, Londra: Jonathan Cape.

Smart, B. (1976), *Sociology, Phenomenology and Marxian Analysis*, Londra: Routledge and Kegan Paul.

Smith, N. (1987), "Dangers of the empirical turn", *Antipode*, 19, no. 3, 59-68.

———. (1990), "Uneven development and location theory", R. Peet ve N. Thrift (ed.), *New Models in Geography*, c. 1, Londra: Allen and Unwin.

Sohn-Rethel, A. (1978), *Intellectual and Manual Labour*, Londra: Macmillan.

Soja, E. W. (1989), *Postmodern Geographies*, Londra: Verso.

Soper, K. (1979), "Marxism, materialism and biology", J. Mepham ve D.-H. Ruben (ed.), *Issues in Marxist Philosophy*, c. 2, Hassocks: Harvester.

Storper, M. ve Walker, R. A. (1989), *The Capitalist Imperative*, Oxford: Blackwell.

Taylor, C. (1967), "Neutrality in political science", A. Ryan (ed.) (1973), *The Philosophy of Social Explanation*, Oxford: Oxford University Press, s. 139-70.

———. (1971), "Interpretation and the science of man", *Review of Metaphysics*, 25; yeniden basımı: P. Connerton (ed.) (1976), *Critical Sociology*, Harmondsworth: Penguin, s. 3-51.

———. (1987), "Overcoming epistemology", K. Baynes, J. Bohman ve P. A. McCarthy (ed.), *After Philosophy: End or Transformation?*, Cambridge, Mass.: MIT Press.

Thompson, E. P. (1979), *The Poverty of Theory*, Londra: Merlin.

Thrift, N. (1983), "On the determination of social action in space and time", *Society and Space*, 1, 23-57.

Urry, J. (1981), *The Anatomy of Capitalist Societies*, Londra: Macmillan.

———. (1987), "Society, space and locality", *Environment and Planning D: Society and Space*, 5, 4, 435-44.

Walby, S. (1986), *Patriarchy at Work*, Cambridge: Polity.

Wallman, S. (1982), *Eight London Households*, Londra: Tavistock.

Warde, A. (1989), "Recipes for a pudding: a comment on locality", *Antipode*, 21, 274-81.

Wellmer, A. (1972), *Critical Theory of Society*, Berlin: Herder and Herder.

White, H. (1987), *The Content of the Form*, Baltimore: Johns Hopkins University Press.

Willer, D. ve Willer, J. (1973), *Systematic Empiricism: a critique of pseudoscience*, Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

Williams, R. (1958), *Culture and Society*, Harmondsworth: Penguin.

———. (1961), *The Long Revolution*, Harmondsworth: Penguin.

———. (1962), *Communications*, Harmondsworth: Penguin.

———. (1973), *The Country and the City*, Londra: Chatto and Windus.

———. (1976), *Keywords*, Londra: Fontana.

———. (1977), *Marxism and Literature*, Oxford: Oxford University Press.

———. (1982), "Parliamentary democracy", *Marxism Today*, 26, no. 6, 14-21.

Willis, P. (1977), *Learning to Labour*, Farnborough: Gower Press.

———. (1978), *Profane Culture*, Londra: Routledge and Kegan Paul.

Winch, P. (1958), *The Idea of Social Science*, Londra: Routledge and Kegan Paul

Windelband, W. (1980), "History and natural science", *History and Theory*, 19, 165-85.

Wittgenstein, L. (1922), *Tractatus Logico-Philosophocus*, Londra: Kegan Paul.

Wright, G. H. von (1971), *Explanation and Understanding*, Londra: Routledge and Kegan Paul.

Zeleny, J. (1980), *The Logic of Marx*, Oxford: Blackwell.

Dizin

Abel, T. 63
Abrams, P. 317
Allen, J. 295
araçsalcı yasalar 165, 167, 168, 170, 176, 232, 262
araçsalcılık 102, 103, 165
aşırı belirlenim 146
ataerkillik 93, 126, 127, 130, 160
atomizm 197, 199-201, 209, 211, 220, 267
ayrıntılı betimleme (*thick description*) 11, 14, 320, 321

bağlamsallaştırma 91, 92
Berelson, B. R. 139
Bhaskar, R. 26, 28, 40, 55, 99, 104, 132, 133, 143, 144, 161, 162, 210, 230, 285
bilim psikolojisi 215
bilimcilik 26, 40, 41, 60, 258
bireycilik 59, 133, 237
Birnbaum, I. 242
Blalock, H. M. 231, 242, 243
Blaug, M. 234, 285, 307, 308
Bloch, M. 91
Bourdieu, P. 36, 38, 39, 59, 133, 321

Christaller, W. 268

çok-değerlilik (*polyvalency*) 289, 297

dağılımsal güvenilmezlik 137, 245, 246, 249, 252, 302
davranışçılık 160, 167, 258; radikal ~ 46, 47, 69
dengeleyici güçler 269-271, 283
Douglas, M. 93

ekolojik yanılgı 138, 297, 299, 305
Elster, J. 135, 211, 212
emek; entelektüel ve madun emeği 125, 311, 312
entelektüalist yanılgı 37-40, 43, 89, 133, 134
epistemik yanılgı 210
epistemoloji 48, 58, 74, 79, 82, 118, 199, 200, 202, 246, 256, 267, 289
etnografya 26, 299, 300, 320
eylem araştırması 312, 313

farksızlık hipotezi (*null hypothesis*) 245, 252, 264
feminizm 59, 111
Foucault, M. 62
Friedman, M. 79, 95, 96, 238

Geertz, C. 275, 320
gelenekselcilik 101, 102, 108
Gellner, E. 65
Georgescu-Roegen, N. 200, 223
gerivarım (*retroduction*) 144, 203, 259, 280, 290
gestalt dönüşümü 105, 107, 108
Gombrich, E. H. 82, 85
Gorz, A. 129
görecelcilik (*relativism*) 31, 70, 74, 77, 98, 104, 105, 108-111, 113, 114, 118, 258
gözlemci-kaynaklı önyargı 301

Hacking, I. 36, 84
Harré, R. 84, 127, 132, 138, 168, 190, 202, 205, 212, 215, 218, 240, 244, 298
Harvey, D. 192
hermenötik 53, 61-63, 97, 109-111, 166, 167, 213, 258, 273, 275; tekil ~ 61; çifte ~ 61, 63, 77, 91, 97; ~ çember 185, 273, 308

ideal tipler 121, 292, 293
idealizm 98, 99, 107, 113
iletişimsel etkileşim 41-43, 45, 46, 49, 50, 62, 90, 148
iradecilik 133, 134, 149
işlevselcilik 132, 249

kaotik kavrayışlar 180, 181, 252, 302
Kuhn, T. S. 90, 105, 108, 256
kuram; bireyci ~ 249; eleştirel ~ 65, 69-71, 288, 308, 311-313; ~lar-arası tartışmalar 31, 96, 104, 105, 110, 118

Lakatos, I. 105, 220, 279
Layder, D. 102
Leontief, W. 233
Lipsey, R. G. 220

Mäki, U. 324
"mana sızıntısı" 93, 94
mantıkçılık 212, 219, 220
Marx, K. 29, 42, 43, 46, 60, 121, 127, 135, 143, 171, 180, 191, 209, 210, 238, 283, 310
Marksizm 27, 70, 79, 83, 89, 90, 111, 116, 124, 125, 132, 143, 171, 181-184, 225, 249, 271, 293, 294, 295
materyalizm; tarihsel ~ 182-184
metafor 93-96, 99, 120, 141, 205, 214, 315, 320
Mill, J. S. 152, 164, 179

nesnelcilik; naif ~ 73, 84, 96, 97, 99, 100, 104, 108-110, 112, 114, 118
nesnellik 23, 31, 73, 74, 82, 96, 256, 307, 309
neticeyi onaylama yanılgısı 216, 263, 264, 266, 269, 271
Neurath, O. 75, 115
nicelleştirme 32, 223-225, 227, 246

ontoloji 32, 84, 90, 99, 199, 201, 202, 248, 267, 284, 290, 293

Österberg, D. 104
özcülük 32, 208, 209

parametrik sistemler 260
Pawson, R. 84, 107
Pearson, K. 139, 242
Popper, K. R. 32, 33, 84, 85, 98, 167, 175, 208, 213, 215-217, 219, 220, 225, 232, 242, 255, 260, 279-285
pozitivizm 29, 30, 167, 242
prakseolojik modeller 236, 237, 269
Pratt, V. 82, 85
Putnam, H. 289

Quine, W. V. O. 115

radikal kuşkuculuk 256
realist felsefe 23, 25, 26, 100, 119, 161, 191
realist nedensellik 32, 141, 165, 226
regresyon analizi 231, 234, 242, 247, 251
retorik 33, 179, 215, 315, 317, 322, 323
Ricoeur, P. 66, 318
Rorty, R. 90, 95, 99, 103

Samuelson, P. 233
Sartre, J.-P. 293
Saunders, P. R. 191, 269, 271, 272

Secord, P. F. 244
sentez 292
Shapere, D. 109
sınıf 60, 91, 117, 120, 124, 125, 127, 129, 146, 151, 176, 229, 245, 247, 253, 291, 295, 311; işçi ~ı 92, 152, 184, 283, 296; orta ~ 92, 152; ~lı toplum 110, 258
Smith, A. 94
Smith, N. 84
Soja, E. W. 192
soyutlama; içeriksiz ~ 134, 135, 190, 212, 237, 251; rasyonel ~ 32, 180, 181, 235, 307
Steiner, G. A. 139

taksonomik topluluklar 138, 158, 299, 300, 306
Taylor, C. 76
temeldencilik (*foundationalism*) 99, 100
temsiliyet 296, 305, 307
terkip hatası 129
Thompson, E. P. 133, 322
totoloji 95, 124, 143, 167, 204, 205, 257, 269-272
tümdengelim; ~sel-nomolojik açıklama modeli 217-220, 287; hipoteze dayalı-~sel 216, 220, 232
tümevarım sorunu 197-204, 207, 215, 217, 279, 281

varoluşsal hipotezler 258-260, 269, 272, 280, 281
Varyans Analizi (ANOVA) 243
verstehen 61, 63, 64, 69

Williams, R. 59, 78, 116, 117, 134, 294, 321
Winch, P. 53, 55, 56, 64, 167

yapısalcılık 44, 116, 132, 133, 319; post-~ 44, 113
yorumlayıcı anlama (*interpretive understanding*) 21, 33, 63, 185, 256, 272, 273, 275, 277, 292

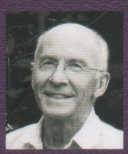
Sosyal Bilimde Yöntem, realist yaklaşımların sosyal bilimde yer edinmesinde önemli bir adımı temsil ediyor. Sayer, yapı ve neden, açık ve kapalı sistemler, özne-nesne ilişkileri, tümevarım ve tümdengelim, yanlışlama ve açıklama, nitel ve nicel yöntemler gibi konuları realist bilim felsefesi bağlamında inceliyor. Eser, bu alandaki felsefi ve metodolojik tartışmalara, realizm ve yöntem meselelerine ilgi duyan öğrenci ve araştırmacılar için bir rehber niteliğinde.

"Sosyal araştırma yapmak için tek bir yöntemden bahsedilebilir mi? Bir şeyi nasıl araştırdığımız konuya ve ne bulmak istediğimize bağlı değil midir? Herhangi bir yöntem bize 'doğruya giden en konforlu yolu' sunabilir mi? Elbette tek bir yöntem yok. Benim tam olarak savunduğum şey birçok yöntem ya da yaklaşımın olduğu, her birinin kendine özgü güçlü ve zayıf yönleri olduğu, her birinin farklı hedeflere ve araştırma sorularına uygun olduğu ve birçok araştırma projesinin bunların bir bileşimini kullanması gerektiğidir." A. Sayer, "Önsöz"

"Literatüre oldukça faydalı bir katkı... Meydan okuyan, aydınlatan bir kitap; üstelik açık bir dile sahip." *Sociology*

"Sayer'in kitabı, sosyal bilimde açıklamaya dair önemli meseleleri dakik bir biçimde ele alırken sarih bir dilden de ödün vermiyor. (...) Metodoloji konulu bir seminer dersi için son derece uygun bir kaynak." *Geography*

"Sayer'in hedefi, sosyal bilimler söyleminin baştan aşağı bir revizyonundan daha azı değil." *Annals of the Association of American Geographers*

Andrew Sayer, Lancaster Üniversitesi'nde Sosyoloji profesörüdür. Sosyal bilimler teorisi ve metodolojisine önemli katkılarıyla bilinmektedir. Eserlerinden bazıları: *Realism and Social Science* (2000); *The Moral Significance of Class* (2005); *Why Things Matter to People: Social Science, Values and Ethical Life* (2011); *Why We Can't Afford the Rich* (2014).

9 786059 125505